ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3–4

TOMUL 42

IULIE–DECEMBRIE

1991

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O.Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Victoriei 64—66, România sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti

APARE DE PATRU ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

Tomul 42 Nr. 3—4 Iulie—decembrie 1991

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

Tome 42 Nos 3—4 juillet—décembre 1991

SOMMAIRE

VLADIMIR DUMITRESCU

1902—1991

În ziua de 11 aprilie 1991 s-a stins din viață Vladimir Dumitrescu, arheolog de mare prestigiu pe plan național și internațional care și-a închinat viața studiului preistoriei României într-un cadru larg sud-est european.

Vladimir Dumitrescu s-a născut la 20 oct. 1902 în București. A urmat cursurile secundare la Liceul Sf. Sava și cele universitare la Facultatea de Litere și Filozofie din București, avînd profesori de mare prestigiu ca Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți ș.a., obținînd în 1925 licența cu *Magna cum laude*.

Apreciat în mod deosebit de magistrul Vasile Pârvan, a fost numit încă din 1923 asistent la Muzeul Național de Antichități. În același an a participat la săpăturile din așezarea eneolitică de la Sultana—Ilfov. În 1925 Vasile Pârvan i-a încredințat cercetările în așezarea eneolitică de la Gumelnița (Oltenița), cercetări care i-au permis să definească specificul culturii denumite de tip Gumelnița. În 1926 a făcut săpături în așezările eneolitice de tip Cucuteni de la Bontești—Vrancea și Drăgușeni—Suceava prin care a reușit să precizeze noi aspecte referitoare la evoluția culturii Cucuteni.

În anii 1926—1928 Vladimir Dumitrescu a fost membru al Școlii Române din Roma. Rezultatele documentării sale în Italia s-au concretizat în teza de doctorat *L'eta del ferro nel Picenum*, pe care a susținut-o in 1929 la Universitatea București. Publicată în același an, lucrarea a fost distinsă cu premiul „Vasile Pârvan”.

Pasiunea pentru cunoașterea istoriei străvechi competența profesională și spiritul organizatoric au caracterizat întreaga activitate a lui Vladimir Dumitrescu.

În 1928 a fost numit conservator al Muzeului Național de Antichități, iar în 1935 director. La 1 aug. 1938 direcția a fost încredințată lui Scarlat Lambrino, profesor de istorie antică la Universitatea din București. În urma demisiei acestuia la 20 iulie 1940 a fost numit din nou Vladimir Dumitrescu, care a deținut funcția de director pînă în 1945. În această perioadă a reorganizat pe criterii moderne expoziția muzeului. Acesta reprezenta la vremea respectivă principala instituție de cercetare arheologică din țară. Vladimir Dumitrescu s-a străduit și a reușit să obțină cele necesare pentru intensificarea cercetărilor de teren. Personal a condus săpăturile în așezarea eneolitică din faza Cucuteni A—B de la Traian-Neamț (1936, 1938—1940), în așezarea cu două etape de locuire de tip Boian și respectiv Gumelnița de la Atmăgeaua Tătărască din Dobrogea (1929—1935), în necropola plană de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna-Dolj (1942), în necropola tumulară din prima epocă a fierului de la Basarabi—Dolj (1943), precum și în așezarea de tip Vinča de la Rast—Dolj (1942—1943).

O parte din rezultatele cercetărilor arheologice menționate, precum și alte numeroase studii de istorie veche au fost publicate în perioada la care ne referim în revista *Dacia*, înființată de Vasile Pârvan în 1924, respectiv în volumele 5—6 (1935—1936), 7—8 (1937—1940) și 9—10 (1941—1944) sub directa conducere a lui Vladimir Dumitrescu. În afară de acestea, sub îngrijirea lui Vladimir Dumitrescu, în calitate de director al Muzeului Național de Antichități a apărut în 1944 publicația ***Raport** asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942—1943*, reluîndu-se astfel tradiția rapoartelor publicate de Vasile Pârvan.

Intensa activitate de cercetare științifică din această perioadă concretizată prin importante cercetări de teren și lucrări publicate a îndreptățit încadrarea ca docent, în 1930 și ulterior, în 1940, conferențiar la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității București. În această calitate Vladimir Dumitrescu a ținut cursuri privind arheologia preistorică a României, cursuri care se remarcau prin conținutul științific bogat în date inedite rezultate din cercetările arheologice.

Cu toate dificultățile pricinuite de evenimentele tulburi ale anului 1940 și izbucnirea războiului în 1941, cercetările arheologice au continuat pe întreg cuprinsul țării, Vladimir Dumitrescu a reușit să obțină fonduri pentru săpături și pentru publicații. Prin schimbul de publicații și în special a revistei *Dacia*, cu numeroase universități și institute din străinătate, biblioteca Muzeului Național de Antichități cuprindea la mijlocul anului 1945, 2107 volume și 230 periodice.

În anul fierbinte 1944 o parte din valoroasele colecții ale Muzeului Național de Antichități au fost evacuate spre siguranță, în primăvară, la Deva și readuse în toamna aceluiași an.

După un lung concediu de boală, Vladimir Dumitrescu a fost eliberat din funcția de director la 17 iulie 1945, aceasta fiind preluată de prof. Th. Sauciuc—Săveanu ca director-delegat.

Prin reorganizarea Academiei Române in 1948 aceasta devenea forul conducător al activității științifice din România. În 1949 s-a organizat prima campanie de săpături arheologice care avea în vedere tot teritoriul

țării, mobiliza toți specialiștii în vederea cercetării tuturor epocilor vechi și inclusiv cea medievală. În scopul valorificării cercetărilor s-a hotărît apariția din 1950 a revistei *Studii și cercetări de istorie veche.*

În aceste împrejurări harnicul și pasionatul arheolog Vladimir Dumitrescu s-a manifestat plenar. Încă din tinerețe el a arătat mult interes pentru problemele epocii neo-eneolitice. În 1949 i s-a încredințat cercetarea așezării Cucuteni, faza A, de pe Holmul de la Hăbășești (jud. Iași). În 1949 și 1950 așezarea a fost explorată integral, Vladimir Dumitrescu și colaboratorii săi obținînd de două ori Premiul de stat, în 1951 pentru săpăturile efectuate și în 1955 pentru monografia acestei stațiuni, prima de acest fel cercetată în întregime în țara noastră. Tot în legătură cu cultura Cucuteni a continuat în perioada 1951—1961, împreună cu Hortensia Dumitrescu, soția sa deasemeni elevă a lui Vasile Pârvan cercetările de la Traian (jud. Neamț), săpăturile începute în 1938—1940 în așezările cucuteniene din faza A—B de pe Dealul Viei și de pe Dealul Fintînilor. În perioada 1962—1964 a condus săpăturile în așezarea cucuteniană de la Tirpești (jud. Neamț) pe care le-a continuat apoi, în mod exhaustiv, eleva și colaboratoarea sa Silvia Marinescu-Bîlcu, iar în 1970 și 1971 pe cele de la Drăgușeni (jud. Botoșani) continuate de aceeași colaboratoare.

Cu același interes s-a ocupat Vladimir Dumitrescu și de eneoliticul din Muntenia. În perioada 1962—1968 a condus săpăturile de la Căscioarele (Ilfov) într-un tell al culturilor Boian și Gumelnița. A fost degajat în întregime stratul superior obținîndu-se astfel pentru prima dată planul unui „sat" gumelnițean.

Săpăturile începute in 1943 in așezarea neolitică de tip Vinča de la Rast(Dolj) au fost continuate în 1950.

Cercetarea necropolei de incinerație de tip Gîrla Mare de la Cîrna (azi Dunăreni-Dolj) începută în 1942 a fost cercetată în întregime, în 1955—1956. Excelenta monografie publicată de Vladimir Dumitrescu în 1961 oferă cea mai bogată documentare pentru perioadele mijlocie și tîrzie ale epocii bronzului din sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei.

Publicarea in 1968 a necropolei tumulare de la Basarabi cercetată în 1943 de Vladimir Dumitrescu (*Dacia*, N.S.12, 1968) oferă contribuții esențiale pentru cunoașterea perioadei hallstattiene mijlocii din sud-vestul României, nord-vestul Bulgariei și nord-estul Iugoslaviei.

Revenind la preocupările sale mai vechi privind arta preistorică, Vladimir Dumitrescu, a elaborat lucrări de sinteză de mare amploare, ca *Arte preistorică in Romania fino all'inizio dell'eta del ferro*, Florența, 1972 si *Arta preistorică în România*, București, 1974, distinsă în 1976 cu premiul Vasile Pârvan al Academiei precum și volumele *Arta neolitică în România*, București, 1968 și *Arta culturii Cucuteni*, București 1970, lucrări în care autorul analizează fenomenele artistice în contextul istoric și, semnificația magico-religioasă a acestor fenomene.

Paralel cu aceste lucrări de sinteză, Vladimir Dumitrescu a publicat in această perioadă peste 120 de studii în reviste și publicații din țară și străinătate, privind îndeosebi diferite aspecte și probleme ale neo-eneoliticului din spațiul carpato-dunăreano-pontic, precum și legăturile acestuia cu zonele din sud-estul Europei și ale Asiei Mici. Dintre acestea, un loc aparte il ocupă acelea cu privire la culturile Cucuteni și Gumelnița,

publicate în *Dacia*, *Studii și cercetări de istorie veche* și în alte reviste din țară, precum și în numeroase reviste și publicații de peste hotare (Albania, Anglia, Cehoslovacia, Franța, Italia, Iugoslavia, Olanda, Germania și din alte țări), contribuind în acest fel la cunoașterea de către specialiștii străini a realizărilor arheologiei românești.

Activitatea științifică a lui Vladimir Dumitrescu a fost recunoscută de prestigioase foruri și instituții internaționale. El a fost membru al Consiliului Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice din 1932 și apoi din 1976 al Consiliului de Onoare al acestei Uniuni, membru al Institutului italian de preistorie și protoistorie din 1961 și membru titular al Institutului german de arheologie din 1980, a participat la numeroase congrese și simpozioane internaționale din Europa, Asia și S.U.A., susținînd rapoarte și comunicări de înaltă ținută științifică, prin care a făcut cunoscut lumii științifice internaționale unele probleme de bază ale arheologiei preistorice românești. De aceeași bună audiență din partea specialiștilor s-au bucurat și conferințele pe care le-a ținut ca invitat în 1967 al Academiei de Științe din Zagreb și în 1969 al Institutului italian de pre- și protoistorie, precum și acelea din 1972 de la Academia dei Lincei și de la Verona.

Toată această bogată și fructuoasă activitate de cercetare științifică desfășurată de Vladimir Dumitrescu neîntrerupt timp de șase decenii și jumătate, în cadrul Universității din București, a Muzeului Național de Antichități și a Institutului de Arheologie, a contribuit, în mod substanțial, la înălțarea prestigiului arheologiei românești în țară și peste hotare, servind, în același timp, ca model demn de urmat pentru generațiile mai tinere de arheologi.

SEBASTIAN MORINTZ

REFERINȚE

— Jan Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas*, I (a—k), Praga, 1966, p. 311.

— *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 133—134.

— M. Petrescu-Dîmbovița, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 21, 1984, p. 717—719.

— *Istoricul Muzeului Național de Antichități*, în *SCIVA*, 35, 1984, 2p. 150—157; *idem*, 35, 1984, 3, p. 209—213.

* Lista completă a lucrărilor lui Vladimir Dumitrescu va fi publicată în Dacia, N.S., 35, 1991.

SILVIA BARASCHI

1942—1991

La ceasul de răscruce dintre zilele de 16 și 17 martie 1991 s-a stins din viață, în urma unei crîncene boli, colega noastră Silvia Baraschi, cercetător principal la Institutul de Arheologie.

Silvia Baraschi s-a născut la Ploiești la 1 noiembrie 1942. Școala primară și liceul le-a absolvit în București și tot aici a urmat cursurile Facultății de Istorie (secția de arheologie) pe care le-a încheiat în 1965. Printre dascălii ei s-au numărat I. Nestor, D. M. Pippidi, Gh. Ștefan, D. Tudor, D. Berciu și alte nume de rezonanță ale istoriei vechi românești.

Încă de pe băncile facultății a manifestat o propensiune pentru arheologie, fapt care a determinat-o să participe, ca studentă, la săpăturile de la Histria, Coconi și Păcuiul lui Soare. După absolvirea Facultății de Istorie, în 1965, Silvia Baraschi a profesat scurtă vreme la școala de 8 ani din Căscioarele, de lîngă București, ca apoi să treacă la Muzeul Militar Central, unde a lucrat pînă în toamna anului 1972. Atunci a intrat prin concurs la Institutul de Arheologie din București. Ca membră a acestui institut a luat parte la cercetările arheologice de la Păcuiul lui Soare (zece ani în șir). În 1977—1978 a condus săpăturile de la Canlia (jud. Constanța), iar din 1976 și respectiv 1978 a săpat an de an la Enisala și Nufăru (jud. Tulcea,) șantiere pe care le-a condus personal și în deceniul al IX-lea. Doctoratul și l-a luat cu o lucrare masivă privind orașele-cetăți de pe linia Dunării de Jos în secolele XI—XIV.

Prin dispariția Silviei Baraschi, arheologia epocii bizantine din țara noastră pierde un cercetător de prestigiu.

Silvia Baraschi era înzestrată cu darul înțelegerii fenomenului stratigrafic în toată complexitatea lui; în plus, putea desluși cu ușurință elementele caracteristice ale documentului material studiat. Dealtfel, nu-i era nimic străin din ceea ce aparținea ceramicii bizantine din vremurile date. Cunoștințele privitoare la vasele de lut (uzuale sau de lux) din secolele XII—XIV, consemnate în articolele sale (și cu deosebire în mono-

S C I V A, tomul 42, nr. 3—4, București, iulie—decembrie 1991, p. 109—112

grafia *Păcuiul lui Soare*, volumul II) o definesc pe colega noastră ca pe unul dintre cei mai competenți specialiști în ceramica bizantină de la Dunărea de Jos. Ea este cea care a sesizat existența în cetățile dunărene din secolele XI—XII a ceramicii cu angobă aurie, adusă aici pe calea schimbului de mărfuri.

Beneficiind de o putere de muncă ieșită din comun (nu de puține ori Silvia Baraschi a lucrat 18 — 20 ore din 24), căreia i se adăuga și celeritatea pătrunderii în semnificația documentului material, ea a purces la elaborarea unor temeinice lucrări de strictă specialitate, însoțite uneori de concluzii surprinzătoare pentru cititorul neavizat. De pildă, Silvia Baraschi și nimeni altcineva este, cercetătorul care a atras atenția că, începînd de la un moment dat, romanizarea n-a mers „mînă-n mînă" cu creștinarea. Așa se explică de fapt existența în secolele VIII — IX, pe teritoriul țării noastre, a unor morminte de incinerație. Și tot ea este cercetătorul care a evidențiat producerea anumitor categorii ceramice bizantine în atelierele de la Dunărea de Jos. Coroborînd, atunci cînd era cazul, informația literară cu izvorul arheologic, Silvia Baraschi ne-a oferit cîteva studii care pot fi socotite de pe acum lucrări de referință. Plecînd de aici, Silvia Baraschi s-a simțit datoare să ne pună la dispoziție un repertoriu complet asupra izvoarelor literare privind localitățile din Dobrogea secolelor XI — XIV. Această lucrare, publicată în limba germană și în limba română (formă îmbogățită) poate fi socotită un fel de *vade mecum* pentru cel ce-și apleacă luarea aminte asupra realităților bizantine din fostul Paristrion.

Nu mai puțin valoroase sînt contribuțiile ei asupra așezării de la Nufăru (jud. Tulcea). Silvia Baraschi a dovedit că bizantinii au construit aici, în a doua jumătate a secolului al X-lea, o cetate. Aceasta ar fi, după cea de la Păcuiul lui Soare, cea de-a doua fortificație cunoscută pînă în prezent ca fiind ridicată de constantinopolitani în vremea lui Ioan Tzimiskes pe teritoriul românesc.

Silvia Baraschi a lucrat și pe șantierele arheologice cu aceeași dăruire și migală. Se poate spune că atunci cînd ținea spaclul în mînă, atenției ei nu-i scăpa nimic. Pe măsură ce ieșeau la iveală, materialele erau ordonate pe niveluri arheologice. Carnetele ei de șantier sînt înțesate, în sensul frumos al cuvîntului, de tot felul de observații : stratigrafice, tipologice, paleoetnografice, paleoantropologice etc., însoțite din cînd în cînd și de trimiteri la analogii din lucrările de specialitate. Înzestrată fiind cu o astfel de metodă, nu-i de mirare că rapoartele ei de săpătură constituiau adevărate studii.

Silvia Baraschi era, în egală măsură, și un bun pedagog. Pe șantierele conduse de ea și-au făcut ucenicia cîțiva dintre tinerii arheologi de azi, printre care unii vor fi, nu ne îndoim, o fală a arheologiei de mîine.

Calitățile științifice ale Silviei Baraschi erau dublate de un frumos buchet de trăsături de caracter. A fost un model de corectitudine în relațiile cu colegii. Devotată prieteniei, nu a făcut niciodată concesii neseriozității și inadvertențelor intenționat provocate. Discretă prin educația și natura ei, nu putea suporta lăudăroșenia și fanfaronada. Avea curajul răspunderii pentru faptele sale, precum și curajul de a critica o stare incorectă de lucruri, de a apăra o cauză dreaptă, calități rar întîlnite în perioada în care a trăit. Poate că și acesta este unul dintre motivele pentru

care vitregiile soartei n-au ocolit-o. Într-adevăr, Silvia Baraschi a trecut în viață prin multe greutăți, unele mai aspre decît altele. Dar niciodată n-a îngenunchiat în fața lor. De fiecare dată, dragostea pentru copilul și mama ei i-au dat tăria să înfrunte în picioare și cu seninătate loviturile destinului. Nimic și nimeni nu a reușit să o înfrîngă, în afara bolii care a smuls-o prea repede din mijlocul nostru. Totdeauna însă cei mai buni pleacă primii.

Noi, colegii și prietenii ei, îi vom păstra mereu o vie amintire. Fie-i țărîna ușoară.

PETRE DIACONU

LISTA LUCRĂRILOR APĂRUTE

— *Despre capacele de lut de la Păcuiul lui Soare*, SCIV, 23, 1972, 4, p. 609–617.

— *Objects of bone and antler from Păcuiul lui Soare*, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 1–39, colaborare cu Petre Diaconu.

— *O ștampilă de bronz de la Păcuiul lui Soare*, SCIV, 24, 1973, 3, p. 541–544.

— *Tipuri de opaițe de la Păcuiul lui Soare*, Pontica, 7, 1974, p. 387–393, colaborare cu Petre Diaconu.

— *Un cuptor de ars oale de la Păcuiul lui Soare*, SCIV, 2, 1974, 3, p. 461–472.

— *Păcuiul lui Soare, II, Așezarea medievală, secolele XIII–XV*, București, 1977, p. 15–32; 49–115; 134–147; colaborare cu Petre Diaconu.

— *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, SCIVA, 3, 1977, 28, p. 403–417.

— *Un cuptor de ars oale din secolele IX–X de pe dealul Bugeacului*, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 591–595, colaborare cu Tudor Papasima.

— *Moara de apă de la Păcuiul lui Soare*, Magazin istoric, 7, 1977.

— *Die Donauufersiedlungen aus der Dobrudscha in der schriftlichen Quellen des XI. bis XIV. Jahrhunderts*, Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität, 4, 1977–1978, p. 27–64.

— *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI–XIV*, Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 311–345

— *Un pendentif de plomb avec inscription (XIe siècle)*, RESEE, 16, 1978, 1, p. 159–161.

— *Sur la production céramique de tradition byzantine au Bas-Danube*, Etudes byzantines et post-byzantines, 1, 1979, p. 29–37.

— *Sondajele de la Nufăru–Ilgani, jud. Tulcea*, SMMIM, 12, 1979, p. 186–192, colaborare cu Neculai Moghior.

— *Cercetările arheologice din cetatea de la Enisala*, Peuce, 8, 1980, p. 459–472, colaborare cu Gh. I. Cantacuzino.

— *Cercetările arheologice de la Nufăru–Ilgani*, SMMIM, 13, 1980, p. 123–134, colaborare cu Neculai Moghior.

— *Note de topografie medievală dobrogeană*, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 253—260, colaborare cu Constantin Chera.

— *Les sources byzantines et la localisation de la cité de Kilia (XIIe — XIIIe siècles)*, RESEE, 3, 1981, p. 473—484.

— *Rezultatele preliminare ale cercetărilor de la Nufăru—Ilgani*, SMMIM, 14—15, 1981—1982, p. 69—82, colaborare cu Neculai Moghior.

— *Despre ceramica uzuală din veacul al XIII-lea de la Păcuiul lui Soare*, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 222—229.

— *Săpăturile de salvare de la Nufăru—Ilgani (1981)*, SMMIM, 16, 1983, p. 134—139, colaborare cu Neculai Moghior.

— *Date noi despre fortificațiile medievale timpurii din complexul arheologic de la Nufăru-Ilgani (Cercetările din 1978—1983)*, SMMIM, 17—18, 1984—1985, p. 144—145, colaborare cu Neculai Moghior.

— *Cetăți medievale din Dobrogea (secolele X—XIV)*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1985, p. 49—59.

— *Numele Brăilei în sursele medievale (secolele XIV—XVI)*, Istros, 5, 1987, p. 221—229.

— *Tatars and Turks in the genoese deeds from Kilia*, RESEE, 28, 1987, 1, p. 61—67.

— *Cîteva accente la istoria așezării de la Păcuiul lui Soare*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 123—133.

— *Ceramica cu angoba aurie (secolele XI—XII)*, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 187—198.

— *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age, I, Proslavica*, RRH, 28, 1989, 1—2, p. 53—68.

— *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age, II, Grosseto — Grosea, Banbola, Zanavarda*, RRH, 29, 1990, 1—2, p. 121—135.

— *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age, III, Aspera et lo donavici*, RRH, 30, 1991, 1—2, p. 67—77.

— *Civilizația urbană în Dobrogea (secolele X—XIV)*, SCIVA, 42, 1991, 3—4, p. 133—152.

REFERATE ŞI RECENZII

— Dymaczewska, U., *Ceramika z osady sredniowiecznej w Styrmen, okreg Ruse (Bulgaria)*, Slavia Antiqua, 19, 1972, p. 199—226, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 348—350.

— *Izvestija na narodnija muzej*, 5, 1972, Sumen, în SCIVA, 25, 1974, 3, p. 491.

— *Tarevgrad Tirnov. Dvoretzăt na bălgarskite tzare prez vtorata bălgarska dărjava* II, Editura Academiei de științe bulgare, Sofia, 1974, în SCIVA, 27, 1976, 2, p. 283—285.

— Pavle Mijovic, Mirko Kovacevic, *Gradovi i utvrdjenia u Trnoj Gori*, Belgrad—Ulcinj, 1975, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 589.

— Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe — XIIe siècles)*, București, 1978, în RESEE, 16, 1979, 4, p. 819—821.

STRATIGRAFIE ȘI TIPOLOGIE ÎN CERCETAREA NEOLITICULUI ȘI ENEOLITICULUI

de SILVIA MARINESCU-BÎLCU

In memoria magistrului meu
VLADIMIR DUMITRESCU

Se știe că trebuie stabilită o anumită ierarhie între metodele cercetării istorice și, în consecință, că este necesar să dăm atenție specială problemei priorității acordate unora dintre metodele noastre, dar se întîmplă destul de des ca principiul acesta să nu fie respectat.

Tocmai acest fapt ne-a determinat să consacrăm cîteva pagini unuia dintre aspectele problemei respective, deoarece ea devine de o importanță deosebită atunci cînd avem de ales între rezultatele divergente obținute de metode diferite și, în special, cînd rezultatele metodei stratigrafice nu concordă cu acelea ale metodei tipologice—două dintre principalele noastre metode.

Nimeni nu poate nega valoarea celor două metode, deoarece utilitatea lor pentru lămurirea problemei diferitelor relații dintre două sau mai multe culturi preistorice este în afară de orice îndoială. Pe de altă parte, deși credem că nu se poate ezita în ceea ce privește alegerea și, ca atare, asupra priorității ce trebuie acordată metodei stratigrafice, se mai întîmplă și astăzi să se ajungă la concluzii care, de fapt, neagă această prioritate. Cu acest prilej dorim să precizăm o dată mai mult locul pe care trebuie să-l acordăm celor două metode în cercetările noastre.

Firește, problema priorității apare numai atunci cînd rezultatele acestor două metode sînt divergente, deoarece atunci cînd ele sînt în concordanță, această problemă nu se mai pune. Dimpotrivă cînd metoda comparativ-tipologică ne duce la rezultate parțial sau total diferite de concluziile metodei stratigrafice, situația trebuie analizată cu atenție pentru a se preciza dacă diferența nu este cauzată de importanța excesivă conferită unor criterii care nu pot fi considerate în ele înșile infailibile și concludente.

Acest aspect al problemei nu este cu totul teoretic, pentru că adesea — fie lipsind precizii stratigrafice directe, fie că ele sînt ignorate — rezultatele metodei comparativ—tipologice fiind acceptate (și uneori forțate) chiar și în cazul în care sînt contrazise de constatări stratigrafice. Dar, firește, cînd lipsesc complet datele stratigrafice, sau cînd ele pot fi contestate pe drept cuvînt, trebuie să apelăm tocmai la metoda comparativ-tipologică.

*

Chiar dacă ar părea superfluu, preferăm că menționăm că relațiile cronologice dintre două sau mai multe culturi, ale căror arii de difuziune nu coincid, nu pot fi stabilite pe baza metodei stratigrafice. Într-adevăr,

dacă, într-o anumită zonă, resturile celor mai vechi faze ale culturii A suprapun direct un nivel al culturii B, în timp ce în altă zonă acest nivel — B — suprapune, la rîndul lui, un nivel recent al culturii C, nu rămîne nici o îndoială că această relație stratigrafică indirectă dovedește că cea mai veche fază a culturii A trebuie considerată mai recentă decît ultima fază a culturii C.

În cele din urmă se poate desigur apela și la metoda comparativ-tipologică pentru a preciza mai detaliat această relație stratigrafică indirectă.

Pe de altă parte, cînd lipsesc posibilitățile de a stabili, direct sau indirect, relații stratigrafice între două culturi situate în regiuni diferite și, în același timp, nu s-au găsit piese de „import", metoda comparativ-tipologică pare indicată să aibă ultimul cuvînt.

Totuși, acest presupus, „ultim cuvînt" este adesea invalidat de îndată ce noi cercetări ne dau posibilitatea să stabilim relații stratigrafice indiscutabile, chiar dacă acestea sînt indirecte.

Dintre diferitele exemple concludente ce se pot cita sînt date de unele binecunoscute culturi din sud-estul Europei, respectiv culturile Cucuteni, Gumelnița și Vinča—Turdaș.

Pînă destul de curînd, mulți dintre arheologii care se ocupă cu epoca neo-eneolitică din această vastă regiune erau de acord că epoca veche a bronzului anatolian de tip Troia I—II era mai veche decît culturile eneolitice Gumelnița [1] și Cucuteni, concluzia bazîndu-se pe o serie de relații tipologice (asupra cărora vom mai reveni) și pe convingerea aproape generală că Orientul Apropiat, mai dezvoltat din punct de vedere cultural, a fost punctul de plecare al diverselor influențe spre sud-estul Europei. Deși rolul important al Orientului Apropiat în procesul difuziunii culturii nu poate fi în general contestat, concluzia de mai sus s-a dovedit greșită în privința presupusei influențe a culturii Troia I—II asupra culturii Gumelnița. După cum se știe, această concluzie a fost definitiv dezmințită de cercetările colegilor bulgari întreprinse în sudul Bulgariei [2], rezultatele fiind confirmate și de descoperirile din nord-estul Greciei [3] (Dikili Tash, Tracia grecească). De fapt, în așezări din sudul Bulgariei, un nivel din Bronzul timpuriu (Ezero), sincron cu ultima fază a culturii Troia I și în special cu începutul culturii Troia II, acoperea nivelurile culturii eneolitice Gumelnița [4]. Prin urmare, trebuie să admitem fără ezitare că cea mai mare parte a culturii Gumelnița — și în același timp cultura Cucuteni, în bună parte, contemporană cu ea — a fost, în linii generale, mai veche decît cultura Troia II. Ca atare, numai fazele finale ale culturilor Cucuteni și Gumelnița au putut primi influențe din cultura anatoliană a bronzului timpuriu, pe cînd asupra fazelor mai vechi ale celor două culturi carpato-danubiene, culturile

[1] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit mittel-und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 49 și urm., tabelul de la p. 56, unde toate culturile neolitice și eneolitice, începînd cu Boian A sînt posterioare anului 3000 î.e.n., iar Gumelnița II (A2 după periodizarea românească) este situată între cca 2400—2100 î.e.n.

[2] G. I. Georgiev, N. I. Merpert, R. V. Katianciarov, D. G. Dimitrov, *Ezero. Eine Siedlung aus der Frühbronzezeit*, Sofia, 1979; R. Katinciarov, Acta ArchCarp, 15, 1975, p. 85—111.

[3] J. Deshayes, BCH, 92, 1968, II, p. 1062 și urm.; M. Sefériadès, BCH, 107, 1983, II, p. 635 și urm.

[4] G. I. Georgiev, N. I. Merpert, Antiquity, 40, 157, 1966, p. 33—37; G. I. Georgiev, ArchAustr, 42, 1967, p. 90 și urm.

anatoliene Troia I—II, nu au exercitat vreun impuls, tocmai pentru că acestea din urmă erau mai recente. În consecință, influențele exercitate de Orientul Apropiat asupra culturilor Gumelnița și Cucuteni pot fi situate numai într-o etapă mai veche.

Pe de altă parte, dacă luăm în considerație datele C 14 care situează faza Gumelnița A *înainte* [5] de data acceptată în mod general pentru cultura Troia I[6], pare evident că încheierile care se bazau exclusiv pe metoda comparativo-tipologică și care duceau la o concluzie contrară nu mai sînt valabile și nu pot fi acceptate. Avem de pildă în vedere vasele cu figură umană modelată în relief pe care le întîlnim la Kazanlîc (aparținînd culturii Karanovo II) în culturile Vădastra II, Gumelnița (faza B), la Hacilar, Samarra, Anza-Begovo, Vinča, în culturile Szakalhat, Cucuteni, liniar-ceramică, Troia II—V, la Center etc. Dacă am ignora deci succesiunea diverselor culturi, folosind exclusiv tipologia, ar însemna, pe baza exemplelor date mai sus, să punem semnul egalității între culturi și epoci total diferite — de pildă neolitic anatolian = Vinča = Karanovo II = Vădastra = liniar ceramică = Gumelnița = Cucuteni = Troia II—V etc. Însă dimpotrivă, stratigrafia din sudul Bulgariei și datele C 14 au fost confirmate și prin metoda comparativ-tipologică, ea indicînd unele concordanțe indiscutabile între torțile tunel de la Renie II (orizont posterior etapei Gumelnița A 2) și cultura Troia I[7]; prin urmare, metoda comparativo-tipologică, cînd este folosită cu grijă, trebuie să confirme rezultatele stratigrafiei.

Cazul culturii Vinča—Turdaș — menționată mai înainte — pare să fie și mai elocvent în privința posibilității de a formula concluzii incorecte prin folosirea — de o manieră excesivă — a argumentelor comparativo-tipologice înnecate într-un aparat critic care selectează adesea din complexele culturale tocmai materialele cele mai puțin caracteristice.

Toți arheologii care se ocupă cu problemele epocii neolitice din sud-estul Europei știu că această cultură (Vinča) a fost considerată — și este și astăzi uneori — rezultatul unor elemente egeo-anatoliene ajunse pînă în valea mijlocie a Dunării. Această concluzie a fost formulată, la rîndul ei, tocmai pe baza concordanțelor tipologice ce se credea că pot fi stabilite cu unele descoperiri anatoliene și mesopotamiene. În felul acesta a rezultat o altă concluzie foarte importantă, una cronologică. Într-adevăr, dacă se acceptă că Vinča a fost consecința unei expansiuni sau unei colonizări fie din Bronzul timpuriu anatolian, fie chiar din regiunea Mesopotamiei la sfîrșitul mil. III î.e.n., am fi forțați să admitem că începutul culturii Vinča ar trebui situat cel mult în primele secole ale mil. III î.e.n. ținînd seama de data acceptată pentru începutul Bronzului timpuriu în Anatolia și pentru perioada Djemdet Nasr din Mesopotamia. Evident, nu există nici o dovadă stratigrafică pentru această concluzie (dealtfel o astfel de dovadă nici nu putea fi găsită), deoarece ariile de difuziune ale acestor culturi erau complet diferite și nu se atingeau în nici un fel. Trebuie deci să recunoaștem că, lipsind relațiile stratigrafice directe, sîntem obligați să verificăm dacă concluziile bazate pe metoda

[5] Vl. Dumitrescu, Apulum, 12, 1974, p. 38, tabel I. În acest articol se află și bibliografia mai veche a datelor C14 obținute pînă atunci.
[6] C. W. Blegen, *Troy and the Trojans*, New-York, 1963, p. 174.
[7] S. Morintz, P. Roman, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 77.

comparativo-tipologică pot sau nu fi confirmate pe calea stratigrafiei indirecte. Această confruntare ne duce la concluzia indiscutabilă că aceste presupuse convergenţe tipologice nu sînt deloc concludente, tocmai pentru că vin în contradicţie cu concluzia cronologică pe care o putem stabili pe relaţiile stratigrafice indirecte (amintite mai sus).

Dacă se porneşte de la observaţiile stratigrafice din sudul Bulgariei [8] (la care le vom putea adăuga pe cele din Macedonia orientală grecească — Dikili Tash [9] — şi pe acelea din Anatolia de nord-vest — Kum Tepe [10], Yortan [11] —), menţionate mai înainte, şi de la concluziile cronologice care rezultă din ele în privinţa poziţiei culturii Gumelniţa şi Maritza, faţă de Bronzul timpuriu anatolian şi egeic, sîntem obligaţi să recunoaştem că aceste concluzii nu permit să se accepte data mai sus indicată pentru începutul culturii Vinča. Deşi există încă divergenţe în privinţa sincronismului ce se poate stabilii între fazele recente ale culturii Vinča—Turdaş şi fazele mai vechi ale culturii Gumelniţa, este în afară de orice îndoială că începutul culturii Gumelniţa trebuie situat mult mai tîrziu decît începutul culturii Vinča.

Din punct de vedere cronologic faza Vinča A este separată de faza Gumelniţa A1 de toate secolele în care a evoluat cultura Boian — tocmai pentru că această cultură Boian este în întregime mai veche decît cultura Gumelniţa şi mai tîrzie cel puţin decît faza Vinča A [12]. Prin urmare, prin această confruntare stratigrafică indirectă putem afirma fără ezitare că Vinča-Turdaş (şi în orice caz primele ei faze) a fost mai veche nu numai decît Troia I—II (care, cum am văzut, n-a fost anterioară începutului culturii Gumelniţa), dar şi decît perioada Djemdet Nasr, datată în general pe la 3000 î.e.n.

Deci, încă o dată, consideraţiile comparativo-tipologice — pe baza cărora cultura Vinča-Turdaş era presupusă că derivă din cultura Bronzului timpuriu anatolian al mil. III î.e.n. sau din alte regiuni ale Asiei Mici la începutul aceluiaşi mileniu — sînt invalidate de relaţiile stratigrafice, chiar dacă acestea sînt indirecte.

Este necesară totuşi o precizare: cultura Vinča, caracterizată mai ales prin ceramică neagră lustruită (spre deosebire de cultura Starčevo-Criş care a precedat-o) se datoreşte unui aflux de populaţie venită din zona nord-est mediteraneană-anatoliană, însă înainte de mijlocul mileniului V î.e.n.

Am dori să dăm şi în acest caz un exemplu de concluzii eronate la care poate duce tipologia. Să luăm de pildă renumitele „weisted pebbles"; remarcăm prezenţa lor în egală măsură la Vinča [13] (în majoritate la adîncimea de peste 7 m, două însă ceva mai sus), probabil Vinča B, în neoliticul

[8] Vezi notele nr. 2 şi 4.

[9] Vezi nota nr. 3.

[10] J. Mellaart, *Anatolia c. 4000 — 2300 B.C.*, (extras din CAH), Cambridge, 1965, p. 11 şi urm.; C. Renfrew, *The Emergence of Civilisation*, Londra, 1972, p. 72, 74, 122—123, 162—163 etc.

[11] J. Mellart, *op. cit.*; C. Renfrew, *op. cit.*, p. 132—133; T. Kâmil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR, International Series, 145, Oxford, 1982.

[12] Vezi între altele şi Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, F. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucureşti, 1983, p. 88 şi urm.

[13] M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, Belgrad, 1936, p. 91 şi urm., fig. 201—207, toate din calcit, de mici dimensiuni şi de acelaşi tip.

vechi al Macedoniei, la Servia [14], dar şi în neoliticul recent din aceeaşi localitate [15], la Khirokitia[16], la Troia II—IV [17], la Tîrpeşti [18], Drăguşeni [19], deci în cuprinsul culturii Cucuteni etc., unde sînt însă modelate din lut. Aşadar, din nou pe baze tipologice s-ar putea pune semnul egalităţii între: neoliticul vechi şi cel recent din Macedonia — Vinča B — Troia II—IV — Cucuteni A — Khirokitia perioadele II—III etc. Evident nici un cercetător, fie el adept al cronologiei joase sau a celei înalte, n-ar putea accepta o asemenea cronologie relativă.

Faptele ne impun deci să admitem că începutul culturii Vinča-Turdaş a fost mult mai vechi decît primele secole ale mil. III î.e.n.. De vreme ce ultima fază (Spanţov) a culturii Boian — mult mai recentă decît faza Vinča A — este datată chiar la sfîrşitul mil. V şi începutul mil. IV î.e.n. (4000—3900 î.e.n.) prin metoda C14, începutul culturii Vinča trebuie situat în mil. V î.e.n. [20], adică mai mult de 1000 de ani înainte de începutul Troii I.

Devenită pentru unii autori adevărată obsesie, tipologia a dus, aşa cum am văzut mai sus, la aberante relaţii de cronologie relativă şi de sincronisme culturale bazate din păcate pe materiale provenite adeseori din periegheze sau descoperiri întîmplătoare şi pe publicaţii vechi care arareori erau fundamentate pe săpături sistematice. Şi de ce n-am recunoaşte-o, adeseori şi materialele judicios publicate de cercetători pertinenţi au fost fie contestate, fie ignorate deoarece nu concordau cu „premisele" de la care s-a pornit cercetarea, fiind deci contrare ideilor preconcepute elaborate în birou, şi nereprezentînd realităţile din teren. Şi pentru a justifica atari puncte de vedere, nu rare ori se recurge la o abundenţă de trimiteri şi referiri, cu precădere şi tendenţios selectate, care nu fac decît să dăuneze chiar şi metodei comparativo-tipologice.

Înainte de a încheia sîntem obligaţi totuşi să amintim că descoperirea tăbliţelor de la Tărtăria părea să aducă un nou argument în sprijinul datării culturii Vinča A în mil. III î.e.n.

Nu avem intenţia să rezumăm ampla şi pasionata controversă cauzată de această descoperire; totuşi amintim că încă din 1967, la simpozionul Lengyel de la Nitra s-a emis ipoteza că aceste tăbliţe aparţin mai probabil unui nivel mai recent — *id est* nivelului Coţofeni din acea aşezare, şi nu nivelului Vinča—Turdaş [21]. Numai în felul acesta dată atribuită acestor tăbliţe prin comparaţie cu cele sumeriene (primele secole ale mil. III î.e.n.) [22] puteau concorda cu data C 14 propusă pentru culturile neo-

[14] W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 138, fig. 6/k.
[15] *Ibidem*, p. 163, fig. 33/m.
[16] P. Dikaios, *Khirokitia*, Londra, New-York, Toronto, 1953, pl. XCV/938; 1401; CXLIII/938.
[17] C. W. Blegen şi colaboratori, *Troia*, I, Cincinati, 1950, 360/34—1, 35—208 etc.; idem, *Troia*, II, Cincinati, 1951, 48/34—429, 33—292, 33—223; 147/36—265 etc.
[18] S. Marinescu—Bîlcu, *Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern-Romania*, BAR, International Series, 107, Oxford, 1981, fig. 190/31.
[19] Piesă inedită, aflată în colecţiile Institutului de Arheologie.
[20] Dealtfel datele C14 pentru faza Spanţov a culturii Boian, ca şi acelea pentru cultura Gumelniţa— vezi nota nr. 5. Pentru Karanovo — v. H. Quitta şi G. Kohl, ZfA, 3, 1969, p. 227—228. Tot aici şi rezultatele obţinute pe eşantioanele de la Căscioarele — p. 239.
[21] Vl. Dumitrescu, StudZvesti—AUSAY, 17, 1969, p. 87 şi urm.
[22] N. Vlassa, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 485—494.

litice europene și cu noua datare a culturii Coțofeni fixată de către unii specialiști în a doua jumătate a mil. III î.e.n. [23].

Firește trebuie să fim prudenți în privința metodei C 14 și a recalibrărilor (pînă vom dispune de o scară dendrocronologică și pentru zonele noastre), dar atunci cînd data obținută prin ea concordă cu cronologia relativă stabilită pe baza stratigrafiei, precum și pe observațiile comparativ-tipologice, data trebuie acceptată. Într-adevăr, cultura Coțofeni este mai recentă decît cultura eneolitică Sălcuța. Ca atare, dacă tăblițele de la Tărtăria trebuie datate în mil. III î.e.n. ele aparțin nivelului Coțofeni din acea așezare, tocmai pentru că această cultură — și nu cultura Vinča-Turdaș — a fost datată în general în mil. III î.e.n.

Faptul că tipologia singură nu este întotdeauna concludentă, putînd în unele cazuri să inducă în eroare chiar pe unii savanți de talia lui A. Falkenstein, Hood și A. Posner este dovedit din nou tot de tabletele de la Tărtăria. Pornind de la premisa autenticităţiilor dar cu regretul absenței din publicație atît a situațiilor *in situ*, cît și a restului obiectelor descoperite (printre care, notăm noi, mai ales statueta „de tip cycladic" al cărui desen mic și schematic nu este deloc concludent), Emilia Masson arată în primul rînd că cele trei tablete nu constituie o unitate [24]. Prima după părerea ei prezintă o temă „iconografică" ce nu trebuie legată neapărat de cilindrii mesopotamieni, putînd fi astfel inspirată simplu și direct din mediul animalelor din preajmă, care ocupau inevitabil un rol important în viața cotidiană a locuitorilor acestor regiuni [25].

Celelalte două, putînd reprezenta o etapă inițială a unui sistem de scriere, exprimînd noțiuni simple sau mesaje elementare consideră că nu sînt nici ele legate de Mesopotamia, cu atît mai mult cu cît se pare că autorul descoperirii, lipsit de experiență a publicat tabletele cu unele greșeli, iar Falkenstein pornind de la ideea că ele reprezintă un „impuls" sumerian a neglijat numeroasele divergențe care apar în chiar propriile lui analogii [26] (deci notăm noi că nici metoda tipologico-comparativă nu a fost utilizată cu toată prudența).

În plus, arată Emilia Masson în continuare, este binecunoscut faptul că în cursul așa numitei faze „protoliterate" noțiunile simple sau mesajele elementare au fost obligatoriu inspirate de aceleași teme, legate de anturajul imediat al omului sau de activitatea lui zilnică, nefiind deci necesară, nici în acest caz, invocarea unor influențe sumeriene pentru justificarea reprezentărilor de pe tablete [27].

Faptele mai sus menționate nu tind să infirme validitatea sau utilitatea metodei comparativo-tipologice cînd aceasta este folosită cu prudența necesară. Dar le-am amintit deoarece prea adesea sintem confruntați cu asemănări tipologice foarte generale și neconcludente care conduc la concluzii ce ar putea fi deosebit de importante dacă ar fi

[23] P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 67.
[24] E. Masson, KADMOS, 23, 1984, 2, p. 89–123.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*.

corecte. Iar atunci cînd avem de ales între rezultatele acestei metode și acelea ale metodei stratigrafice ni se pare că sîntem într-adevăr obligați să o preferăm pe aceasta din urmă.

Firește această prioritate este valabilă și ea numai dacă observațiile stratigrafice sînt ele însele lipsite de îndoială — deși, de ce să nu admitem ? nu întotdeauna acesta este cazul.

STRATIGRAPHIE ET TYPOLOGIE DANS L'ÉTUDE DU NÉOLITHIQUE ET ÉNÉOLITHIQUE

RÉSUMÉ

Dès le debut, on insiste sur le fait que nous sommes obligés — dans la recherche archéologique— de concéder une certaine hiérarchie aux méthodes employées, étant indiscutable qu'on doive accorder une attention de tout premier ordre au problème de la priorité de ces méthodes.

Parmi les principales méthodes de notre recherche, il y a deux — la méthode stratigraphique et celle typologico-comparative — d'une importance primordiale, surtout lorsque les résultats obtenus par leur utilisation s'avèrent divergents. Bien entendu, lorsque les résultats de ces deux méthodes concordent, le problème ne se pose plus et on peut affirmer qu'il s'agis de résultats tout à fait sûrs. Cependant, lorsque la méthode typologico-comparative nous mène à des résultats en partie ou totalement différents par rapport aux conclusions imposées par la stratigraphie, la situation doit faire l'objet d'un examen très poussé, pour avoir la possibilité de préciser si les différences ne sont pas dûes à l'importance excessive accordée à des critères qu'on ne peuvent par eux-mémes considérés infaillibles et édifiants.

D'autre part, après avoir souligné l'importance de la méthode stratigraphique pour resoudre le problème des relations directes ou indirectes de deux ou plusieurs cultures préhistoriques, l'on indique aussi le rôle que la méthode typologico-comparative peut et doit avoir lorsque les données stratigraphiques ainsi que les „pièces importées" font défaut.

À partir de ces prémises, l'autrice étudie les principaux problèmes soulevés par les cultures de Cucuteni, de Gumelnița et Vinča—Turdaș et repète sont point de vue sur l'importance primordiale de la méthode stratigraphique lorsque ses résultats sont en contradiction avec ceux de l'autre méthode en discussion, les chercheurs ne devant pas hésiter à opter pour les résultats de la stratigraphie. À condition bien entendu, qu'il n'y a pas des doutes à propos de l'exactitude de la stratigraphie établie.

UN CAPITEL „VITRUVIAN" LA HISTRIA

de MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU

1. Un amplu studiu efectuat asupra unui număr de peste trei sute capitele ionice elenistice și romane din Asia Mică [1] a relevat faptul că schema compozițională a capitelului ionic transmisă prin cărțile vitruviene apare, în germene, pe la mijlocul sec. IV î.e.n. (pentru prima oară, probabil, la capitelele lui Pytheos de la Mausoleul din Halicarnas și de la vestitul templu al Atenei din Priene) și va fi transmisă în general prin capitelele elenistice pînă în epoca romană tîrzie. Deși în linii generale schema „vitruviană" pare fixată într-un geometrism „înghețat", abaterile de la această schemă apar relativ frecvent. Dar, s-a constatat că îndepărtarea față de normele vitruviene [2] a numerelor exprimate în unități de proiectare („partes") [3] este suficient de mică pentru a nu considera aceste „abateri" ca esențiale. Abaterile mai sensibile se constată nu în schema generală, ci la nivelul detaliilor. Acestea reprezintă de fapt, fie reflectarea posibilităților — chiar dacă puțin spectaculoase — de recreere a stilului capitelului prin intervenția personală a arhitectului sau poate uneori a tăietorului în piatră, fie pur și simplu expresia unor caracteristici sau preferințe locale ale unei arte provinciale [4].

În cazul capitelelor microasiatice s-a constatat că aceste abateri se referă în general doar la două elemente structurale, care apar mai mult ca suport al stilului decît al compoziției volumetrice de ansamblu și anume la dimensiunile abacului și la înălțimea Kymationului (și, deci, implicit, a canalului).

Prin analizarea capitelului histrian (C_D) se va arăta, pe lîngă prezența în arhitectura ionică romană dezvoltată la Histria a unei scheme generale surprinzător de apropiată față de schema vitruviană și integrarea — deocamdată prin acest unic exemplar — dezvoltării compoziției ionice în contextul general al susmenționatelor concluzii.

2. ***Capitelul*** (C_8) realizat din calcar dur (culoare alb-gri) cochilifer, este binecunoscut tuturor celor care au vizitat Histria : el a fost reașezat pe un fus de coloană în cartierul „Domus" în scopuri pur turistice [5]. Capitelul se păstrează în cea mai mare parte și a fost reîntregit din două bucăți, într-o manieră absolut brutală care îngreunează o cercetare com-

[1] O. Bingöl, Ist. Mitt, 20, 1980.

[2] Vitruviu indică dimensiunile membrilor arhitecturali în unități de proiectare „partes". Numele „vitruviene" indicate direct de Vitruviu sau deduse din indicațiile sale de către cercetarea modernă reprezintă deci numărul de unități „partes" în care sînt exprimate dimensiunile principale în realizarea capitelului. Despre această problemă v. de ex. W. Hoepfner, AttMitt, 83, 1968, p. 213 și urm., O. Bingöl, *op. cit.*, P. Gross, MEFRA, 88, 1976, 2, p. 676 și urm.

[3] Numărul de „partes" propriu compoziției capitelelor studiate (v. nota 1) constituie rezultatul cercetărilor autorului citat (Bingöl).

[4] O. Bingöl, *op. cit.*, p. 151—152.

[5] Fusul de coloană nu are nici o legătură cu acest capitel; subliniem că scopurile publicitar-turistice nu numai că nu justifică o asemenea pseudo-anastiloză, dar oferă un precedent periculos pentru o activitate de restaurare care și așa a avut imens de suferit în epoca noastră. Pentru epocile antice, chiar înainte de întreruperea catastrofală a oricărei activități de restaurare, aceasta a avut de suportat efectele unui diletantism aproape general.

S C I V A, tomul 42, nr. 3—4, București, iulie—decembrie 1991, p. 121—132

pletă. Cele două fațade principale prezintă o caracteristică care-l singularizează printre alte capitele romane histriene și probabil și față de majoritatea capitelelor romane cunoscute (publicate) pînă acum. În timp ce una din fațade prezintă volute cu spirale puternic spațiate (cu spirala înfășurată după o suprafață, virtuală, conică), cealaltă oferă imaginea unor volute normale tradiționale, trasate pe un același plan vertical.

Voluta „normală" prezintă un canal concav de adîncime medie, iar spirala se constituie printr-un listel plat (lat de ± 0,7 cm) urmînd deci o foarte veche tradiție attică. Spirala conică, al cărei canal apare, evident, mult mai adînc (relevînd o preferință pentru contrastele de lumină-umbră) sugerează și ea un listel firește plat care este însă tăiat în planuri ușor înclinate. Ochiul volutelor este mic (diametru = ± 2,2 cm). Echina foarte înaltă exclude participarea canalului, care în consecință este întrerupt între volute. Palmetele, mari, cărnoase, rotunjite ușor, sînt formate din cîte trei lobi prelungi și „dilatați" la vîrfuri. Un alt patrulea lob pare să suprapună pornirile fiecărei palmete [6]. Canalul volutelor este întrerupt de prezența acestor palmete puternic spațiate în zona de contact cu el, deci este complet absent în fațada principală, în zona echinei. Locul canalului este preluat de prelungirea abacului, realizînd de fapt o suprafață ușor înclinată deasupra echinei, de fapt o zonă de racord cu suprafața de așteptare a capitelului. Abacul (de fapt un „pseudoabac") nu prezintă nici o profilatură, apărînd de fapt ca o simplă supraînălțare a volumului capitelului deasupra volutelor. Balustrul prezintă un *baltaeus* simplu, format dintr-o panglică îngustă angulară, iar decorul descrie frunze de apă (frunze de trestie) dispuse pe direcție longitudinală (orizontale); prezentînd fiecare cîte o nervură (șanț în „V") mediană. Fruntea balustrului este ușor înclinată. Echina este sculptată cu ove alungite înconjurate de cămăși largi, tăiate relativ adînc. Săgețile sugerînd nervuri (în „V") sînt stilizate dizolvînd vîrfurile în muchii racordate cămășilor. Pe suprafața de așteptare se observă urme de gradină cu dinți foarte distanțați (± 0,7 cm) și urme rare de spiț mare. Nu există însă nici o certitudine că acestea ar reprezenta urmele finisării originare, capitelul fiind evident refolosit, așa cum o arată rarele urme de „prelucrare" brutală prezente pe suprafața de așteptare. Această suprafață nu prezintă nici un orificiu de montare. În schimb, în centrul suprafeței de poză apare lăcașul unui gujon (diblu) circular (diametru ± 2,6 cm) adînc de ± 5cm. Curbura baluștrilor urmează traseul circumferinței suprafeței de poză, la o distanță foarte redusă ± 0,4 cm).

Dimensiunile principale ale capitelului sînt:

A = lungimea totală în fațadă = = 53 cm.
F = distanța centrelor volutelor = = 35,2 cm.
E = distanța între volute = = 20 cm.
D = diametrul orizontal al volutei = 16,5 cm
G = diametrul vertical al volutei = 17,6 cm.
J = înălțimea echinei = 8,8 cm

[6] Capitelul este suficient de deteriorat. Dintre palmete, una singură păstrează detalii reconstituibile. Notăm că unul din baluștri este distrus în proporție de 90%, iar echina (reîntregită) aparținînd fațadei cu volute normale este incompletă. Dintre volute, se păstrează doar trei (dintre care două conice). Muchiile în general sînt „mîncate", dar prezintă temeiuri sigure pentru reconstituirea integrală a capitelului.

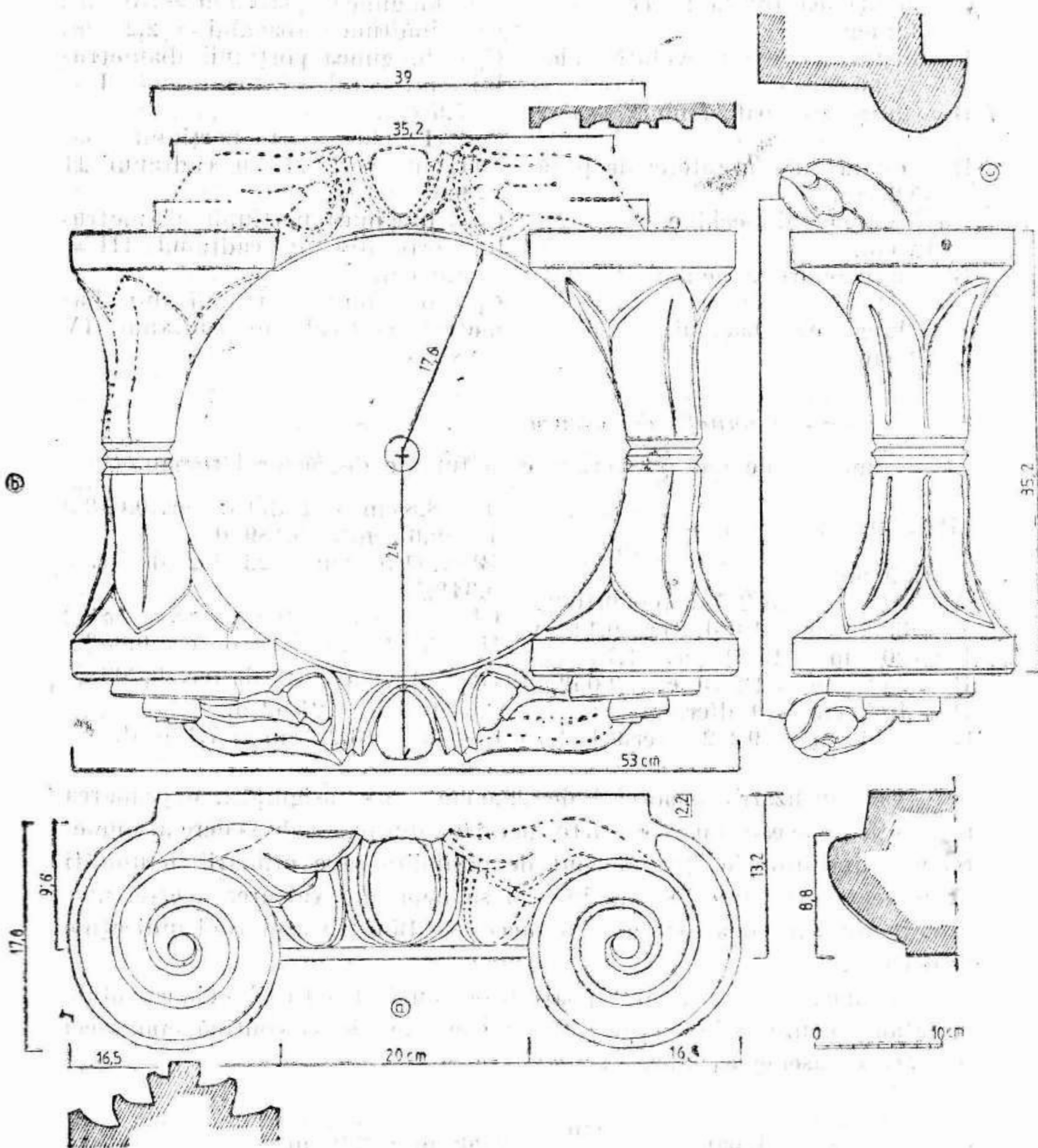

Fig. 1. Capitelul (C_D) : a) o fațadă principală ; b) plan ; c) fațadă laterală.

L = înălțimea totală la centru = = 13,2 cm
I = distanța centru volută platou = 9,6 cm
B = lungimea balustrului = 35,2 cm.
H = diametrul suprafeței de poză = 35,2 cm.
He = diametrul echinei = ± 48 cm.
B' = adîncimea abacului = = ± 41,5 cm.
C' = lungimea abacului = ± 39 cm.
C = lungimea platoului = 40 cm.
m = înălțimea abacului = 2,2 cm.
C_1 = lungimea porțiunii diametrului orizontal în cadranul I = = 7,6 cm.
C_2 = I = lungimea porțiunii diametrului vertical în cadranul II = 9,6 cm.
C_3 = lungimea porțiunii diametrului orizontal în cadranul III = = 8,9 cm.
C_4 = lungimea porțiunii din diametrul vertical în cadranul IV = 8 cm.

3. *Calculul unității de măsură*

Dimensiunile pot fi exprimate în funcție de piciorul roman,

$1P = 29{,}6\ \text{cm}$ și $1\ d = \dfrac{29{,}6\ \text{cm}}{16} = 1{,}85\ \text{cm}$
A = 53 cm = 28 2/3 d (er. 0,16%)
F = 35,2 cm = 19 d (er. 0,14%)
E = 20 cm = 11 d (er. 1,75 %)
B = 35,2 cm = 19 d (er. 0.05%)
D = 16,5 cm = 9 d(er.0,9%);
G = 17,6 cm = 9 1/2 d (er.0,14%)
J = 8,8 cm = 4 3/4 d (er. 0,04%)
I = 9,6 cm = 5,189 d
B' = 41,5 cm = 22 1/2 d (er. 0,34%)
C'I = 39 cm = 21 d (er. 0,38%)
H = 35,2 cm = 19 d (er. 0,05%)
He = 48 cm = 26 d (er. 0,208%)
C = 40 cm = 21,62 d.
L + M = 13,2 cm = 7,135 d.

Deși utilizarea piciorului de 29,6 cm pare asigurată, exprimarea în funcție de acesta nu este foarte sugestivă din punct de vedere al numerelor compoziționale. Ținînd cont de posibilitatea exprimării în unități de proiectare („partes") vom încerca să depistăm valoarea acestei unități, folosind metoda utilizată cu succes de Bingöl [7] urmărind indicațiile vitruviene.

Așadar, unitatea „pars" poate fi obținută știind că lungimea totală în fațadă (conform indicațiilor vitruviene) trebuie să conțină două zeci și patru de asemenea unități :

$$1\ \text{pars} = \frac{53\ \text{cm}}{24} = 2{,}208\ \text{m} \simeq 2{,}2\ \text{cm}$$

Dacă dimensiunile capitelului pot fi exprimate prin numere satisfăcătoare de asemenea unități, rezultă că ipoteza conform căreia 1p = = 2,2 cm este valabilă.

[7] Bingöl, *op. cit.*, p. 151–152.

Astfel :

F = 35,2 cm = 16 p (er. 0,0%)
E = 20 cm = 9p (er. 1%)
D = 16,4 cm = 7 1/2 p (er. 0,69%)
G = 17,6 cm = 8 p (er. 0,0%
J = 8,8 cm = 4 p (er. 0,0%)
B = 35,2 cm = 16 p (er. 0,0%)
L + M = 13,2 cm = 6 p(er. 0,0%)
I = 9,6 cm = 4 1/3 p (er. 0,77%)
B′ = 41,5 cm= 19 p (er. 0,72%)
C′ = 39 cm = 17 2/3 p (er. 0,38%)

C = 40 cm = 18 p (er. 1%)
H = 35,2 cm = 16 p (er. 0,36%)
He = 48 cm = 22 p (er. 0,83%)
C_1 = 7,1 cm = 3 1/4 p (er. 0,7%)
C_2 = I = 9,6 cm = 4 1/3 p (er. 0,77%)
C_3 = 9,3 cm = 4 1/4 p (er. 0,52%)
C_4 = 8 cm = 3 2/3 p (er. 0,65%)
G + M = 19,9 cm = 9 p (er. 0,5%)
M = 2,2 cm = 1 p

Aşadar, apare evidentă valabilitatea ipotezei conform căreia o unitate de proiectare („pars") 1 p = 2,2 cm a stat la baza compoziţiei capitelului histrian. Exprimarea în numere întregi apare predominantă în cazul dimensiunilor principale. Numerele fracţionare reprezintă fracţii simple şi apar la dimensiuni care reflectă exclusiv trasarea spiralei sau la dimensiuni lipsite de valoare importantă în compoziţie şi stil (una din dimensiunile pseudo-abacului).

Comparaţia numerelor de „partes" proprii capiteliului histrian cu numerele indicate de Vitruviu dă un rezultat spectaculos : apropierea compoziţiei generale a capitelului (C_D) faţă de schema vitruviană este absolut remarcabilă :

Numerele vitruviene [8]	*Numerele capitelului* (C_D)
A = 24	A = 24
F = 16	F = 16
E = 10	E = 9
G = 8	G = 8
D = 7	D = 7 1/2
B′ = C′ = 19	B' = 19 C' = 17 2/3
G + m = 9,5	G + m = 9
L = 6	L = 6
C_1 = 3	C_1 = 3 1/4
C_2 = I = 4 1/2	C_2 = I = 4 1/3
C_3 = 4	C_3 = 4 1/4
C_4 = 3 1/2	C_4 = 3 2/3
B = 16	B = 16
(H = 16)	H = 16

Aşadar, se confirmă şi prin exemplarul histrian că abaterile faţă de schema vitruviană se referă exclusiv la abac şi Kymation/canal. Se confirmă de asemenea şi observaţia că dimensiunile abacului înregistrează o tendinţă de micşorare (spre 18 şi 17 partes) [9].

[8] După interpretarea lui Hoepfner şi Puchstein (v. W. Hoepfner, AttMitt, 83, 1968, p. 213, fig. 4d ; O. Bongöl, *op. cit.*, p. 151—152).

[9] *Ibidem*, p. 149. Menţionăm că diferenţele mai mici de o unitate nu pot fi considerate abateri propriu-zise. Aşadar, dimensiunea diametrului orizontal D = 7 1/2 p şi respectiv a diametrelor în cadranele I—I Vpot fi încadrate perfect numerelor vitruviene. Implicit, diferenţa de o unitate înregistrată pentru distanţa dintre volute (E) nu apare ca o abatere propriu-zisă, fiind derivată direct din diferenţa de 1/2 p prezentă în cazul (D).

Abaterea propriu-zisă apare evidentă numai în cazul înălțimii echinei (J) și implicit în aceea a canalului, cu desăvîrșire absent. Astfel echina, proiectată și ea în funcție de unitatea „pars", are o înălțime de J = 8,8 cm = 4 p. În modelul vitruvian, înălțimea echinei este 2 p (după Hoepfner) și 2,5 p (după Puchstein). Cu toate acestea, înălțimea totală la centru (care implică și înălțimea echinei) respectă numărul vitruvian (L = 6 p). În funcție de (G), dimensiunile principale (A, B) se exprimă ca 1 : 2 : 3, așa cum era de așteptat pentru un capitel „vitruvian".

4. *Compoziție și cronologie*

Cu toată apropierea, mergind în majoritatea cazurilor pînă la identitate perfectă a schemei compoziționale proprii capitelului histrian față de modelul vitruvian, o comparație din acest punct de vedere cu schemele cunoscute [10] aparținînd altor capitele romane nu are șanse prea mari de a conduce la o evaluare cronologică restrînsă. Spre deosebire de capitelele de epocă greacă, a căror evoluție poate fi urmărită și cronologic în funcție de rapoartele compoziționale [11], în cazul capitelelor romane, după o analiză obișnuită nu se poate spune dacă variațiile rapoartelor generale pot fi expresive din acest punct de vedere, datorită respectării după cum s-a mai menționat pe o scară largă a timpului a schemei vitruviene.

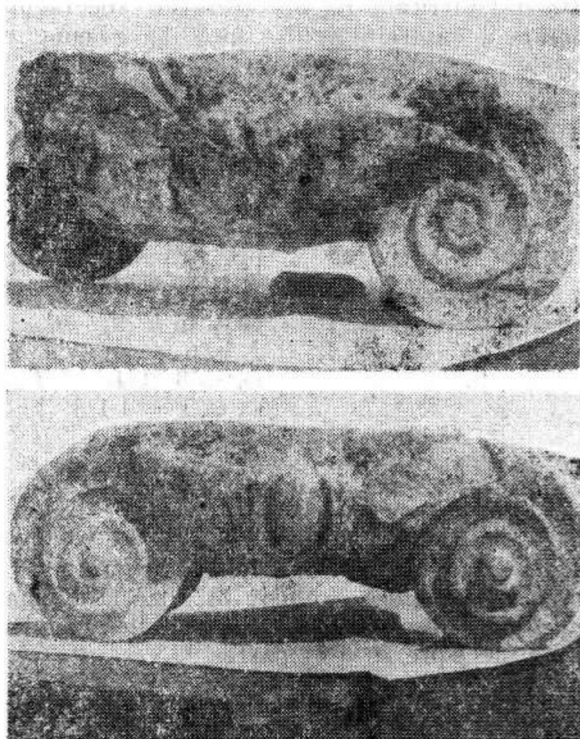

Fig.2. Fațadele principale ale capitelului C_D.

[10] Datorate pentru epoca romană lui Bingöl (*op. cit.* passim).
[11] Vezi M. Mărgineanu-Cârstoiu, Dacia, N. S. 34, 1990, p. 77—110

Pentru a încerca o apreciere cronologică preliminară [12] în acest caz, este necesar să luăm în considerare în primul rînd acele elemente structurale a căror exprimare în „partes" comportă variații mai sensibile față de schema vitruviană. Vom căuta, deci, analogii printre capitelele la care tendința de supradimensionare a echinei este manifestă.

Întrucît înălțimea echinei capitelului (C_D) include 4 „partes", analogiile vor cuprinde exemplare cu un număr (corespunzător echinei) de asemenea unități, așadar capitele unde 3,5 p ⩽ J ⩽ 4,5 p. Dintre acestea vom exclude capitelele care comportă deosebiri mai sensibile (în privința numerelor de unități care exprimă dimensiunile generale) față de schema capitelului histrian.

În tabelul I este explicită o asemenea selecție [13]. Din observarea tabelului se poate conchide că tendința de supradimensionare a echinei

Nr. cat. Bingöl	Dimensiuni în „partes"							Localizare	Datare
	J	F	E	D	G	G+M	B		
290	3,5	16,5	10,5	6,75	7,5	9	16	Laodikeea ad Lycum	Septimius Severus
169	4	15,5	10,5	6,75	?	?	?	Side	per antonină
204	3,5	16,5	10,5	6,75	7,5	9	16	Magnesia	sec II-III
4	3,5	17	10,5	6,75	7,5	8,5	17	Iscehisar (Dokymaion)	Septimius Severus
176	3,5	17	10,5	6,75	8	9	15,5	Ephesos	sec IV
292	3,5	17	10,5	6,75	7	8,5	19	Selge	sec III-IV
91	3,5	16,5	9	7,5	?	?	16,5	Denizli	Traian
294	3,5	15,5	9	7,5	7,5	9,5	19,5	Side	sec III-IV
3	3,5	15,5	9	7,5	?	?	16,5	Afyon	Septimius Severus
314	3,5	15,5	9	7,5	8,5	10	15,5	Termessos	sec III
147	4,5	15,5	9	7,5	8	9	15	Hierapolis	Septimius Severus
178	3,5	17	9,5	7,25	8	9,5	?	Eskihisar	Septimius Severus
317	3,5	16,5	9,5	7,25	?	?	?	Yalvaç (Muzeu)	sec II-III
45	3,5	16,5	9,5	7,25	7,5	9	19,5	Aphrodisias	sec III-IV
172	3,5	16,5	9,5	7,25	7,5	9	16,5	Eskihisar	Septimius Severus
154	3,5	15,5	9,5	7,25	?	?	15,5	Izmir	sec II
88	3,5	15,5	9,5	7,25	7,5	9	16,5	Denizli	Traian
87	3,5	15,5	9,5	7,25	8	9	15,5	Denizli	Traian
97	3,5	15,5	9,5	7,25	8	9,5	15,5	Ephesos	sec II-III
160	3,5	16	9,5	7,25	7,5	9	16	Ephesos	sec III
158	3,5	16	9	7,5	9	11	16	Didyma	sec III
288	4	16	9	7,5	8	9	16	Side	sec III
83	3,5	16,5	10	7	8	9	16	Burdur (Muzeu)	sec III
2	3,5	16,5	10	7	8	9,5	16,5	Afyon	Septimius Severus
309	4	16	10	7	8	9,5	16,5	Troia	Septimius Severus
149	4	16	10	7	7,5	9	15	Hierapolis	sec II-III
172	3,5	16,5	9,5	7,25	7,5	9	16,5	Laodikeea ad Lycum	Septimius Severus

Tabel I: analogii compoziționale.

[12] O analiză exhaustivă legată de o cronologie a problemelor legate de compoziții cu o atît de slabă variație în timp a numerelor care le exprimă nu poate fi condusă decît prin metode statistice. O analiză de acest tip este în curs de efectuare de către autor. Așadar, considerațiile cuprinse în studiu le definim ca *preliminare*.

[13] Analogiile sînt realizate exclusiv cu ajutorul catalogului lui Bingöl *(op. cit.)* unicul de acest fel publicat, după cunoștința noastră, pînă în momentul de față, care să conțină date suficiente pentru o atare operație. Numerele din coloana din stînga a tabelului I reprezintă numerele de catalog din lucrarea citată.

apare încă în perioada traianee (J = 3,5 p la trei exemplare din Denizli) și continuă pînă în sec. IV (capitelele nr. 136 din Ephes, nr. 292 din Selge, și nr. 294 din Side)[14]. Se observă însă că, supradimensionarea maximă (J 4 p) apare numai la un număr restrîns, de cinci exemplare, databile în general în a doua parte a sec. II și începutul celui următor : la capitelul nr. 169 din Side[15] (perioada antonină), la nr. 147 din Hierapolis (Septimius Severus), la nr. 288 din Side) secolul III), la nr. 309 din Termessos (Septimius Severus) și în fine la nr. 149 din Hierapolis (sec. II—III). Este demn de reținut că, sub aspectul dimensiunilor, capitelul histrian conține numere de „partes" extrem de apropiate față de nr. 149, nr. 309 și nr. 288.

Se poate presupune, deci, că din punct de vedere al numerelor care reflectă schema compozițională de bază a capitelului datarea exemplarului histrian într-un moment aparținînd secvenței cronologiei cuprinse între a doua parte a sec. II și prima parte a celui următor este posibilă.

Singură schema compozițională nu poate, în stadiul actual al cercetării, justifica o datare pentru un capitel roman. Apelul la elementele de stil devine deci absolut necesar.

5. *Stil și cronologie*

Sub aspectul fațadei principale, elementele sculpturale prezente pe echină care pot ghida analiza sînt ovele, săgețile și palmetele de colț. Palmetele cu trei foi (descrise anterior) sînt cunoscute frecvent în sec. II, preponderent în epoca hadrianee (la capitelele nr. 41, nr. 42, din agora de la Aphrodisias ; la nr. 236, nr. 243, nr. 249 din Perge) și apoi mai ales în epoca lui Septimius Severus (la nr. 4 din Iscehisar, nr. 139 de la Herakleia Pontike, nr. 169 și nr. 176 din Laodikeia ad Lycum), la nr. 316 din Jalvaç, și în fine la capitelul din „sala de marmură" din Sardes)[16].

Aspectul și tăietura ovelor și săgeților conduc și ele preponderent spre sec. II așa cum rezultă din compararea cu habitudinile stilistice manifestate la două capitele din Thyateira, datate în sec. II (nr. 9 și nr. 11), la capitelele nr. 242 din Perge și nr. 303 (Muzeul din Troia) aparținînd perioadei hadrianee[17]. O tratare similară a Kymation-ului se poate observa chiar și în perioada mai timpurie, în epoca traianee (la capitelul nr. 90 din Denizli)[18] și la Asklepieionul din Aphrodidias[19], datat generos în sec. II.

Considerînd fațadele laterale, expresia stilistică este dominată de două elemente ; baltaeus-ul tratat în manieră simplificatoare și frunzele de apă, descrise toate la începutul acestui studiu. Tipul de *baltaeus* prezent la capitelul histrian (de proveniență inițial attică) începe să fie bine repre-

[14] Tendința apare și mai tîrziu (de ex. la capitelele nr. 287 și nr. 285 din Side). Epocile post sec. IV nu intră acum în atenția noastră, caracteristicile stilistice respective fiind neinteresante pentru capitelul în studiu.

[15] V. și Jean de Gagniers, Pierre Devambez, René Ginouvès, Lilly Kahil, *Laodicée du Lycos*, Paris, 1969, p. 73.

[16] Reamintim că numerele capitelelor citate în acest studiu corespund catalogului întocmit de Bingöl.

[17] V. Bingöl, *op. cit.*, tabel 9.

[18] *Ibidem*, tabel 17.

[19] *Ibidem*, tabel 11.

zentat în arhitectura romană în perioada antonină (prin capitelul nr. 301 din Termessos), la nr. 209 din Milet (datat sec. II) apoi la „granița" sec. II—III prin capitele din Side, Burdur, Jalvaç, pentru a fi reluat pînă tîrziu în sec. V[20]. Tipul de balustru cu frunze „de apă" dispuse într-un singur rînd (neintercalate) par a se întîlni numai în sec. II (la un capitel din Pergam, la un capitel de la templul lui Apollo din Sagalassos, la un exemplar de la Artemisionul din Magnesia), la granița sec. II—III (la capitele din Ephes și Hierapolis) și de asemenea la două exemplare din Laodikeia ad Lycum datate strîns în epoca severiană[21].

În fine, reîntorcîndu-ne la fațada principală, rămîne să discutăm elementele care particularizează cel mai sensibil capitelul histrian, și anume absența canalului și diferențierea tratării volutelor. Observate în contextul totalei absențe a canalului, capitelele publicate pînă la ora actuală sînt puțin numeroase. Se pot aminti trei exemplare din Laodikeia ad Lycum (nr. 178, nr. 170 și nr. 172) datate în epoca lui Septimius Severus[22] și în capitelul păstrat la muzeul din Troia (nr. 309) de asemenea fixat la Septimius Severus și în fine un capitel din Termessos (nr. 317) datat în sec. II—III[23].

Ultimul aspect stilistic care rămîne de discutat este tratarea diferențiată a volutelor în cele două fațade. O diferențiere evidentă a volutelor apare în sec. II la un exemplar din Pergam (nr. 220) dar aici numai prin tratarea sensibil mai adîncă a canalelor volutelor unei fațade față de volutele celelalte. Volute conice, dar pentru ambele fațade par să fi devenit obișnuite în epoca severiană (la capitelele nr. 146 și nr. 147 de la Teatrul din Hierapolis) pentru a continua să fie folosite în secvența sec. II—III (Hierapolis nr. 149) și în plin sec. III (nr. 83, Burdur).

Deocamdată cunoaștem un singur exemplar în care diferențierea volutelor, aflate în germene la Pergam, să se cristalizeze complet și anume în perioada antonină la un exemplar din Selge (nr. 291) unde apar (asemenea cazului histrian) volute conice în paralel cu volutele normale.

Un corolar al tuturor observațiilor de mai sus poate fi aprecierea secvenței cronologice corespunzătoare capitelului histrian ca aparținînd unei perioade cuprinse între epoca antoniniană și epoca severiană, cu o subliniată preferință pentru ultima secvență.

Tendința de adîncire a canalului volutelor (la volutele „conice"), interpretată prin prisma intenției de a crea un joc de lumină-umbră mai pregnant, poate fi considerată în cadrul unor influențe venite pe linia școlilor din Pergam — Ephes — Aphrodisias care au inițiat și excelat în această manieră de tratare sculpturală a elementelor de arhitectură[24].

Asemenea influențe pot fi luate în discuție și în cazul de față, nu numai datorită atestării la Pergam a inițierii tendinței de diferențiere a volutelor prin adîncirea canalului, sau datorită prezenței la Pergam și

[20] *Ibidem*, p. 61.

[21] *Ibidem*, p. 37.

[22] *Ibidem*, p. 206, 209

[23] *Ibidem*, p. 243.

[24] Despre caracteristicile școlilor microasiatice amintite v. D. Heylmeyer, *Korintische Normalkapitelle, Studium zur Geschichte der Römischen Arhitektur dekoration*, Heidelberg, 1970, passim; Ch. F. Leon, *Die Bauornamentik des Traiansforums und ihre Stellung io der Früh- und Mittelkaiserzeitlichen Architekturdekoration Roms*, Wien—Köln—Graz, 1971, p. 238—285.

Ephes a unui tip de baltaeus analog celui histrian în sec. II şi sec. II—III[25] şi datorită de asemenea unui tip de palmete de colţ prezente la Aphrodisias încă în perioada hadrianee, dar, pe de altă parte, şi datorită posibilităţii de a considera acest capitel împreună cu alte aspecte ale arhitecturii histriene deja cunoscute [26] pentru sec. II şi începutul celui următor. Desigur, în stadiul actual al cercetărilor, discuţia atestării influenţelor acestor şcoli în mediul histrian, prin exemplul ionic studiat aici rămîne deschisă. Pare sigur însă că acest capitel ionic aduce cel puţin un accent în perspectiva dezvoltării în viitor a unei asemenea problematici. Nu este exclus ca tendinţa atît de evident subliniată de geometrizare radicală a compoziţiei volumetrice a capitelului să devină integrabilă unei asemenea problematici, ştiut fiind că ideea geometrizării „totale" a fost persistent dezvoltată de şcoala de la Aphrodisias [27].

În orice caz, se poate conchide că acest capitel ionic histrian nu este în nici un caz rezultatul unor habitudini artistice marginal-provinciale, ci se încadrează în sensul cel mai direct în fluxul unor exprimări artistice-arhitecturale de calitate din epoca imperială romană. Se îmbogăţeşte prin el imaginea unei arhitecturi histriene în care, cel puţin pentru sec. II şi începutul celui următor, prezenţa acestor habitudini artistice de calitate pare să nu apară sporadic, ci, dimpotrivă, să se circumscrie unei atitudini cu caracter mai general[28].

Reconstituirea colonadei (fig. 3)

Din moment ce capitelul prezintă asemenea evidente apropieri faţă de normele vitruviene, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că o reconstituire a coloanei şi colonadei care urmează indicaţiile desprinse din cărţile lui Vitruvius nu poate fi decît apropiată realităţii ordinului din care capitelul a făcut parte.

1. Aşadar, conform indicaţiilor vitruviene [29], diametrul inferior al coloanei reprezintă unitatea modulară, iar subunitatea a optsprezecea parte a acestui diametru. Dacă considerăm că subunitatea este 1 pars = 2,2 cm, atunci rezultă că diametrul inferior al coloanei = Di = 18 × × 2,2 cm = 39,6 cm.

2. Pentru calcularea interaxului şi înălţimii totale a coloanei ne-vom orienta după indicaţiile privind ordonanţa de tip areostil şi construcţiile civile. Această selecţie îşi află justificarea în dimensiunile reduse ale capitelului şi faptului că arhitrava trebuia să fie în mod necesar una uşoară aşa cum o sugerează absenţa oricăror lăcaşuri de montare pe suprafaţa de aşteptare a capitelului.

[25] Mai ales că la Ephes apare acest tip încă în sec. I î.e.n., la trei capitele cunoscute că aparţinînd Peristilului rodian. În epoca greacă, mai apare acest tip şi la Artemisionul din Magnesia (sec. II î.e.n.). În acest context, deşi încă într-o epocă mai veche, tipul apare schiţat la Priene (sala efebilor) în sec. III î.e.n., preferinţa preluării lui de către şcolile microasiatice pare să fie deja schiţată.

[26] Despre importanţa influenţelor respectivelor şcoli microasiatice la Histria, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Dacia, N. S., 32, 1988, p. 37—52.

[27] *V. nota 24.*

[28] *V. şi elementele de arhitectură corintică prezentate în studiul citat la n. 26.*

[29] Vitruviu, III, 5, 7; v. şi Vitruviu, ediţia G. M. Cantacuzino, Traian Costa şi Grigore Ionescu, Bucureşti, 1964, p. 126, 134, 140, 142.

a) *Pentru areostil* :
Interaxul = 4 1/2 Di = 4 1/2 × 39,6 cm = 178,2 cm.
Înălțimea coloanei = 8 Di = 8 × 39,6 cm = 316,8 cm.
b) Pentru alte tipuri de ordonanțe (cuprinse la construcții civile)

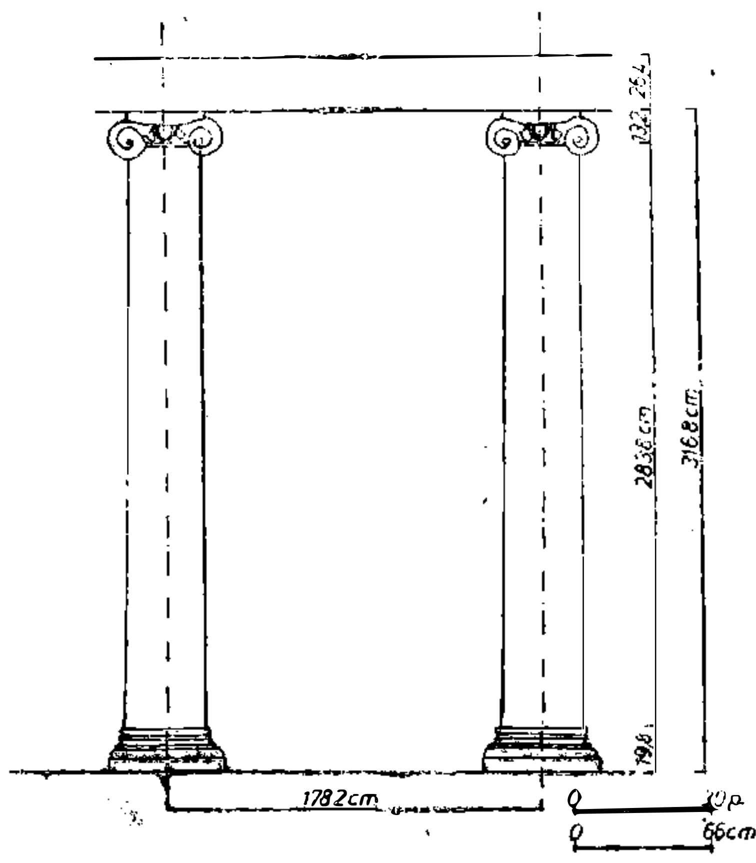

Fig. 3. Variantă de reconstituire (parțială) a ordonanței.

sînt posibile două variante :
b_1) Interaxul = 4 Di = 158,4 cm.
Înălțimea coloanei = 9 1/3 Di = 369,46 cm.
b_2) Interaxul = 5 D = 198 cm
Înălțimea coloanei = 9 1/3 = 369,46 cm.
Dintre aceste trei variante posibile, cea mai plauzibilă ni se pare prima (tip areostil), care oferă cea mai redusă înălțime pentru coloană (316,8 cm).

3) *Dimensiunile bazei coloanei*

Este de presupus ipoteza prezenței unei baze ionice ,,tradiționale" de tip attic.

Așadar, înălțimea totală a bazei trebuie să fie egală cu raza inferioară a fusului deci H bază $= \frac{39,6}{2} = 19,8$ cm

Înălțimea plintei $= 1/3 \times 19,8$ cm $= 6,6$ cm

Înălțimea scotiei (+ listelele) $= \frac{(19,9 - 6,6)\text{ cm}}{8} \times 3 = 4,95$cm

Înălțimea torului superior $= \frac{(19,8 - 6,6)\text{ cm}}{8} \times 2 = 3,3$ cm

Înălțimea torului inferior $= \frac{(19,8 - 6,6)\text{ cm}}{8} \times 3 = 4,95$ cm

Lungimea (adîncimea) plintei $= 2 \times \frac{Di}{4} + Di = \frac{Di}{2} + Di = \frac{39,6\text{ cm}}{2} +$
$+ 39,6$ cm $= 59,4$ cm.

4) ***Înălțimea arhitravei*** $= \frac{2}{3} \times Di = \frac{2}{3} \times 39,6 = 26,4$ cm.

DAS „VITRUVISCHE" KAPITELL VON HISTRIA

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Beitrag wurde das in Histria entdeckte und der römischen Zeit angehörende ionische Kapitell (C_D) untersucht. Die Beobachtung der kompositionellen Merkmalen seiner volumetrischen Komposition hat zur Hypothese geführt, nach der das Kapitell in Funktion einer Entwurfseinheit — partes (1p = 2,2 cm) dimensioniert wurde. Ausgedrückt in Funktion dieser Einheit, erscheinen die, den Hauptdimesionen entsprechenden Zahlen, sehr nahe an den vitruvischen Zahlen. Das Kapitell wurde in der Zeit des Septimus Severus datiert und das aufgrund sowohl seiner stilistischen als auch kompositionellen Analogien (Tabelle 1). Es wird, nachfolgend die vitruvischer Hinweise, auch eine mögliche Variante der (teilweisigen) Rekonstitution vorgeschlagen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

DESPRE CIVILIZAȚIA URBANĂ DIN DOBROGEA ÎN SECOLELE XI – XIV

de SILVIA BARASCHI

Civilizaţia Dobrogei medievale este cunoscută azi mai ales prin centrele sale urbane [1]. Acestea se înlănţuiau de-a lungul malului drept al Dunării şi pe ţărmul Mării Negre, fiind deci aşezări portuare fluviale sau maritime [2]. Pînă în momentul de faţă nu cunoaştem nici un centru cu caracter urban amplasat în zona interioară a spaţiului dintre Dunăre şi mare, unde, în epoca romană și romană tîrzie, evoluau totuşi importante aşezări ca cele de la Tropaeum Traiani, Ulmetum sau Ibida [3].

Unele surse literare slave referindu-se la spaţiul dunărean din sec. X şi XII atestă prezenţa a numeroase orașe [4], iar cele bizantine din sec. XI—XII cuprind adesea menţiuni despre „orașele paristriene" [5], expresie care indică, de asemenea, existența unui aglomerări importante de aşezări urbane ce caracterizau regiunea.

Şi, într-adevăr, urmărind cursul fluviului (numai pe tronsonul său dobrogean) constatăm *în teren* prezența mai multor aşezări fortificate, ca urme de viaţă din epoca medievală. Numărul acestora depășește cifra 20 dacă le adăugăm pe cele de pe ţărmul mării și pe acelea cunoscute doar din sursele literare sau de altă natură (acte notariale, documente cartografice etc.) [6]. Firește, nu toate aceste fortificaţii au adăpostit centre urbane. În faza actuală a cunoştinţelor noastre este dificil a stabili carac-

[1] În ultimii ani s-au făcut unele investigaţii şi în așezări rurale cum ar fi cele de la *Castelu* (A. Panaitescu, Pontica, 13, 1980, p. 284—292), *Vişina* (cercetări Mihaela Mănucu-Adameșteanu), *Murighiol—Ghiolu Petrii* şi *Mihai Bravu* (cercetări Gh. Mănucu-Adameşteanu), inedite. Despre altă aşezare, descoperită în preajma complexului de la Basarabi („La Nuci"), este greu de făcut aprecieri în absenţa unui raport publicat (cercetări P. Diaconu şi C. Chera). Cît priveşte vieţuirea de scurtă durată (nu depăşeşte mijlocul sec. XI) din castrele de la Poarta Albă şi Mircea Vodă ale valului de piatră, aceasta are un caracter particular, fiind legată probabil de prezenţa unor garnizoane.

[2] Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene de pe Dunăre în secolele XI—XIV*, teză de doctorat, 1982, mss.; *Bălgarski srednovekovni gradovi i kreposti*, I, Varna, 1981, cap. III, p. 246—285.

[3] Săpăturile arheologice şi cercetările de teren au evidenţiat faptul că în aceste așezări se găsesc materiale din sec. X — XI (vezi V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, AARMSI, 34, pl. 23, fig. 2; idem, *Ulmetum*, II, AARMSI, 36, fig. 1, pl. fig. 28, I/1, 6, 7—8) şi chiar mai tîrzii (informaţii E. Oberländer-Târnoveanu, care a găsit în zona Slava Rusă fragmente de epocă tătărească). La Adamclisi s-a descoperit de asemenea ceramică medievală timpurie, dar ce-i drept, în şanţurile de demolare a zidurilor antice. Oricum, materialele la care ne-am referit nu ne îndreptăţesc să bănuim existenţa vreunei aşezări urbane în punctele menţionate.

[4] P. V. Adrianova—Peretz, *Povesti vremennyh let*, I, Moscova—Leningrad, 1950, p. 47—48; Cronica mănăstirii Ipatievscaia, în *Polnoe sobranie ruskih letopisei* (mai departe PSRL), II, Sanktpetersburg, 1843, p. 83; Cronica mănăstirii Voscresenscaia, în PSRL, VII, 1856 (1857), p. 68.

[5] Skylitzes—Kedrenos, II, Bonn, 1839, p. 412; *Fontes Historiae Daco-Romaniae* (mai departe FHDR), III, Bucureşti, 1975, p. 65; Attaliates, FHDR, III, p. 69, 73; Kedrenos, FHDR, III, p. 143, 153, 155; Zonaras, FHDR, III, p. 225, 227; Kataskepenos, FHDR, III, p. 159; Choniates, FHDR, III, p. 249; Nil Doxopatris, FHDR, III, p. 163—165.

[6] Numele din epoca medievală a celor mai multe dintre ele (ca şi amplasamentul altora) nu este cunoscut. De aceea, vom folosi în lucrare denumirile antice alături de cele medievale sau chiar contemporane.

S C I V A, tomul 42, nr. 3—4, Bucureşti, iulie—decembrie 1991, p. 133—152

terul fiecăreia : despre unele (Dervent, Rasova, Cetatea Pătulului, Tulcea) [7] bănuim că nu au fost altceva decît simple forturi ; cît despre altele (Beştepe, Mahmudia, Dunavăţu de Sus, Histria), lipsa unor informaţii mai largi ne împiedică a face aprecieri definitive, dar inclinăm a crede că avem de-a face cu aşezări modeste [8]. În ceea ce priveşte acele aşezări care, investigate mai amplu, ne pot oferi argumente pentru a le considera oraşe, trebuie spus că fenomenul devenirii lor ca centre urbane nu s-a produs în acelaşi moment, şi ca atare nu au fost, toate, contemporane de-a lungul întregii perioade avute aici in vedere. Din pricina informaţiilor parţiale este dificil a orindui cronologia lor relativă, care va suferi, foarte probabil, ajustări mai mult sau mai puţin importante de îndată ce se vor lărgi cercetările arheologice. Totuşi, sigur este că densitatea cea mai mare de aşezări urbane aparţine primului veac al mileniului nostru, întreaga zonă fiind revigorată prin integrarea ei in limitele Imperiului bizantin încă de la sfîrşitul veacului X. Dar, motive diverse, de căutat în istoria politică zbuciumată a spaţiului dintre Dunăre şi mare, vor determina, pentru unele dintre acestea, incetarea definitivă a locuirii încă din sec. XI (Dervent, Capidava), în cel următor (Axiopolis ?) sau către sfîrşitul veacului al XIII-lea (Troesmis) [9] ; altele vor avea doar intreruperi în habitatul lor medieval (mai lungi sau mai scurte), ca de pildă Tulcea (sfîrşitul sec. XI — sec. XII), Dinogetia (a doua jumătate a sec. XII ?) Păcuiul lui Soare (sec. XII şi probabil, mijlocul veacului următor), Caliacra şi Cavarna

[7] P. Diaconu, Pontica, 4, 1971, p. 315 : I. Vasiliu şi Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 150. Pentru Cetatea Pătulului şi Rasova, vezi P. Diaconu, Peuce, 6, 1973—1975, p. 202—203 ; de asemenea Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 70. De menţionat că la Rasova există două fortificaţii medievale, una dintre ele (inedită) fiind descoperită relativ recent cu ajutorul fotografiei aeriene. Informaţii S. Ştefan.

[8] Vezi B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 425 : Irina Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 66—70—72 ; C. Preda, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 531—538. La cele publicate în 1954 se adaugă un lot de fragmente ceramice medievale smălţuite aflate în depozitul de la Histria, pe care le-am văzut prin amabilitatea lui P. Alexandrescu. Materiale medievale de la *Dunavăţu de Sus* ne sînt cunoscute în urma unei perieghize efectuate în 1982 (împreună cu membrii colectivului de şantier de la Murighiol).

[9] Cetatea de pe dealul *Dervent* (în faţa insulei Păcuiul lui Soare) a avut o perioadă relativ scurtă de vieţuire, fiind distrusă, se pare, în anul 1036 de un atac al pecenegilor (P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 48—49). Se crede că acelaşi eveniment a pus capăt şi aşezării de la *Capidava* (P. Diaconu, *op. cit*). În ce priveşte materialele ceramice prezentate în monografia aşezării (Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, Bucureşti, 1958) ca mai tîrzii, s-a constatat ulterior că ele reprezintă de fapt ceramica de import din prima parte a sec. XI (inf. R. Florescu, 1988). Despre *Axiopolis* se ştie, datorită observaţiilor lui P. Polonic din 1898—1899, că cea de-a treia cetate (de sud) ar putea aparţine epocii medievale (P. Polonic, în *Manuscrise Tocilescu*, 5131, fol. 95—121 la Biblioteca Academiei Române; Gr. Tocilescu, *Fouilles d'Axiopolis*, Berlin, 1903, p. 355, 357). Cele mai tîrzii obiecte cunoscute provenind de la Axiopolis (depozitul Institutului de Arheologie) se datează în sec. XII (I. Barnea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 69—80). Nu este însă exclus ca viitoare cercetări să prelungească vieţuirea medievală din acest loc (din preajma aşezării provine o monedă tătărască, vezi O. Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 269). Situaţia de la *Troesmis* este azi mai bine cunoscută graţie cercetărilor (de salvare şi perieghetice) efectuate de colectivul Muzeului Deltei Dunării în zona celor două cetăţi (G. Simion, Peuce, 8, 1980, p. 157 ; V. Baumann, Peuce, 8, p. 159—160 ; I. Vasiliu, Peuce, 8, p. 218—229 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 8, p. 230—247). Seria descoperirilor monetare continuă, cu o întrerupere, pînă dincolo de mijlocul veacului al XIII-lea (E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, p. 253—255).

(sec. XII), Dristra (= Silistra) și Proslavița (= Nufăru, în deceniile cinci — șase ale sec. XIII[10].

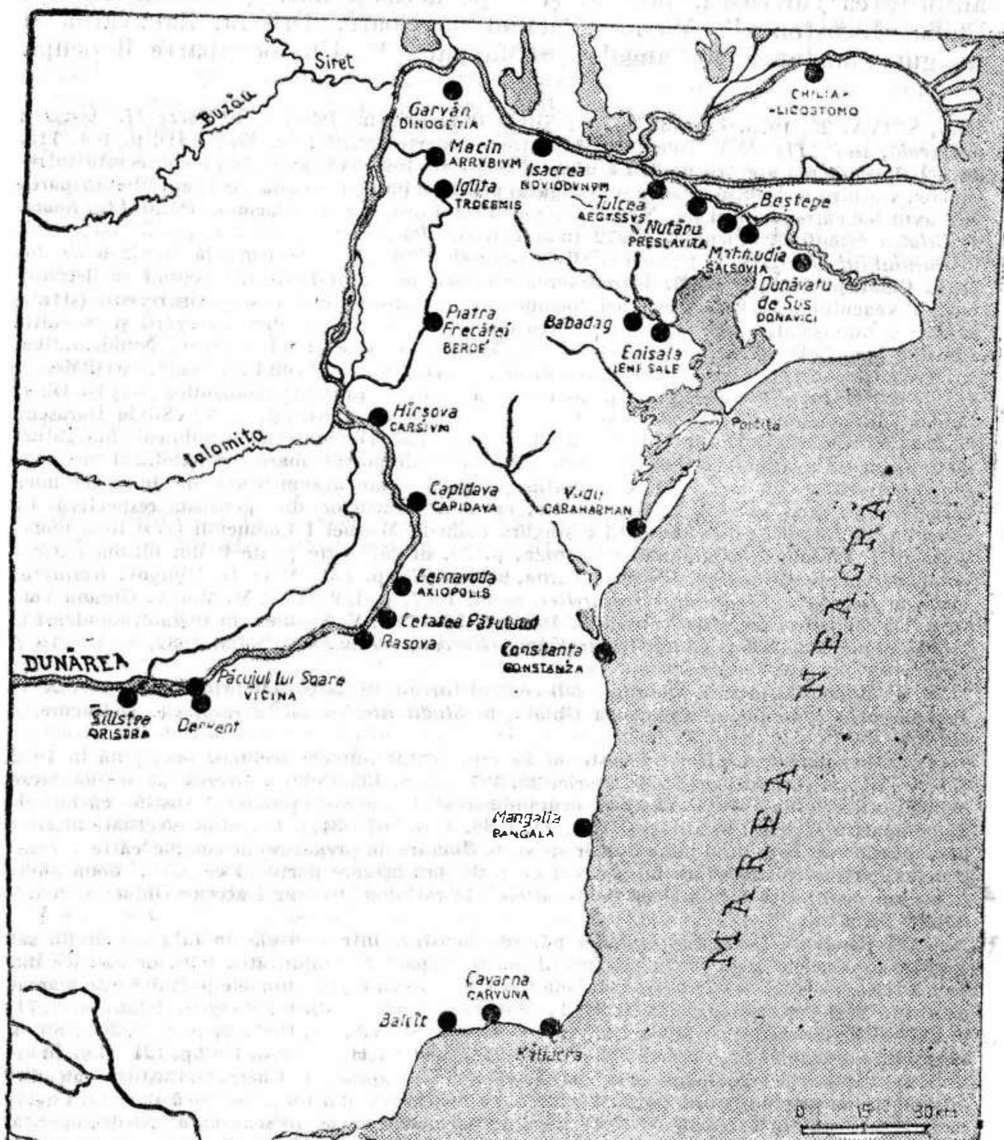

Fig. 1. Harta Dobrogei cu așezările menționate în lucrare.

[10] La *Tulcea*, o locuire ce se arată bogată în sec. X—XI este întreruptă probabil către sfîrșitul sec. XI pentru a fi reluată în sec. XIII (I. Vasiliu și Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 143—155). Anumite materiale ceramice de la *Dinogetia*, care se regăsesc în așezarea de la Păcuiul lui Soare, ne asigură că habitatul de aici s-a încheiat definitiv abia către începutul veacului al XIII-lea. Vezi *Dinogetia, I, Așezarea feudal-timpurie de la Bisericuța-Garvăn,* București, 1967 (mai departe *Dinogetia*), p. 27, 29, n. 21, p. 390; P. Dia-

Cîteva dintre aceste așezări urbane dunărene sau maritime vor supraviețui ajungînd pînă în preajma intrării teritoriului Dobrogei sub autoritatea turcească, precum și după această dată [11] (Sakdji-Isaccea, Chilia—Licostomo [12], Vicina—Păcuiul lui Soare, Dristra, Zanavarda și desigur Constanza și Pangala (= Mangalia) [13]. Un loc aparte îl ocupă

conu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 387—394; Silvia Baraschi, în *Păcuiul lui Soare II, Așezarea medievală, sec. XIII- XV*, București, 1977 (mai departe *Păcuiul lui Soare*, II), p. 104, 115, fig. 92. Incendierea așezării de la *Păcuiul lui Soare* în 1093/94 a avut drept consecință întreruperea viețuirii (cel puțin în zona investigată) pentru o lungă perioadă de timp. Reînfiriparea sa a avut loc către sfîrșitul sec. XII — începutul celui următor (P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, București, 1972 (mai departe *Păcuiul lui Soare*, I) p. 53—55; idem, în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 9; vezi și Silvia Baraschi, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 3—4, Călărași, 1987, p. 124). Întreruperea viețuirii în orașul *Dristra*, începînd cu deceniul cinci al veacului al XIII-lea, este azi documentată printr-o serie de descoperiri recente (stratigrafice și numismatice), ce permit stabilirea unei relații între incendierea așezării și expediția tătarilor din 1241—1242 (Informații Stefka Anghelova; vezi și Vl. Penčev, Numizmatika, 21, 1987, 2, p. 26—29). Despre așezarea insulară vecină de la Păcuiul lui Soare, ca și despre cea de la Nufăru, credem că a fost de asemenea afectată de prezența mongolilor (vezi E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce 9, 1984, p. 260; Silvia Baraschi, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 3—4, p. 125—126. Din materialele publicate în legătură cu Caliacra și Cavarna—Čriakman rezultă că și în aceste porturi maritime habitatul medieval are o întrerupere în sec. XII. Observația respectivă este argumentată de lipsa ceramicii caracteristice sec. XII din ambele centre, ca și a monedelor din perioada respectivă. La Cavarna, ce-i drept, este cunoscută o singură monedă Manuel I Comnenul (vezi lista monedelor la I. Iordanov, în albumul Čirakman, p. 59, nr. 57) care poate fi din ultima parte a domniei. Vezi C. Ghiuzelev, Izvestija Varna, 9(24), 1973, p. 123—136; G. Djingov, *Kaliakra*; idem, în *Dobrudža. Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 159—181; M. Milcev, Gorana Tončeva, D. Dimitrov, Izvestija Varna, 13, 1962, p. 56—110; V. Vasiliev, în Byzantinobulgarica, 7, 1981, p. 333—335; albumul *Čirakman—Karvuna—Kavarna*, Sofia, 1982, p. 18—19 și passim.

[11] Momentul intrării Dobrogei sub control turcesc se plasează în prima parte a sec.XIV. Vezi discuția și bibliografia la Anca Ghiață, în *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 92.

[12] Toponimele Chilia și Licostomo au reprezentat numele aceluiași oraș pînă în 1972 cînd O. Iliescu (Studii Revista de istorie, 25, 1972, 3, p. 435—462) a încercat să demonstreze neidentitatea lor. În 1983, P. Diaconu ocupîndu-se și el de această problemă, susține că ambele nume aparțin aceleiași localități (RRH, 25, 1986, 4, p. 301—317). Cercetări efectuate ulterior de noi înșine pe baza unui mare număr de surse (lucrare în pregătire) ne conduc către aceeași concluzie, că avem de-a face într-adevăr cu o singură așezare portuară ce purta două nume (așa cum dealtfel se întîmpla cu multe altele: Dorostolon-Dristra, Isaccea—Oblucița, Azov-Azaq—Tana etc.).

[13] Zanavarda se găsește, după părerea noastră, într-o insulă din fața actualului sat Vadu (Caraharman pînă în 1926). Orașul portuar apare în majoritatea hărților nautice din sec. XIII—XVII, ca și în unele portulane tîrzii. În cîteva cazuri, numele portului este marcat cu roșu. Vezi pentru istoria acestuia T. Mateescu *Tarih Enstitüsu Dergisi*, Istanbul, 1971, p. 297—343; de asemenea Silvia Baraschi, C. Chera, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 253—260; Silvia Baraschi, Pontica, 21-22, 1989—1990, p. 271—286 idem, RRH, 29, 1990, 1—2, p. 121—135. În ultimii ani săpăturile arheologice de la Vadu (cercetări S. Iosipescu, C. Chera, G. Custurea) au adus informații noi privind istoria așezărilor din zona respectivă, dar nu a fost încă depistată aglomerarea urbană din veacurile X—XIV atestată de sursele scrise. În schimb, a fost descoperită cetatea de piatră construită de turci la începutul veacului al XVII-lea. Pentru unele rezultate ale cercetărilor arheologice vezi raportul preliminar prezentat de S. Iosipescu, Cetatea Armanului Negru, prezentată la a XI-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice, Timișoara, 1987. *Constanța* (Constanteia, Costanza) este menționată încă din sec. X—XI de Constantin Porphirogenetul (*De administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, Budapesta, 1949, 9, p. 78—101; FHDR, II, București, 1970, p. 661) și Kedrenos (FHDR, III, p. 140—141). Ulterior, nu mai apare în sursele scrise cunoscute de noi pînă către mijlocul veacului al XIII-lea cînd este menționată în portulanul italian (Motzo), copiat în 1296 (B. R. Motzo, Annali della Facoltà di lettre e filosofia della Università di Cagliari, 8, 1947, p. 1—137; E. Todorova, Études Balcaniques, 1978, 2, p. 127. Toate hărțile din veacurile următoare înregistrează orașul

aşezările portuare maritime de la Balcic-Djini Bair (sec. XII—XIII) şi, mai ales, Enisala (= Novoe Selo = Ieni Sale) care va căpăta, probabil, trăsăturile unui centru urban abia după fortificarea ei în veacul al XIV-lea[14].

Informaţiile avute azi cu privire la aglomerările urbane din teritoriul Dobrogei provin din izvoarele literare ori de altă natură contemporane (sau mai tîrzii) şi din cercetările arheologice efectuate în cîteva dintre numeroasele aşezări menţionate mai sus (Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare, Nufăru, Enisala, Silistra, Caliacra, Cavarna—Čirakman Balcic—Djini Bair). Cunoştinţele noastre sînt oarecum completate cu unele date obţinute prin *sondaje* făcute la Axiopolis, Hîrşova, Măcin, Troesmis, Isaccea, prin *cercetări de suprafaţă* efectuate în celelalte puncte, precum şi prin *studierea unor documente scrise* între care se remarcă actele notariale (de la Pera, Caffa, Chilia—Licostomo) şi izvoarele cartografice[15].

Aceasta fiind situaţia — cercetări exhaustive nu s-au executat nicăieri — în mod evident informaţia noastră este lacunară şi în orice moment investigarea altor centre sau lărgirea cercetărilor deja în curs poate aduce date noi care să îmbogăţească substanţial imaginea pe care o avem *acum* asupra civilizaţiei urbane de la Dunăre şi mare [16].

Luînd în consideraţie datele arheologice cunoscute, ca şi informaţiile scrise, observăm că viaţa oraşelor ponto-danubiene evoluează în forme specifice, adaptate zonei, adică posibilităţilor şi mentalităţilor de aici,

portuar. Pe teritoriul Constanţei moderne au fost identificate trei aşezări din sec. X—XI dintre care una s-a dezvoltat în perimetrul vechii cetăţi (C. Cîrjan, Pontica, 2, 1968, p. 373—393) Pe teritoriul Constanţei au mai fost descoperite şi morminte din aceeaşi perioadă, vezi M. Irimia, Tr. Cleante, Pontica, 19, 1986, p. 184. Materiale mai tîrzii, din sec. XII—XIV, nu sînt deocamdată depistate. În ceea ce priveşte *Mangalia*, aceasta este menţionată sub forma *Pangala* numai de sursele cartografice (aceleaşi ca pentru Constanţa) începînd din sec. XIII. Totuşi, din perioada anterioară (sec. X—XII) se cunosc unele descoperiri de materiale ceramice şi numismatice: amfore medievale, fragmente sgraffitate databile în sec. XII—XIII (I. Barnea, Materiale, 6, 1962, p. 905—908) şi două monede de bronz tătăreşti (O. Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 269, 271, nr. 4 şi 9).

[14] La *Balcic-Djini Bair* s-au executat în 1987 săpături arheologice mai ample sub conducerea lui M. Dimitrov de la care deţinem unele informaţii. În istoriografia bulgară recentă se consideră că această aşezare (de pe Djini Bair) purta numele de *Carbona*, spre deosebire de cea de la Cavarna—Čirakman care ar fi fost *Carvuna*. Ambele toponime apar în hărţile medievale, uneori doar unul din ele, alteori împreună. Vezi V. Beşevliev, Studia balcanica, 1, 1970, p. 75—78; A. Kuzev, Studia balcanica, 10, 1975, p. 119—123; *Bălgarski sredniovekovni kreposti*, p. 282—285. Cercetările arheologice din ultimii ani de la *Enisala* au documentat prezenţa unui nivel medieval anterior construirii incintei interioare, al cărei şanţ de fundaţie distruge parţial depunerile mai vechi. Stratigrafic şi pe baza unor materiale descoperite deasupra nivelului de construcţie a laturii de răsărit a incintei mici se poate aprecia că Enisala este cea mai tîrzie fortificaţie dobrogeană aparţinînd veacului al XIV-lea. Cercetările sînt în curs (vezi Silvia Baraschi, Raport preliminar la a IX-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice, Tîrgovişte, 1985; idem, *A construit Mircea cel Bătrîn cetăţi în Dobrogea?*, comunicare prezentată la Sesiunea Muzeului Deltei Dunării, Tulcea, 1986).

[15] Gh. I. Brătianu, *Actes de notaire génois de Pera et de Caffa de la fin du XIIIe siècle (1281—1290)*, Bucureşti, 1927; idem, în *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 148—177; G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—1361)*, Genova, 1971; Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltre mare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo nell secolo XIV*, Genova, 1973; M. Balard, *Gênes et l'Outre mer. Les actes de Caffa du notaire Lambero di Sambuceto, 1289—1290*, Paris, 1973; idem, (în continuare Balard I) *Gênes et l'Outre mer, II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Paris, 1980 (în continuare Balard II).

[16] Un bun exemplu în acest sens îl pot constitui rezultatele săpăturilor de la Nufăru şi Enisala sau cercetările mai noi de la Silistra.

avînd totuși un mecanism interior de funcționare asemănător cu cel al oricărui oraș medieval.

Cele mai multe dintre aceste orașe erau amplasate în perimetrul cetăților romano-bizantine desfășurîndu-și viața în spațiul determinat (uneori) de zidurile fostelor cetăți, refăcute și refolosite ca atare (Dinogetia)[17]. Sînt cazuri în care incinta veche este înglobată parțial într-una nouă devenind componentă a noului sistem defensiv (Capidava, Caliacra — al doilea zid-baraj, Šilistra, Cavarna—Čirakman) care uneori prezintă (sau nu) modificări serioase față de planurile antice. În alte cazuri, mai numeroase decît se credea pînă nu demult (Păcuiul lui Soare, Silistra, Dervent, Nufăru, Constanța, Enisala, Caliacra, Cavarna și probabil Rasova, Hîrșova — incinta mică, Cetatea Pătulului, Axiopolis — cetatea de sud) se construiesc, în *momente diferite* ziduri *a fundamentis*[18] Acestea aparțin bizantinilor din vremurile tîrzii (sec. X—XIII) ori chiar altor autorități politice (Mircea cel Bătrîn, Balica sau Dobrotică)[19]. La Caliacra este înălțat chiar un donjon — turnul atît de tipic epocii medievale timpurii — pînă de curînd necunoscut pe teritoriul dobrogean[20].

Nu toate incintele de piatră au fost în uz[21] de-a lungul întregii istorii medievale a uneia sau alteia dintre așezările menționate. Un exemplu în acest sens îl poate constitui latura de nord și de răsărit a incintei bizantine de la Păcuiul lui Soare, care în sec. XI și următoarele nu mai funcționează ca atare[22]. De asemenea, la Nufăru, un zid puternic cu turnuri masive, construit la sfîrșitul sec. X — începutul sec. XI, iese curînd din funcțiune (resturile sale sînt suprapuse de materiale din sec. XII). Un alt zid aparținînd unei etape mai tîrzii (sec. XII — XIII) este demantelat pînă la primele două rînduri ale fundației în a doua parte a sec. XIII[23]. Nu face excepție nici Dinogetia unde într-o anumită etapă se locuiește și în turnurile porții principale[24].

[17] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971 (mai departe DID), p. 71—80, 169 și urm; P. Diaconu, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2, 1986, Călărași, p. 224; Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene*, p. 67—85, 94—100.

[18] Pentru Rasova, Cetatea Pătulului, Axiopolis — cetatea de sud și Hîrșova nu deținem decît observații de suprafață sau cele făcute în timpul săpăturilor executate de P. Polonic (*Manuscrise Tocilescu*, 5131, fol. 95—121 la Biblioteca Academiei Române) și respectiv A. Aricescu (Pontica, 4, 1971, p. 355 și urm.). Pe baza acestor informații am făcut afirmația de mai sus ce are însă nevoie de confirmări prin cercetări arheologice ample și observații stratigrafice atente. Vezi de asemenea P. Diaconu, Peuce, 4, 1973—1975, p. 202—203; Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 70—72, 74—75. Cît despre Silistra, există surse literare (Ana Comnena, FHDR, III, p. 100/101) care ne informează că în sec. XI orașul avea două fortărețe (cu un veac mai înainte, în timpul războiului cu Sviatoslav, Leon Diaconul menționa o singură fortificație, FHDR, II, p. 686/687—688/689).

[19] La Nufăru se constată demantelări succesive ale unor ziduri din sistemul de fortificare construite între sec. X și prima parte a sec. XIII (vezi Silvia Baraschi, N. Moghior, SMIMM, 17—18, 1984—1985, p. 144—151). În ce privește incinta construită în veacul al XIV-lea la Enisala, pare foarte puțin probabilă ipoteza apartenenței bizantine, imperul nemaiaflîndu-se în situația de a construi cetăți în teritorii aflate, dealtfel, sub controlul efectiv al altor autorități. Analiza factorilor politici din veacul al XIV-lea ne conduce la concluzia că Mircea cel Bătrîn a fost singurul suveran care putea înălța cetatea. În ce privește Caliacra, aceasta a devenit în sec. XIV reședința unui despot (Dobrotiță) care îi va completa fortificațiile.

[20] G. Dzingov, în *Dobrudza. Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 165.

[21] Vezi afirmația categorică a lui P. Diaconu cum că ,,toate orașele sînt încinse cu ziduri de apărare'' (Cultură si civilizație la Dunărea de Jos, 2, 1986, p. 225).

[22] Vezi Silvia Baraschi, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 126—128.

[23] Vezi n. 19.

[24] *Dinogetia*, p. 23.

Pe măsură ce aşezările portuare se dezvoltau, creşterea demografică implicită a dus la extinderea vieţuirii şi în afara incintelor de piatră, de unde apariţia (în anumite perioade) a unor *suburbia* (Capidava, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum, Tulcea, Caliacra) [25].

Suprafaţa ocupată de aglomerările urbane nu a fost mereu aceeaşi, înregistrîndu-se uneori restrîngeri teritoriale (Păcuiul lui Soare Silistra, Nufăru, Dinogetia), ca şi schimbări în modul de utilizare a diferitelor cartiere. La Păcuiul lui Soare, de pildă, se constată că în sec. XIII—XIV, spaţiul *(intra muros)* din faţa porţii de nord este transformat în zonă cimiterială, pentru ca în a doua jumătate a sec. XIV să fie din nou locuit [26]. O situaţie asemănătoare întîlnim la Dinogetia precum şi la Nufăru unde unul din cele mai dense cimitire (cel de la „Piatră", sec. XII—XIII) a fost amenajat într-o zonă anterior intens locuită (sec. X—XI); de asemenea la Dristra, după invazia mongolă, mari zone ale oraşului sînt distruse şi depopulate pentru o lungă perioadă de timp [27].

Locuirea, în cadrul celor mai multe aşezări, este intensă şi agitată; ca urmare în unele centre avem de-a face cu mai multe niveluri caracteristice, fiecăruia aparţinîndu-i un număr important de locuinţe. Acestea sînt fie *adîncite* în pămînt (majoritatea din cele peste 700 de locuinţe medievale cercetate în Dobrogea), fie locuinţe *de suprafaţă*. Cele două tipuri sînt adesea contemporane [28].

Din acest punct de vedere, al tipului de locuinţă, înfăţişarea oraşelor din spaţiul cuprins între Dunăre şi mare este în general unitară. Locuinţele adîncite se întîlnesc atît în centrele de pe malul fluviului, cît şi în cele de pe malul mării (Caliacra, Cavarna, Balcic—Djini—Bair) [29]. Căptuşite sau nu cu lemn (Dinogetia) ori piatră (Capidava, Caliacra) ele reflectă un nivel edilitar modest în comparaţie cu cel al marilor oraşe bizantine. Nu putem explica această situaţie decît prin faptul că regiunile dobrogene se află la marginea de nord a Imperiului bizantin unde migraţia continuă şi-a pus amprenta pe viaţa cotidiană a locuitorilor. Din ce ştim deocamdată această „amprentă" este foarte vizibilă în special în partea centrală şi de nord a spaţiului aici în discuţie, unde, de pildă, Capidava şi Dinogetia prezintă un număr majoritar de locuinţe adîncite. La construirea acestora se utilizează mai mult lemnul şi lutul, decît piatra care este folosită frecvent la amenajarea unor instalaţii de gătit — încălzit şi, uneori doar, pentru placarea pereţilor adînciţi în pămînt ai unor locuinţe.

În zona menţionată nu se cunosc pînă azi complexe de locuire cu pereţi din piatră, ceea ce contribuie mult la conturarea tabloului modest

[25] *Capidava*, p. 246; *Dinogetia*, p. 22, 31; DID, III, p. 172; G. Simion, Peuce, 9, p. 155—157; I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, p. 150; G. Djingov, *op.cit.*, p. 168, 180.

[26] R. Popa, Studii Revista de istorie, 17, 1964, 1, p. 109; Silvia Baraschi *op. cit.*, p. 126—128.

[27] Dinogetia, p. 369—370 şi fig. 5; Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 125—130; Vl. Pencev, *op. cit.*, p. 28.

[28] În studii mai vechi se afirmă că locuinţa de suprafaţă urmează celei adîncite în pămînt, semnificînd trecerea aşezării într-o altă etapă (de exemplu Radu Popa în *Actes du IIe Congres International des Etudes du sud-est européen, Athènes, mai 1970*, II, Athena, 1972, p. 430; vezi poziţie contrară la P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 31.

[29] G. Dzingov, *op. cit.*, p. 161, 168; pentru Balcic—Djini Bair, informaţii M. Dimitrov.

la care ne referearn mai sus. Totuşi nu putem exclude prezenţa construcţiilor din piatră sau cărămidă, încă nereperate, (în alte centre sau chiar acolo unde săpăturile sînt deja iniţiate), posibilitate sugerată de existenţa bisericuţelor de la Dinogetia şi Niculiţel [30], precum şi a unor complexe de la Nufăru abia sesizate [31]. De asemenea, la Păcuiul lui Soare s-au descoperit în anii din urmă fragmente de ziduri amenajate din blocuri de piatră refolosită (în trei cazuri pereţii, lungi de 2—4 m, s-au păstrat pe înălţimea a trei asize). Tot acolo au apărut fragmente şi blochete întregi de marmură şi foi mari de plumb provenind de la acoperişul unor clădiri desigur monumentale [32]. Nu ştim dacă la *Dristra*, sediul unor organisme laice şi religioase importante, săpăturile arheologice din ultimii ani (încă inedite) au surprins sau nu vreo clădire cu funcţie politico-administrativă ori religioasă a oraşului, dealtfel bine cunoscut din sursele scrise [33]. În orice caz la, *Cavarna*[34] au fost descoperite mai multe complexe de locuire cu pereţii din piatră calcaroasă legată cu lut şi două bisericuţe cu o singură navă şi absidă poligonală de dimensiuni nu cu mult mai mari decît cele de la Dinogetia şi Niculiţel. De asemenea la *Caliacra* [35] sînt atestate, alături de semi-bordeie, construcţii la suprafaţa pămîntului cu una sau mai multe încăperi avînd pereţii din piatră legată cu lut. Podeaua lor era amenajată fie din pămînt bătătorit, fie din dale de piatră în timp ce instalaţia de încălzit era reprezentată de o vatră deschisă sau de un cuptor din pietre. Unele clădiri au fost acoperite cu ţigle. În cîteva cazuri s-au refolosit resturile unor ziduri bizantine timpurii care, supraînălţate, au devenit parte componentă a unor construcţii medievale, uneori cu etaj din lemn sau piatră. Alături de complexele menţionate a fost descoperită o clădire mare de plan rectangular cu o curte interioară despre care se crede că ar putea fi locuinţa despotului. Trei biserici cu o singură navă şi absidă (din piatră şi cărămidă pe soclu înalt), decorate cu rondele de ceramică smălţuită completau peisajul urban de la Caliacra în sec. XIV. În aceeaşi vreme, într-un alt oraş din Dobrogea de sud (port dunărean) —

[30] *Dinogetia*, p. 350—356; datarea bisericuţei de la Dinogetia construită din piatră locală recuperată din clădirile romano-bizantine, comportă încă discuţii. P. Diaconu consideră pe baza unor observaţii stratigrafice, că monumentul ar aparţine sec. X (*Les Petchénègues*... p. 32. În ce priveşte bisericuţa cu plan treflat de la Niculiţel, este de presupus că a fost construit în întregime din cărămizi (şi lespezi) legate cu lut (DID, III, p. 238—242). E. Oberländer-Târnoveanu (Peuce, 8, 1980, p. 451—458) este de părere că ea s-ar data în prima parte a sec. XIII, idee contestată de P. Diaconu (SCIVA, 32, 1981, 3, p. 411). Săpăturile arheologice efectuate de Lia Bătrîna şi A. Bătrîna la biserica Sf. Atanasie din Niculiţel au dus la descoperirea unei necripole (în jurul monumentului respectiv) ale cărei morminte se datează în sec. XIV şi următoarele. Cercetătorii citaţi apreciază că unele morminte, ca şi biserica iniţială, s-ar plasa în sec. XIII. Materialele arheologice cu care argumentează această datare nu susţin opinia avansată (Lia Bătrîna, A. Bătrîna, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 551—552). Vezi şi P. Diaconu, Pontica, 13, 1980, p. 381.

[31] Pentru Nufăru, Gh. Mănucu-Adameşteanu ne-a informat că în grădina căminului cultural a descoperit un complex cu ziduri de piatră despre care crede că se poate data în sec. XII.

[32] *Păcuiul lui Soare*, II, p. 47—48, fig. 33.

[33] Mitropolitul de Silistra de la mijlocul sec. XII, Leo Charsianites, rezida desigur într-un palat pe măsura funcţiei sale (vezi corespondenţa sa cu Tzetzes la J. Shepard, Byzantinische Forschungen, 6, 1979, p. 191—239). Cercetările de aici sînt însă dificil de efectuat din pricina faptului că aşezarea modernă suprapune situl vechi.

[34] M. Mirčev, Gorana Tončeva, D. Dimitrov, Izvestija Varna, 13, 1962, p. 56—63.

[35] G. Djingov, *op. cit.*, p. 169.

— *Vicina* — funcționa o mănăstire franciscană; tot acolo se afla încă din sec. XIII, sediul unei mitropolii [36]. Cîteva biserici, de rit catolic și ortodox (Sf. Ioan al Grecilor, Sf. Dominic și Sf. Francisc) despre care însă nu știm cum arătau și din ce fel de materiale erau construite existau (în cartierul negustorilor italieni) în cel mai nordic oraș portuar dobrogean, *Chilia—Licostomo* [37]. O casă a comunei genoveze *(loggia)*, locuințele unor bancheri, negustori și meșteșugari, depozite, ateliere diverse și prăvălii sînt menționate de actele notariale redactate de Antonio di Ponzò [37a]. Cum cercetările privind localizarea precisă în teren a orașului vechi nu au avut un rezultat pozitiv, nu știm nimic despre înfățișarea tuturor acestor construcții.

Cu excepția Caliacrei (unde s-a constatat existența unui sistem stradal reprezentat de o arteră lungă, stradele laterale și piațete), precum și a Dristrei (despre care Idrissi ne informează că avea străzi largi și numeroase piețe) [38], în centrele dobrogene investigate nu au fost descoperite rețele stradale sau urme clare ale acestora. Totuși, la Păcuiul lui Soare, în colțul de nord-est, a fost surprins pe distanța cîtorva metri (circa 12 m²) un pavaj din pietre mărunte și fragmente ceramice, la o adîncime corespunzînd sec. XIII (S IX A/1975); urmele unui alt pavaj, aparținînd aceleiași perioade, a fost reperat în partea de sud a așezării, în apropierea „zidului medieval" A (S VII /1958) [39]. Sub forma unor lespezi de șist înglobate în mortar roz (hidrofug) sau a unei plăci continui de mortar alb au apărut pavaje = nivel de călcare la Nufăru (sec. X—XI) și respectiv, Enisala (sec. XIV) [40]. La Chilia, în cartierul genovez exista o piață și o stradă principală—*via publica* [41]—dar nu știm cum erau amenajate.

În ceea ce privește problema apei potabile în orașele cetăți de pe malul Dunării trebuie să spunem că pînă în prezent nu s-au descoperit încă elemente de aducțiune sau depozitare. În orașele maritime observăm însă o grijă deosebită pentru acest aspect al vieții cotidiene. La Enisala, în incinta mică, este construită o cisternă din piatră, în imediata apropiere a porții mari, impermeabilizată cu ajutorul a trei straturi succesive de mortar hidrofug; la Caliacra problema a fost rezolvată prin captarea apelor unui izvor aflat în incinta cetății, prin construirea de puțuri, dar și prin construirea a două cisterne [42].

Cît privește apele reziduale, la Enisala acestea erau evacuate printr-un canal proiectat și amplasat în colțul de sud-est al cetății către care este orientat terenul în pantă [43].

[36] Vezi sursele la Silvia Baraschi, Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 320, 322, 330, 329—334; idem, Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 37—38, 40, 47—51.

[37] *Pistarino*, doc. 1—5, 10—12, 17, 20, 21, 29, 31, 32, 36, 37, 39, 40, 43, 45, 47, 48, 52, 53, 59—94, 96, 98; *Balard*, doc. 12—20, 22—26, 27, 29, 31—40, 42—44, 48, 49—65, 67—71, 73—75, 79—92, 94, 95, 97, 100, 102, 106, 110—112 114, 118, 119, 121.

[38] G. Djingov, *op. cit.*, p. 171—172; vezi și Sharif-al Idrissi la B. Nedkov, *Bălgaria i săsednite prez XII vek spored „Geografiata" na Idrissi*, Sofia, 1960, p. 79, 105; vezi și p. 69—81.

[39] *Păcuiul lui Soare*, II, p. 12, fig. 1; din legendă reiese că pavajul era din pietriș, cioburi, oase și cărbune.

[40] Descoperirile de la Nufăru sînt inedite. Pentru Enisala vezi Silvia Baraschi, Gh. I. Cantacuzino, Peuce, 8, 1980, p. 463, fig. 4: p. 464—466, fig. 6A.

[41] *Raitieri*, doc. 9.

[42] Silvia Baraschi, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 459; G. Dzingov, *op. cit.*, p. 172; *Bălgarski sredniovekovni kreposti*, p. 250.

[43] Silvia Baraschi, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 459 și fig. 3, b.

Instalaţiile portuare ale oraşelor dobrogene sînt puţin cunoscute. Cu excepţia celei de la Păcuiul lui Soare, construită *a fundamentis* în sec. X (folosita se pare şi in sec. XIII), în restul cazurilor nu s-au descoperit elemente sigure despre care să se poată afirma că sînt proprii unor debarcadere medievale. La Axiopolis sînt semnalate unele construcţii de lemn aflate în malul apei sub faleza înaltă a malului dobrogean, iar la Capidava au fost cercetate de curind instalaţiile portuare antice [44]. Nu este exclus ca acolo unde acestea se păstraseră să se fi folosit şi în perioada sec. XI—XIV, după cum nu este deloc exclusă ci, dimpotrivă, trebuie presupusă prezenţa unor schele (σκάλαι) din lemn semnalate şi în Constantinopolul medieval [45]. În orice caz la Chilia în cartierul genovez funcţiona un şantier naval (*uschario*) unde în 1360 se construia o navă (de tip panfil) şi unde se găseau şi pontoanele (*sporzorie*) pentru încărcarea griului ori a altor mărfuri [46].

Oraşul medieval păstrează, după cum se ştie, o coloratură rurală, orăşenii ducind o viaţă complexă în cadrul căreia işi găsesc loc atit activităţile meşteşugăreşti strict specializate, cit şi cultivarea pămîntului, pescuitul, creşterea vitelor etc.

În centrele urbane de la Dunăre şi mare este atestată arheologic întreaga gamă a activităţilor economice care determină funcţia cea mai importantă (în opinia noastră) a oraşului — viaţa sa economică. În cele ce urmează ne vom opri pe scurt asupra unora din aceste activităţi.

Într-un domeniu ca acela al prelucrării fierului necesar pentru unelte şi arme, studiile metalurgice şi chimice efectuate asupra unor materiale descoperite la Dinogetia şi Păcuiul lui Soare arată că activitatea respectivă, complexă, implica atit extracţia şi reducerea minereului, cit şi prelucrarea materiei rezultate [47]. Această din urmă activitate este atestată de „casele fierarilor" de la Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare şi Chilia, de lupe de fontă, zgură de fier, cum şi de o serie de obiecte finite sau în curs de prelucrare descoperite în multe din aşezările dobrogene [48]. Prelucrarea metalelor avind drept scop confecţionarea de podoabe, sigilii sau piese de echipament şi harnaşament este atestată prin prezenţa unor tipare, a unor piese nefinisate, ca şi prin anumite unelte sau chiar recipiente al căror conţinut se folosea în exercitarea unora din meseriile de pro-

[44] Cele de la Axiopolis au fost investigate parţial de P. Polonic la sfirşitul secolului trecut (*Manuscrise Tocilescu*, 5131, fol. 99, la Biblioteca Academiei Române), la Capidava a fost descoperit (1987) capătul unui chei antic compus dintr-un zid sparge-val şi molul propriu-zis (Vezi Cr. Matei, *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 95—101).

[45] Attaliates, Bonn, 1853, p. 278—279; Gh. I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 154; M. Balard, *La Romanie génoise (XII — début du XVe siècle)*, I, Genova—Roma, 1978, p. 180.

[46] Pistarino, doc. 26; doc. 19, 38; Balard, II, doc. 23, 24, 45, 92. Un debarcader de lemn exista şi în portul Chiliei Noi, în sec. XVI (vezi planul cetăţii şi oraşului Kilia din manuscrisul cronicii lui Nasuh Matrakči, republicat de N. Beldiceanu (Revue des Études Islamiques, 37, 2, 1969, pl. 18) şi M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru (Peuce, 6, 1977, p. 257). Vezi şi M. Balard, Südost Forschungen 38, 1979, p. 5, nota 28 şi p. 6.

[47] *Dinogetia*, p. 70; *Păcuiul lui Soare*, I, p. 167; II, p. 38, 164—1771 (determinări metalografice M. Mihalcu).

[48] *Dinogetia*, p. 72; *Capidava*, p. 141; *Păcuiul lui Soare*, II, p. 25; G. Pistarino, doc. 31; 47, 48, 94.

fil[49]. Ba mai mult, cercetări numismatice relativ recente au dovedit că şi anumite monede de bronz au fost turnate sau bătute în ateliere proprii oraşelor dobrogene dunărene sau pontice, atît în sec. X—XI, cît şi la sfîrşitul sec. XIII şi în veacul al XIV-lea[50]. Este vorba de *monede bizantine* (in prima perioadă), dar şi de *monede locale* aparţinînd fie unor formaţiuni politice autonome sub suzeranitate imperială ori mongolă, fie unor prinţi tătari, fie chiar unor seniorii genoveze[51].

Olăritul este de asemenea bine ilustrat, produsele ceramice găsindu-se in mare cantitate în toate aşezările cu caracter urban (şi nu numai în acestea). Au fost descoperite ateliere şi cuptoare de ars vase, materie primă (argilă frămîntată şi intărită), material degresant, vase întregi sau întregibile (nearse unele, altele gata arse dar nefolosite) şi deşeuri ceramice (piese rebutate) la Dristra, Păcuiul lui Soare, Capidava, Noviodunum, Dinogetia, Nufăru[52]. Instalaţiile utilizate pentru arderea olăriei (în oraşele dobrogene) se încadrează în două tipuri binecunoscute asupra cărora nu vom insista aici: 1 — cuptorul cu grătar cruţat şi două încăperi suprapuse; 2 — cuptorul simplu cu o singură cameră.

Alături de vasele de uz curent din pastă nisipoasă şi humă albă (sec. XI), în centrele urbane de la Dunăre şi mare se modelau, desigur nu in aceeaşi proporţie, căldări de lut şi amfore (sferoidale sau cu torţile supraînălţate)[52a]; de asemenea o parte din olăria smălţuită. Ne referim la cera-

[49] Tipare pentru podoabe au fost descoperite la Dinogetia (*Dinogetia*, p. 69—78 şi fig. 38/1—3; p. 80, 358) şi Păcuiul lui Soare (*Păcuiul lui Soare*, I, p. 64, 144, 158, fig. 63/2; p. 159, fig. 64; p. 165—167, fig. 66/1—6; pl. 30/2, 3, 7). În aşezarea insulară dobrogeană s-au găsit şi cîteva plumburi sigilare în alb (T. Papasima, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 236—237). De menţionat de asemenea, vasele pentru transportul mercurului descoperite la Silistra, Dinogetia, Isaccea, Nufăru, (vezi Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 363—375); vezi şi descoperirile din Bulgaria la Tonka Mihailova, Arheologija Sofia, 29, 1987, 1, p. 15—23).

[50] Ivan Iordanov, Numizmatika, 2, 1980, p. 4—15; P. Diaconu, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 407—412; E. Oberländer-Târnoveanu, RESEE, 21, 1983, 3, p. 261—270; idem, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 89—109.

[51] Studiul monedelor locale descoperite în ultimul sfert de secol a evidenţiat mai multe tipuri şi variante cu semnificaţii istorice deosebit de însemnate. Vezi O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 456, nr. 21; p. 461, pl. II, fig. 2; idem, Peuce, 2, 1971, p. 261—265; idem, în *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV”, Bucureşti, martie 1975*, Bucureşti, 1977, p. 160—163; E. Oberländer-Târnoveanu, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 90—102; idem, AIIA 22, 1985, Iaşi, p. 585—590; idem, RRH, 26, 1987, 3, p. 245—258.

[52] *Dinogetia*, p. 127—129; *Capidava*, p. 247; Silvia Baraschi, SCIVA, 25, 1974, p. 461—472; idem, în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 108—115; idem, în *Etudes byzantines et postbyzantines*, I, Bucureşti 1979, p. 29—38 unde se tratează problema atelierului de la Păcuiul lui Soare ce confecţiona ceramică sgraffitată în veacul al XIII-lea. În ultimii ani au fost descoperite cuptoare de ars ceramică nesmălţuită la Nufăru şi Isaccea (informaţii Gh. Mănucu-Adameşteanu). Există de asemenea unele indicii pentru un atelier de olărie la Tulcea, vezi I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 144—145; vezi şi p. 152, nr. 47.

[52a] Silvia Baraschi, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 465—467 şi fig. 5, 6; vezi şi P. Diaconu, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos 3—4, 1987 p. 118. În ceea ce priveşte amforele trebuie să spunem că încă nu s-a descoperit nici un cuptor (sau atelier) care să facă dovada confecţionării lor locale, dar de la Păcuiul lui Soare provine o ştampilă—negativ de bronz avînd în legendă numele meşterului (Silvia Baraschi, SCIV, 24, 1973, 3, p. 541—544). Or, se ştie că în perioada sec. X—XI se ştampilează doar amforele sferoidale. Afirmaţia privind amforele cu torţile supraînălţate are în vedere exemplare executate din pastă grosolană, cu defecte sau neglijenţe vizibile, descoperite la Dinogetia, Isaccea (*Dinogetia*, p. 268; DID, III, p. 267) şi Nufăru (inedite).

mica verde-olive, ceramica decorată cu pastile, la o anume specie a ceramicii pictate cu vopsea albă sau roşie, ca şi ceramica sgraffitată [53].

Abundenţa şi caracterele tehnice ale ceramicii din aşezările portuare dobrogene presupun o producţie destinată nu numai unui consum intern, ci şi unei largi comercializări.

Alte meşteşuguri, cum sînt cele de prelucrare a lemnului, pietrei, osului şi cornului sînt de asemenea bine documentate. În cazul lemnului obiectele găsite sînt, cum e şi firesc, mai puţin numeroase, dar descoperirile de pînă acum sînt suficiente pentru a socoti că civilizaţia medievală de la Dunărea de Jos, în expresia ei de cultură materială, era grefată pe o intensă prelucrare a lemnului [54]. Acesta era folosit la construcţia locuinţelor, a anexelor gospodăreşti, a morilor, pentru unele instalaţii casnice (de pildă războiul de ţesut), pentru confecţionarea diverselor obiecte folosite la prelucrarea fibrelor textile, a mobilierului, a unor arme unelte şi obiecte casnice, sau doar a unor părţi din acestea, ambarcaţiunilor etc. Folosirea pietrei la amenajarea unor case, dar mai ales pentru repararea, întreţinerea sau ridicarea din temelie a unor ziduri de incintă este azi, după cum s-a putut vedea mai sus, un lucru binecunoscut. Asemenea îndeletniciri presupun şi pe aceea de extragere a pietrei din cariere. În jurul lacului Bugeac, dar şi pe valea Carasu, s-au descoperit o mulţime de cariere de piatră (din sec. X—XI în special, dar care au putut funcţiona şi mai tîrziu) [55]. Existau şi meşteri care confecţionau din piatră obiecte de uz casnic (rîşniţe, tocile, cute, greutăţi pentru plasa de pescuit), diferite scule, părţi componente ale unor arme, tipare, sau chiar podoabe [56]. Alţii erau specializaţi în meşteşugul obţinerii varului (prin arderea calcarului) sau al fabricării olanelor ceramice [57]. În sfîrşit, meşteşugul prelucrării osului şi cornului este şi el bine documentat printr-un număr mare şi variat de descoperiri (unele finite, altele în curs de prelucrare) : obiecte

[53] I. Barnea, în *Dinogetia*, p. 238, 249 DID, III, p. 282 ; D. Vîlceanu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 104—106 ; R. Florescu, SCIV, 1—2, 1966, p. 291 ; Corina Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica tradiţională românească*, Bucureşti, 1974, p. 48—49. O bună dovadă în sensul acesta o constituie un urcioraş smălţuit (din lut obişnuit) de la Păcuiul lui Soare, decorat cu incizii. El este identic ca formă şi decor cu altele smălţuite verde-olive (inedit). Pentru ceramica sgraffitată vezi supra n. 29.

[54] Corina Nicolescu, Peuce, 6, 1977, p. 227.

[55] P. Diaconu, E. Zah, SCIV, 19, 1968, 3, p. 451—454 ; P. Diaconu, Pontica, 13, 1980, p. 185—198.

[56] La Păcuiul lui Soare, Dinogetia, Isaccea şi Nufăru s-au descoperit cruciuliţe şi pandantive lucrate din piatră. Vezi *Păcuiul lui Soare*, II, p. 128, fig. 99/18 ; *Dinogetia*, p. 364, fig. 191/14, 192/7 ; I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 115 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 245 ; I. şi Al. Barnea, Peuce, 9, 1984, p. 104. Există şi exemplare din marmură sau steatit, dar acestea sînt cu siguranţă importuri.

[57] P. Diaconu, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 115—117. Potrivit unor cercetări mai vechi olanele cu semne în relief (unele reproducînd caractere greceşti) sînt atestate la sfîrşitul sec. X doar în Dobrogea (vezi P. Diaconu, SCIV, 10, 1959, 2, p. 491—498 ; idem, în ACISB, XV, IV, Atena, 1980, p. 99). În ce ne priveşte notăm, deocamdată că piese asemănătoare s-au găsit şi la Constantinopol. Vezi J. Ebersolt, *Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes du Musée de Constantinople*, 1910, p. 139, fig. 45, B c, nr. 153), iar de curînd olanele cu semne au apărut şi în unele aşezări recent cercetate din sudul Munteniei, inf. P. Damian.

casnice, unelte, arme, piese de echipament şi harnaşament, scule de pescuit, podoabe şi chiar instrumente muzicale [58].

Pescuitul — una dintre cele mai intens practicate activităţi în oraşele-cetăţi portuare — s-a dezvoltat nu numai în legătură cu procurarea hranei, ci şi cu necesitatea asigurării cerinţelor de „export". Arheologic, pescuitul este atestat prin marele număr de oase şi solzi de peşte (găsit în nivelurile de vieţuire medievală) şi prin uneltele de rigoare: cîrlige de undiţă, harpoane, greutăţi de plasă, scule pentru împletirea plaselor sau chiar un fragment dintr-un năvod carbonizat [59].

Între activităţile economice din oraşele dunărene nu lipsesc unele ocupaţii cum sînt torsul, ţesutul şi croitoria. Mărturiile practicării acestor îndeletniciri sînt variate: fusaiole, capete de tindechi (pentru războiul de ţesut orizontal atestat la Dunărea de Jos din veacul al XI-lea), resturi de ţesătură, fibre de in şi cînepă [60], greutăţi de lut, piatră şi de cărămidă (pentru războiul de ţesut vertical), foarfeci, degetare etc.

Un aspect deosebit al civilizaţiei dintre Dunăre şi mare, care asigură în cel mai înalt grad caracterul urban al unora dintre cetăţile portuare, este cel al schimburilor de mărfuri şi, implicit, al circulaţiei monetare. Schimburile de mărfuri se fac atît *între oraşele din zonă şi centre mai apropiate*, exterioare spaţiului respectiv (ceramică smălţuită de la Cetatea Albă 60a la Enisala, vase din pastă roşie—gălbuie confecţionată în atelierele dintre Prut şi Nistru la Nufăru, Păcuiul lui Soare, podoabe din aşezarea insulară sud-dobrogeană la Dinogetia), cît şi *cu alte centre mai îndepărtate* de unde provin o serie de obiecte descoperite în Dobrogea (fusaiole de Ovruci, ouă de lut smălţuite, engolpioane din Kiev sau Constantinopol, podoabe de aur şi argint, ţesături scumpe, obiecte de sticlă şi ceramică provenind din ateliere bizantine nord-pontice sau sud-balcanice, egeene sau apusene, ceramică, obiecte de metal din îndepărtata Asie şi din Orientul apropiat) [61] sau în afara acesteia (monede bătute la Isaccea ajunse tocmai la gura Donului, cele de la Dristra ale lui (Ioan) Terter descoperite

[58] *Dinogetia*, p. 68, 86 — 91, 94, 122, 325 — 326, 329, 330, 348, 344, 340, 341 — 343; *Capidava*, p. 234 — 236; P. Diaconu, Silvia Baraschi, Dacia, N. S. 17, 1973, p. 351—358; A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 357 şi urm. Vîrfuri de săgeţi, patine şi alte obiecte de os şi corn s-au găsit de asemenea la Enisala (I. T. Dragomir, Danubius, 6 — 7, 1972—1973, p. 29—47) şi Nufăru (inedite).

[59] *Dinogetia*, p. 51—57; *Păcuiul lui Soare*, I, p. 174—176; II, p. 33 — 35; DID, III, p. 285.

[60] Resturi de ţesături s-au descoperit la Dinogetia, Isaccea (Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 2, p. 434—438; *Dinogetia*, p. 120—121; DID, III, p. 300; I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 115 şi 139, n. 115) şi Nufăru (inedite)

[60a] Ceramica sgraffitată de la Cetatea Albă este lucrată într-o manieră caracteristică, uşor de recunoscut. Vezi A. A. Kravčenko, *Srednovekovi Belgorod na Dnestre (konec XIII — — XIV v.)* Kiev, 1986, p. 65, 70, 72, 74, 76 fig. 25—29.

[61] O. Iliescu, NEH, 3, 1965 p. 105—106; *Păcuiul lui Soare*, I, p. 158; II p. 64 şi passim; P. Diaconu, ACISB, XV, IV, Atena, 1980, passim; Ion Barnea, RESEE, 9, 1971, 3, p. 352—362; idem, Byzantina, 10, 1980, p. 271—285; V. Spinei, *Moldova în sec. XI — — XIV*, Bucureşti, 1982, p. 196; 210 — 211; Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene...*, p. 127—129; idem, SCIVA, 40, 1982, 2, p. 187—198. Din actele notariale redactate la Pera ştim de asemenea că la Vicina dunăreană se aduceau (1281), prin intermediul genovezilor, postavuri şi stofe lombarde sau franţuzeşti, baloturi de bumbac, in şi mătase. Vezi Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina*, doc. 6, 8, 11—15, 18, 20, 22, 24, 25, 28, 20, 34; idem, Travaux et memoires, 8, 1981, p. 41.

la Tîrgşor, monede de la Orheiul Vechi = Sehr-al Gedid la Isaccea şi Enisala [62].

Cantitatea imensă de monedă descoperită în unele oraşe ca cel din insula Păcuiul lui Soare (peste 1500 piese), Noviodunum (peste 4000 piese), Dinogetia (peste 1000 piese), Troesmis, Nufăru (peste 1000 exemplare), certifică de asemenea activităţile complexe de schimb ce au loc în centrele amintite [63]. La Dunăre şi mare exista o piaţă cu largi posibilităţi de absorbţie şi desfacere a mărfurilor pe mai multe direcţii. O parte a mărfurilor aduse rămîneau pe loc pentru nevoile cotidiene; o altă parte se redistribuiau în zonele de la nord de fluviu tocmai prin intermediul centrelor portuare fluviale sau maritime [64]. Şi tot graţie acestora produsele agricole de aici se îndreptau către Constantinopol (şi alte oraşe bizantine), de unde o parte erau reexpediate către marile centre de consum ale Mediteranei occidentale [65].

Rezultatul unei asemenea activităţi deschise către toate zările este cantitatea mare de monedă, ca şi — de la un anumit moment — varietatea ei. Dacă în sec. X—XII unica monedă de metal aflată în circulaţie în Dobrogea era moneda imperială [66], emisă de monetăriile bizantine tradiţionale (dar şi de cele de la Dunăre), începînd cu sec. XIII apar şi monede bulgăreşti [67], tătăreşti, sîrbeşti, româneşti, italiene, fapt explicabil atît prin noua hartă politică a sud-estului european, cît şi prin extinderea schimburilor comerciale ale zonei Dunării de Jos din care face parte Dobrogea [68]. În sec. XIII şi mai ales în cel de-al XIV-lea, cînd moneda bizantină este în regres cantitativ şi calitativ, necesarul de monedă

[62] Două piese publicate de N. M. Fomicev, (SovArh, 1, 1981, p. 220, fig. 1 : p. 229, nr. 1 ; p. 227, fig. 8, nr. 199 şi p. 236). Sînt reconsiderate de E. Oberländer-Târnoveanu ca fiind emise de Noghai la Isaccea, deci (din punctul nostru de vedere) sînt monede locale (AIIA Iaşi, 22, 1985, p. 586 şi n. 9); pentru alte monede vezi P. Diaconu, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 185—202; idem, CN, 3, 1980, p. 73—76; idem, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 142—158: Victor Spinei, *op. cit.*, p. 215 ; E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 586, 589 ; idem, RRH, 27, 1988, 1 — 2, p. 107—122 ; pentru monedele lui Terter vezi *infra* n. 69.

[63] Face excepţie Cavarna—Cirakman unde s-au găsit deocamdată doar 70 de monede medievale. Vezi I. Iordanov, în *Čirakman, Karvuna, Kavarna*, Sofia, 1982, p. 57—59.

[64] Vezi Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 129.

[65] Vezi actele notariale de la Pera şi Chilia—Licostomo (*supra*, n. 36): de asemenea M. Balard, Travaux et memoires 8, 1981, p. 43 ; Silvia Baraschi, *op. cit.*, cap. Coloniile genoveze, p. 143—164, 184—190, vezi şi R. Manolescu, NEH, 8, 1890, p. 30.

[66] O. Iliescu, RESEE, 7, 1969, p. 113 ; idem, ACISB, XIV, III, Bucureşti, 1976, p. 194 : E. Oberländer-Târnoveanu, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 265—273 ; idem, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 94.

[67] Vezi pentru problema monedei bulgăreşti studiile lui O. Iliescu şi E. Oberländer-Târnoveanu în *Răscoala şi Statul Asăneştilor*, Bucureşti, 1989, p. 103—111 ; 114—150.

[68] La Isaccea de pildă sînt prezente monede din Imperiul bizantin, Hoarda de Aur, Bulgaria, Ţara Românească, Moldova, Serbia, Ungaria, Polonia, Armenia Mică, Egipt şi Sulta natul selgiucid de la Rum (E. Oberländer-Târnoveanu, AIIA, Iaşi, 22, 1985, p. 589), iar la Păcuiul lui Soare s-au descoperit monede bizantine (vezi catalogul lui O. Iliescu, în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 154—163 în cadrul căreia unele monede au fost reidentificate de E. Oberländer-Târnoveanu, cf. Silvia Baraschi, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 129, n. 11 şi p. 130, n. 28) din Hoarda de Aur, Ţara Românească, Bulgaria, Serbia, Turcia, Italia.

a fost asigurat prin practicarea sistemului tăierii monedelor [69]; de asemenea prin baterea lor într-un oraş sau altul, fie ca semn al unei autorităţi statale (despotatul ? de Isaccea, cel de la Caliacra, Dristra, statul valah sub Mircea cel Bătrîn) fie ca emisiune cu caracter urban (Isaccea) [70].

Organizarea administrativ-militară a oraşelor dobrogene în vremurile date ne este astăzi încă destul de puţin cunoscută. Ştim doar că în sec. X—XI acestea erau conduse de un strateg de rang inferior [71] subordonat strategului de themă [72] care avea uneori rangul de arhonte, alteori pe cel de catepan sau duce [73]. Pentru a doua parte a veacului al XI-lea un pasaj dintr-o cronică bizantină, referindu-se în mod expres la oraşele paristriene, menţionează încă prezenţa soldaţilor stratioţi care erau gata de revoltă pentru că „erau nebăgaţi în seamă" şi nu luau parte deloc la administraţie [74]. Numărul lor pare să fi fost destul de mare de vreme ce o altă sursă bizantină afirmă că oraşele de la Istros întreţin „nu puţină oaste" [75]. Care va fi fost modul de recrutare şi de organizare a acestor unităţi către sfîrşitul sec. XI, dacă instituţia lor se menţine sau nu în secolul următor sînt probleme încă necunoscute. Ştim însă din unele cronici bizantine că spre sfîrşitul veacului XII Bizanţul nu-şi va mai putea permite să întreţină garnizoane permanente în toate fortăreţele de graniţă şi chiar în unele din interior [76]. Răscoala Asăneştilor (1185) şi căderea capitalei bizantine în mîinile latinilor (1204) vor genera o atmosferă propice pentru apariţia unor autonomii locale atestate documentar în zona noastră abia către sfîrşitul veacului al XIII-lea şi în cel de-al XIV-lea. În această vreme unele dintre oraşele dobrogene devin centre ale unor for-

[69] Reducerea cantităţii de monedă bizantină la Dunărea de Jos este un proces ce se resimte încă la sfîrşitul veacului al XII-lea (E. Oberländer-Târnoveanu, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 270—271, 272). Imitarea monedei bizantine de aur în prima jumătate a sec. XIII este o dovadă în acelaşi sens (S. Brezeanu, ACISB, XIV, III, Bucureşti, 1976, p. 184). Pentru fenomenul tăierii monedelor vezi opinii diferite la Em. Condurachi, CNA, 15, 1940, p. 227—229; O. Iliescu, ACISB, XV, III, p. 191—196; E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 254; idem, BSNR, 75—76, 1981—1982, p. 271—313.

[70] Petre Diaconu, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 185—201; idem, CN, 3, 1980, p. 73—76; idem, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 142—157; I. Iordanov, în *Srednovekovna Bălgarija i Černomorieto*, Varna, 1982, p. 126—128; E. Oberländer-Tîrnoveanu, Irina Oberländer—Tîrnoveanu, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 89—109; E. Oberländer-Tîrnoveanu, RRH, 25, 1987, 3, p. 245—258; idem, RRH, 27, 1988, 1—2, p. 107—122.

[71] E. Arhweiler, BCH, 84, 1960, 1, p. 40—41; 52—67; Un exemplu în acest sens poate fi Ioan Maleses al cărui sigiliu a fost descoperit la Dervent (vezi P. Diaconu, Revista de istorie, 30, 1977, 10, p. 1897).

[72] H. Ahrweiler, *op. cit.*, p. 40—41. Pentru problema organizării administrative a teritoriului dintre Dunăre şi mare în sec. X—XII vezi o ultimă discuţie şi bibliografia la Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene*, p. 132—139. Descoperirile sigilografice de la Preslav nuanţează şi mai mult situaţia (din sec. X—XI în special). Vezi I. Iordanov, ACISB, XVI, II/2, Viena, 1982, p. 35—44; idem, Sbornik Preslav, 3, 1983, p. 104—113.

[73] În cazul vestarhului Nestor cronicarii folosesc ambele titluri (Skylitzes, FHDR, II, p. 65,— „duce al oraşelor paristriene"; Attaliates, FHDR, II, p. 73, — „katepan al Dristrei"). Vezi şi sigiliul lui Simeon, vestarh şi katepan al themei Paradunavon (*Dinogetia*, p. 332—334 şi fig. 181/1).

[74] Skylitzes, FHDR, III, p. 65.

[75] Attaliates, FHDR, III, p. 73.

[76] Ana Comnena, FHDR, III, p. 67; 89; Choniates, FHDR, III, p. 259, 293; G. Ostrogorski, *Histoire de l'Etat Byzantin* Paris, 1956, p. 425 şi urm. De asemenea N. S. Tanaşoca, RRH, 12, 1973, 1, p. 79—80.

mațiuni statale (Isaccea, Cavarna, Caliacra, Dristra)[77], dar nu cunoaștem detalii despre structura lor internă[78]. În deceniul cinci al veacului al XIV-lea o cronică bizantină ne informează că în fruntea unuia dintre orașele maritime, Carvuna (= Cavarna) se afla un *arhonte* (Balica), iar în a doua jumătate a aceluiași veac la Caliacra stăpînea un dinast local avînd titlul de *despot* (Dobrotici)[79]. La sfîrșitul veacului amintit un document emis de cancelaria valahă menționează *chefalia* orașului Dristra, oraș care nu cu mult timp mai înainte fusese, succesiv, apanajul despoților Mihail (fiul împăratului Ioan al V-lea Paleologul) și Terter (fiul lui Dobrotiță)[80].

Unele dintre așezările portuare din Dobrogea au fost și centre religioase însemnate. Sediu al unei episcopii la începutul sec. XI (subordonată arhiepiscopiei de Ohrida), orașul Dristra este menționat ca mitropolie în 1054, păstrîndu-și acest statut pînă la începutul sec. XIII în cadrul ierarhiei constantinopolitane[81], ulterior fiind în dependență de patriarhia de Tîrnovo[82]. Potrivit unei informații relativ recent descoperite, la Axiopolis (Hinog) funcționa de asemenea o episcopie purtînd același nume, iar la Dinogestia, un ierarh de rang înalt coresponda cu Mihail Arhipastorul Rosiei (sec. XII)[83]. Și, în sfîrșit, într-unul din orașele medievale fără ascendență romano-bizantină — Vicina —, către mijlocul veacului al XIII-lea se înființează o mitropolie ce funcționează pînă în 1359 (cînd Iachint devine mitropolit al Ungrovlahiei)[84].

[77] Țara Carvunei este menționată încă din sec. XIII (în diploma negustorilor raguzani) de către Ioan Asan al II-lea. Vezi textul la I. Ivanov, *Bălgarski starini ot Makedonija*, Sofia, 1931, p. 578; Ioan Cantacuzino, FHDR, III, p. 490; F. Bolatti di Saint-Pierre, Biblioteca storica italiana, 5, 1900, Torino, p. 88, 89, 94 (nr. 360); P. Diaconu, SCIVA, 29, 1978, 2, p.185—202; E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, SCIVA, 32, 1981, 1. passim; vezi și S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985, passim.

[78] În istoriografia problemei întîlnim adesea datele coloniilor genoveze prezentate ca aparținînd orașelor în care acestea se implantaseră. Afirmația din text pornește de la opinia noastră contrară celei menționate. Vezi Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene ...*, p. 94; de asemenea *Coloniile genoveze de la Dunăre*, comunicare prezentată în cadrul Institutului de Arheologie, ianuarie, 1983. Singura informație pe care ne-o oferă actele notariale de la Chilia se referă la instituția vămii, pe care o avea orice oraș portuar; sînt menționați *comerciarii* = funcționari însărcinați de puterea suzerană (în cazul de față mongolii) cu prelevarea taxelor (vezi Balard, *Actes—Kilia*, doc. 30: idem. Südost Forschungen, 38, 1979, p. 8.

[79] Ioan Cantacuzino, *Istorii*, Bonn, 1828—1832, II, p. 584; FHDR, III, p. 490 Μπαλίκας τίς τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχων); F. Bolatti di Saint-Pierre *op. cit*; F. Miklosich, J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobona, 1860, p. 367, doc. 166 (δεσπότου τοῦ Τομπροτίξα; M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, ACISB, XIV, București II, 1976, p. 15—20 S. Iosipescu, *op. cit*.

[80] DIR, B, Țara Românească, (1247—1500), doc. 34, p. 50—51; *DRH, B, Țara Românească, I (1247—1500)*, București, 1966, doc. 28; p. 65; P. Schreiner, *Die byzantinische Kleinchroniken*, Viena, 1975, p. 214 (*Chronikon Mesembriae*); P. Diaconu, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 192—200. Pe baza unor descoperiri monetare se crede azi că Dristra a fost încă la sfîrșitul sec. XIII (pentru scurt timp) un despotat condus de Svetoslav, fiul țarului bulgar Gheorghe Terter I (vezi P. Diaconu *op. cit.*; E. Oberländer-Târnoveanu în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 126—127 și n. 58, 59).

[81] P. Gheorghiev în *Dobrudja, Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 150, 156—157; vezi și recenzia lui P. Diaconu în Dacia, N. S., 32, 1988, 1—2, p.188—190.

[82] Vezi izvoare privind mitropolia de Dristra la Silvia Baraschi, Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 319—320; 326—327; idem, Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 35—37, 43—46.

[83] Vezi J. Darrouzès, REB, 42, 1984, p. 182, nr. 53; p. 190—209; Em. Popescu în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 127—147; *Dinogetia*, p. 335 și fig. 182, 2 (sigiliul lui Mihail, arhipastorul Rosiei); p. 362—364 și fig. 194 (crucea relicvar).

[84] Izvoarele privind mitropolia de Vicina la Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 320—323; 329—335; idem, Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 37—40, 47—52.

Limba de cult în aceste oraşe cu ierarhi de origine şi cultură bizantină în sec. XI—XII era, desigur, greaca. Pentru sec. XIII—XIV prezenţa mitropoliţilor greci Teodor (1285), Luca (1303), Macarie (către 1340) şi Chiril (1347) de Vicina, a prelaţilor necunoscuţi, dar slujind desigur la biserica Sf. Ioan al Grecilor din Chilia, legendele în limba greacă şi simbolul crucii (de tip grec) apărut pe unele monede emise la Isaccea şi Dristra, inscripţiile în aceeaşi limbă de la Silistra (1408, amintind de Mircea cel Bătrîn) sau cea de la Măgliş (pomenind numele lui Balica şi al Carvunei), inscripţiile şi monogramele de pe unele vase (Păcuiul lui Soare, Caliacra, Enisala) [85] conduc la concluzia că limba romeilor continuă să joace un rol important în civilizaţia oraşelor dobrogene [86]. Scrierea chirilică este prezentă şi ea: două mici suluri se plumb descoperite la Păcuiul lui Soare cuprind un text nedescifrat încă, scris cu caractere chirilice [87].

Un aspect cu totul deosebit prezentat de civilizaţia urbană din Dobrogea în sec. XIII—XIV este determinat de prezenţa *coloniilor genoveze* în cîteva dintre oraşele dunărene: Vicina, Chilia-Licostomo, Isaccea.

Colonia cea mai veche existentă încă din a doua parte a sec. XIII a fost, după cum se ştie, cea de la Vicina [88] ulterior, la mijlocul veacului al XIV-lea, cînd se schimbă axele comerţului european, importanţa sa este depăşită de cea de la Chilia-Licostomo aflată la gurile Dunării [89]. Cît priveşte „colonia” de la Isaccea, (dacă aceasta a existat într-adevăr) s-ar părea că este vorba numai de stabilirea temporară a unei comunităţi italiene în acest oraş, la începutul sec. XIV [90]. Nu avem informaţii privind existenţa unor comptoare în oraşele maritime (Enisala, Zanavarda, Costanza, Pangala, Caliacra, Cavarna). Nici unul dintre acestea nu este menţionat în actele notariale cunoscute. Apariţia unei monede locale purtînd pe avers portalul şi crucea genoveză ar fi singurul indiciu cu privire la eventualitatea vreunei prezenţe genoveze în cetatea de la Enisala [91].

[85] P. Ş. Năsturel, Byzantinisch-neugriechische Jahrbucher, 21, 1971, (1972), p. 41. Pentru legendele monedelor emise la Isaccea şi Dristra vezi notele 50, 51, 70; Maria Josifova, Byzantinobulgarica, 7, 1981, p. 441 şi fig. 6; A. Kuzev, în *Bălgarski sredniovekovni gradove*, p. 285 (inscripţia din cetatea Măgliş); pentru inscripţiile pe ceramică vezi *Păcuiul lui Soare*, II, p. 92, fig. 75; G. Djingov, *Kaliakra*, (f. a., b.l.p. 31 şi fig. 28. Cele de la Enisala sînt în majoritate inedite. Vezi totuşi DID, III, p. 398, fig. 127/4; p. 370 şi fig. 113 (inscripţia din 1403). Pentru noua datare a inscripţiei de la Siliştea vezi A. Pippidi, RESEE, 24, 1986, 4, p. 325.

[86] Vezi şi Em. Popescu, *op. cit.*, p. 138—139; 141 şi n. 73.

[87] Inedite.

[88] Vezi bibliografia privind Vicina la Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 314; 316—317; 320—323; 329—335; idem, Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 30, 32, 37—40, 47—54.

[89] Vezi Ş. Papacostea, RESEE, 16, 1978, 1, p. 65—79, unde accentul cade pe alte elemente şi nu pe poziţia geografică căreia după părerea noastră îşi datorează ridicarea şi Brăila (= Brigala—Brillago—Brailovo—Proilavon—Ibrail), antrenată în acelaşi curent al comerţului euro-asiatic.

[90] Existenţa coloniei de la Isaccea este presupusă de E. Oberländer-Târnoveanu (SCIVA, 32, 1981, 1, p. 93, 100 — 102) pe baza unor descoperiri numismatice. Este vorba de un tip de monede de bronz considerate a fi cele dintîi emisiuni urbane la Dunăre. Acestea au pe avers tamgaua casei Noghai, iar pe revers o cruce între braţele căreia o legendă cu caractere latine ar menţiona numele oraşului respectiv sub forma Sa(t)cy, Sa(t)cya = Saqci = Isaccea.

[91] Silvia Baraschi, Gh. I. Cantacuzino, Peuce, 8, 1980, p. 470, n.11.

Cît privește orașele maritime din sudul Dobrogei, acestea se aflau în a doua jumătate a veacului al XIV-lea sub autoritatea lui Dobrotiță a cărui conduită antigenoveză este cunoscută. Tratatul încheiat de genovezi cu fiul acestuia Ioan (Terter ?) le dă dreptul de a face comerț și în teritorii anterior interzise, dar nu este menționat numele nici unui oraș.

Aparatul administrativ al coloniei italiene de la Gurile Dunării nu este foarte evoluat [92]. Este condusă de un consul care o reprezintă în relațiile cu autoritățile locale. Numit prin decret ducal, el poate totuși demisiona odată eliberat din funcția sa (în cadrul căreia avea și atribuții judecătorești) consulul poate rămîne să locuiască alături de cei pe care i-a condus o vreme. În funcție el are o mică curte — curia consulară — din care fac parte un notar-scrib, un planton, un scutier, un trezorier, un interpret, un jurisconsult, un cavaler. O mică garnizoană de mercenari are sarcina de a apăra cartierul coloniei [93]. În situații de excepție (Chilia anilor 1373—1383) se constituie o comisie specială *(maona)* dirijată de un consiliu de negustori numiți *gubernatores*, dintre care unul are funcția de președinte [94]. Uneori (1360, 1373), dacă nu cumva în mod obișnuit, în colonie se află un reprezentant al Perei; de asemenea ambasadorul Genovei la Constantinopol [95].

Activitatea principală a comptoarelor genoveze, rațiunea lor de a fi, o constituie tranzacțiile comerciale. Prezența coloniilor italiote aduce o nuanță nouă în atmosfera generală, mozaicată, a orașului medieval pontodunărean. Dar nu numai atît. Colonia genoveză asigură relația largă cu alte lumi, include orașul dobrogean în comerțul internațional al vremii, ridică și impulsionează nivelul producției pe ansamblul centrului respectiv. Totuși, constituită în cartiere aparte [96], destul de închise [97], colonia nu determină total viața orașului ce-o adăpostește, care se lasă influențat și influențează la rîndu-i, dar care-și desfășoară activitatea, și însăși existența independent de prezența sau absența coloniei genoveze. Aceasta este un fel de „corp străin" care, de regulă, nu face „corp comun" cu trupul orașului indigen, ce-și are propria sa structură social-politică, economică

[92] M. Balard, *La Romanie génoise*, I, p. 146.

[93] Vezi Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene*, p. 151—152; 163—164.

[94] M. Balard, *op. cit.*, p. 146—147.

[95] Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 163; Pistarino, doc. 9: Raitieri, doc. 3.

[96] Coloniile italiene se înființează de regulă în cuprinsul unui oraș deja existent (Constantinopol, Vicina, Tana, Trapezunt etc.), după ce, în prealabil se obține (asentimentul și) teritoriul necesar de la suzeranul orașului respectiv. Cel mai bun exemplu în acest sens este situația Perei(= Galata), un cartier de pe malul stîng al Cornului de Aur, *concesionat* genovezilor de către împărat în 1303 (M. Balard, *La Romanie génoise* ..., p. 182, vezi și p. 105—114. Alte exemple: în 1312 Genova obține (pentru oamenii săi de afaceri) prin trimis special la hanul Hoardei de Aur *dreptul de a reveni* în Caffa; în 1332 un trimis al Senatului era însărcinat să obțină de la hanul Üzbek *dreptul de a deschide oficial* un comptoar venețian la Tana; în 1360 Veneția solicită hanului tătar *scăderea taxei vamale (comercium)*; în 1385 doi ambasadori sînt trimiși la hanul Hoardei pentru a obține *confirmarea privilegiilor obișnuite*; în 1395, după distrugerea Tanei de către Tamerlan, Senatul însărcinează noul consul să obțină de la hanul Tohtamîș *autorizația de a fortifica comptoarul* (vezi M. Berindei, G. Veinstein, Revue d'Études Turques, 8, 1976, 2, p. 116, 118, 176, 179, 180).

[97] În cele peste 250 de acte păstrate din registrele lui Antonio di Ponzo, Domenico da Carignano și Oberto Grassi da Voltri, nu este menționat nici un nume românesc. „Limba romecha" (M. Balard, *Actes—Kilia*, doc. 22), considerată de savantul francez (RESEE, 18, 1980, 2, p. 233—238) ca „limbă română" este în realitate limba greacă vorbită în Crimeea (cu elemente oguze, arabe, persane, kiptchak). Vezi A. Pippidi, RESEE, 24, 1986, 3, p. 287—288.

și administrativă[98]. Retragerea coloniei italiene nu duce la desființarea orașului în teritoriul căruia se află, care-și continuă viața proprie[99].

În încheierea succintei noastre prezentări ținem să subliniem că civilizația urbană din teritoriul dintre Dunăre și mare, în sec. XI — XIV, este o realitate sugerată de sursele scrise (izvoare bizantine, slave, italiene) și certificată de descoperirile arheologice, numismatice, sigilografice etc. Aspectul mai modest, înfățișarea actuală precară a resturilor lăsate peste veacuri de vechile orașe portuare nu trebuie să ne inducă în eroare, căci din punct de vedere al urbanismului, orașul de la Dunăre și mare este tributar epocii frămîntate continuu de migrația tîrzie. Tocmai de aceea el nu trebuie comparat cu un oraș occidental din aceleași vremuri și nici chiar cu unul din răsărit de veche tradiție imperială. Există cel puțin două aspecte — cel al schimburilor de mărfuri și al circulației monetare — în care orașul ponto-danubian se află la înălțimea unor centre bizantine și, în sec. X—XII, întrece chiar unele orașe medievale occidentale[100].

ZUR STÄDTISCHEN ZIVILISATION AUS DER DOBRUDSCHA IM 13.—14. JH.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz stellt einen Versuch dar, die bis zur Zeit angesammelten Angaben über das Problem der mittelalterlichen Städte auf dem zwischen der Donau und dem Meer liegenden und unter dem Namen Dobroudscha bekannten Gebiet zu konzentrieren und zu systematisieren.

Im ersten Teil des Aufsatzes macht Vf. darauf aufmerksam, daß 1) zahlreiche befestigte Siedlungen, darunter städtische Zentren, im Gelände festgestellt wurden, aber daß 2) diese nicht alle gleichzeitig während der in Frage kommenden Periode (11.—14. Jh.) bestanden; 3) wegen der begrenzten Überlieferung ist es schwierig, ihre Entwicklung

[98] M. Balard, Südost Forschungen, 38, 1979, p. 7 ; idem *La Romanie génoise*, I, p. 126—129) arată că existența unei administrații genoveze nu semnifică exercitarea suzeranității Genovei asupra orașelor unde se stabileau negustorii italieni. Aceștia se bucurau de drepturi limitate, stabilite pe baza înțelegerilor cu autoritățile locale (vezi n. 96 ; de asemenea G. Astuti, în *Colocviul româno-italian, „Genovezii la Marea Neagră în sec. XIII—XIV"* București, 1977, p. 88—125). La Dunăre o situație specială se întîlnește la Chilia—Licostomo în deceniile opt-nouă ale veacului al XIV-lea cînd unele elemente par a atesta controlul genovez, dacă nu asupra întregului oraș, în orice caz asupra castrului acestuia. Faptul că în 1402 socotelile massariei din Pera înregistrează cheltuieli făcute pentru întreținerea castrului din Licostomo (M. Balard, ACISB, XIV, II, București, 1976, p. 30 și n. 78) ne îndeamnă să credem că această situație s-a prelungit pînă dincolo de limitele sec. XIV și că la începutul celui următor Țara Românească nu preluase castrul acestui oraș (Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene* ..., p. 193—194). Vezi în același sens A. Pippidi (RESEE, 24, 1986, 4, p. 332) care afirmă că posesiunile transdanubiene ale lui Mircea cel Bătrîn au fost cîștigate în primele decenii ale sec. XV. Vezi alte opinii la O. Iliescu, SCIVA, 29, 1975, 2, p. 210—211; idem, RESEE, 16, 1978, 2, p. 235—236; Șt. Andreescu, RRH, 24, 1985, 3. p. 217—230; S. Papacostea, AIIA, Iași, 22, 1985, p. 33.

[99] Un exemplu în acest sens îl constituie orașul Chilia care funcționează ca port important pînă la cucerirea otomană din 1484 (în 1479 se construiește cetatea Chilia Nouă), precum și după această dată.

[100] J. le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București, 1979, p. 334.

zu verfolgen und ihre relative Chronologie festzustellen; 4) es ist sicher, daß die größte Dichte städtischer, am rechten Donauufer konzentrierter Siedlungen ins 11. Jh. gehört; 5) bis in das 13.—14. Jh. bestehen, wenn auch mit Unterbrechungen, nur einige davon (Dristra, Vicina, Noviodunum); 6) im 14. Jh. kommen andere Zentren dazu, die jetzt an der Donaumündung (Kilia-Licostomo) oder an der Seeküste (Enisala, Zanavarda, Costanza, Pangalia, Kaliakra, Kavarna) aufblühen.

Nach einigen Bemerkungen topographischer Natur (zu den Bergmauern, dem bewohnten Areal und dessen Änderungen) geht man im zweiten Teil des Aufsatzes zur Darstellung verschiedener Aspekte des mittelalterlichen Lebens in den betreffenden Zentren über, so: Wohnungen (eingetieft oder an der Erdoberfläche, mit oder ohne Steinfundament), Straßennetz (mit Ausnahme eines oder zweier Fälle, schwer feststellbar), System der Wasserversorgung, Hafenanlagen. Desgleichen werden kurz die wirtschaftliche Tätigkeit — so Verarbeitung des Eisens oder der nichteisenhaltigen Metalle, Prägung und Gießen der Münzen, Töpferei, Horn-, Knochen-, Holzverarbeitung usw.-, die Handelsbeziehungen und der Münzumlauf behandelt. Man unterstreicht die Idee, daß vor allem die große Zahl der Münzen, die Verschiedenheit und Intensität des Handelsaustausches vielen solcher Siedlungen den städtischen Charakter verleihen, die sonst im Vergleich zu den westeuropaischen oder byzantinischen Städten alter kaiserzeitlicher Tradition ein eher bescheidenes Ansehen aufweisen.

Andere Aspekte, wie die administrativ-militärische, kirchliche Gliederung oder die Kultsprache, werden ebenfalls vom Vf. in Betracht gezogen.

Im Endteil des Aufsatzes werden einige Bemerkungen zur genuesischen Anwesenheit in der städtischen Landschaft der Dobrudscha im 13—14. Jh. gemacht. Man hebt die Tatsache hervor, daß die genuesische Kolonie, wegen ihrer eigenen Verwaltung, die Stadt allerdings beeinflußt, aber das Leben der Stadt, wo sie eingerichtet wird, nicht völlig bestimmt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1 Die Karte der Dobrudscha mit den in Aufsatz erwähnten Siedlungen.

OBSERVAȚII ȘI ÎNDREPTĂRI LA ISTORIA ROMÂNIEI DIN JURUL ANULUI *O MIE*

de RADU POPA

Cu toate riscurile ierarhizării compartimentelor cronologice ale istoriei României, după indiferent care criterii, repetăm adevărul îndeobște acceptat că cele trei-patru secole din jurul precedentului hotar de milenii au avut greutate cu totul aparte. Dincolo de unele exagerări și de anumite scenarii artificiale create în ultimele două-trei decenii de o literatură de specialitate foarte variată ca interes, este cert că sfîrșitul mileniului anterior a cunoscut încheierea etnogenezei românești. Tot atunci, cu prelungiri în timp ce acoperă începuturile mileniului nostru, au fost plasate de mulți istorici primele forme de organizare statală ale societății românești. Este de la sine înțeles că apariția unei etnii noi și afirmarea ei pe scena politică a răsăritului european au însemnat o cotitură decisivă în trecutul teritoriilor locuite de români.

În deceniile din urmă, etnogeneza românească și aproape în egală măsură începuturile statelor medievale românești au stat în centrul atenției cercetării. Pe seama acestor subiecte s-a acumulat o cantitate foarte mare de noi informații — mai ales arheologice — care au încurajat lărgirea și înnoirea interpretărilor. Nu urmărim aici în detaliu evoluțiile istoriografice dar credem, în linii mai generale, că factorul dominant al contribuțiilor din ultimul sfert de secol a constat din îndreptarea unor deformări ale cercetării românești de specialitate din anii 1948—1962 și din încercarea reconectării la spiritul istoriografiei antebelice. Din păcate, aceste orientări au fost ulterior accentuate peste măsură, ducînd la alte deformări. Aprecierea noastră de ansamblu privește mai ales epoca și subiectele pomenite, nu are pretenția valabilității generale.

O bună parte din cîștigurile mai noi ale cercetării istorice românești privind etapa din jurul anului *O Mie* și-a găsit locul — ca o sinteză îmbogățită cu detalieri oglindind specificul lucrării — în primul volum al tratatului de istorie militară românească apărut în urmă cu șase ani [1]. Semnificațiile istoriografice ale acestui tratat decurg din faptul că — mai mult sau mai puțin tacit — el a luat locul acelui *Tratat de istoria României* redactat în colectiv începînd din 1978. Primele două volume ale acestui din urmă tratat au rămas din 1980 și pînă azi la stadiul de corectură în pagină [2] deoarece nu au satisfăcut forurile politice și ideologice care dirijau atunci istoriografia românească.

Istoria militară a poporului român la al cărei prim volum ne referim, corespundea deci — de vreme ce a apărut și încă în tiraj excepțional — opțiunilor „oficiale" de la mijlocul deceniului trecut. Aparent, el este

[1] *Istoria militară a poporului român*, I, *Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XIV-lea*, București, 1984 (în continuare, *Istoria militară*).

[2] Autorul a participat, ca secretar — alături de Mircea Rusu — al volumului II al *Tratatului*, la întreaga „odisee" a acestei impozante opere colective organizate și parțial realizate conform principiilor ce au prezidat în ultimele decenii la dirijarea istoriografiei românești de către forurile politice. Credem că cele cîteva exemplare păstrate din corecturile primelor două volume vor fi de excepțional interes pentru reconstituirea condițiilor în care s-a scris în țară timp de aproape o jumătate de secol istoria României, cu observația că aceste corecturi reprezintă totuși bunul comun al celor implicați în realizarea lor pînă la stadiul în care se află.

opera colectivă a grupului de autori consemnaţi cu această calitate. În raport cu competenţa şi profesionalismul marii majorităţi a autorilor, rezultatul final al colaborării lor apare oarecum surprinzător. Afirmaţii lipsite de acoperire sau contrare adevărului istoric se înlănţuie cu naivităţi şi fraze sforăitoare urmărind efecte „mobilizatoare". Este firesc ca stilul şi procedeele specifice unei cărţi specializate — în cazul dat un volum adresat în primul rînd militarilor — să aibă anumite particularităţi, dar bănuiesc că mulţi autori nu s-au recunoscut în paginile care le-au fost atribuite. Explicaţia fenomenului se află în aplicarea la acest tratat a unei „metode de colaborare" cu totul neobişnuite, constînd din prelucrarea şi completarea „ad libitum", de către un colectiv redacţional rămas anonim [3], a textelor depuse de către autori. Măcar pentru textele înmînate redacţiei de către cel care semnează aceste pagini, revederea lor înainte de predarea la tipar sau realizarea unei corecturi nu au fost posibile. Avem toate motivele să credem — iar rezultatul final ne întăreşte în credinţă — că la fel s-a întîmplat şi cu alţi autori. Aceasta deoarece nu putem accepta ieşirea din pana regretatului Hadrian Daicoviciu a unei fraze atît de absurde ca aceea care-i este atribuită la p. 97 : „Din momentul constituirii statului centralizat şi independent condus de Burebista, existenţa statală şi independenţa au devenit coordonate definitorii şi neîntrerupte în evoluţia istorică a poporului român". După cum nu putem crede nici că alt coleg, Mihail Zahariade, să fi scris în partea lui de contribuţie despre formarea poporului român în sec. I — III e.n., sprijinindu-se în acest sens pe „autoritatea" ştiinţifică a lui Ilie Ceauşescu, invocat în notă [4].

Deşi nu ne propunem aici decît în subsidiar îndreptarea cu foarte mare şi regretabilă întîrziere a unei situaţii cu totul anormale, operaţia nu poate fi evitată, măcar în ceea ce ne priveşte. Se cuvine de aceea precizat că din 34 pagini care ne sînt atribuite în ultimele două capitole ale volumului [5], aproape jumătate au fost redactate — într-o primă formă ce ar putea fi total diferită de aceea tipărită — de către Victor Eskenasy, fostul nostru student şi colaborator care pînă în 1981 a fost salariatul Centrului de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară. Deoarece între predarea manuscrisului şi apariţia volumului a intervenit, în condiţii absolut legale, plecarea din ţară a respectivului autor şi cum normele atunci în vigoare interziceau publicarea emigranţilor, am acceptat preluarea acelor paragrafe cu condiţia de a le putea reface şi adapta, inclusiv în corectură, avînd în acest sens şi acordul lui V. Eskenasy. În pofida asigurărilor primite, nu am putut vedea textele şi nici interveni în corectură, astfel încît sîntem în drept să ne declinăm orice legătură cu paginile tipărite şi atribuite nouă [6].

Cît priveşte paragrafele rezultate din modificarea şi adăugirea manuscrisului pe care l-am predat Centrului de Studii şi Cercetări de Istorie şi

[3] În lipsa specificării în volum a colectivului redacţional care să-şi fi asumat răspunderea formei finale, rămîne să considerăm că această răspundere revine „comisiei de coordonare" ce figurează distinct de lista autorilor primului volum. Fără respectarea ordinii alfabetice, în comisie este numit academicianul Ştefan Pascu după preşedintele (comisiei) Constantin Olteanu şi înainte de „coordonatorul principal" Ilie Ceauşescu, ceea ce ne face să înţelegem că lui îi revine meritul principal al operei.

[4] *Istoria militară*, p. 208.

[5] Conform specificărilor din sumarul de la p. 436.

[6] Este vorba de p. 264—271, 289—290, 324—326 şi 339—342.

Teorie Militară [7], numărul foarte mare de afirmații, formulări, interpretări și chiar note care nu ne aparțin, face aproape inutilă inventarierea lor metodică. Textul tipărit este atît de diferit de manuscrisul a cărui copie o păstrez și atît de deosebit ca mod de abordare a subiectelor, încît ar putea fi contestat în ansamblu considerînd drept fals grosolan folosirea semnăturii. Dar cum „operațiile" la care a fost supus textul reflectă pînă la urmă presiunea și deformarea la care a fost supusă istoriografia noastră în deceniile din urmă și asupra cărora vom reveni, este totuși util să ne oprim asupra unora dintre ele.

Conceptul „statalității românești", repetat dealtfel obsedant de-a lungul întregului volum și încă pentru o perioadă care începe dinaintea erei noastre (!), după cum nici „existența neîntreruptă și conservarea caracterului românesc al structurilor politice din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic"[8], afirmată în legătură cu stările din sec. X—XI, n-au existat în manuscrisul nostru. Evident că nici citarea în același loc a „contribuțiilor" lui Ilie Ceaușescu nu ne aparține, fie și numai datorită faptului că nu le-am considerat niciodată ca fiind altceva decît fantezii diletante cu efecte păgubitoare. Nu ne aparține nici ideea unei „dense populații românești" în sec. X „între Dunărea Mijlocie și Tisa", după cum afirmația că „voievodatul Bihorului se înfățișa ca o autentică putere politică, economică și militară, dispunînd de largi posibilități pentru a duce un război de apărare de lungă durată" [9], n-o putem pune decît pe seama unor militari lipsiți de elementar simț istoric. Afirmația după care „căpeteniile ungare... (au fost) ... conștiente că vor avea de înfruntat un stat puternic" [10] face parte din numeroasele naivități cu care ne-a fost împănat textul, iar considerațiile despre strategia și tactica voievodatului bihorean „care dispunea de întreaga gamă a armamentului necesar pentru lupta de la distanță" n-au putut ieși decît din imaginația unui cadru militar inferior care a proiectat asupra trecutului îndepărtat rudimente de cunoștințe acumulate la pregătirea lui de specialitate.

De domeniul strămoșismelor de paradă este și afirmația ce ne-a fost atribuită și după care „numele acestui erou (Gelu) a rămas peste secole înscris în memoria neamului românesc ca un exemplu de bărbăție și spirit de dăruire pînă la jertfa supremă închinată cauzei sacre a libertății poporului nostru și a vetrei străbune" [11], deoarece este îndeobște cunoscută introducerea abia în epocă modernă și pe cale cărturărească a respectivului nume în memoria colectivă românească. Iar punctul de vedere după care în sec. X „în spațiul românesc nord și sud-dunărean a continuat fără întrerupere, într-un ritm accentuat, procesul dezvoltării economice, sociale și politice, al centralizării statale, al afirmării independente a românilor în concertul popoarelor europene" [12], reflectă o viziune fan-

[7] Vezi p. 273—285 și 354—360, mai puțin hărțile false incluse în respectivele paragrafe.

[8] *Istoria militară*, p. 273.

[9] *Ibidem*, p. 276.

[10] *Ibidem*, p. 277.

[11] *Ibidem*, p. 279.

[12] *Ibidem*, p. 285; dacă realmente au existat măcar *tendințe* de „centralizare statală" în societatea românească anterioară sec. X, ceea ce pare foarte puțin probabil, apoi după anul 900 acestea au fost cu siguranță anulate.

tezistă anistorică și nicidecum opinia autorului manuscrisului pe care s-a brodat paragraful.

Pornind de la manuscrisul lui Victor Eskenasy, care ne-a fost în final atribuit în condițiile deja evocate, volumul cuprinde în continuare afirmații absurde ce ne pun în dificultate cînd încercăm să le înțelegem ca lipsă de responsabilitate profesională sau doar ca totală absență a bunei credințe. Se afirmă astfel că în sec. X voievodatul transilvănean ar fi fost „cîrmuit de urmașii voievodului Gelu ce aparțineau dinastiei Giuleștilor", se vorbește pentru aceeași epocă de un „stat român transilvănean" și se inventează un voievod „Jula al IV-lea în ultimul sfert al sec. XI", dîndu-ni-se a înțelege că aceea „dinastie" românească ar fi domnit „timp de peste o sută de ani" [13]. Falsul istoriografic capătă aici accente în care hilarul se îmbină cu penibilul.

Nici în ultimul capitol, dedicat sec. XIII–XIV, paragrafele ce ne-au fost atribuite, și care au rezultat din intervenția grosolană în manuscrise, nu sînt ferite de afirmații în dezacord cu adevărul istoric. Se vorbește, de pildă, despre „voievodatul Transilvaniei, a cărui autoritate se întindea pînă la Tisa" [14], deși este bine știut că respectiva structură politico-administrativă acoperea teritoriile de pînă la Carpații Apuseni al căror aliniament l-a depășit doar accidental și mai ales ulterior, în alt context istoric. Drept corolar al „contribuțiilor" aduse textului nostru, colaboratorii anonimi și nedoriți de care am avut parte ne pun în sarcină aprecierea după care „constituirea ... Moldovei a reprezentat o nouă victorie istorică în lupta poporului nostru pentru consolidarea statalității avînd ca perspectivă refacerea unității politice a Daciei străvechi" [15], afirmație eventual compatibilă cu un anumit gen de eseu istoric, dar nicidecum cu cerințele minime ale unui tratat de istorie, fie și militară.

Trecînd peste născocirile sau falsurile directe și fără a mai stărui asupra procedeelor incalificabile de „coordonare" sau „unificare redacțională" a manuscriselor, credem că deformările și distorsiunile volumului discutat reflectă aplicarea perseverentă a convingerii că trecutul poate fi remodelat conform dorințelor prezente. Ne vom opri asupra unora dintre procedeele folosite în acest scop. Judecînd mai ales după cele constatate pe marginea „prelucrării" textului nostru, observăm că mai toate ipotezele de lucru ce figurau în manuscris ca adevăruri posibile sau chiar probabile, au fost transformate în certitudini. Dar pe cîtă vreme o ipoteză de lucru sau o posibilă interpretare, condiționate de cercetările viitoare, își justifică locul într-un text responsabil cu specificarea respectivului caracter, prezentarea lor ca adevăruri istorice echivalează cu

[13] *Ibidem*, p. 289–290; această „dinastie a Giuleștilor" este o invenție hazlie a celor care au „prelucrat" manuscrisele, rezultînd foarte probabil din introducerea fantezistă în text a unor informații privind familia cnezială maramureșană din Giulești, ce poate fi reconstituită începînd cu finele sec. XIII și pentru care am folosit termenul „giuleșteni" atît pentru evocarea satului lor de reședință, cît și datorită frecvenței numelui Giulea în familie (R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 157 și urm.). Pentru semnificația avută în societatea românească de numele Giulea, provenit dintr-o poreclă cu sens de „căpetenie", vezi Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 20.

[14] *Istoria militară*, p. 340.

[15] *Ibidem*, p. 360; întregul aliniat de la sfîrșitul paragrafului, avînd caracterul de „concluzii", a fost adăugat de cei care au predat tiparului volumul.

falsul. Iar concluziile formulate pe temeiul unei succesiuni de ipoteze selectate conform unui plan preconceput și transformate toate în certitudini, duc la rezultate ca cele pe care le deplîngem.

Observația noastră se confirmă prin experiența de la redactarea *Tratatului de istoria României*, ale cărui prime două volume au rămas în stadiul de corecturi datorită în mare măsură refuzului autorilor de a transforma în certitudini reconstituirile formulate ca ipoteze, fapt ce a nemulțumit pe comanditarii respectivei lucrări. Ceea ce nu a fost posibil în cadrul oarecum mai responsabil profesional al activității de la fosta Academie de Științe Sociale și Politice — chiar și în condițiile dependenței acesteia din urmă de secția de propagandă a Comitetului Central — a devenit realitate în mediul militar unde s-au aplicat reguli specifice.

Altă constantă evidențiată de parcurgerea volumului este practicarea procedeului omisiunilor sistematice și selectării dirijate a informațiilor, preluate doar în măsura în care servesc unei reconstituiri preconcepute. Procedeul a fost dealtfel larg folosit în literatura noastră istorică din ultimele patru-cinci decenii, nu este descoperire recentă și din păcate poate fi regăsit chiar în lucrări cu incontestabile calități științifice. Dar selectarea partizană și omisiunea, mai ales cînd ele sînt deliberate, echivalează cu falsul istoric.

Al treilea procedeu identificabil în paginile tratatului de istorie militară constă din sprijinirea pe falsa autoritate a unor lucrări intrate în circuitul istoriografic românesc în temeiul unor ierarhizări valorice decurgînd din criterii extraștiințifice. Nu avem în vedere doar lucrările de propagandă politico-ideologică, de genul scrierilor diletante, deși desele citări ale „documentelor de partid" sau a „producției" semnate de Ilie Ceaușescu dovedesc că asemenea texte au fost investite cu calitatea de adevăruri absolute, ci chiar preluarea de teze și afirmații din lucrări cu caracter mai complex cărora nu li se poate contesta un anumit grad de profesionalism.

Cea mai semnificativă din această ultimă menționată categorie de lucrări este desigur istoria transilvăneană a profesorului Ștefan Pascu, publicată începînd cu anul 1971 în mai multe volume [16] și care pentru perioada din jurul anului *O Mie* și-a asumat sarcina ambițioasă de istorie generală a României [17]. Prin urmare, cel puțin pentru etapa cronologică de care ne ocupăm, lucrarea exprimă punctul de vedere „oficial" al așa-zisului „front istoric românesc" deoarece autorul ei era nu numai președintele secției de științe istorice de la fosta Academie a R.S.R. dar și — —indiscutabil— istoricul căruia organele politice și ideologice i-au acordat maxima autoritate, mai ales în domeniul istoriei medievale.

Cele cuprinse în primul volum al *Voievodatului Transilvaniei* au îmbogățit și nuanțat rezultatele cercetărilor incluse cu două decenii mai devreme într-un tratat academic, în care dealtfel respectivul capitol a fost semnat de același autor [18]. Ele aduceau totodată o viziune nouă și

[16] Șt Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I-IV, Cluj (-Napoca), 1971—1988. Toate citările noastre se referă în continuare la primul volum al lucrării, acesta fiind cel care interesează în discuția de față.

[17] *Ibidem*, p. 54 și urm.: justificarea opțiunii la nota 57.

[18] *Istoria României*, II, București, 1962, p. 15 și urm.

în raport cu altă lucrare generală de istorie a poporului român, apărută doar cu un an mai devreme [19] și care, în pofida caracterului ei mai sintetic sau poate tocmai datorită — măcar în parte — acestui caracter, reprezintă după opinia noastră cea mai puțin deformată istorie generală românească din ultimii 45 de ani.

O comparație între aceste trei ,,tratate" nu-și are aici locul, ea ținînd de un studiu istoriografic cu alte dimensiuni și altă finalitate. Ne oprim în schimb asupra lucrării profesorului Ștefan Pascu deoarece a influențat sensibil pe durata ultimilor 18 ani abordarea problematicii care ne interesează aici și deoarece explică în ultimă instanță cum s-a putut ajunge la un tratat românesc de istorie militară cu nivelul relevat mai sus.

Parcurgerea paginilor semnate de profesorul Ștefan Pascu nu contrariază doar prin stilul ,,angajat" și oarecum romantic în care sînt redactate [20] — aceasta fiind pînă la urmă chestiune strict personală a fiecărui autor —, ci mai ales prin neglijența documentară și ușurința cu care se fac afirmații lipsite de acoperirea justificărilor. În foarte multe subcapitole și paragrafe volumul lasă impresia transcrierii unui curs universitar în care spusele profesorului n-au nevoie de argumentarea aparatului critic și în care autorul trebuie crezut pe cuvînt, cele afirmate urmînd a fi considerate adevăruri îndeobște cunoscute și general acceptate.

Astfel, pentru etapa sec. IX—XI, definită și ca fiind ,,a formațiunilor prestatale" sau ,,voievodatelor româno-slave", ni se oferă o lungă listă de ,,obști sătești" ale românilor, termen sub care conform explicațiilor autorului sînt de înțeles uniuni sau confederații de obști dintr-un compartiment teritorial-geografic al Transilvaniei [21]. Urmărind lista cu 82 ,,obști sătești", care este selectivă deoarece conține deseori *etc.*[22], cititorul avertizat înțelege că ea este urmarea unei fugare priviri pe hartă, dublată de convingerea că pe durata a trei secole trebuie să fi existat pretutindeni o mare densitate de sate românești relativ stabilizate sub aspectul habitatului. Aceste ,,obști" sînt plasate cu dărnicie pretutindeni, la cîmpie, la dealuri, la munte, principala preocupare fiind evitarea lăsării de locuri neocupate [23]. O asemenea ipoteză optimistă și idilică sprijinită în unele cazuri de stările de mai tîrziu, din sec. XIII—XV, dar în favoarea căreia nu poate fi invocat pentru sec. IX—XI decît cel mult bunul simț istoric care are și el limitele lui, s-ar fi cerut totuși justificată prin argumente directe. La fel de îndreptățite sînt opiniile după care continuitatea de viață dintr-un teritoriu mai mare a presupus discontinuități în subdiviziunile sale.

[19] A. Oțetea (sub red.), *Istoria poporului român*, București, 1970.

[20] Sub aspectul eficienței scrierilor istorice în sfera educației, inclusiv în a celei patriotice, experiențele din ultimul sfert de secol ne-au convins asupra avantajelor pe care le au redactările mai sobre.

[21] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 36.

[22] *Ibidem*, p. 33—36.

[23] Dacă ipoteza concentrării habitatului românesc din sec. IX—XI ,,pe văile rîurilor și în depresiunile naturale" este de luat în considerare, în schimb enumerarea ulterioară în care apar ,,Cîmpia Timișoarei..., Cîmpia Aradului ..., Cîmpia Salontei ..." vădește abandonarea ideii în scopul unei ,,mobilări sistematice" de la sud la nord și de la vest la est a întregului teritoriu cuprins în granițele politice actuale. Procedeul naște îndreptățite îndoieli asupra caracterului unor asemenea ,,cercetări".

Mai gravă este însă constatarea că aceste „obşti săteşti” sînt în multe cazuri arbitrar identificate, fie în teritorii uriaşe, fie în locuri lipsite de condiţiile necesare vieţii medievale, pentru a nu mai vorbi şi de dublările enumerării [24], ca în cunoscutul exemplu al numărătorii de steaguri. Se întăreşte astfel convingerea că nu este vorba de rezultatele unei cercetări propriu-zise, ci de crearea unei imagini care, bucurîndu-se de autoritatea semnatarului, descurajează orice investigaţie viitoare responsabilă care să ţină seama de semnele de întrebare ce mai persistă, cel puţin în privinţa detaliilor procesului istoric.

Volumul la care ne referim reflectă intenţia lăudabilă de a reconstitui şi aspecte cantitative ale istoriei transilvănene de la începuturile mileniului nostru, considerate pe bună dreptate ca foarte importante pentru înţelegerea stărilor şi a evoluţiei acestora. În lipsa izvoarelor scrise sau de altă natură care să permită pentru sec. IX—XI alte aprecieri decît acelea cu caracter foarte general, subiectul este abordat doar pentru etapa următoare, aceea care a durat pînă la marea invazie mongolă de la mijlocul sec. XIII. Surpriza şi dezamăgirea survin cînd aflăm că, pentru a fi „între marginile realităţii” după cum singur o spune, autorul ia în considerare media generală de trei persoane pentru o familie [25]. Ni se spune că cifra ar fi chiar justificată de documentele de cancelarie [26].

Pornind de la indicele familial 3 multiplicat cu numărul presupus al familiilor dintr-un sat şi apoi din nou cu numărul ipotetic al aşezărilor de la un moment dat de pe teritoriul Transilvaniei, se încearcă stabilirea

[24] Sint pomenite de-a valma văi înguste şi lungi de numai 4—5 km (Firiza) în care cu siguranţă nu putea vieţui mai mult decît o singură colectivitate sătească modestă şi văi a căror lungime depăşeşte apreciabil 100 km (de pildă „valea Tîrnavei Mari ..., Tîrnavei Mici etc. etc.”) pe care cu greu ne putem imagina funcţionînd un organism unitar de tipul obştei săteşti, fie şi în felul în care-l înţelege autorul. Enumerarea concomitentă a văii Vişeului şi „depresiunii Borşei”, a văii Cibinului şi „depresiunii Sălişte-Răşinari”, a „depresiunii Bîrsei” şi „depresiunii Codlea-Feldioara”, ca şi celelalte dublări similare, vădeşte mai degrabă preocuparea pentru lungirea textului şi pentru crearea unei imagini „consistente” ce poate impresiona pe cei mai puţin familiarizaţi cu geografia transilvăneană, dar nu serveşte cu nimic reconstituirea realităţilor din epocă.

[25] *Ibidem*, p. 152 ; surpriza provocată de cifra pe care ne-o oferă principala autoritate impusă în ultimul timp în materie de demografie istorică ne-a făcut iniţial să bănuim o greşeală de tipar, bănuială repede risipită de verificarea calculelor şi de folosirea coeficientului familial 3,5 pentru etapa următoare (*Ibidem*, p. 227). Nu ne-am mai minunat deci, cîţiva ani mai tîrziu, aflînd de la profesorul Ştefan Pascu că marea necropolă de la Alba Iulia în care s-au descoperit „pînă acum aproximativ 600 morminte, datate cu certitudine între sec. VIII—XII” şi unde „se estimează numărul mormintelor din această necropolă feudală timpurie... ...la peste 1500”, dă dreptul ca „populaţia aşezării căreia i-a aparţinut necropola” să poată „fi estimată, cu aproximaţie fireşte, la mai multe mii de locuitori” (*Magazin istoric*, 15, septembrie 1981, 9, p. 16). În realitate, socoteala este simplă : cele patru generaţii de pe durata unui secol ale unei familii au produs în epocă, dată fiind şi mortalitatea infantilă ridicată, cam 20—25 de morminte. Ţinînd seama de cele 5 secole pe care se întinde după părerea autorului folosirea necropolei, rezultă că acolo şi-a îngropat răposaţii o colectivitate compusă în medie din 15—18 familii. Dacă am folosi coeficientul familial 3 ca şi profesorul Ştefan Pascu, ar rezulta o aşezare cu 45—55 suflete. Folosindu-l pe cel mult mai logic de 4, ajungem la 60—70 suflete. Comentarea în continuare este de prisos !

[26] Izvorul folosit ca justificare de către autor este lista din 1202—1203 a satelor bisericii din Arad (*Documente privind istoria României*, C, Transilvania, veacurile XI—XIII, p. 23—27), în care desemnarea numerică a celor care ţineau de capul familiei face evident abstracţie de femei şi fete, precum şi, mai mult decît probabil, de copiii mici, avîndu-i deci în vedere doar pe cei cu obligaţii de natură feudală prestate prin mijlocirea capului de familie. Cifra avansată de autor este prin urmare neconcludentă pentru reconstituiri demografice.

unei cifre cu pretenții de credibilitate. Dar dacă am lua în serios asemenea reconstituiri demografice, ar trebui să acceptăm și dispariția grabnică a respectivei societăți cu un astfel de indice familial, deoarece populația s-ar fi înjumătățit de la o generație la alta. Nu este prea greu de observat că, adoptînd sistemul de calcul al autorului, de pe urma fiecărei perechi de familii — deci din patru adulți — ar fi rezultat în generația următoare doar o singură familie!

Pînă la urmă, obiecția nu are ca scop îndreptarea cu 25 — 30% a cifrelor generale, deoarece la gradul de aproximație cu care putem reconstitui demografia sec. XII—XIII ele nu sînt decisive și este chiar probabil ca valorile ce ni se oferă în final să fie destul de apropiate de realitatea epocii. Surprinzător ni se pare în schimb faptul că autorul pare a nu cunoaște adevărul după care orice societate are nevoie, pentru supraviețuire și spor demografic, de un indice familial superior cifrei 4, fie și numai cu cîteva zecimi. Iar în prezența unui asemenea sistem de reconstituire, avem dreptul și chiar datoria de a ne îndoi asupra altor încercări ale autorului de a prezenta rezultatele cercetărilor sale în veșmînt de rigoare științifică.

Reconstituirile cifrice și raporturile etno-demografice avansate de profesorul Ștefan Pascu sînt de contestat și datorită imaginii inacceptabile, deformate de accente materialist-istorice naive, pe care încearcă să o acrediteze în privința satului de la începuturile mileniului nostru. Domnia Sa crede că în sec. X maghiarii ,,au continuat (cum puteau să *continue*, cînd abia veniseră? *n.n.*) să conviețuiască cu populația băștinașă, să-și însușească modul de viață al acesteia, să se asimileze chiar" [27], sau ne oferă clișee ca cel privindu-i pe secuii de pe la anul 1200 care ,,au găsit o populație românească statornică... muncind și luptînd împreună pentru o viață mai bună" [28], dar are totodată în vedere numeroase sate cu populație mixtă sub raport etnic [29]. Nu ne îndoim că secuii au găsit, probabil încă pe la mijlocul sec. XII, o populație românească în răsăritul Transilvaniei, dar ideea unei ,,înfrățiri" cu finalități progresiste ține de alt compartiment cronologic al relațiilor dintre români și secui.

Cît privește satele mixte, imaginea contrazice flagrant cele spuse chiar de autor despre trăsăturile obștilor sătești, organizarea și funcționarea lor, mecanismele solidarității lor interne, inclusiv a colectivităților maghiare sau săsești [30]. Ca organisme social-economice omogene, cu mare coeziune internă, folosind un teritoriu conform reglementărilor complexe elaborate de-a lungul generațiilor cu respectarea strictă a legilor nescrise, obștile sătești au fost pînă tîrziu în evul mediu colectivități unitare. În aceasta a stat multă vreme principalul izvor al rezistenței lor, chiar după ce au fost aservite. Despre sate cu populație mixtă nu a putut fi vorba decît în cazuri de excepție, de pildă în așezări nou întemeiate cu familii aservite desprinse din relațiile lor sociale originare, sau cu robi eliberați, de către seniorii feudali și mai ales de biserică. Așezări cu populație mixtă

[27] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 114; pentru felul în care crede autorul că s-a desfășurat conviețuirea dintre români și maghiari încă de la începutul sec. X și apoi pe durata acestui secol, vezi și imaginea idilică de la p. 58—59.

[28] *Ibidem*, p. 232.

[29] *Ibidem*, p. 226—227 și *passim*.

[30] *Ibidem*, p. 36—37, 123 etc.

au putut deveni și o parte a localităților pornite pe drumul urbanizării, dar nici acest fenomen nu este mai timpuriu decît sec. XIV—XV, iar în orașele săsești încă mai tîrziu. A crede că în primele trei-patru secole ale mileniului nostru au putut exista în Transilvania multe sate în care se vorbeau două sau trei limbi, în care funcționau mai multe parohii cu biserici și eventual necropole distincte, unde pentru tragerea la sorți a loturilor și pentru reglementarea intereselor comune se folosea tîlmaciul sau țăranii deveniseră poligloți, înseamnă a proiecta asupra trecutului imagini de la sfîrșitul evului mediu sau amintiri din copilăria proprie. În epoca la care ne referim regula nu a putut fi alta decît asimilarea grabnică, cu asentimentul obștei și doar în cazuri de excepție, a familiei sau grupului de familii alogene în eventualitatea instalării acestora într-o colectivitate sătească omogenă anterior constituită.

Ignorarea sau ocolirea acestei realități deosebit de importante în reconstituirea începuturilor istoriei medievale românești, tendințe asupra cărora am atras mai demult atenția [31], nu s-au limitat doar la tratarea etapei cronologice din jurul anului *O Mie*. În legătură cu această din urmă etapă întîlnim dealtfel în literatura noastră interpretări încă mai flagrant deformatoare, despre care vom avea prilejul să vorbim [32]. Ele au devenit factor comun al marii majorități a cercetărilor — prevalent arheologice — privind a doua jumătate a mileniului anterior. Nu ne propunem aici lărgirea discuției prin abordarea mai detaliată a etapei finale de etnogeneză românească, dar se cuvine totuși spus că pe măsura modificării orientărilor politico-ideologice ale forurilor ce au dirijat în ultimele decenii cercetarea istorică românească, imaginea așezărilor descoperite și atribuite sec. VI—VIII e.n. a devenit pe cît de neverosimilă, pe atît de păgubitoare pentru progresul investigațiilor și conectarea cercetării românești la circuitul științific internațional.

Pe scurt, dacă pînă către mijlocul anilor '60 s-a acceptat prezența pe teritoriul României a unor așezări slave din a doua jumătate a mileniului anterior și s-a chiar exagerat copios în această privință, acordîndu-se certificat etnic slav tuturor descoperirilor, inclusiv unora de evidentă factură germanică, în ultimele două decenii s-a căzut în latura opusă negîndu-se cu desăvîrșire prezența la noi a unor așezări „slave curate". În locul acestora, s-a manifestat tendința de a se vorbi despre așezări „băștinașe daco-romane" sau chiar „românești timpurii" cu influență slavă, reflectînd coabitarea localnicilor cu slavii sau o anumită fază a sintezei romăno-slave înțelese ca asimilare a unei părți a triburilor slave în mediul localnic [33]. Asemenea interpretări au încercat să pună de acord informațiile izvoarelor narative care-i atestă pe slavi la nordul Dunării de Jos, de unde au întreprins expediții la sud de fluviu înainte de a trece în masă pe teritoriul Imperiului la începutul sec. VII, cu „orientările" care mai ales în timpul din urmă au extins xenofobia asupra trecutului îndepărtat.

[31] R. Popa, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 559—561.
[32] Vezi mai jos p. 182—183
[33] Datorită extensiei subiectului în literatura noastră de specialitate, considerăm excesivă citarea unei bibliografii în contextul acestei discuții. Ne propunem să revenim, cu alt prilej, mult mai pe larg asupra subiectului.

Dar cum este imposibil de crezut ca la venirea lor în aceste regiuni slavii să se fi amestecat fără zăbavă cu populația pe care au găsit-o aici, începînd să locuiască chiar din prima zi în așezări mixte în care se vorbeau limbi diferite și se practicau culte deosebite, interpretările se cer revizuite. Pînă cînd nu vor putea fi diferențiate — prin inventar specific cunoscut în evoluția sa, sau eventual pe arii geografice distincte — așezările și necropolele din sec. VI—VIII aparținînd romanității răsăritene și cele aparținînd triburilor slave, sînt puține șanse ca obștea internațională a arheologilor și medieviștilor să adopte concluziile cercetărilor românești și mai ales să introducă în marile sinteze de istorie universală o asemenea argumentare a continuității noastre.

Cu alte cuvinte, este momentul de a relua, fără idei preconcepute și fără presiuni exterioare, discuțiile din jurul culturilor arheologice identificate pe teritoriul țării ca datînd din sec. VI — VIII și a reexamina documentația de specialitate acumulată în ultimele decenii. Oricît ar fi de dificilă și uneori chiar neplăcută, operația nu poate fi evitată. Și nici nu credem că pe primul plan ar trebui puse aspirațiile spre credibilitate internațională și spre integrarea noastră în contextul reconstituirilor istorice din această parte a continentului, deoarece în toate istoriografiile naționale din Europa răsăriteană s-au accentuat în vremea din urmă distorsiuni ale cercetării de specialitate, determinate de motive asemănătoare. Prioritare sînt interesele propriilor cercetări care, după părerea noastră, au alunecat treptat pe o cale lipsită de perspective.

Revenind la etapa istorică de care ne ocupăm, aceea din jurul anului *O Mie*, zăbovim mai mult asupra problemei centrale a trecutului românesc din sec. IX — XI: creațiile statale, fie și „incipiente", din secolele numite. După cum se știe, principalele informații privind structurile statale românești de la sfîrșitul sec. IX și începutul secolului următor se află în izvoarele narative maghiare [34]. Cu rezervele necesare, alte cîteva știri și în primul rînd o informație răzleață dintr-un izvor bizantin [35], ar putea fi interpretate drept confirmări ale cronicilor maghiare.

Veridicitatea și conținutul instituțional al voievodatelor sau „ducatelor" românești, definite și ca româno-slave, de la hotarul secolelor IX și X, și-au găsit în istoriografia noastră exprimări foarte variate, determinate nu numai de deosebirile de concepție și metodă dintre autori, dar și de contextul în care s-au produs reconstituirile istorice. În unele cazuri receptarea și integrarea acestor informații în istoria națională au trezit multe rezerve și spirit critic [36], alteori ele au fost considerate ca lipsite de garanțiile necesare introducerii lor în schema evolutivă a trecutului românesc, cum a procedat de pildă Nicolae Iorga în principala sa sin-

[34] Prezentarea detaliată a izvoarelor narative maghiare timpurii, precum și a celor occidentale conținînd informații despre Transilvania în epoca de care ne ocupăm, la Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 24—28 și *passim*.

[35] Este vorba de „cetățile" (locurile întărite?) de la nord de Dunăre pomenite ca existînd către sfîrșitul sec. X (Kedrenos, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, București, 1975, p. 141), dar care încă nu au putut fi identificate pe teren.

[36] Vezi în acest sens poziția cumpătată și reținută din 1902 a lui I. Bogdan care făcea „cu totul abstracție de ducii notarului anonim al lui Bela, despre care nu vom putea ști niciodată cu siguranță dacă au existat ..."; AARMSI, seria II, tom XXIV, 1902, p. 93.

teză [37]. În alte cazuri, li s-a dat crezare integrală. Autorii aparţinînd ultimei orientări s-au străduit chiar să găsească argumente pentru depăşirea inadvertenţelor principalului izvor referitor la voievodatele româneşti din jurul anului 900, celebra cronică a notarului anonim al regelui Bela III, sau să minimalizeze dificultăţile folosirii informaţiilor sale pentru istoria naţională.

Lucrarea profesorului Ştefan Pascu face parte din această ultimă categorie, ceea ce nu poate fi motiv de reproş deoarece fiecare istoric are dreptul şi chiar obligaţia de a folosi şi interpreta izvoarele, cu respectarea anumitor reguli. Dar pentru ca rezultatele să se menţină între limitele profesionalismului şi pentru ca lucrarea să nu alunece pe panta literaturii propagandistice de conjunctură, informaţiile se cer cumpănite fără idei preconcepute şi este totodată obligatorie familiarizarea autorului cu toate domeniile din care îşi extrage argumentaţia. Din păcate, nu acesta este cazul în cartea de care ne ocupăm. Reconstituirile de istorie românească din sec. X—XI întreprinse de autor nasc multe îndoieli şi rezerve, acestea din urmă făcînd parte din cel puţin două categorii : procedeele folosirii izvoarelor scrise pe de o parte, calitatea şi pertinenţa argumentaţiei arheologice pe de altă parte.

Există în textele referitoare la structurile statale pe care războinicii maghiari le-au întîlnit în Crişana, Banat şi Transilvania şi cu care s-au confruntat, anumite informaţii care nu pot fi trecute cu vederea, reclamînd explicări plauzibile. Printre acestea, răspunsul dat „cu inimă bulgărească” *(bulgarico corde)* de către „ducele” Menumorut solilor maghiari, ştirea după care ţinutul stăpînit de acest „duce” ar fi fost „locuit de nişte neamuri ce se numesc chazari” *(terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar)*, informaţia că „ducele” Glad, care stăpînea ţinutul dintre Dunăre şi Mureşul inferior, ar fi fost originar din Vidin „de unde a ieşit cu ajutorul cumanilor” sau al pecenegilor *(de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum)* [38]. Aprecierea fără rezerve a „ducelui” Glad şi a urmaşilor săi — printre care Achtum (Ohtum) pomenit la începutul sec. XI ca stăpînind pe amîndouă malurile Mureşului inferior — drept voievozi români, este evident pusă sub semnul întrebării de ştirea după care acest Achtum, înainte de a se creştina (tot la Vidin !), ar fi fost poligam cu şapte soţii [39].

Profesorul Ştefan Pascu nu s-a lăsat clintit în certitudinile sale de aceste tulburătoare nepotriviri cu scenariul pe care ni-l propune. Domnia Sa preferă fie să le treacă sub tăcere, fie să le expedieze într-o notă de subsol scurtă şi necomentată, plasată cu predilecţie în alt loc decît cel cuvenit [40]. Pentru un cititor care nu arde de dorinţa de a se lăsa convins

[37] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, II, Bucureşti, 1937, passim, după ce anterior fusese mai încrezător în respectivele informaţii (cf. Idem, Revista istorică, 7, 1921, p. 19).

[38] Anonymi *Gesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. E. Szentpétery, I. Budapesta, 1937, cap. XI şi LI.

[39] *Legenda Sancti Gerhardi episcopi, ibidem*, II, Budapesta, 1938, p. 489.

[40] Dintre toate ipotezele privind identificarea acestui „neam Cozar”, aceea îmbrăţişată de autor după care ar fi vorba de „rămăşiţe ale unei populaţii călăreţe din sec. VII—IX (avari, pecenegi)” (Şt. Pascu, *Voievodatul*, p. 59 n. 74) este cea mai puţin probabilă. Oricum, adoptînd-o, profesorul Ştefan Pascu devine adept al teoriei continuităţii avaro-maghiare ! Locul notelor 74 şi 79 ar fi fost, în mod firesc, la p. 59 şi 64.

de cele scrise de autor, sentimentul este de-a dreptul dezagreabil. Uitînd sau poate doar considerînd inutilă orice precauție la înălțimea catedrei și onorurilor, autorul ne servește pînă și argumentul favorit al contestării informațiilor despre români din cele mai vechi cronici maghiare. Este vorba de aserțiunea conform căreia cele relatate de cronici ca petrecîndu-se cu cîteva secole mai devreme decît data redactării, reflectă în realitate stări contemporane redactorului. Or, în cartea de care ne ocupăm, găsim folosit chiar acest argument în scopul găsirii unei explicații plauzibile pentru afirmația lui Simon de Keza că pe la anul 900 secuii ar fi locuit alături de români. Datorită faptului că afirmația contrazice scenariul pe care încearcă să-l acrediteze autorul, acesta din urmă nu ezită să ne spună că Simon de Keza a raportat asupra trecutului situații din timpul său [41]. Nici nu se putea oferi o satisfacție mai mare celor care se îndărătnicesc să-i considere pe românii transilvăneni drept imigranți tîrzii !

Dacă ne limităm la textul cronicii fără a-i forța înțelesul, doar pentru acel „Gelu românul” *(Gelou quidam Blacus)*, precizat și ca „Gelu voievodul românilor” *(contra Gelou ducem Blacorum)* stăpînind în cuprinsul Transilvaniei propriu-zise asupra unei populații de „români și slavi” *(Blassi et Sclaui)* [42], găsim în izvorul nostru temeiuri pentru discuția privind existența pe la anul 900 a unei structuri statale românești. Desigur că observația noastră nu pune sub semnul întrebării prezența în partea răsăriteană a Bazinului carpatic a populației românești în vremea primelor atacuri întreprinse asupra Transilvaniei de triburile maghiare, după cum nu are în vedere nici aspecte legate de continuitatea românească. În amîndouă privințele ne-am exprimat în repetate rînduri opiniile fiind convinși, pe baza propriilor cercetări și a cercetărilor altora, atît de anterioritatea populației românești în raport cu migratorii maghiari, cît și de continuitatea romanică de la nordul Dunării de Jos.

Facem în schimb parte dintre aceia — poate nu foarte numeroși — care în vremea din urmă au asistat cu strîngere de inimă și mai apoi cu indignare la subminarea și compromiterea, prin supralicitare și presiune exercitată de forurile politico-ideologice, a oricărei cercetări adevărate și responsabile asupra istoriei românești din jurul anului *O Mie*. Și ne-au bucurat de fiecare dată opinii asemănătoare sau apropiate de ale noastre, întîlnite la autori din afara „frontului istoric românesc”. De pildă, părerea profesorului Kurt Horedt, autoritate incontestabilă a arheologiei transilvănene pre- și protoistorice și care afirmă că triburile maghiare i-au găsit pe români în Transilvania [43]. Ceea ce nu înseamnă acordul nostru deplin la toate părerile exprimate de autor [44]. Sau opinia după care etnogeneza românească s-a desfășurat pe amîndouă malurile Dunării de Jos, exprimată recent de un consacrat — chiar dacă nu unanim acceptat — istoric al Transilvaniei [45].

[41] *Ibidem*, p. 53.
[42] Anonymi *Gesta Hungarorum*, cap. XXIV, XXV, și XXVI.
[43] K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 110 și 175.
[44] Dezacordul privește în principal întreruperea din sec. VII—VIII a continuității, postulată de autor și în legătură cu care credem că reexaminarea documentației sau reluarea cercetărilor, toate acestea într-o atmosferă lipsită de presiuni, vor duce la alte concluzii. Foarte semnificativ ni se pare faptul că, în afara recenziei Ligiei Bârzu (Dacia, N. S., 32, 1988, p. 247—250), volumul n-a trezit reacții în istoriografia românească.
[45] L. Makkai, História (Budapesta), 1986, nr. 2, p. 4.

Dincolo de acestea, revenind la problema structurilor statale românești din sec. IX — XI, implicațiile reconstituirilor se complică. Conștient de faptul că transformarea ipotezelor în certitudini istorice pretinde mai mult decît reexaminarea unor izvoare scrise de multă vreme cunoscute și interpretate diferit sau chiar divergent, considerate drept simple legende de către unii sau drept tradiții cu sîmbure de adevăr de către alții, profesorul Ștefan Pascu se decide la amplificarea hotărîtoare a documentației recurgînd la argumente noi, de factură arheologică. Era și firesc ca înlocuirea prin afirmații lipsite de orice urmă de îndoială a formulărilor mai mult decît rezervate, ca cele ale lui Ioan Bogdan, și preluarea din cronici a tuturor fragmentelor convenabile unei anumite reconstituiri istorice să pretindă completarea și înnoirea radicală a bazei documentare. Autorul crede a fi găsit noile argumente în cercetările de teren.

Creată de puțină vreme, după ultimul război mondial și avînd parte relativ repede de o dezvoltare remarcabilă, mai ales sub aspectul metodologic și al strategiilor specifice, arheologia medievală înțeleasă ca ramură a cercetării istorice românești s-a văzut curînd supusă unor presiuni extraștiințifice care s-au accentuat cu timpul. Aceasta s-a datorat tocmai caracterului așa-zis „prioritar" — pentru a nu spune „fierbinte"! — al sectorului cronologic în care s-au cantonat temele sale de cercetare. Dincolo de unele rezultate remarcabile și incontestabile progrese, aprecierea de ansamblu a investigațiilor desfășurate mai ales în ultimele două decenii lasă totuși impresia că s-a urmărit mai degrabă confirmarea adevărurilor prestabilite decît cunoașterea aprofundată a unuia sau altuia din segmentele teritoriale și cronologice abordate.

În cazul structurilor statale românești din sec. IX — X profesorul Ștefan Pascu crede — și o afirmă fără nici o reținere — că absolut toate rezultatele cercetărilor arheologice îndreptățesc scenariul pe care îl propune. Dacă ar fi după cele pe care le scrie, n-au existat descoperiri care să-l contrazică sau măcar să-l pună pe gînduri. O asemenea siguranță pretinde desigur multă competență în domeniul foarte specializat al arheologiei medievale. Dar citind paginile volumului pe care-l semnează, căpătăm convingerea că elementara prudență l-ar fi obligat pe autor să evite un domeniu care nu-i este deloc familiar. Cine vorbește despre o „întăritură cu ziduri executate în tehnica bizantină, după sistemul palisadelor (sic!), cu turnuri rotunde și pentagonale", nu ne poate convinge asupra datării ei în sec. IX—X, cu tot apelul la „ceramica descoperită" [46]. Iar în ceea ce privește reconstituirile etno-demografice întemeiate pe descoperirea unor inventare specifice, constatăm că aproximativ aceleași categorii și tipuri de piese sînt bune pentru a fi folosite ca argumente atît pentru prezența românilor, cît și a alogenilor slavi și maghiari [47]. Pe bună dreptate ne putem întreba dacă autorul a luat în serios capacitatea documentului arheologic în deslușirea stărilor din sec. IX — XI, sau dacă

[46] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 44. Turnurile „rotunde și pentagonale" sînt cele ale fortului central din sec. XV, construit probabil de ordinul teuton (vezi Șt. Matei, I. Uzum, Banatica, 2, 1970, p. 141 și urm.).

[47] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 59, 80, 87—88. Dar cum autorul consideră că încă din sec. XI s-a produs în Transilvania omogenizarea dintre diferitele etnii „din punct de vedere social-economic și cultural" (p. 87), toate referințele la inventarul arheologic sînt gratuite.

îl invocă strict formal datorită fie necunoașterii domeniului, fie unui dispreț suveran care pînă la urmă răzbate din cele scrise. Deoarece „vase de diferite forme, ornamentate în felurite chipuri" invocate pentru dovedirea prezenței în sec. XI în Transilvania a maghiarilor ca „populație pașnică, de crescători de vite și agricultori, nu prea însemnată numericește, care a conviețuit cu populația românească și s-a asemuit acesteia din punct de vedere social-economic și cultural" [48], ne lasă mai degrabă să înțelegem că nu se acordă arheologiei șanse în încercarea de a face departajări etnice.

Dar cea mai spinoasă problemă a reconstituirilor de istorie socială și politică din sec. IX — XI cu ajutorul arheologiei este, fără îndoială, aceea a cetăților. Dînd crezare totală relatărilor cronicii scrise pe la anul 1200 în privința fortificațiilor pe care maghiarii le-au găsit în primele decenii ale sec. X în Bihor, Banat și Transilvania, autorul se dovedește încrezător în arheologie și identifică pe teren marea majoritate a obiectivelor pomenite de izvorul scris, ba chiar completează cu propuneri proprii rețeaua celor enumerate de cronică [49]. Nu același lucru îl face cu numeroasele cetăți despre care același izvor pretinde că le-ar fi construit maghiarii, probabil cu munca celor pe care i-au supus, de-a lungul sec. X [50]. Dacă ar fi pomenit această activitate, ar fi devenit încă mai evident că atribuirea unora dintre cetăți populației locale și interpretarea acestora drept componente ale „structurilor statale" românești pretinde în mod obligator dovada existenței respectivelor fortificații anterior sec. X. Aceasta deoarece pentru fortificațiile construite în sec. X — XI urmează a se stabili, de la caz la caz, dacă sînt rezultatul unei inițiative a societății locale sau dacă — dînd crezare celor spuse de cronică despre activitatea militară a maghiarilor — sînt creații ale noilor veniți.

Este mai mult decît probabil că la sfîrșitul sec. IX existau în Transilvania cetăți de pămînt, cele nominalizate de cronică sau altele. Dar după cîte știm, pentru nici una dintre cele cercetate pînă acum nu dispunem de documentația necesară datării lor ferme și prin urmare nici pentru preluarea datărilor propuse de autorii cercetărilor. În cazul în care respectiva documentație există, ea pare a fi păstrată cu gelozie de cei care au acumulat-o deoarece, exceptînd unele rapoarte preliminare de mai mică sau mai mare întindere dar de obicei lipsite de materialul ilustrativ necesar verificării și acceptării argumentațiilor, nu avem la dispoziție decît relatări mai puțin decît sumare. În afara celor 3 — 4 cazuri în care rapoartele preliminare permit o imagine cît de cît coerentă a respectivului obiectiv, cele cca 20 cetăți de pămînt cercetate în ultimele decenii în Transilvania prin sondaje sau săpături sistematice continuă să reprezinte capitalul științific personal al cercetătorilor care s-au ocupat de ele [51]. Este desigur o situație mai mult decît păgubitoare, ale cărei cauze le putem doar bănui și asupra cărora vom reveni.

[48] *Ibidem*.
[49] *Ibidem*, p. 42 și urm.
[50] Anonymi *Gesta Hungarorum*, cap. XVII, XVIII, XXI, XXII, XXXII, XXXIV etc.
[51] De un raport mai consistent au avut parte doar cercetările arheologice de la Dăbîca la patru ani după inițierea în 1964 a noilor săpături din acest obiectiv (Șt. Pascu, M. Rusu și colab., ActaMN, 5, 1968, p. 153—202), raport ce este departe de a îndeplini condițiile necesare folosirii rezultatelor pentru toate afirmațiile apărute ulterior în publicații. Se pare mai degrabă că acest raport a servit „fundamentării" teoriilor arheologului amator devenit responsabil al

șantierului, teorii pe care trei ani mai tîrziu el le-a pus în circulație în primul volum al *Voievodatului Transilvaniei*. Abia dacă mai trebuie adăugat că raportul preliminar nu întrunește minimum-ul de ,,calități tehnice" în sprijinul datării și interpretării începuturilor complexului de la Dăbîca. Autorii lui o și spun, dealtfel: ,,Pentru datarea acestei faze de fortificare (este vorba de faza inițială) nu avem nici un indiciu concret, astfel că nu se poate preciza nici momentul cînd a început construirea și nici durata funcționării lui (șanțului de apărare)"; *Ibidem*, p. 158—159, urmărindu-se de fapt sugerarea unei datări foarte timpurii, mult anterioare sec. IX—X de cînd ar data după opinia autorilor faza următoare. Efectul pe care-l obțin este exact contrar. Faptul că autorii cercetării, continuînd și în anii următori săpăturile de la Dăbîca, nu au reacționat la obiecțiile ce li s-au adus la foarte scurtă vreme (I. Bona, Archaeologiai Értesitö, 1970, 2, p. 232—233), nu a fost de natură să întărească încrederea în concluziile pe care cu atîta grabă le-au dat publicității. De atunci au trecut 23 de ani în care, exceptînd unele scurte informații privind etapele mai tîrzii ale complexului, nu am mai aflat nimic despre obiectivul în discuție, iar cu trecerea timpului căpătăm tot mai mult convingerea că nu vom beneficia vreodată de volumele monografice la care am avea dreptul. Într-o situație încă mai precară se află publicarea documentației și a argumentărilor necesare în cazul altor patru complexe fortificate atribuite insistent în anii din urmă ,,voievodatelor" de pe la anul 900. Autorii sondajului, completat prin două campanii de săpături, de la Pescari de pe malul Dunării (Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*), ne oferă un profil (fig. 5) din care nu rezultă cîtuși de puțin existența unei cetăți de pămînt peste o fortificație dacică și semnalează fragmente de tăviță de lut din sec. VIII—IX fără a ne putea spune care este raportul acestora cu ceea ce ei consideră a fi fost o cetate de pămînt (p. 147), pentru a ne informa apoi că fragmente de căldări din lut reprezintă termen *ante quem* al funcționării aceluiași val de pămînt. Dar cum respectivele căldări se datează în sec. XI—XII, întreaga reconstituire devine absolut ipotetică. Mai multe rapoarte preliminare succinte au pus în circulație cetatea de pămînt de la Vladimirescu (Glogovaț) de lîngă Arad, foarte probabil identică cu vechiul Arad de dinainte de invazia mongolă, pentru a cărei datare — fie și cu două faze succesive — sîntem informați că este ulterioară unui semibordei din sec. VIII—IX (identificat sub valul de apărare) dar anterioară unei necropole din sec. XI—XII (M. Zdroba, M. Barbu, Ziridava, 6, 1976, p. 50 și urm.; 7, 1977, p. 17 și urm.; 10, 1978, p. 101 și urm.; 11, 1979, p. 181 și urm.) Limitele cronologice între care se plasează construirea și folosirea fortificației sînt deci prea largi pentru a facilita interpretări istorice. Iar cînd aflăm că sub valul inițial de pămînt s-au găsit fragmente ceramice din sec. IX—X (Ziridava, 11, p. 189) atunci cu toată imposibilitatea datării strînse a ceramicii transilvănene din sec. IX—XI sîntem datori să ne îndoim că fortificația a existat pe la anul 900. Nici pentru cetatea de pămînt de la marginea Clujului, din cartierul Mănăștur, nu ne-a fost oferită documentația necesară datării certe a începuturilor ei. Autorii săpăturii (P. Iambor, Șt. Matei, AIIAC, 18, 1975, p. 291—304; Idem, ActaMN, 16, 1979, p. 599—620) au stabilit existența a trei faze de construcție și pomenesc o locuire din sec. IX din care ar fi fost surprinse trei semibordeie. Dar dintr-un profil pe care-l publică (AIIAC, 18, 1975, fig. 3) reiese clar că unul dintre aceste semibordeie este mai vechi decît valul de pămînt, ceea ce exclude ipoteza că respectiva locuire ar fi fost contemporană existenței fortificației. Nu ni se pun la dispoziție alte profile din care să rezulte eventual contemporaneitatea altuia dintre semibordeie cu fortificația. Le dăm deci dreptate autorilor cînd își iau precauția de a încadra complexul ,,între secolele IX și XI, " sau cînd vorbesc de ,,ceramică din secolele IX și X" (ActaMN, XVI, 16, 1979, p. 599 și 600). Într-un raport privind săpăturile din campania 1980, aceiași autori vorbesc de o așezare din sec. X — XI și o necropolă din sec. XI — XII (Materiale 15, 1983, p. 281 — 283). Toate acestea echivalează cu lăsarea sub semnul întrebării a începuturilor cetății. De un raport sumar cu caracter preliminar, fiind vorba doar de două secțiuni de sondaj, s-a bucurat cetatea de pămînt și lemn de la Șirioara din jud. Bistrița-Năsăud (M. Rusu, Șt. Dănilă, în *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, p. 47 și urm.), des citată ca analogie pentru datarea timpurie a altor cetăți similare. Dar la Șirioara, unde s-au surprins tot trei faze de construcție, faza inițială nu s-a putut data cu certitudine, iar plasarea ei în sec. IX—X cu argumentul că aceea următoare s-ar data în sec. X—XI datorită cîtorva fragmente ceramice cu condiții clare de descoperire (*ibidem*, p. 50 — 51), rămîne simplă ipoteză. Cu atît mai mult cu cît autorii datează în sec. X—XI așezarea sondată în imediata vecinătate a cetății (*ibidem*, p. 56). Dată fiind natura materialului de construcție și diversitatea evenimentelor militare posibile, o cetate de lemn și pămînt a putut fi refăcută după cîțiva ani, după cîteva decenii sau poate după un secol de la data construirii ei.

Cît despre celelalte cetăți de pămînt și lemn invocate ca existînd în jurul anului 900, cercetările și documentația sînt încă mai sumare. La Biharea de pildă, știm că fortificația exista în sec. XI—XII de cînd datează marea necropolă cercetată în preajma ei (M. Rusu, AIICluj, 3, 1960, p. 7—25), dar sondajul întreprins în incintă (S. Dumitrașcu, Crisia, 4, 1974, p. 57—64) n-a adus lămuriri asupra datei construirii ei și nici nu puteau să dea rezultate concludente

Confirmarea unei datări în sec. IX sau în sec. VIII — IX și nu după începutul sec. X, pretinde rapoarte detaliate sistematice sau studii monografice. Date fiind limitele mai largi între care se datează ceramica sec. VIII — XI sau cel puțin marea majoritate a acestor materiale, fragmentele găsite în săpătură nu pot asigura datări strînse. Observația este valabilă în special pentru numeroasele situații în care raportul stratigrafic dintre descoperirile de ceramică și construirea fortificațiilor este nesigur [52]. Foarte probabil că din aceasta decurge și opțiunea unor cercetători de a data obiectivele în sec. IX — X [53], considerîndu-se că astfel sînt împăcate rigoarea științifică și scenariul istoric prestabilit. Relatările izvoarelor scrise despre cetățile ridicate de către maghiari după începutul sec. X fac ca asemenea datări să nu fie concludente. Fără depășirea impasului creat în acest fel, orice progres real în cunoaștere este de neconceput.

Dar, în calea atribuirii acestor cetăți de pămînt societății românești, se ridică impedimente care de obicei au fost trecute cu vederea sau nu au fost semnalate în modul cuvenit. Sub raportul repartizării lor teritoriale, asemenea obiective lipsesc cu desăvîrșire tocmai din acele zone ale Transilvaniei în care documentele din sec. XIII — XIV atestă o populație românească densă și omogenă, adică din acele zone periferice de deal sau munte în care chiar profesorul Ștefan Pascu plasează zeci de uniuni de obști sătești ale românilor din sec. IX — X [54]. Nici una dintre numeroasele „țări" românești din cuprinsul Transilvaniei nu a dat pînă acum la iveală o cetate de pămînt care să poată fi datată înainte de sec. X sau măcar în sec. IX — X [55]. Dacă asemenea cetăți au fost corect interpretate, fie ca dovadă a efortului comun de apărare al unei structuri teritoriale de tipul uniunilor de obști, fie ca urmare a diferențierilor sociale incipiente, atunci lipsa lor în zonele despre care este vorba trebuie să ne pună pe gînduri.

datorită modului în care a fost efectuat. Nici desele referiri la prezența în vecinătatea cetății a unor locuințe din secolele VIII—IX și IX—X (idem, Materiale, 13, 1979, p. 279 și urm.; 15, 1983, p. 367; 16, 1986, p. 194 și urm.) nu pot fi utile pentru datarea ei, aceasta fiind condiționată de secționarea celor două incinte alăturate. Le Medieșul Aurit în jud. Satu Mare știm doar că a existat o cetate de pămînt, fără a se descoperi elemente de datare (idem, Crisia, 4, 1974, p. 101—106) iar sondajul de la Moigrad, jud. Sălaj, de pe urma căruia s-a propus datarea în sec. IX—XI a cetății de pămînt (M. Rusu, în *Sub semnul lui Clio, Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 267), nu a produs elemente de datare certă. Ipoteza că obiectivul a fost ridicat în sec. IX se întemeiază pe analogii cu alte cetăți a căror datare este la fel de incertă (Moreşti, Dăbîca, Şirioara). O privire de ansamblu asupra acestor obiective, atribuite în linii mai largi sec. IX—XI dar pentru care se presupune că măcar unele existau cu siguranță în sec. IX (St. Matei, P. Iambor, ActaMN, 17, 1980, p. 507—516; vezi și M. Rusu, Ziridava, 10, 1978, p. 159—171) numește și alte cetăți (Sînmiclăuș, jud. Alba, Zarand, jud. Arad, Morești, jud. Mureș, Moldovenești, jud. Cluj, Cenad, jud. Timiș, Țeligrad—Blandiana, jud. Alba) a căror datare este la fel de nesigură.

[52] Vezi nota anterioară.

[53] Asemenea datări și atribuirea respectivelor cetăți societății autohtone se prevalează de punctul de vedere după care sedentarizarea sau chiar apariția colectivităților maghiare în Transilvania n-ar fi anterioară începutului sec. XI sau chiar mijlocului acestui secol, opinie lipsită de suport documentar și contrazisă de descoperirile din ultimele decenii.

[54] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 34—36.

[55] O cetate de pămînt cu traseu circular cercetată în urmă cu cîțiva ani în mijlocul depresiunii Hațegului, lîngă Sîntă Măria Orlea și încă inedită, pare a data de la sfîrșitul sec. XI sau începutul sec. XII. De excepțională importanță pentru reconstituirea procesului asimilării pecenegilor în societatea românească, obiectivul cercetat de M. Lazăr și T. Mariș în condițiile unei săpături de salvare reprezintă deocamdată un unicat.

Desigur că s-ar putea găsi o explicație în „centrifugarea" populației românești de-a lungul sec. X—XII spre părțile periferice și muntoase ale Transilvaniei, ipoteză pe care am evocat-o deja în mod repetat[56]. Dar în acest caz clișeul coabitării pașnice și al „luptei comune pentru un viitor mai bun" se adeverește o dată în plus ca fiind total lipsit de temeiuri.

Impedimentul se amplifică considerabil prin constatarea că cetățile de pămînt asemănătoare celor transilvănene lipsesc deocamdată cu desăvîrșire din teritoriile românești extracarpatice. Pornind de la Turnu Severin spre răsărit, pînă la Olt și dincolo de Olt pînă în sudul Moldovei, iar apoi spre nord de-a lungul Carpaților Orientali, acolo unde avem tot dreptul să afirmăm prezența unei rețele relativ dense de sate românești în sec. XII—XIII deoarece de acolo a pornit procesul structurării statale medievale a acestei societăți, nu s-a descoperit nici un obiectiv similar celor din Transilvania. Absența lor este greu de explicat deoarece și la sud sau răsărit de Carpați era firesc să se fi produs în societatea românească din sec. IX—XI evoluții asemănătoare celor despre care profesorul Ștefan Pascu crede că au avut loc în teritoriile intracarpatice, iar pericolele venite din exterior n-au lipsit: primul țarat bulgar, valurile tîrzii ale migrației slave, expedițiile maghiare de la sfîrșitul sec. IX, pecenegii.

De fapt reîntîlnim fortificații colective din lemn și pămînt datate în sec. VIII—X tocmai în colțul de nord-est al Moldovei, în vecinătatea Prutului[57], dar chiar situarea lor izolată, periferică în raport cu arcul carpatic, face mai mult decît îndoielnică apartenența lor la societatea românească. Dispunem apoi de fortificații din sec. VIII—X în nordul județului Prahova, despre care se consideră că făceau parte dintr-un șir ce se întindea pînă la Dunăre[58]. Aceste monumente, deja cercetate sau doar ipotetic localizate, au avut cu siguranță semnificații istorice diferite, asupra cărora vom reveni. Cît despre alte cetăți de pămînt și lemn ale societății românești de la „cumpănă de milenii"[59], ele nu sînt deocamdată decît ipoteze fără temeiuri arheologice, după cum și „cetatea" identificată în urmă cu zece ani la confluența Ialomiței cu Prahova, datată ca începuturi în sec. XI[60], a avut cu totul alte rosturi decît cele imaginate de autoarea cercetărilor de acolo, datînd după părerea noastră cel mai devreme din a doua jumătate a sec. XII[61]. Obiectivul din urmă ne asigură

[56] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 52; idem, *La începuturile*, p. 265.

[57] M. Petrescu-Dîmbovița, D. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p. 22 și urm.

[58] Maria Comșa, Muzeul Național, 6, 1982, p. 143—146; nu este deloc clar de ce autoarea crede că respectivul drum era de la Carpați la Dunăre și nu de la Dunăre la Carpați.

[59] Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 39. Ciudată pare includerea între aceste fortificații, considerate ca reprezentînd „un tip de structură teritorială distinctă" (?), a bazei navale bizantine de la Păcuiul lui Soare sau a mănăstirii benedictine de la Bulci.

[60] Viorica Mihai, Materiale, 15, 1983, p. 441; eadem, Revista de istorie, 34, 1981, 3, p. 507—512.

[61] Prelucrarea unui eșantion de 1200 piese osteologice recoltate de pe fundul unui așa-zis „șanț de apărare" a dat 84,2 % oase de bovine și doar 0,7 % suine, situație fără analogii în așezările medievale timpurii cercetate (M. Șt. Udrescu, SCIVA, 41, 1990, 3—4, p. 301 și urm.). Fotografiile aeriene atestă convingător că „șanțul de apărare" nu înconjura așezarea, ci proteja de fapt terenul de lîngă așezare, folosit deci ca un fel de obor pentru vite.

dealtfel că pentru epoca ulterioară sfîrşitului sec. X, de cînd au apărut la nordul Dunării de Jos triburile tűrce de crescători de vite mari, nici nu ne putem aştepta la descoperirea unor cetăţi medievale timpurii de lemn şi pămînt în şesurile extracarpatice.

Dacă toate cele scrise în ultimele decenii asupra cetăţilor medievale timpurii româneşti din teritoriile intracarpatice întîmpină piedici majore la acceptarea lor, încercarea de a vedea în unele dintre ele reşedinţe ale autorităţilor social-politice de tip statal (fie şi „incipient") se loveşte de dificultăţi încă şi mai mari. Întreaga teorie a profesorului Ştefan Pascu despre cetăţile româneşti din sec. IX — X, inspirată poate din sondaje şi ipoteze mai vechi dar transformată apoi — în pofida absenţei confirmărilor — în îndemn şi chiar „indicaţie" pentru cercetările arheologice ulterioare expunerii ei în *Tratatul* din 1962 şi mai ales în *Voievodatul Transilvaniei* din 1971, porneşte de la iluzia că astfel s-ar realiza o paralelă între evoluţia societăţii româneşti şi aceea petrecută în sec. VIII — X în teritoriile învecinate. Dacă s-a creat în sec. IX un principat al Moraviei Mari şi dacă în secolul următor s-au constituit structuri statale pe teritoriile Poloniei, Ucrainei şi Ungariei, de ce ar rămîne tocmai românii mai prejos? Ideea este clar exprimată, referindu-se la „o societate organizată asemenea societăţilor înconjurătoare şi vecine, atît din punct de vedere social-economic, cît şi politic şi instituţional" [62].

Din îmbinarea schemei materialist-istorice a dezvoltării forţelor de producţie care duce la noi relaţii sociale, la clase antagoniste şi la crearea statului ca instrument al clasei dominante, cu „patriotismul istoriografic" care sfidează argumentele şi logica, s-a obţinut o „corectare retroactivă a nedreptăţii". Deşi ar fi fost mult mai firească adoptarea ipotezei că, în comparaţie cu popoarele învecinate, românii au avut alte antecedente istorice, alte determinări şi în consecinţă altă evoluţie. Acceptarea acestui punct de vedere, care nu micşorează cu nimic trecutul românesc, ar fi economisit cîteva decenii de eforturi îndreptate într-o direcţie greşită.

Revenind la aşa-zisele centre ale voievodatelor româneşti de pe la anul 900, schema imaginată de profesorul Ştefan Pascu este evident influenţată de descoperirile arheologice documentînd structurile statale din Europa răsăriteană, mai mult sau mai puţin învecinate Transilvaniei. Confirmînd sau detaliind informaţiile scrise, alteori corectîndu-le, s-au descoperit acolo şi „reşedinţe princiare" şi monumentele de cult, fără de care nu poate fi concepută organizarea social-politică a unui teritoriu în epoca respectivă, şi dovezile existenţei unei feudalităţi în curs de afirmare şi aglomerările de habitat anunţînd naşterea oraşelor medievale [63]. Dacă ne limităm aprecierea la deceniile de la sfîrşitul veacului al IX-lea şi începutul celui următor, trebuie spus că nimic asemănător nu s-a descoperit în cetăţile de pămînt şi lemn transilvănene considerate a fi fost „reşedinţe voievodale". Sau, dacă asemenea descoperiri clar datate există, ele nu au văzut lumina tiparului. Dar avem tot dreptul să ne îndoim asupra acestei din urmă eventualităţi deoarece în cazul existenţei lor s-ar fi produs cu mare grabă încunoştiinţarea tuturor. Probabil chiar cu prea mare

62 Şt. Pascu, *Voievodatul*, p. 78.

63 În condiţiile uriaşei bibliografii a subiectului, o privire de ansamblu, rămasă încă utilă, în culegerea *L'Europe aux IXe—XIe siècles. Aux origines des États nationaux*, Varşovia, 1968.

grabă, înainte de încheierea cercetării și de prelucrarea conștiincioasă a rezultatelor, așa cum din păcate s-a petrecut cu întinsa necropolă medievală timpurie de la Alba Iulia [64].

Mai mult sau mai puțin conștient, deseori cu entuziasm și bună credință, dar sub presiunea factorilor exteriori, cercetările au dus la deformarea documentației. În încercarea obținerii unei oarecari credibilități pentru concluzia că una sau alta dintre fortificațiile din Transilvania „a fost fără îndoială o cetate voievodală la sfîrșitul sec. IX și la începutul sec. X" [65], descoperiri aparținînd mai multor secole, constînd din vestigii de monumente și inventare arheologice, au fost de regulă evocate sau chiar publicate de-a valma, fără departajările cronologice absolut obligatorii pentru interpretări istorice. Pe această cale ajungem să aflăm că la Dăbîca exista în plin secol al XI-lea „o biserică voievodală, așa cum voievodală era și cetatea și așezarea sătească din vecinătatea ei nemijlocită" [66]. Nu este deloc clar ce înțelege autorul prin „biserică voievodală". Are în vedere un monument ctitorit de un voievod, un spațiu în care se desfășurau ceremonii de investire cu autoritatea voievodală, sau poate necropola unei familii voievodale? Dar ce fel de „cetate voievodală" a putut fi o fortificație din pămînt și lemn care, chiar și în cazul unei datări corecte în sec. IX a primei sale faze, nu conține ca vestigii de locuire decît semibordeie sau case de paiantă de 10 — 15 m² și nici urmă de biserică atestînd autoritatea spirituală ce dubla pe aceea militar-politică?

Aceste întrebări au în vedere cercetările de la Dăbîca, ale căror rezultate ne sînt accesibile doar prin intermediul deja pomenitului raport preliminar vechi de 23 de ani [67] și de unde, în pofida eforturilor colectivului și interesului rezultatelor, sînt temeri că nu vom obține vreodată volumul monografic. Principala cauză a situației se află desigur în formularea grăbită de către responsabilul șantierului a concluziilor și interpretărilor unei cercetări aflate încă departe de punctul final. După apariția primului volum al *Voievodatului Tramsilvaniei*, rezultatele investigației nu mai puteau infirma adevărurile stabilite de polihistorul transformat în arheolog medievist. Dincolo de daunele provocate de introducerea în circuitul științific a unor date fără acoperire, efectele negative produse asupra cercetării de specialitate au fost considerabile.

Într-o situație asemănătoare a ajuns și șantierul arheologic de la Cluj—Mănăștur, într-o cetate care la scurtă vreme după începerea săpăturilor a și fost declarată de profesorul Ștefan Pascu ca fiind un fel de „a doua Dăbîca" [68], probabil cu gîndul la o posibilă rezervă în perspectiva cercetărilor viitoare. Începuturile obiectivului și interpretarea primei sale faze de existență au devenit astfel subiecte intangibile. Cît despre marea cetate de pămînt de la Biharea, aceeași presiune vizînd producerea dovezilor caracterului ei „voievodal" și identificării reședinței „ducelui" Menumorut a făcut ca săpăturile să se limiteze la sondaje nesemnificative, fără respectarea unui proiect care să permită în final datări și atribuiri

[64] Șt. Pascu, Magazin istoric, 15, sept. 1981, p. 15—17. Necropola continuă a fi în curs de prelucrare iar trecerea anilor scade șansele și interesul publicării ei.

[65] Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 47.

[66] *Ibidem*, p. 76.

[67] Vezi *supra* nota 51.

[68] Șt. Pascu, AIIAC, 17, 1974, p. 61.

convingătoare [69]. Credem că nu greşim apreciind că mai ales în ultimii 25 de ani şi cu „contribuţia” largă a factorului politic, cecetările arheologice vizînd lărgirea cunoaşterii secolelor din jurul anului *O Mie* s-au degradat, îndeosebi în Transilvania, la condiţia de producătoare ale unor argumente necesare schemelor prestabilite.

Dar în paralel cu influenţarea negativă a cercetării arheologice, schema creată de profesorul Ştefan Pascu a introdus în reconstituirea evoluţiei societăţii româneşti de la sfîrşitul mileniului trecut şi începutul mileniului nostru o imagine lipsită în egală măsură de dovezi, realism şi credibilitate. Regăsim această imagine schematică parcurgînd capitolele volumului la care ne referim. Astfel, aflăm că societatea românească de pe la anul 900 cuprindea deja o „pătură superioară, în curs de formare”, că se declanşase „procesul de formare a clasei dominante” [70], sau că cercetarea ar fi dovedit „prezenţa indubitabilă a unei stratificări social-economice” [71]. Atenuată de opinia după care ar fi fost vorba doar de „germenii viitoarelor clase sociale fundamentale ale evului mediu” [72], feudalizarea societăţii româneşti ia avînt pe durata secolului al X-lea cînd „diferenţierea socială se conturează ceva mai limpede” [73]. Această „conturare a diferenţierilor”, despre care nu aflăm pe ce se întemeiază, produce brusc la începutul sec. XI o societate — evident, românească, de vreme ce era organizată ca „voievodat” — cu „nobili care posedau proprietăţi funciare şi curţi”, ba chiar cu „mulţime ... de cavaleri şi nobili ... păşind pe calea feudalizării” (? !) [74]. La repezeală este creat încă din secolul precedent un voievod blînd şi înţelept care, deşi maghiar sau poate peceneg, „apăra orînduirea obştească” [75],cu alte cuvinte viaţa obştilor săteşti libere ale românilor. Imaginea reprezintă desigur o adevărată performanţă de gîndire istorică.

Dar se pare că nobilii de la începutul sec. XI n-au păşit cu destulă hotărîre „pe calea feudalizării” deoarece pentru sfîrşitul aceluiaşi secol şi începutul sec. XII „este îndreptăţită ipoteza continuării vieţii în vechile forme obşteşti în cea mai mare parte a Transilvaniei” [76]. Cu această apreciere, în măsura în care ea priveşte părţile periferice şi de munte ale Transilvaniei cu populaţie românească omogenă, nu putem fi decît de acord, dar asentimentul ne este repede pus în cumpănă de referirea la Ţara Făgăraşului unde, după părerea autorului, a fi existat în sec. XII „persoane importante din punct de vedere social şi politic, conducători de ţară” [77]. În treacăt fie vorba, interpretarea se sprijină pe descoperirea a „trei tezaure ... toate ascunse pe la mijlocul sec. al XII-lea” [78], despre care se cuvine spus că unul, descoperit de fapt în altă „ţară”, conţinea

[69] Vezi *supra* nota 51.
[70] Şt. Pascu, *Voievodatul*, p. 14.
[71] *Ibidem*, p. 39.
[72] *Ibidem*.
[73] *Ibidem*, p. 61.
[74] *Ibidem*, p. 63.
[75] *Ibidem*, p. 73; imaginea este în spiritul clişeului „feudal bun, feudal rău”, pe care o mai găsim şi în alte locuri ale volumului şi care este greu de pus în acord cu „ideile călăuzitoare” ale materialismului istoric.
[76] *Ibidem*, p. 97.
[77] *Ibidem*, p. 102.
[78] *Ibidem*.

şi monede din sec. XIV-lea [79], iar celelalte două au toate şansele să ilustreze venirea pecenegilor în zona care nu mult mai tîrziu va fi desemnată drept „silva Blacorum et Bissenorum" [80]. Arheologia pare a fi bună, o dată în plus, pentru toate interpretările dorite.

Dar revenind la aventurile procesului de feudalizare a societăţii româneşti să notăm că, în Banatul unde autorul plasează pe la 1020—1030 mulţime de cavaleri şi nobili, tot el consideră că „relaţiile feudale pătrund ... de-abia în a doua jumătate a sec. XI şi la începutul celui următor ... concomitent cu pătrunderea maghiarilor" [81]. Apoi scenariul se complică din nou cînd aflăm că „pînă la mijlocul sec. al XII-lea, relaţiile feudale nu pătrunseseră decît într-o măsură cu totul neînsemnată în Transilvania, anume în părţile vestice, de şes" [82]. Ne recîştigăm încrederea în destinul feudalismului aflînd că în prima jumătate a secolului următor „fiecare deceniu ... înseamnă cîte o treaptă nouă în extinderea relaţiilor feudale în societatea transilvană" [83], ceea ce ar însemna că procesul în cauză a luat-o în sfîrşit din loc. Recădem totuşi în confuzie cînd ni se spune că abia două secole mai tîrziu, pe la mijlocul celui de-al XIV-lea, se constată „amploarea procesului de diferenţiere a cnezilor, de desprindere a unora din categoria fruntaşilor obştii şi păşirea lor în rîndul nobilimii" [84].

Pentru a nu lungi această stranie succesiune de evoluţii şi involuţii, să recunoaştem că durata de peste o jumătate de mileniu de care a avut nevoie, pentru a ajunge de la „germeni" la relaţii feudale, societatea imaginată de profesorul Ştefan Pascu reprezintă un record european absolut al istoriei româneşti. Desigur, nu poate fi contestată posibilitatea ca în unele zone periferice omogen româneşti să se fi păstrat pînă în sec. XVIII—XIX structurile obştii săteşti libere, care să fie prelungirea directă în timp a obştii de la începuturile mileniului nostru. Acestea sînt totuşi cazuri de excepţie şi pare mult mai probabil ca să fie urmare a frînării sau mai degrabă a deturnării procesului de maturizare a relaţiilor feudale. Antecedentele sociale ale obştilor săteşti libere tîrzii au fost încă prea puţin studiate în istoriografia noastră [85]. Schema profesorului Ştefan Pascu s-a născut, mult mai simplu, din dorinţa de a pune în paralel evoluţia societăţii româneşti cu aceea a altor societăţi medievale europene şi — în temeiul tezelor materialist-istorice — de a demonstra diferenţierile din societatea românească, formarea timpurie a „claselor sociale antagoniste fundamentale" şi a naşterii pe aceeaşi bază a unui stat medieval românesc.

Or, pentru a ajunge la asemenea rezultat şi asumîndu-şi riscul de a compromite definitiv ideea — ceea ce şi reuşeşte pînă la urmă —, autorul

[79] Este vorba de tezaurul de la Amnaş, pentru care vezi I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 285.

[80] DIR, C, Transilvania, XI—XIII, vol. I, p. 384.

[81] Şt. Pascu, *Voievodatul*, p. 136.

[82] *Ibidem*, p. 153.

[83] *Ibidem*, p. 159.

[84] *Ibidem*, p. 208.

[85] Cercetările prevalent sociologice datorate în special profesorului H. H. Stahl (*Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, I—III, Bucureşti, 1958—1965, ca şi unele lucrări ulterioare) nu acoperă integral interesul istoriografic. Am înregistrat la rîndul nostru fenomenul semnalîndu-l (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 140 şi *passim*), fără a-l putea desluşi în mecanismele sale sociale mai intime şi fără a ne asuma urmărirea lui în analizele altora.

nu pregetă să amestece de-a valma informații și stări privind procese și compartimente deosebite, să transforme apocrife cronicărești selectate după metode proprii în adevăruri absolute și să treacă sub tăcere faptul că anumite episoade petrecute în sec. IX—XIV pe teritoriul Transilvaniei n-au legătură directă cu societatea românească. O asemenea istorie nu are nici măcar justificarea sentimentului patriotic, deoarece nu poate fi în interesul unui popor receptarea unui trecut imaginar. Pe de altă parte performanța, deloc de invidiat, de a plimba pe durata a peste o jumătate de mileniu procesul maturizării relațiilor feudale din societatea românească face ca istoria noastră să devină imposibilă și neinteligibilă pentru orice istoric străin interesat în cunoașterea ei.

Din inventarul consistent al problemelor de istorie a României în secolele de sfîrșit ale mileniului trecut și asupra cărora s-a exercitat atenția stăruitoare a unor factori extraștiințifici, de mare actualitate credem că este aceea privind stăpînirea la nord de Dunăre a primului țarat bulgar. Subiectul a avut în istoriografia românească o evoluție sinuoasă, marcată de contextele politice, de anumite exagerări din istoriografia bulgară și mai nou de „orientările venite de sus". Examinarea în urmă cu patru decenii de către P. P. Panaitescu a opiniilor exprimate anterior și acceptarea cu spor de argumente a prezenței în sec. IX—X la nordul Dunării de Jos a autorității militar-politice a primului țarat bulgar [86] încerca atunci să încheie o dispută îndelungată. Deși concluziile regretatului învățat erau în general corecte, nu poate fi negată o anumită accentuare datorată momentului în care el și-a publicat studiul. Oricum, din acel moment revenea cercetării arheologice detalierea cunoașterii subiectului și precizarea, cu ajutorul mărturiilor materiale, a caracterului, duratei și extinderii geografice pe care le-a avut prezența primului țarat bulgar pe teritoriul României.

Descoperiri și interpretări produse în anii următori apariției studiului lui P. P. Panaitescu i-au confirmat în anumită măsură concluziile permițînd speranța ca, odată cu înmulțirea mărturiilor, subiectul să poată fi abordat de pe o bază documentară mult mai largă [87]. Dar după mijlocul deceniului '60 „frontul istoric românesc" a primit impulsul necesar negării acestei realități. Stăpînirea de la nord de Dunăre a primului țarat bulgar, în măsura în care a fost acceptată, a fost împinsă fie spre est, pe teritoriul Basarabiei devenite sovietice, fie spre vest pe teritoriul Banatului sîrbesc la confluența Tisei cu fluviul, uneori în ambele direcții [88], cu scopul evident de a cruța teritoriului patriei imensa rușine de a fi fost cîndva stăpînit sau doar controlat militar și politic de un stat născut din migrații. Pentru un observator din afară, aceste eforturi puteau să pară hazlii, dar pentru cercetarea istoriei României și a istoriei Bulgariei în cadrul mai larg al interdependențelor sud-est europene, măcar pe această temă orice confruntare de opinii sau colaborare au fost blocate. Cu atît

[86] Al. Grecu (P. P. Panaitescu), Studii și cercetări de istorie medie, 1, 1950, p. 223 și urm.

[87] Vezi de pildă Maria Chișvasi-Comșa, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 69—81, sau N. Constantinescu, în SCIV, 9, 1958, 3—4, p. 461 și urm.

[88] Printre ultimele luări de poziție în problemă, D. Teodor, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, 24, 1987, 2, p. 5 și urm. (în special p. 15); C. Hălcescu, SCIVA, 40, 1989, 4, p. 339 și urm.

mai mult cu cît distorsiunilor din cercetarea românească le-au corespuns practici asemănătoare ale istoricilor din țara vecină, privind subiecte înrudite.

În asemenea context istoriografic dominat de „orientări”, au fost inițiate cu peste trei decenii în urmă cercetările arheologice de la Slon în nordul județului Prahova. Din cele publicate pînă acum rezultă existența resturilor unei cetăți, sau poate ale unui sistem de fortificații [89], ridicată la capătul sudic al uneia dintre principalele trecători „de culme” (sau „de plai”) între Cîmpia Română şi sud-estul Transilvaniei [90]. Rolul jucat la începuturile evului mediu de drumul pe care se află cetatea, între izvoarele Drajnei și cele ale Buzăului, este evidențiat de prezența la Drajna de Sus a ruinelor castrului roman construit în scurta perioadă a stăpînirii Imperiului în răsăritul Munteniei [91].

Faptul că după mai bine de treizeci de ani de la începerea săpăturilor încă nu știm cu siguranță ce se găsește la Slon poate fi doar parțial reproşat autoarei săpăturilor sau unei anumite mentalități încetățenite în ultimele decenii în arheologia românească. Presiunea politică a făcut ca rezultatele săpăturilor să fie publicate fragmentar şi cu interpretări cifrate, accesibile eventual doar specialiștilor. Oricum, rolul de pază și control prin garnizoană permanentă a unei trecători foarte importante pe drumul spre Transilvania este mai mult decît evident. O subliniere în plus o aduce în acest sens existența resturilor unui zid care, pornind de la cetate, închidea drumul de care, întocmai ca şi la cetățile medievale mai tîrzii de la Bran sau Turnu Roșu.

Dacă cele publicate pînă acum despre succesiunea la Slon în punctul „La Ciugă” a trei cetăți între sfîrşitul sec. VIII şi mijlocul sec. X — prima din lemn, a doua din cărămidă și a treia din piatră ecarisată — se confirmă și vor fi corespunzător argumentate într-o lucrare monografică, atunci fără îndoială că inițiativa instalării în acest loc a unei garnizoane nu putea veni decît de la o autoritate statală constituită, interesată în folosirea şi controlul acelui drum. În ceea ce ne privește, mărturisim că avem motive de îndoială datorate mai ales stadiului fragmentar în care ne este accesibilă documentația [92]. Dar dacă aceste motive se vor dovedi neîntemeiate, atunci datările propuse obligă orice interpretare istorică la

[89] Este regretabil că cele publicate pînă în prezent nu uşurează înțelegerea situației de pe teren. În articolul publicat în limba germană în 1969 (vezi nota următoare), este vorba de trei cetăți din sec. IX—X și de a patra cetate din sec. XIV. O hartă cu curbele de nivel sau cel puțin cu cotele altitudinii ar fi fost foarte utilă.

[90] În afara unor rapoarte foarte succinte şi a articolului pe care l-am citat la nota 58, vezi Maria Comşa, în *Studii și materiale*, II, Ploiești, 1969, p. 21—29; eadem, în *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*, Berlin, 1969, p. 232—238; eadem, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 303—317; eadem, Muzeul Național, 5, 1981, p. 133—136.

[91] Gh. Ştefan, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 115 şi urm.

[92] Apreciate după cele puse pînă acum în circulație prin publicare, descoperirile de la Slon sînt atît de ieșite din comun şi de unice în răsăritul Europei încît receptarea lor pretinde documentare și argumentare pe măsura acestui caracter. Lipsei totale de analogii din sec. IX—X pentru planul de cetate publicat (Maria Comșa, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 305, fig. 1) ce sugerează mai degrabă o fortificație din mileniul nostru, i se adaugă dificultatea acceptării unei cetăți pentru zidurile căreia s-au transportat în munte cărămizi, legate acolo cu mortar, în loc de a se folosi piatra existentă. Acceptarea succesiunii celor două cetăți de zid și mai ales a datării lor în sec. IX — X va pretinde dovezi stratigrafice temeinice şi observații care să excludă dubiul. Într-un teren de munte cu stînca la suprafață, asemenea condiții sînt foarte greu de satisfăcut.

luarea în considerare a primului ţarat bulgar. Autoarea cercetării a şi propus dealtfel cu oarecare discreţie această interpretare, accentuînd-o ulterior prin considerarea Slonului ca fiind pe un drum cu mai multe etape care pornea de la vadul Dunării [93].

Discreţia cu care s-a produs punerea în circulaţie a interpretării a permis şi poate chiar încurajat ipoteza extravagantă a lui Ştefan Olteanu după care „cetatea (cetăţile) de la Slon ... aveau rol de reşedinţe ale conducătorilor unor formaţiuni politice, de centre ale organizaţiilor teritoriale" [94]. În harta din ultima lucrare citată, cetatea de la Slon este marcată alături de celelalte fortificaţii de lemn şi pămînt considerate a fi centre de formaţiuni teritorial-politice prestatale româneşti [95], ceea ce este cel puţin abuziv. Dacă cele două cetăţi succesive de la Slon, ridicate din zid de cărămidă, respectiv de piatră cioplită, datează realmente din sec. IX--X, atunci interpretarea lor ca iniţiative ale societăţii româneşti plasează această societate în avangarda evoluţiilor din centrul şi apusul Europei !

Dar la Slon, parţial deasupra temeliilor cetăţilor pomenite, s-au descoperit şi vestigii aparţinînd unei faze ulterioare de fortificare, sau cel puţin de folosire, a locului [96]. În legătură cu această fază mai tîrzie, Maria Comşa se lasă la rîndul ei atrasă în cercul lunecos al interpretărilor oficial agreate, considerînd-o ca fiind reşedinţa unui cneaz sau voievod şi deci centrul unui cnezat românesc [97]. Nu ne este foarte clar dacă această interpretare reprezintă doar o modalitate cifrată de comunicare a rezultatelor cercetării după cum, în caz contrar, avem oarecari dificultăţi în a înţelege la ce fel de „cnezat" se referă autoarea. Termenul acoperă realităţi foarte variate, de la stăpînirea cu drept cnezial a unui sat sau a unei părţi de sat şi pînă la exercitarea unei autorităţi militare şi politice asupra unei grupări de zeci de sate, cum a fost cazul cnezatelor pomenite la mijlocul sec. XIII de Diploma cavalerilor ioaniţi [98]. Pare mai probabil ca Maria Comşa să aibă în vedere această din urmă accepţiune a termenului, de vreme ce vorbeşte despre stăpînirea asupra unor crînguri sau gospodării răsfirate de-a lungul Drăjnuţei şi a Telejenelului, stăpînire caracterizată şi ca „formaţiune feudală" sau „voievodat" şi care s-ar fi constituit după mijlocul sec. X [99].

[93] Încă din 1969 autoarea cercetării se gîndea la o căpetenie venită de la sud de Dunăre în sec. IX-lea, impusă (de către cine? n.n.) unei colectivităţi localnice, ca şi la prezenţa unor meşteri constructori bizantini (aduşi de cine? n.n.), pentru ca în 1982 să aibă în vedere un fel de formaţiuni politice din sec. IX — X în legătură cu care nu se înţelege prea bine dacă sînt ale băştinaşilor sau ale unei autorităţi situate la sud de Dunăre (vezi Maria Comşa, în *Siedlung* ..., p. 233 şi 237, precum şi studiul citat mai sus la nota 58).

[94] Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 39.

[95] *Ibidem*, p. 24—25.

[96] Despre cinci construcţii succesive cu ziduri din piatră şi cărămidă legate cu lut, ca şi despre o a şasea construcţie asemănătoare, datate de la mijlocul sec. X şi pînă în sec. XII, Maria Comşa, Dacia, N. S., 22, 1978 p. 308 şi urm. cu fig. 2.

[97] *Ibidem*.

[98] *Documenta Romaniae Historica*, D. vol. I, p. 22 : pentru marea varietate a structurilor patrimoniale sau politice desemnate de documente ca fiind *cnezate*, vezi mai nou R. Popa, *La începuturile*, p. 156 şi urm.

[99] Maria Comşa, *op. cit.*, p. 308 şi urm., aceasta fiind interpretarea istorică dată construcţiilor pomenite mai sus la nota 96. Nu am reuşit să surprindem argumentele în temeiul cărora autoarea consideră că acele construcţii cu zidul legat cu pămînt, corespunzînd „reşedinţei cneazului", au urmat nemijlocit în timp ultimei faze a cetăţii, datîndu-se deci la scurtă vreme după mijlocul sec. X.

Pare totuşi foarte puţin probabil ca pe aceste rîuri de munte, inclusiv pe afluenţii Telejenelului evocaţi de autoare şi care sînt simple pîraie, să fi existat în sec. X—XIII un habitat românesc atît de important sub aspect demografic încît să dea naştere unei structuri teritoriale feudale. Şi chiar dacă am admite că zona de munte de pe versantul sudic al Carpaţilor Meridionali ar fi cunoscut o intensă locuire românească cu caracter permanent în sec. XI—XIII, după cum sînt înclinaţi să o facă cercetători din domeniul geografiei istorice [100], pare greu de admis ca „centrul administrativ şi politic" al acestui habitat să se fi instalat exact în locul cel mai periclitat din întreaga zonă. Pe aici au intrat în sud-estul Transilvaniei în sec. XI pecenegii, tot pe aici în secolul următor cumanii în raiduri de pradă evocate de documente [101]. Dacă dăm crezare oronimiei locale (Tătaru, Tătarul Mare, Tătăruţul), tot pe aici au trecut şi tătarii. O reşedinţă feudală românească avînd ca scop şi apărarea unei treceri peste munte — deoarece autoarea afirmă că şi după mijlocul sec. X a existat un zid care traversa drumul [102] — presupune organizarea politică a unui teritoriu foarte întins, relaţii cu structuri teritorial-politice similare aflate pe latura opusă a muntelui, iar asemenea forme de organizare, posibile şi chiar probabile în sec. XIII, au nevoie de o argumentaţie temeinică pentru a putea fi datate încă din a doua jumătate a sec. X şi apoi în sec. XI—XII [103]. În aşteptarea publicării riguroase şi exhaustive a săpăturilor de la Slon, a situaţiilor înregistrate şi a întregului inventar descoperit, reţinem oricum observaţia judicioasă a autoarei după care semnificaţia complexului va fi mult mai limpede după cunoaşterea celorlalte fortificaţii aflate în munte pe acelaşi drum [104].

Imprecizia şi echivocul cu care cercetările de la Slon au intrat în circuitul ştiinţific au servit şi ele eşafodajului pe care în urmă cu opt ani şi-a construit Ştefan Olteanu sinteza arheologico-istorică privind societatea românească din jurul anului *O Mie.* Mai exact, autorul şi-a propus reconstituirea stărilor din sec. VIII—XI, din păcate fără precizări prea ferme asupra celor două limite cronologice, inferioară şi superioară [105]. Dacă pentru începutul perioadei îmbrăţişate imprecizia nu are prea mare importanţă, datorită faptului că anul 700 nu a avut semnificaţii istorice deosebite (poate s-au avut în vedere anii 680—681, cei ai instalării protobulgarilor la sudul Dunării de Jos?), în schimb fixarea unei limite cronologice superioare mai precise ar fi avut greutate în sincronizarea dintre reconstituirile propuse de autor şi evenimentele cunoscute ca afectînd teritoriul României de-a lungul sec. XI.

[100] I. Conea, *Plaiuri carpatine,* Bucureşti, 1984, p. 17 şi passim.

[101] *D.I.R.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 370, 371 şi urm.; vezi şi H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn,* Wiesbaden, 1972, p. 96 şi urm., sau V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X — XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985, p. 82 şi urm.

[102] Maria Comşa, *op. cit.*, p. 315.

[103] Insistînd pe linia acestor interpretări, autoarea ajunge pînă la urmă să vorbească de o căpetenie, cneaz de vale, cu funcţii juridice şi militare, încă de la sfîrşitul sec. VIII (Eadem, *Muzeul Naţional,* 5, 1981, p. 135). Ţinînd seama că anterior autoarea a emis ipoteza unei „căpetenii" venite de la sud de Dunăre, s-ar părea că ne este oferit un scenariu cu autorităţi feudale bulgare instalate peste societatea românească.

[104] Vezi mai sus nota 89.

[105] Doar pentru limita cronologică superioară dispunem de o indicaţie vagă, aflînd că un proces istoric considerat a fi „început, de fapt, în a doua jumătate a secolului al XI-lea ... depăşeşte limita superioară a perioadei tratate" (Şt. Olteanu, *Societatea românească,* p. 19).

Volumul este forma oarecum concentrată, lipsită de unele aspecte particulare și mai mult sau mai puțin adaptată după o viziune personală, a primelor două capitole mari din volumul II al *Tratatului de istoria României*, rămas în anul 1980 la stadiul de corectură [106]. Credem că rezultatul final al strădaniilor autorului ne îndreptățește să ne felicităm pentru concursul de împrejurări care a împiedicat tipărirea și difuzarea volumului. Dacă miile sau poate zecile de mii de exemplare ale acestui *Tratat* — conceput drept operă fundamentală a istoriografiei românești și investit cu o autoritate colectivă greu de discernut de către cititorul obișnuit — ar fi ajuns în tot atîtea biblioteci, pagubele produse în perspectivă istoriografiei noastre ca și modului de receptare a propriului trecut de către cercuri foarte largi, ar fi fost mult mai mari.

Încercînd să folosească ansamblul rezultatelor cercetării arheologice din țară pentru demonstrarea începuturilor din sec. VIII — XI ale vieții statale românești, coborînd chiar înainte de anul 700 cu aceste începuturi [107] în spiritul acelei „vocații de neîntreruptă statalitate" ce domină paginile *Tratatului de istorie militară* [108], Ștefan Olteanu ne face marele serviciu de a evidenția superficialitatea majorității mărturiilor arheologice acumulate și totala lor incapacitate de argumentare a punctului său de vedere. Desigur că metoda adoptată este a materialismului istoric — sau a „interpretării materialist-dialectice a fenomenelor istorice" după cum precizează autorul [109] — cu folosirea copioasă a clasicilor marxism-leninismului [110]. Ea n-ar trebui considerată drept scădere a cărții și nici chiar evocarea „ideilor-forță" decurgînd din „clarificările teoretice din documentele de partid, ale președintelui țării noastre" [111] n-ar trebui să ne sporească rezervele, deoarece multe contribuții istoriografice efective au îmbrăcat în anii din urmă o haină înșelătoare care să le permită apariția. De la caz la caz au primat abilitatea, temperamentul sau crezul politic al autorului, eventual în evoluția acestuia.

Nici faptul că o lucrare colectivă cu 23 de autori — avem în vedere corectura volumului II al *Tratatului* — a fost intens folosită fără a fi citată măcar o dată, n-ar trebui considerat incriminatoriu. După eșuarea *Tratatului*, citarea manuscrisului său putea fi privită drept protest sau provocare și — dincolo de aceasta — vocația de „culegător în ogor străin" a lui Ștefan Olteanu se bucură de mai multă vreme de oarecare notorietate [112].

106 Vezi mai sus nota 2. În *Tratat*, titlurile acestor capitole sînt „Pe drumul formării relațiilor feudale (secolele VIII—IX)" și „Anul *O Mie* (secolele X — XI)"; sarcina unificării contribuțiilor diferiților autori de la aceste două capitole a revenit atunci, în 1979—1980, chiar lui Ștefan Olteanu.

107 Pomenind „formațiuni politice preexistente" sec. VIII—XI (Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 183), sau afirmînd că în sec. VIII s-ar situa doar începutul unui „nou stadiu de organizare politică a organismelor statale de pe cuprinsul spațiului românesc" (*ibidem*, p. 45), autorul își precizează suficient de hotărît opțiunile.

108 Vezi mai sus p. 156.

109 Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 9.

110 Am identificat cam 50 de citate, teoretizări și interpretări, toate cu trimiteri la note, din opera lui Marx, Engels și Lenin, ceea ce pentru o carte de cca 200 pagini, scrisă într-o vreme în care folosirea înțelepciunii „clasicilor externi" nu mai era obligatorie, reprezintă o performanță remarcabilă.

111 *Ibidem*, p. 16.

112 Vezi, de pildă, N. Stoicescu, Revista de istorie, 30, 1977, nr. 1, p. 133—135.

În sfîrşit, calitatea precară a textului şi inflaţia de platitudini, de neadevăruri sau afirmaţii lipsite de orice acoperire documentară, de deformări săvîrşite cu mai multă sau mai puţină bună credinţă sînt atît de mari şi evidente [113] încît selectarea şi înregistrarea lor ar însemna un efort pe cît de ingrat pe atît de inutil. Operaţia nu poate duce la corectarea sau completarea cărţii deoarece, după părerea noastră, volumul trebuie integral respins.

Treptele demonstraţiei încercate de Ştefan Olteanu au o aparentă logică atunci cînd sînt apreciate de pe poziţiile materialismului istoric. Sporul demografic important al societăţii româneşti de-a lungul a patru secole [114], constituirea unor concentrări teritoriale ale habitatului acestei societăţi, progresele economice notabile şi transformările sociale cunoscute de români pe durata sec. VIII—XI şi drept corolar — crearea propriilor instituţii cu caracter statal. S-ar putea ca măcar o parte a acestor procese istorice să se fi petrecut în realitate, în anumite zone din ţară şi pe durata unor anumite perioade din cuprinsul celor patru secole pe care le are în vedere autorul. Dar acestea nu sînt decît ipoteze, iar încercarea de a le prezenta ca certitudini dovedite de rezultatele cercetării arheologice, echivalează cu o mare mistificare şi cu discreditarea disciplinei căreia autorul crede că îi aparţine.

Condensînd aici expunerea punctelor noastre de vedere şi a justificărilor cu care sîntem datori în susţinerea lor, precum şi cu intenţia reabilitării cercetării arheologice, facem următoarele precizări :

1. Cercetarea habitatului şi stabilirea concentrărilor demografice nu sînt posibile prin abordarea unitară a unei durate de patru secole din era noastră. Înregistrarea aşezărilor prin cercetări de suprafaţă, eventual prin sondaje şi în foarte puţine cazuri prin săpături mai mult sau mai puţin

[113] Din cuprinsul a numai 2 pagini, alese oarecum la întîmplare (Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 45—46), culegem : secolele VIII—XI ar fi fost ,,etapă de plămădire a împlinirilor urbane" (în realitate, despre începuturi urbane pe teritoriul ţării nu se poate vorbi în mod serios înainte de secolul al XI-lea !) ; ,,atribute ale vieţii urbane" care să dateze din sec. IX sau din prima jumătate a secolului următor nu s-au descoperit arheologic în nici una dintre aşezările din România atribuite ,,secolelor IX—X" şi înşirate în nota 91 ; despre relatări ,,deosebit de semnificative" în sensul opiniilor autorului, aflăm că sînt îndoielnice ca autenticitate ; despre debarcaderul cu rosturi militare al cetăţii de la Păcuiul lui Soare aflăm că ar fi nici mai mult dar nici mai puţin decît ,,diferite amenajări în vederea acostării vaselor de transport în scopul descărcării şi încărcării de produse-mărfuri" ; nici o ,,ştire documentară" nu menţionează existenţa în sec. VIII—XI pe ,,Olt a unor puncte de vamă a plutelor şi ambarcaţiunilor" destinate transportului sării şi cu atît mai puţin originea acestui produs ,,din salinele ...din Ţara Românească". La p. 67 ,,caracterul extensiv al culturii plantelor în secolele VIII—XI capătă noi dimensiuni şi prin alte dovezi materiale" printre care grăunţe ,,depozitate în vase mari de lut... precum şi rîşniţe ... şi tăvi portative ... grămăjoare de mei carbonizat", toate aceste ,,dovezi" avînd mai degrabă un iz neolitic ! Uscarea cîtorva măsuri de grăunţe pentru coacerea unor banale turte reprezintă ,,ilustrarea etapelor procesului de prelucrare a unor varietăţi de grîu pentru a fi consumat" (p. 71). Autorul crede că ,,plugurile" consemnate în documentele transilvănene din sec. XII sînt unelte agricole şi le alătură celor descoperite în depozite (p. 66), nu a aflat că sînt unităţi de teren agricol. Ne oprim aici !

[114] Afirmaţia este logică şi de bun simţ, dar total lipsită de demonstraţie de vreme ce lipseşte orice posibilitate de comparaţie cu secolele anterioare (IV — VII) sau ulterioare (XII — XIV). Mai important ar fi fost să dispunem de informaţii cît de cît credibile asupra ritmului creşterii în cuprinsul sec. VIII — XI, după cum sîntem în drept să întrebăm dacă sporul demografic a fost continuu şi armonios repartizat pe cuprinsul ţării. Abia începînd cu răspunsurile la asemenea întrebări am avea o şansă de a reconstitui societatea de pe teritoriul ţării la respectiva ,,cumpănă".

sistematice, considerate în mod excepţional ca fiind integrale [115], nu poate reflecta situaţia din epocă. Faptul că mulţi autori de săpături sau de cercetări în suprafaţă şi-au datat descoperirile numind două sau chiar trei secole (sec. VIII—IX, IX—XI etc.) este departe de a echivala cu certitudinea că respectivele aşezări au dăinuit atît de mult, reflectînd mai degrabă actuala imprecizie în datarea strînsă a ceramicii din aceste secole. O aşezare medievală timpurie a putut dura o generaţie, poate în unele cazuri două-trei generaţii, dar este îndeobşte cunoscută mobilitatea habitatului de pe teritoriul ţării dinainte de constituirea statelor medievale. Un grad mai înalt de certitudine îl oferă cercetarea exhaustivă a necropolelor, dar asemenea documentaţii ne lipsesc aproape cu desăvîrşire, iar atunci cînd dispunem de ele, constatăm mai degrabă prezenţa unor colectivităţi mici sau durate scurte de folosire.

Se adaugă dificultatea departajării între ele a materialelor, de obicei ceramice, aparţinînd sec. VII şi VIII, sau a celor din sec. XI şi XII. Rezultă că transpunerea pe hartă a „aşezărilor din secolele VIII—XI" nu oferă un tablou adevărat, deoarece marchează alături aşezări care pot fi şi care chiar sînt despărţite între ele în timp prin durate de generaţii sau secole.

Ştefan Olteanu este conştient de „ajustarea" pe care o face [116] dar nu întreprinde nimic pentru atenuarea ei. Totodată, autorul ştie că vetrele de sat din sec. VIII—XI erau de obicei itinerante, în funcţie de tehnicile agricole [117], riscîndu-se deci înregistrarea pe hartă de mai multe ori a aceleiaşi colectivităţi.

Dincolo de aceste observaţii, nu se poate contesta că pe teritoriul României au existat în sec. VIII—XI cel puţin o mie de aşezări cîte înregistrează autorul [118], credem chiar că au fost sensibil mai multe, iar dacă ţinem seama de dinamica habitatului despre care a fost mai sus vorba, atunci cu siguranţă că s-ar putea înregistra multe mii de vetre săteşti. Dar aceasta nu justifică metoda adoptată de autor şi nici concluziile sale. Ştefan Olteanu trece de asemenea sub tăcere faptul că există zone din care aşezările datate în sec. VIII—X nu sînt continuate de un habitat din sec. XI. Cel puţin la stadiul actual al cercetărilor, relativa densitate de aşezări din sec. VIII—X din Cîmpia Română este continuată în timp printr-o impresionantă lipsă de descoperiri aparţinînd sec. XI.

[115] În realitate, aşezările numite la p. 37 sau 152 ca fiind „săpate integral sau aproape integral" sau „investigate integral" sînt departe de a fi în această fericită situaţie. Pentru a putea vorbi de durata în timp (numărul de generaţii) a unei aşezări şi de mărimea ei, eventual de variaţiile acestei valori, ar trebui ca pe lîngă certitudinea surprinderii totalităţii complexelor din vatra sătească să fie cercetată integral şi necropola sau necropolele corespunzătoare. Abia o asemenea cercetare, încă de domeniul dezideratelor, justifică folosirea calificativului „integral". Iar dacă pentru aşezările de la Dridu şi Bucov dispunem din fericire de cîte un volum monografic, în schimb pentru aşezarea de la Comana de Jos „cercetată integral" şi publicată ca obiectiv subsidiar în cîteva pagini (I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupe, *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Cluj, 1980, p. 69 şi urm.), calitatea documentaţiei este total nesatisfăcătoare.

[116] Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 17 unde această „perioadă (care) îşi păstrează caracterul ei unitar" timp de patru secole (!) trezeşte dorinţa unei abordări pe subdiviziuni, dorinţă ulterior abandonată.

[117] *Ibidem*, p. 158, consemnînd trei reveniri succesive ale colectivităţii în vatra de sat temporar abandonată. Nu este necesar să fii matematician pentru a observa că generalizarea acestei constatări ar provoca reducerea cu 66% a cifrelor cu care operează autorul.

[118] *Ibidem*, p. 28.

Problema are două aspecte distincte. Pe de o parte, fixarea cu precizie a limitei cronologice superioare a orizontului de aşezări din sec. VIII—X intrat în literatura noastră de specialitate sub numele de „cultura Dridu"[119], pe de altă parte soarta pe care au avut-o ulterior acestei date colectivităţile care au „purtat-o". Dar această din urmă întrebare este prea complexă pentru a putea stărui aici asupra ei [120]. Oricum, trebuie reţinut că mobilarea unei hărţi cu „aşezări din sec. VIII — XI" este departe de a fi justificată de stadiul cercetărilor, de a demonstra un progres demografic continuu şi cu atît mai puţin de a susţine pe acest temei crearea de structuri statale.

2. Cartografierea aşezărilor atribuite sec. VIII—XI oferă o imagine care reflectă în mult mai mare măsură accentele cercetării decît stările din epocă. Este suficientă o privire pe hartă pentru a observa că acele concentrări demografice corespund zonelor de activitate din ultimele trei-patru decenii ale unor cercetători meticuloşi care şi-au publicat conştiincios rezultatele strădaniilor [121]. Dacă ar fi existat şi în Banat, la Roşiorii de Vede sau pe Crişuri cercetători la fel de pasionaţi cum au fost regretaţii Ghenuţă Coman şi soţii Emilia şi N. Zaharia, cu siguranţă că Ştefan Olteanu ar fi avut prilejul de a mai înregistra numeroase „cnezate şi voievodate" din sec. VIII—XI. Dar în lipsa lor, precum şi datorită cartografierii nediferenţiate a unor descoperiri atribuite necritic unei perioade de patru secole, a rezultat la marginile actuale ale ţării o densitate ce pare a sugera că încă de la „cumpăna de milenii" strămoşii românilor s-au înghesuit pe la margini pentru apărarea hotarelor actuale.

Ştim că o cartografiere care să nu ţină seama de hotarele politice actuale era interzisă în urmă cu zece ani, aşa că nu reproşăm autorului metodologia trunchiată, dar nu ne putem abţine de la imaginarea unei hărţi reale a descoperirilor contemporane. Cartografierea aşezărilor de pe teritoriul Basarabiei, din zona răsăriteană a Ungariei sau din Banatul iugoslav ar fi pus desigur în mare dificultate reconstituirea istorică încercată de autor.

3. Omogenizarea şi simplificarea etnică pe care şi-o permite Ştefan Olteanu cu o singură trăsătură de condei este de-a dreptul surprinzătoare. Ea reprezintă un fel de proiectare asupra trecutului a tendinţelor politicii de „omogenizare naţionalist-comunistă". Colectivităţile maghiare sedentarizate în teritoriile intracarpatice în sec. X — XI sînt „lichidate" sub formula „unor mici grupuri în etapa iniţială a migraţiei lor spre vest" şi apoi cu afirmaţia după care „cucerirea Transilvaniei *a început* (! subl. n.), de fapt, în a doua jumătate a sec. XI, eveniment care depăşeşte limita superioară a perioadei tratate" [122]. Ca şi cum cucerirea politică ar fi ace-

[119] Bibliografia de bază a subiectului a ajuns să fie veche de 20 — 30 ani, iar încercările mai noi de reluare în literatura noastră de specialitate a aspectelor sale teoretice şi metodologice sînt departe de a fi satisfăcătoare,. Vezi, totuşi, printre altele, P. Diaconu, Dacia, N. S., 32, 1988, p. 177 şi urm.

[120] Subliniind totuşi că, spre deosebire de zona cuprinsă între Siret şi Prut, unde etapa sec. XI — XII apare ca fiind mobilată de descoperirile aşa-numitei „culturi Răducăneni" (V. Spinei, *Moldova în secolele XI — XIV*, Bucureşti, 1982, p. 86—87,) la sud de Carpaţi documentaţia este incomparabil mai lacunară.

[121] Faptul este evident pentru sudul şi răsăritul Moldovei, pentru zona de activitate legată de Muzeul din Călăraşi, sau pentru aceea a cercetărilor şi perieghezelor pornite de la Sfîntul Gheorghe.

[122] Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 19.

laşi lucru cu procesele etno-demografice! Reţinem oricum inconsecvenţa autorului în ceea ce priveşte credibilitatea acordată izvoarelor narative pe care le consideră cînd „o solidă bază de autenticitate" [123], cînd simple basme pentru evenimentele pe care cronicile le plasează în primii ani ai sec. XI sau chiar mai devreme.

Pentru Ştefan Olteanu „pătrunderea pecenegilor a avut un caracter temporar, ei dispărînd destul de rapid ..." [124]. Trecînd peste tulburătoarea lipsă de descoperiri din sec. XI — XII din Cîmpia Română pe care am semnalat-o mai sus şi care nu poate fi altfel explicată decît prin prezenţa migratorilor, ne putem întreba de ce după mai bine de două secole după această „destul de rapidă dispariţie", izvoare de cancelarie îi atestă pe pecenegi trăind alături de români [125]. Acelaşi autor îi elimină pe bulgari din interpretările sale etno-demografice, ei doar „trecînd prin teritoriul României" [126], ceea ce pentru sfîrşitul sec. VII ar putea fi adevărat, dar pentru etapa următoare rămîne de dovedit, în timp ce valurile tîrzii ale migraţiei slave sînt expediate ca „grupări de populaţie slavă infiltrate mai tîrziu dinspre nord-vest pe teritoriul Transilvaniei" [127], fără a ni se explica de ce numai acolo şi de ce doar din aceea direcţie.

Nu vrem să lăsăm a se înţelege prin aceasta că sîntem partizanii unui permanent mozaic de populaţii în sec. VIII — XI pe teritoriul României, dar de vreme ce descoperirile de ceramică şi aşezări sînt folosite pentru crearea de „structuri statale româneşti", credem că eludarea dinamicii proceselor etno-demografice echivalează cu falsul. Dacă Ştefan Olteanu ar fi avut curiozitatea — echivalentă în acest caz cu probitatea profesională — de a introduce pe harta cu sutele de „aşezări româneşti din sec. VIII—XI" şi descoperirile al căror caracter alogen este evident şi îndeobşte acceptat, de pildă necropolele maghiare din sec. X sau mormintele cu ritual funerar şi inventar türcic din sec. XI ce n-au putut aparţine decît pecenegilor, imaginea „concentrărilor demografice" ar fi fost serios amendată. Ar fi avut astfel posibilitatea pătrunderii în detaliile proceselor istorice şi şansa reconstituirii acestora. Dar dacă a devenit, fără a ne-o spune explicit, adeptul simbiozelor spontane dintre populaţii diferite care de la bun început au fost preocupate de munca şi lupta comună pentru un viitor mai bun, atunci desigur că cercetarea rămîne fără perspective.

4. Fiecare dintre „concentrările demografice", interpretate drept structuri teritorial-politice sau forme începătoare de viaţă statală, ar fi avut dreptul la un catalog critic. Este un principiu general acceptat la prelucrarea teritorială a descoperirilor arheologice atunci cînd se urmăreşte obţinerea de interpretări şi încheieri istorice prin alăturarea mărturiilor materiale. Or, exceptînd succesiunea de note în care se trimite la repertorii, rapoarte, dări de seamă şi chiar la comunicări orale care n-au

[123] *Ibidem*, p. 35.
[124] *Ibidem*, p. 19.
[125] D.I.R., C, XI — XIII, vol. I, p. 384. Nu este lipsită de interes, în acest sens, verificarea stărilor din aşezările înregistrate de C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, Bucureşti, 1967, p. 75.
[126] Şt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 19.
[127] *Ibidem*.

văzut lumina tiparului[128], inventarele critice lipsesc. Am avut în urmă cu cîțiva ani curiozitatea verificării într-o zonă al cărei trecut ne-a preocupat, aceea din jurul Devei și Hunedoarei unde Ștefan Olteanu a identificat o „grupare teritorială din secolele VIII—X", descoperire pe care a dedicat-o profesorului Ștefan Pascu[129] și pe care o reia în cartografierea extinsă și asupra secolului al XI-lea[130]. Din cele 5 — 10 așezări înregistrate, una nu există, alta se află în realitate la izvoarele Tîrnavei Mari, a treia datează din sec. XI—XII și are drept corespondent cimitirul de tip Bjelo-Brdo de la Deva unde este precedată cronologic de o necropolă maghiară din sec. X, iar alte două „așezări" constau în realitate din descoperiri sporadice de fragemente ceramice, inclusiv într-o peșteră[131].

Nu ne îndoim că de-a lungul sec. VIII— XI au existat în respectiva zonă, ce înglobează și Țara Hațegului, foarte multe așezări, iar dacă ținem seama de mobilitatea habitatului și de evenimentele produse aici, numărul lor s-ar putea ridica la cîteva sute[132], dar aceasta n-are legătură nici cu identificarea „concentrărilor demografice" și nici cu structurile statale.

5. Ștefan Olteanu insistă în repetate rînduri asupra sporului demografic produs în sec. VIII—XI pe teritoriul României, înțelegînd prin aceasta exclusiv creșterea numerică a populației românești. În acest sens face dese referiri la literatura internațională de specialitate care, după cum se știe, este de acord cu un asemenea proces la scara întregului continent[133]. Pe ansamblu, punctul de vedere nu poate fi contestat, deoarece pe durata a patru sute de ani de la sfîrșitul mileniului trecut și începutul mileniului nostru trebuie să fi avut loc un spor demografic sensibil. Dar tocmai datorită faptului că este vorba de patru secole, progresul demografic n-a putut fi continuu. Au existat desigur stagnări și chiar involuții. Fără a se ține seama de aceasta, orice reconstituire este simplistă și formală, inoperantă pentru interpretări istorice. Oricum, sporul demografic din sec. VIII—XI nu putea fi pus în evidență fără a raporta descoperirile atribuite acestor secole atît la etapa precedentă, de pildă la sec. V — VII, cît și la aceea ulterioară, eventual de pînă la mijlocul sec. XIII. Ceea ce, în volumul la care ne referim, nu se face deloc. Și nici nu se putea face deoarece, așa cum reiese din cele deja spuse, cercetarea arheologică românească este încă departe de a dispune de documentația necesară unor asemenea reconstituiri.

6. După înregistrarea în capitolul „structurilor economice" a tuturor descoperirilor de pe teritoriul țării — atribuite cu mai multă sau mai puțină exactitate și spirit critic sec. VIII—XI— și după ce a decis că toate acestea

[128] *Ibidem*, foarte extinsele note 13 — 51 de la p. 49—54, în care apar numeroase rapoarte prezentate pe la diferite sesiuni dar care n-au fost publicate, lipsind astfel orice mijloc de verificare, alături de informații verbale cu caracter personal, astfel încît ne putem întreba cum a aplicat autorul „prudența și rezervele" despre care vorbește la nota 12.

[129] Șt. Olteanu, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 66—69.

[130] Idem, *Societatea românească*, p. 36 („*țară* atestată arheologic în secolele VIII — XI") și harta de la p. 24 — 25 pe care numărul așezărilor s-a dublat în decurs de 9 ani.

[131] Vezi R. Popa, Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 31, 1988, nr. 2, p. 30.

[132] În măsura în care este vorba de descoperiri de fragmente ceramice datînd foarte probabil din sec. VIII — XI și chiar de complexe cercetate *in situ*, putem oferi autorului cîteva zeci de puncte în zonă, printre care unele (Sarmizegetusa, Streisîngeorgiu etc.) de multă vreme publicate, ce i-au scăpat atenției.

[133] J. C. Russell, *Die Bevölkerung Europas 500—1500*, în C. M. Cipolla, K. Borchardt, *Bevölkerungsgeschichte Europas*, München, 1971, p. 9 și urm.

„reprezintă, fără îndoială, expresii certe ale capacității de gîndire și creație ale poporului nostru la cumpănă de milenii" [134], autorul își asumă sarcina deloc de invidiat de a demonstra că încă din acele secole s-ar fi produs „apariția relațiilor de aservire" feudală în societatea românească [135]. Capacitatea arheologiei medievale de a identifica diferențierile sociale și chiar progresele de la un moment dat înregistrate de aservirea feudală nu poate fi în principiu negată. Dar pentru o etapă atît de timpurie a acestor procese, orice concluzie trebuie să rezulte din prelucrarea foarte riguroasă a unei vaste documentații. Modul simplist și vulgarizator-marxist în care s-au identificat „exploatatorii feudali" în literatura noastră de specialitate mai recentă, după abundența inventarelor funerare sau după diferențele de mărime ale caselor aparținînd aceluiași tip de locuință, este întru totul contestabil. Ștefan Olteanu se înscrie pe linia acestor interpretări și recurge la autoritatea „clasicilor materialismului istoric" [136], fără a deveni cu aceasta mai convingător. Afirmația că unele descoperiri reflectă destrămarea proprietății colective a obștei sătești și crearea proprietății individuale familiale [137] — discutabilă sub aspectul valorii mărturiilor și chiar a relațiilor dintre acestea și societatea românească — este departe de a permite încheieri privind apariția relațiilor de aservire feudală. Principalul argument la care recurge în cele din urmă autorul este tot cel al cetăților de pămînt și lemn considerate drept centre ale unei autorități statele născînde [138]. Deoarece am avut deja prilejul să exprimăm îndoielile justificate asupra acestor obiective și să ne ocupăm de probabila lor semnificație [139], nu vom mai stărui asupra subiectului. Cert este că nici diferitele categorii de argumente invocate și nici ansamblul acestora nu justifică opinia după care societatea românească din sec. VIII—XI ar fi atins „un anumit stadiu de organizare statală" și cu atît mai puțin că ar fi fost atunci vorba de „existența a trei genuri de organisme cu caracter statal" [140]. Este probabil ca în secolele din jurul anului *O Mie* să fi existat forme de organizare teritorială a societății românești, dar reconstituirea lor nu va fi nicicînd posibilă cu metodele și procedeele din volumul la care ne referim.

Faptul că am stăruit atît de mult asupra volumului semnat de Ștefan Olteanu nu se datorează unei opțiuni personale vizînd autorul, ci — în primul rînd — constatării că el reprezintă o sinteză a punctelor de vedere pe care au intenționat să le acrediteze primele două capitole ale celui de-al doilea volum al *Tratatului* redactat în anii 1978—1980. Discuția ne-a prilejuit astfel abordarea unei părți însemnate din distorsiunile și falsurile strecurate în istoriografia și arheologia medievală românească în ultimele decenii. După cum s-a văzut, nici „clarificările teoretice decurgînd din folosirea documentelor de partid" și nici chiar

[134] Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 112.
[135] *Ibidem*, p. 165.
[136] *Ibidem*, p. 156 și *passim*; vezi supra nota 110.
[137] *Ibidem*, p. 157 și urm.
[138] *Ibidem*, p. 180 și urm., într-un întreg capitol de „fecunde interpretări sugerate" care poartă titlul relativ echivoc „spre împliniri statale românești".
[139] Vezi mai sus p. 171.
[140] Șt. Olteanu, *Societatea românească*, p. 185.

înarmarea cu „idei-forță” rezultînd din aceste documente și din gîndirea fostului secretar general nu au putut salva cercetarea acestei epoci de la faliment. Într-o oarecare măsură și cu nuanțări care au ținut de profesionalismul autorilor, foarte mulți dintre cei care s-au ocupat în ultimele decenii de istoria României în secolele din jurul anului *O Mie* au fost influențați de asemenea „orientări”, iar anumite ecouri și-au făcut loc și în paginile scrise de semnatarul acestor rînduri. Aceasta nu înseamnă că trebuie să le trecem sub tăcere sau să le tratăm cu reciprocă bunăvoință colegială, deoarece numai cunoscîndu-le și acceptînd ingrata sarcină de a le corecta putem elimina zgura și relansa cercetarea românească de specialitate.

BEMERKUNGEN UND AUSRICHTUNGEN ZUR GESCHICHTE RUMÄNIENS UM DIE LETZTE JAHRTAUSENDWENDE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Jahrhunderte um die letzte Jahrtausendwende bilden eine wesentliche Etappe der rumänischen Geschichte, die dem Ende der Ethnogenese und dem Anfang des staatlichen Lebens der Rumänen entspricht. Dieser vier bis fünf Jahrhunderte lange Zeitraum (8./9. — 12./13. Jh.) erfreute sich während der letzten Jahrzehnte wachsender Beachtung, besonders durch archäologische Forschungen. Leider wurden diese grösstenteils von politischen Interessen und Beschlüssen beeinflusst. In den Jahren 1948—1962 wurde die rumänische Fachforschung durch slawisierende Theorien und den starren historischen Materialismus — aus der sowjetischen Geschichtsschreibung übernommen — entstellt. Nach 1970 entwickelten sich die Einstellungen, die der Geschichtsforschung aufgedrängt wurden, in einer ganz entgegengesetzten Richtung. Eine von der Parteiobrigkeit in Auftrag gegebene *Geschichte Rumäniens* in zehn Bänden wurde seit 1976/1977 als wichtige Abhandlung durch grössere Kollektive verfasst. Die ersten zwei Bände, welche den Zeitraum vom Paläolitikum bis ins 14. Jahrhundert umfassten und die 1980 als Korrektur standen, wurden nicht herausgegeben, weil sie den politisch-ideologischen Anforderungen nicht entsprachen.

An Stelle dieser Abhandlung wurden seit 1984 die Bände einer *Militärgeschichte des rumänischen Volkes* herausgegeben. Einige Autoren der missglückten Abhandlung (so auch der Verfasser dieses Artikels) wurden aufgefordert, an dieser neuen Synthese mitzuarbeiten. Die Mitarbeit führte zu eigenartigen aberranten Formen. Ohne Einwilligung und Konsultation der Autoren, wurden deren Texte durch die Redakteure der Bände abgeändert und mit Hinzufügungen versehen. Wenn auch mit dieser Verspätung, möchte der Autor dieses Artikels die Gelegenheit nutzen, um alle die Seiten des ersten Bandes der *Militärgeschichte des rumänischen Volkes*, die ihm zugeschrieben sind und die viele Unwahrheiten und Phantasien enthalten, anzufechten.

Die Rekonstruktion der rumänischen „offiziellen”, von der Partei genehmigten Geschichte — der Jahrhunderte um das Jahrtausend, be-

nutzte ein Drehbuch, welches in einer *Geschichte der Woiwodschaft Transsilvaniens* ausgearbeitet wurde. Diese Monographie wurde seit 1971 in mehreren Bänden von Prof. Ştefan Pascu publiziert. Nach Meinung des Verfassers dieses Artikels haben diese Bände durch subjektives Auswählen der Information und durch planmässige Auslassungen der Dokumentation die Deformierung der Geschichte Rumäniens akzentuiert.

Die ethno-demographischen Rekonstruktionen des 9. — 12. Jh., die von Prof. Şt. Pascu stammen, sind unrealistisch und ohne die nötigen Beweise. Ein grosser Teil der schriftlichen Quellen als auch der archäologischen Entdeckungen dieser Jahrhunderten, welche der rumänischen Gesellschaft zugeschrieben wurden, betreffen in Wirklichkeit fremde Gemeinschaften, die sich damals auf dem Territorium Rumäniens niedergelassen haben und ihrer eigenen historischen Entwicklung folgten.

Die Haupteinwende, welche das von Prof. Pascu ausgearbeitete Szenarium weckt, betreffen seine Uberzeugung, dass in der rumänischen Gesellschaft die feudalen Beziehungen schon seit dem 9. Jh. erschienen sind und das aus diesem Grund seit diesem Jahrhundert von rumänischen Staatseinrichtungen feudaler Natur die Rede sein kann. Dieser Gesichtspunkt versucht die „Ausrichtung" der rumänischen Geschichte zu der der benachbarten Völker Mittel- und Osteuropas. Aber weil sich die rumänischen mittelalterlichen Staaten — die Fürstentümer Moldau und Walachei — erst während des 13. — 14. Jahrhunderts herausgebildet und die nötige Reife fur ein staatliches Leben erreicht haben, verlängert Prof. Pascus Rekonstruktion über mehr als ein halbes Jahrtausend den Prozess der Herausbildung des rumänischen Staatslebens. Nach Meinung des Verfassers dieses Artikels, hatte die östliche Romanität, der auch die nördlich der Unteren Donau beheimateten Rumänen angehören, eigene Wege und Rhytmen zur Gründung ihres mittelalterlichen Staatslebens. Der auf die Quellen ausgeübte Zwang und die Anpassung der Dokumentation auf ein vorherbestimmtes Schema kompromitieren den Fortschritt der Forschung.

Es wird der Stand der Kenntnisse betreffs der Erd- und Holzburgen in Siebenbürgen, die in den letzten 20—30 Jahren sondiert und erforscht worden sind und die im allgemeinen in das 9.—10. Jh. datiert wurden, um als Zentren des rumänischen Staatslebens gedeutet zu werden, besprochen. Die Datierungen und auch die Interpretationen haben vorläufig nur hypothetischen Wert, die nötigen Beweise wurden noch nicht veröffentlicht. Ausserdem fehlen in den südlich und östlich der Karpatenkette gelegenen rumänischen Territorien solche in das 9.—10. Jh. datierten Befestigungen.

Diskutiert wird auch über das Befestigungssystem, welches in Slon im Norden des Prahova-Distrikts, in einem Bergpass, der die Karpaten überquerend von der walachischen Ebene im Südasten Siebenbürgens führt, erforscht wurde. Die Festungen, die wir vorläufig nur durch kurze Grabungsberichte kennen, wurden von Maria Comşa, Autorin der Grabungen, in das 8.—12. Jh. datiert. Wenn sich diese chronologischen Daten bestätigen, dann können diese aus Steinmauern errichteten Festungen nur als Folge der Initiative eines Staates erklärt werden. Im 9.—10. Jh. konnte in Slon nur das erste Bulgarenreich eine ständige Besatzung erstellen, um den wichtigen Weg nach Siebenbürgen zu kontrollieren.

Eine solche Interpretation wurde 1970—1989 von den politischen Behörden in Rumänien entmutigt oder sogar verboten.

Zum Schluss sei an den 1984 erschienenen, das 8.—11. Jh. betreffenden Band Şt. Olteanus erinnert. Als *Die rumänische Gesellschaft an der Jahrtausendwende* betitelt, überbietet dieses Buch alle Übertreibungen und Deformierungen der rumänischen Geschichtsscheibung der letzten 15—20 Jahre was den oben genannten Zeitraum betrifft. Die Erneuerung und Auslichtung der Geschichtsforschung zur rumänischen Ethnogenese und zu den Anfängen der rumänischen mittelalterlichen Staaten erfordern eine gründliche Überprüfung der Dokumentation, welche sich in den letzten Jahrzehnten angesammelt hat sowie eine rigorose Analyse der Schlussfolgerungen, die geäussert wurden. Das ist die Pflicht der Generation von Historikern und Archäologen, die in mannigfaltigen Graden die diesen Themenkreis betreffenden Forschungen auf einen unsicheren Boden gebracht haben.

RĂSPUNS LA CRITICA UNEI CĂRŢI*

de MARIN CÂRCIUMARU

În numărul 1 pe anul 1990 al revistei SCIVA, a apărut la rubrica „Discuţii" un material sub titlul „O carte despre arta rupestră, cu multe probleme" semnat de arheologul Petre Diaconu, specialist în arheologia şi istoria medievală din Dobrogea [1].

După părerea lui P. D., „multe dintre reprezentările din peşterile noastre n-au nimic comun cu arta în sine" [2], întrucît nu îndeplinesc atributele frumosului. Pentru a vedea cît de departe este această părere de noţiunea de artă preistorică, menţionăm doar că în peşterile ornate în paleolitic figura umană este reprezentată „grotesc" în raport cu silueta animalului. Totuşi, şi unele şi altele sînt cuprinse în aceeaşi noţiune de artă rupestră paleolitică. Această diferenţă de tratare artistică ţine de semnificaţia conceptuală a fiecăreia din aceste două mari categorii de subiecte. Nimeni nu s-a gîndit însă că reprezentările umane paleolitice (uneori mult mai lipsite de virtuţi artistice decît arta postpaleolitică) nu ar îndeplini atributele operelor de artă rupestră. Cel mult nu toate picturile şi gravurile preistorice pot fi considerate capodopere şi bănuim că P.D. are în acest sens unele confuzii de înţelegere şi interpretare. Dealtfel, noi facem o discuţie în acest sens chiar în cartea noastră [3].

P. D. afirmă, de asemenea, că ne-am dus pe tărîmuri prea îndepărtate cu analogiile noastre, cum ar fi Franţa şi alte ţări din vestul Europei, cînd de fapt, trebuia să ne limităm la Valea Dunării de Jos, în speţă la Bulgaria. Întrezărim înclinaţia de rezumare a documentării lui P. D. la bibliografia din ţara vecină, dar mărturisim, cu tot respectul pentru colegii bulgari, că în domeniul artei rupestre avem mai multă încredere în cercetătorii să zicem francezi, cu tradiţia pe care nu este cazul să o discutăm aici. Dealtfel, picturile dintr-o interesantă peşteră din ţara vecină (peştera Magurata) au suferit serioase modificări de interpretare prin studiile lui E. Anati [4], este adevărat, nu un francez, ci un italian. Aceste cercetări din peştera Magurata au stat în atenţia noastră, incercînd chiar anumite analogii cu situaţiile din România.

* Se publică aici răspunsul dl. M. Cârciumaru la observaţiile critice ale dl. P. Diaconu din nr. 1/1990 al revistei noastre. Deşi textul nu răspunde convingător la toate observaţiile făcute şi în special nu îndepărtează acuzaţia gravă de plagiat, s-a considerat că este dreptul dl. M. Cârciumaru de a-şi apăra punctele de vedere în aceeaşi revistă în care a fost criticat *(Colegiul de redacţie)*.

1 P. Diaconu, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 55—56.

2 *Ibidem*, p. 55.

3 M. Cârciumaru, *Mărturii ale artei rupestre preistorice în România*, Bucureşti, 1987, p. 188—189.

4 E. Anati, Bolletino del Centro Comuno di Studi Preistorici, 6, 1971, p. 83—107.

S C I V A, tomul 42, nr. 3—4, Bucureşti, iulie—decembrie 1991, p. 189—198

P.D. se întrece în „considerații" critice cu privire la interpretările noastre asupra picturilor din peșterile Gaura Chindiei și Limanu, cu toate că nu noi le-am descoperit și ne-am referit pentru prima dată la desenele din aceste peșteri. Singura noastră contribuție este încercarea de a ne limita la una din ipotezele cronologice exprimate asupra picturilor din peștera Gaura Chindiei, pe care am încercat, bineînțeles, să o îmbogățim cu noi analogii și argumente care am considerat că sînt potrivite. Cea mai mare parte din paginile oferite de P. D. se referă la aceste două peșteri și sporadic la gravurile din nordul Gorjului, de asemenea, în general interpretate de C. S. Nicolăescu-Plopșor și îmbogățite și actualizate cu analogiile și rectificările cronologice impuse de cercetările recente.

Chiar așa stînd lucrurile, acceptînd ideea că ne-am însușit opiniile descoperitorilor acestor complexe de artă rupestră, vom încerca să arătăm că opțiunile noastre au la bază o sumă de realități care se pare că i-au scăpat lui P.D.

Dacă P. D. ar fi citit cu atenție articolul lui V. Boroneanț privind peștera Gaura Chindiei [5] și-ar fi dat ușor seama că nu noi ne-am oprit pentru prima dată asupra aspectului exterior al „scriiturii" care include caractere „slavone (sic), chirilice și latine" [6], pentru care nici măcar nu am insistat, ci numai am prezentat clasificarea propusă de descoperitorul lor.

Pasărea cu gîtul în formă de semn de întrebare din peștera Gaura Chindiei [7], își poate găsi după P. D., cea mai bună analogie pe o amforă din sec. XI — XII de la Dinogetia—Garvăn (jud. Tulcea). După părerea sa cu fig. 156/8 [8]. Cu toate strădaniile noastre, nu am găsit absolut nici o apropiere cu figura indicată. Bănuim că este totuși o greșeală, fiind în discuție de fapt fig. 156/9, interpretată de I. Barnea [9] ca un vultur. Fără a nega întru totul o astfel de apropiere, dorim să-i indicăm lui P. D. să consulte o lucrare recentă a lui Jean Abélanet, intitulată „*Signes sans paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*" [10]. Sîntem convinși că vizionarea unor imagini de păsări de la Cantos de la Visera sau Tajo de las Figuras îl va îndemna la mai multă prudență privind atribuirea exclusivistă a acestora sec. XI — XII. Și apoi să nu amestecăm reprezentări pe suporturi diferite (pereții peșterilor și ceramică), sau dacă totuși sîntem tentați să o facem, poate că nu-i lipsit de interes să readucem în discuție reprezentările de pe ceramica Vinča-Turdaș, invocate de V. Boroneanț [11], preluate apoi de noi [12] și vom găsi chiar mai multe asemănări decît în cazul ceramicii de la Dinogetia.

În legătură cu această pasăre cu capul în formă de semn de întrebare [13], P. D. Consideră că noi i-am distins și picioarele, cînd de fapt ele nu sînt decît „resturile liniilor laterale ale trupului redat — și aici ca și

[5] V. Boroneanț, RMM—MIA, 1, 1977, p. 23—34.
[6] P. Diaconu, *op. cit.*
[7] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 73, fig. 28/a și coperta a II-a.
[8] I. Barnea, în *Dinogetia*, I, București, 1967, fig. 156, p. 251.
[9] *Ibidem.*
[10] J. Abélanet, *Signes sans paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*, Paris, 1986, p. 81—107, fig. 28/16—20.
[11] V. Boroneanț, *op. cit.*
[12] M. Cârciumaru, *op. cit.*, fig. 74/c.
[13] *Ibidem*, fig. 28/a și coperta II-a.

la Dinogetia-Garvăn — sub forma unui dreptunghi. Stînca are în acest loc o ştirbitură (sic) (lucru neobservat de specialistul în problemele de peşteri) datorită căreia partea inferioară a trupului şi picioarelor păsării nu se mai păstrează"[14].

Este lăudabil felul cum P. D. a reuşit să vadă de pe o fotografie mai mult decît V. Boroneanţ, care face următoarea descriere : „Picioarele sînt redate prin două linii în formă de semiparanteză. Ghiarele nu se observă"[15]. De fapt, P. D. observă şi alte lucruri mult mai bine atît decît noi, cît şi decît V. Boroneanţ, ajungînd să indice şi rupturile stîncii (ştirbitură după expresia Dsale, şi ne dă lecţii de vocabular speologic), iar cei care au văzut în realitate aceste picturi nu au observat nimic din toate acestea.

Referitor la o altă pasăre[16], asupra căreia noi am spus că îi lipseşte capul, iată concluzia (tot după o fotografie) a lui P. D. : „Această afirmaţie este făcută în pofida faptului că artistul i-a zugrăvit (sic) un cap de o expresivitate (sic) rar întîlnită în reprezentările parietale"[17]. Apreciem, alături de expresiile potrivite descrierii de mai sus, imaginaţia lui P. D., dar preferăm să îl luăm din nou arbitru pe V. Boroneanţ, cel care, mai mult decît oricare din noi, a zăbovit în faţa acestor reprezentări „... lipsesc doar gîtul şi capul. Aripile desfăşurate sînt sugerate mai simplu... "[18].

Pentru a rămîne în domeniul avifaunei din peştera Gaura Chindiei, referindu-se la fig. 28/k, P. D. conchide că aceasta nu este o pasăre stilizată (cum menţionam noi) ci litera *psi* din alfabetul grecesc. Poate că există o oarecare asemănare a simbolului respectiv cu litera invocată de P. D. pe ceramica de la Capidava, dar dorim să-l informăm că, pe lîngă interpretarea oferită de autorul descoperirii[19], care, în mod corect, îl asemuieşte cu o pasăre, există numeroase reprezentări de acest fel la Peña Escrita, Fuencaliente[20], ca să nu amintim aici decît un singur exemplu în acest sens.

Încă o dovadă că P. D. nu a citit cu atenţia necesară nici cartea noastră, nici studiul lui V. Boroneanţ[21] asupra peşterii Gaura Chindiei, o constituie acuzaţia pe care ne-o aduce că nu am şti ce este o pentagramă (fig. 28/g), pe care o prezentăm ca pe o imagine formată din triunghiuri simple sau unite cîte două la vîrf sau chiar grupate cîte trei. Este curios cum P. D. nu a observat un lucru atît de simplu, întrucît în paragraful respectiv noi nu am făcut altceva decît să redăm o împărţire stabilită de V. Boroneanţ asupra reprezentărilor din peştera Gaura Chindiei, pe care nu ne-am permis să o schimbăm.

P. D. consideră că singurele analogii valabile ale cercului barat sînt cu aşa-zisele mărci de olar din sec. X—XI. Referitor la acestea, ca şi la cruciforme, există însă o întreagă literatură, multe studii elaborate de specialişti de renume în arta rupestră preistorică. Cunoaşterea lor l-ar fi ajutat pe P. D. să înţeleagă semnificaţia nenumăratelor şi variatelor cruciforme măcar din zona iberică (de la Pedra de las Cruces, Pedra del Chan das Cruces, El Palvorin, La Coruña etc.).

[14] P. Diaconu, *op. cit.*, *p.* 57.
[15] V. Boroneanţ, *op. cit.*, *p.* 25.
[16] M. Cârciumaru, *op. cit.*, fig. IV sus.
[17] P. Diaconu, *op. cit.*, *p.* 57.
[18] V. Boroneanţ, *op. cit.*, *p.* 25.
[19] *Ibidem*.
[20] J. Abélanet, *op. cit.*, fig. 25/12.
[21] V. Boroneanţ, *op. cit.*, p. 23—24.

Referitor la „motivul scării", după părerea lui P. D. un alt element de contestare al încadrării desenelor din peştera Gaura Chindiei în epoca metalelor, ar fi indicat ca Dsa să ia cunoştinţă de cele de la Moriscas del Helechal, Palla Rubia (Salamanca), El Zarzal Moriscas del Helechal, Buitres de Peñalsardo (Badajoz) etc. [22], pentru a rămîne doar în regiunea iberică. Menţionăm că toate aceste reprezentări, cu toate că sînt foarte asemănătoare celor din peştera Gaura Chindiei, după cunoştinţele noastre, nu au fost atribuite evului mediu, aşa cum poate ar fi tentat să o facă P.D.

Uneori P. D. recunoaşte că în peştera Gaura Chindiei există cîteva reprezentări care se întîlnesc şi în epoca preistorică, dar, pentru că dorinţa Dsale este de a arăta, indiferent care-i adevărul, apartenenţa lor la epoca medievală, recurge la verdicte tranşante, atribuindu-le, fără vreo demonstraţie, acestei perioade. Atunci cînd nu are nici cele mai vagi analogii cu epoca medievală a unor reprezentări, conchide că „ele sînt o creaţie a timpurilor noastre" [23]. P. D. acceptă totuşi că „două-trei dintre semnele medievale din peştera Gaura Chindiei se întîlnesc şi în epoca preistorică" [24].

Parcurgerea a cît mai multe lucrări de artă rupestră preistorică i-ar fi permis lui P. D. să observe proporţia ridicată a reprezentărilor cu excelente analogii în arta rupestră din epoca metalelor din regiunea circum-mediteraneeană, între care silueta umană din fig. VI din cartea noastră este o adevărată „fosilă directoare", ca să nu mai vorbim de reprezentările solare care nu prea au ce căuta în epoca medievală, iar în epoca bronzului se ştie cît au fost de caracteristice. Sînt numai două exemple care trebuiau să-l îndemne pe P. D. la mai multă prudenţă. Ar fi fost suficient dacă Dsa ar fi cunoscut chiar şi numai importantele analogii în favoarea încadrării stricte în epoca metalelor a siluetei umane din fig. VI (sus dreapta)[25], pentru a nu face afirmaţii destul de riscante în privinţa datării de ansamblu a desenelor din peştera Gaura Chindiei. Silueta umană din fig. VI din cartea noastră, pe lîngă numeroasele asemănări cu multe, chiar foarte multele reprezentări din epoca metalelor, oferă destule situaţii cînd se poate vorbi de analogii care pot merge pînă la identitate. Pe lîngă situaţiile deja menţionate de noi la Le Peyrot (Ariège) şi din peştera Graja (Spania) [26], adăugăm alte cîteva exemple, din cele mai caracteristice, din Spania : Cueva de Higuera (Jáén), Baranco de la Cueva, Fuencaliente (Ciudad Real), Buitres de Peñalsordo (Badajoz), Las Vericas (Granada), Vacas del Retamoso şi Franţa : peştera Monier şi peştera Chêlo (Ollioules) [27].

Este de neînţeles uşurinţa cu care P. D. înfăţişează unele probleme, dînd adesea soluţii categorice fără a cunoaşte realităţile artei rupestre preistorice europene. Este cazul atunci cînd afirmă că „majoritatea « semnelor » (suprafeţe dreptunghiulare acoperite cu nouă puncte dispuse în şiruri de cîte trei, crucile de Malta, pentagrama ...) lipseşte din repertoriul reprezentărilor parietale preistorice" [28]. Oricare din *specialiştii* în

[22] J. Abélanct, *op. cit.*, fig. 24/22–27.
[23] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 57.
[24] *Ibidem*, p. 56.
[25] M. Cârciumaru, *op. cit.*, fig. VI.
[26] *Ibidem*, p. 172.
[27] J. Abélanct, *op. cit.*, p. 81–152; Ph. Hameau, *Les peintures postglaciaires en Provence*, Paris, 1989, p. 15–64.
[28] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 57.

arta rupestră din vestul Europei, dacă ar citi o astfel de afirmație, în cel mai fericit caz ar considera-o plină de nevinovăția necunoscătorului celor mai simple trăsături ale artei rupestre preistorice de pe continentul nostru.

Uneori P. D. ne atribuie afirmații pe care nu le-am făcut niciodată. Așa de exemplu, noi nu am spus că animalul din peștera Oilor este o capră, ci un animal cornut în mișcare [29], după cum nu am scris nici că cel de la Valcamonica este un cerb [30]. Este regretabil că P. D. nu a înțeles nici măcar faptul că între cele două reprezentări era invocată numai o comparare din punct de vedere stilistic.

Alteori imaginația lui P. D. este de neînțeles, pentru că părerea Dsale, referitoare la simbolul fertilității din fig. VIII/e, sau că reprezentarea umană din fig. VIII/d ar constitui o îmbinare de „trei suprafețe dreptunghiulare (unele umplute cu șiruri de puncte) și un animal cu capul în jos" sînt cel puțin bizare.

Referitor la peștera de la Limanu, ca să arătăm, înainte de toate, cît de trunchiat prezintă lucrurile P. D., vom reda considerațiile noastre asupra reprezentărilor din această peșteră: „Animalele pictate în peștera Limanu, din punct de vedere stilistic, nu par a se încadra nici în realismul artei rupestre paleolitice, nici în schematismul și geometrizarea artei rupestre din epoca metalelor. *Dacă nu sînt opera unui pictor mai puțin inițiat al timpurilor istorice*, (s.n.), ele s-ar apropia, într-o oarecare măsură, de un stil figurativ, asemănător, de exemplu, școlii arctice" [31]. Citirea cu atenție a acestor rînduri l-ar fi scutit pe P.D. de efortul analogiilor propuse, ca să nu mai amintim de strădania de a reproduce unele desene din această peșteră. Oricum, ele sînt binevenite, pentru că în acest fel P. D. ne dezvăluie argumentele cu care încearcă uneori să-și susțină supozițiile: unii cai sînt în galop, alții doar merg la pas, unii au frîu, altora le lipsește etc. Pentru toate acestea ei nu pot fi datați decît în sec. IX—XI. Nu este exclus, așa cum am spus și noi, ca aceasta să fie vîrsta lor, dar nu cu astfel de argumente se operează pentru a convinge în lucrările de artă rupestră.

P. D. găsește „resurse" să ne critice chiar pe probleme de cronologie a paleoliticului. Cităm din articolul Dsale: „Dar M. C. manifestă confuzie și în cronologia paleoliticului superior, epocă în care este implicat direct prin preocupările sale de zi cu zi. La p. 14 notează că aurignacianul se datează între 33000 și 26000 î.e.n., ca la p. 17 să susțină că el încetează în jur de 17000 î.e.n. Autorul, din motive pe care cititorul le va afla la p. 63, a evitat să atragă atenția că această cronologie este valabilă pentru Franța și nu pentru teritoriul țării noastre".

La p. 14, la rîndul 6 de sus, noi începem paragraful astfel: „În Franța, între 34000 și 30000 î.e.n.,", iar la rîndul 19, continuam „Între 33000 și 26000 î.e.n., în timpul a două stadii glaciare ... se desfășoară prima mare cultură a paleoliticului superior — aurignacianul". Ceredem că nu încape nici o îndoială că aici este vorba în exclusivitate de Franța.

În schimb, la p. 17 scriam următoarele: „Menționăm că musterianul din România s-a desfășurat ... Aurignacianul era deja cunoscut ... adică pînă spre 17000 î.e.n." Este evident că singura confuzie care poate fi

[29] M. Cârciumaru, *op. cit.*, fig. 27.
[30] *Ibidem*, fig. 16/a.
[31] *Ibidem*, p. 185—186.

invocată aici este cea privitoare la modul în care deslușește P.D. aceste probleme privind geocronologia paleoliticului, este adevărat, în mod scuzabil, complicate pentru Dsa.

Şi pentru că tot a umplut întregul său material de invective, în speranţa că mulţi citesc şi puţini sînt cei care au timp să verifice, Dsa nu se sfieşte să spună că în cartea noastră totul se desfăşoară „sub forma unor tablouri statice, lipsite de orice freamăt artistic, colorate, în schimb, de regretabile erori de ordin geografic, geologic, istoric, zoologic etc. [32] Preferăm ca asupra tuturor acestor nemulţumiri ale lui P.D. să găsească răspunsul fiecare cititor al cărţii noastre.

Ar trebui ca P.D. să-şi revizuiască multe din formulările în care doreşte să epateze, precum „clişee verbale" [33], pentru a arăta, fără a demonstra, că nu stăpînim noţiuni cum sînt arta realistă, naturalistă, schematică, abstractă etc. În realitate, credem că P. D. s-a speriat de toate aceste noţiuni, care nu prea îi sînt familiare, găsind mai comod să transfere neînţelegerea lor asupra autorului cărţii. De aceea, vrem să-i repetăm lui P. D. formularea conform căreia pictura de la Cuciulat este „în stil naturalist şi în maniera realismului paleolitic" pe care o considerăm corectă. Exemplificînd, prin ea P. D. nu oferă o altă soluţie pe care ar considera-o corectă (pentru că nici nu o are), ca în mai toate situaţiile pe care le critică, în schimb demonstrează din plin, de data aceasta, dificultăţile cu care se confruntă în mînuirea vocabularului specific artei rupestre preistorice.

De altfel, trebuie să spunem că lui P. D. îi scapă şi sensul cuvîntului „senzaţie", încît ne simţim datori să-i indicăm cea mai la îndemînă sursă — *Dicţionarul de neologisme*, Bucureşti, 1966.

Oare, după această precizare, lui P.D. continuă să i se pară nepotrivită formularea „galeriile acestei peşteri (Cuciulat, n.n.) ce mai tîrziu avea să servească omului ca adăpost, loc de manifestare a primelor senzaţii şi simţăminte artistice ..." ?

Trebuie să mărturisim „discuţia" lui P. D. ne-a lăsat *perplex* în totalitatea sa, dar au existat unele pasaje care sînt de-a dreptul *hazlii*. Iată, în dorinţa de a interveni cu păreri personale în explicarea *perspectivei răsucite* („*tordue*", cum a fost introdusă această noţiune de abatele H. Breuil), care este soluţia pe care ne-o oferă. Mai întîi Dsa se declară nemulţumit cu precizarea noastră, prin care afirmam: „ ... animalul privit din profil are capul (mai ales coarnele) şi picioarele (de obicei copitele) desenate ca şi cum ar fi văzute din faţă, răsucite deci cu 90°, după o axă longitudinală" [34]. Şi acum, surpriza pe care ne-o oferă în acest sens P. D.: „În „perspectiva răsucită" nu numai capul, dar şi capul (sic) animalului sînt văzute din profil, spre deosebire de coarnele şi, uneori, copitele, care-s văzute din faţă" [35]. Lăsăm cititorului libertatea să se pronunţe asupra contribuţiilor esenţiale oferite de P. D. în cunoaşterea perspectivei „*tordue*". Îi vom preciza lui P. D. că există şi o perspectivă „semi-tordue" şi în legătură cu care aşteptăm noi deslușiri. Aşa că sfatul care ne este oferit de P. D. „Cînd te ocupi de artă preistorică rupestră (sic) nu ţi-e permis să tălmăceşti formula *perspectivă răsucită*" [36] îl vom transfera Dsale sub

[32] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 60.
[33] *Ibidem*.
[34] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 114.
[35] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 60.
[36] *Ibidem*.

forma : Atunci cînd nu te ocupi de artă rupestră preistorică, e bine să te abţii de la explicaţii apoximative, chiar confuze.

O seamă de nemulţumiri a exprimat P. D. referitor la noţiunile de „ciclu" sau „fază" şi lipsa de contemporaneitate a celor două faze invocate pentru regiunea scandinavă. Da, noi menţinem noţiunea de fază şi pentru a justifica că opţiunea noastră este susţinută de o diferenţă în timp vom spune că prima fază naturalistă se plasează în jurul anilor 5000 î.e.n., iar a doua fază, în care sînt surprinse scene agricole, locuinţe, semne solare etc. aparţine epocii bronzului sau perioadelor următoare [37]. Aşa că este într-adevăr vorba de „o confuzie în plus şi nimic mai mult"[38], precum maliţiţios afirmă la adresa noastră P.D., dar, după cum se vede, valabil pentru Dsa.

Aşa cum spuneam, P. D. preferă să citească printre rînduri, poate pentru a vîna greşelile dintr-o lucrare, nu stăpînit de dorinţa de a vedea ce este bun în respectiva lucrare. Aşa ajunge să pună la îndoială cunoştinţele noastre de zoologie şi, culmea, pe cele de geografie şi geologie. Preferăm să nu mai insistăm asupra unor astfel de aspecte, care sînt vădit prezentate subiectiv, în dorinţa de a îndrepta atenţia cititorului spre lucruri mărunte, ca şi cum acestea ar caracteriza întreaga lucrare. Ca să nu mai amintim că P. D. posedă „serioase" cunoştinţe de speologie, oferindu-ne o ocazie unică să aflăm ce sînt speleotemele sau speotemele, încadrînd în această categorie obiecte pe care nici nu le-a văzut vreodată. Vastitatea cunoştinţelor Dsale în domeniul speologiei îi permite să ne ţină o lecţie de ceea ce înseamnă „excavare" în tehnica cioplirii pietrei. Numai că, nevăzînd niciodată acele recipiente pentru ocru din peştera Cioarei de la Boroşteni, îşi închipuie că ele au fost obţinute prin „lovituri pe plan concav" [39] (se vede că a consultat un tipolog în tehnica cioplirii pietrei în preistorie). Nimic mai neadevărat ! Dacă P.D. ar fi posedat cunoştinţe minime de morfologie carstică, ar fi realizat modul în care au fost obţinute aceste recipiente prin intervenţia antropică, printr-un sistem mult mai simplu, avînd în vedere tocmai geneza stalagmitelor.

Într-adevăr, Domnule P.D., „ . . . realitatea este mai crudă decît absurditatea" şi pentru a vedea cît este de mare vă recomand, pentru completarea (se poate citi şi însuşirea) cunoştinţelor dvs. în domeniul recipientelor paleolitice două lucrări utile în acest domeniu : S.A. de Beaune — *Lampes et godets au paléolithique* [40] şi B. şi G. Delluc — *La grotte ornée de Villars* (*Dordogne*) [41].

Atunci cînd am scris „Mărturii ale artei rupestre preistorice în România" (titlul iniţial a fost „Între Altamira şi Cuciulat — simbol şi realitate"), am dorit să oferim cititorului din România o lucrare de popularizare, necesitatea ei fiind impusă de unele descoperiri făcute în ultima vreme în ţara noastră. Am considerat util un istoric al celor mai importante descoperiri de artă rupestră universală şi al celor mai interesante reflexii şi interpretări privind acest grandios fenomen al culturii materiale preistorice.

[37] Această ipoteză este susţinută şi într-o lucrare recentă, care nu ne-a fost accesibilă la redactarea cărţii noastre. Vezi J. Abélanet, *op. cit.*, p. 18—20.

[38] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 60.

[39] *Ibidem*, p. 66, infra. 26.

[40] S. A. de Beaune, *Lampes et godets au Paléolithique*, Paris, 1987.

[41] B. et G. Delluc, Gallia Préhistoire, 17, 1974, 1, p. 1—67.

Poate că ar trebui să spunem că, în afară de peştera Altamira şi alte cîteva de pe Coasta Cantabrică, nu am avut privilegiul să vizităm alte monumente de artă rupestră din Spania şi Franţa, cele două ţări care deţin supremaţia în acest domeniu. În aceste condiţii, desigur bibliografia, cu blibliotecile noastre lipsite de cele mai importante lucrări, a trebuit să suplinească măcar în parte acest neajuns. Cu privire la lucrurile pe care nu le-ai văzut este greu să faci interpretări, aceasta cu atît mai mult cu cît în privinţa semnificaţiei artei din peşterile cele mai importante se pronunţaseră unii dintre cei mai cunoscuţi specialişti.

Este uşor de bănuit că nu întotdeauna am beneficiat de sursa de informare directă asupra unei anumite interpretări. Au existat cîteva situaţii, impuse tocmai de importanţa problemei şi dorinţa de a fi cunoscută de cititor interpretarea respectivă, în care informaţia a fost preluată dintr-o altă lucrare, în lipsa celei originale (carte sau articol). Am socotit util pentru cititor menţionarea în lista bibliografică selectivă nu numai a lucrării care îmi oferea posibilitatea de informare, dar şi a operei originale. P. D. interpretează, în schimb, toate acestea ca pe o intenţie a noastră de a impresiona prin lucrările menţionate în lista bibliografică. Sîntem însă convinşi că în situaţia în care nu am fi specificat decît autorii care au preluat o anumită supoziţie (aşa cum ni se sugerează), am fi fost acuzaţi că nu cunoaştem cine a emis ideea respectivă, atribuind-o altor autori. În ceea ce ne priveşte, nu ştim ce este incorect în a indica în text numele autorului care a făcut o anumită interpretare (J. Leclant, E. Lartet, G. H. Luquet, Th. Mainage, chiar Durkheim) şi a specifica la bibliografia selectivă atît lucrările lor, cît şi cele ale lui L. R. Nougier sau A. Laming-Emperaire, din care am preluat descrierile respective. Bineînţeles că în astfel de situaţii am încercat să redăm o idee sau interpretare cît mai fidel faţă de modul în care ne-au fost oferite acestea de către Nougier sau Laming-Emperaire, tocmai pentru că nu am avut acces la sursa directă de informare. În această categorie intră mai mult de 1/3 din paragrafele incriminate de P.D. că ar fi fost plagiate de noi. Este vorba de cel preluat din L.-R. Nougier, *L'art préhistorique*, p. 48 privind concepţia lui J. Leclant; alte patru din A. Laming-Emperaire, *La signification de l'art rupestre paléolithique*, asupra concepţiilor lui E. Lartet (p. 96) G. H. Luquet (p. 101), E. Durkheim (p. 102) şi Th. Mainage (p. 103) şi în sfîrşit cinci rînduri (p. 165) în legătură cu împărţirea pe care o face H. Kühn asupra artei din Levantul spaniol redată de E. Anati în *Quelques réflexions sur l'art rupestre d'Europe*, aceasta din urmă aproape imposibil de schimbat, pentru că ar fi însemnat denaturarea sensului real.

Ne întrebăm totuşi unde este plagiatul dacă noi am specificat în text autorul care are prioritate asupra ipotezei respective. Desigur că, într-o carte ştiinţifică, cu note şi aparat critic, totul se rezolva prin *apud*. Oare cui foloseşte atîta rea credinţă, cînd se poate uşor observa că noi am fost nevoiţi să ne adaptăm la sistemul unei bibliografii selective, specific unei cărţi de popularizare, care în nici un caz nu poate fi riguros. Am spus noi în vreo situaţie, atunci cînd am preluat anumite idei, împărţiri ale unor faze picturale etc. că acestea sînt părerile noastre? Au fost ele precedate de formulări de felul : După părerea noastră ..., care să însemne însuşirea interpretărilor sau supoziţiilor respective?

Este poate tardiv și lipsit de sens acum să spunem că inițial toate paragrafele oferite spre exemplificare de P.D. pentru a demonstra infracțiunea de plagiat au fost incluse între ghilimele. Numai rațiuni editoriale ne-au determinat să acceptăm renunțarea la ele, pentru a nu crea anumite confuzii pentru mulți cititori, care ar fi crezut că rîndurilor respective s-a dorit să li se dea un alt sens.

Ca să nu mai amintim că între exemplele menționate de P. D. sînt unele privind periodizarea paleoliticului francez. Referitor la acestea, cît am fi încercat noi să le modificăm forma inițială de prezentare, tot trebuia să ne menținem în cadrul cifrelor între care se desfășoară o cultură sau alta. Poate cineva să ne acuze că noi am dorit să se creadă că ne aparține încadrarea între 34000 — 30000 a chatelperonianului francez, sau între 33000 și 26000 a aurignacianului din Franța (a se vedea primele două paragrafe date spre exemplificare de P.D.)? Aveam noi voie să modificăm fizionomia omului de Cro-Magnon, numai de teama de a nu fi acuzați de plagiat de P. D. sau de un alt vînător de greșeli dintr-o lucrare? Ne era permis oare să schimbăm concepția lui A. Laming-Emperaire privind societățile totemice paleolitice (p. 117) sau explicația dată artei preistorice prin riturile de vrăjitorie (p. 135)?

În concluzie, paragrafele incriminate de P. D. (în total 91 de rînduri, adică două pagini și jumătate din cele peste 220 ale cărții), cuprinzînd situațiile relevate, considerăm că sînt departe de noțiunea de plagiat, atîta timp cît lucrările respective au fost menționate la bibliografia selectivă, autorii care au emis o anumită supoziție, fiind preluați dintr-o altă lucrare, au fost menționați în text, sau împărțirea în diferite faze picturale sau precizările cronologice aproape că era imposibil să fie schimbate.

Este regretabil că P. D. a plecat în elaborarea întregului material cu gîndul de a ne discredita cu orice preț și de a nu recunoaște nici un fel de contribuție pe care o aduce cartea noastră la cunoașterea de către marea masă de cititori a acestui important fenomen al culturii materiale preistorice, destul de puțin cunoscut la noi și totuși un subiect mult căutat. De altfel, cartea s-a dorit un îndreptar pentru tinerii care intră în peșteri, în speranța că le va spori interesul și le va folosi în perspectiva unor descoperiri viitoare de artă rupestră în țara noastră. Noi nutrim speranța că cel puțin în parte cartea și-a atins scopul, cu toată concluzia extrem de dură pe care o trage P.D. în finalul fulminantului său articol. Oricum, trebuie să-i exprimăm mulțumirile noastre lui P. D. pentru interesul arătat de Dsa acestei cărți de popularizare și să-i rămînem recunoscători pentru îndelungatul timp pe care bănuim că și l-a consumat într-un freamăt și zbucium care îi sînt caracteristice și de care a fost stăpînit în întreaga sa activitate.

Rămîne desigur acum și în viitor să vedem în ce parte înclină balanța, in care într-un taler este așezat articolul Dsale, iar în celălalt o serie de prezentări, considerăm noi favorabile pînă acum, făcute cărții noastre de o seamă de reputați și adevărați specialiști în arta rupestră din Franța, precum Jean Clottes, Préhistoire Ariégeoise, 43, 1988, p. 233; Philippe Drouin, Spelunca, 22, p. 43—44, sau din Spania, Sergio Ripoll López, Ars Praehistorica, 5—6, 1986—1987, p. 287—288, ca și altele de care numai am auzit, dar pe care nu am avut posibilitatea încă să le vedem.

RÉPONSE À LA CRITIQUE D'UN LIVRE

RÉSUMÉ

Dans SCIVA, 41, 1990, 1, p. 55—56 M. Petre Diaconu a ouvert une discussion dont l'objet est notre livre „Témoignages pour l'existence de l'art rupestre préhistorique en Roumanie; Les deux points incriminés sont : d'abord nos considérations sur l'appartenance culturelle-chronologique de certaines peintures préhistoriques ; ensuite l'accusation de plagiat au sujet de quelques paragraphes empruntés à des auteurs étrangers. a) En placant ces peintures rupestres, considérées par nous appartenant à l'époque des métaux (et pas nécessairement épipaleolitiques et néolitiques) au Moyen-Age, sans argunents convainquants, M. Petre Diaconu fait preuve de son ignorance des réalités notories en ce qui concerne l'art rupestre européen.

b) Quant à l'accusation de plagiat, les quelques paragraphes incriminés sont, en verité, empruntés à des savants étrangers (cités, du rest, dans la bibliographie sélective). Ils nous ont été nécessaires à passer en revue différentes descriptions de ce phénomène sur le plan européen.

Notre intention de populariser la matière de ce livre nous a déterminés à accepter un systhème moins rigureux : à introduire, par exemple, entre guillemets, quelques phrases appartenant à des auteurs étrangers. Nous n'avons jamais laissé l'impression de vouloir nous attribuer les opinions de ces auteurs, d'autant plus que, pour la plupart, leurs nous ont été mentionnées dans le texte même. Nous regrettons le manque de probité de M. Petre Diaconu qui, par le ton emporté de son étude, se place sur la position d'une totale négation.

SARDONIUS = DIURPANEUS?
(Aurelius Victor, *CAES.*, 13.3)

de VASILE LICA

Prof. Vladimir Iliescu la 65 de ani

În cadrul istoriei politice a Daciei pînă la 106 p. Chr., una dintre cele mai importante şi pasionante probleme este succesiunea regilor daci de la Burebista la Decebal. Ea poate să ofere, de asemenea, date preţioase privind reprezentările geto-dacilor despre instituţia regalităţii şi a statului.

Istoriografia succesiunii şi cronologiei dinaştilor daci între reperele amintite nu cuprinde foarte multe titluri dar ele conţin pasionante confruntări şi ipoteze dintre cele mai interesante. Iniţiatorii şi animatorii dezbaterii — sub forma cercetării integrale a problemei — au fost istoricii din şcoala clujeană : C. Daicoviciu [1], H. Daicoviciu [2], N. Gostar [3]. Trebuie amintit — dacă nu chiar inclus în această şcoală — şi istoricul polonez J. Trynkowski [4]. Observaţii importante privind chestiunea au făcut V. Pârvan [5], Vl. Iliescu [6] şi alţii [7]. Dar nu pot fi lăsaţi în afara istoriografiei problemei nici istoricii mai vechi [8].

Divergenţa de opinii constatată în cadrul acestei istoriografii se explică printr-o cauză bine cunoscută pentru întreaga istorie a geţilor şi dacilor, paucitatea extremă a monumentelor literare. De aceea, este de înţeles interesul, entuziasmul chiar, care întîmpină orice nouă descoperire în domeniu. Pentru istoricul Daciei este preţioasă nu doar descoperirea unui izvor literar complet necunoscut, ci şi a unui loc ignorat pînă atunci dintr-un autor bine ştiut sau completarea unui spaţiu alb dintr-o inscripţie ori introducerea unei lecţiuni cu un mai mare grad de pertinenţă în locul alteia marcată prin *crux philologica.*

Această din urmă împrejurare face obiectul prezentei intervenţii. Foarte recent, Vl. Iliescu, într-un savant studiu [9], readuce în discuţie

[1] C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 47—60 = *Dacica*, Cluj, 1969, p. 50—63.

[2] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 112—117 = *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 99—104.

[3] N. Gostar, *Dinaştii daci de la Burebista la Decebal*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 45 — 53 = = N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984, p. 55—59.

[4] J. Trynkowski, Przegląd Historyczny, 59, 1968, 3, p. 442 urm. ; H. Daicoviciu, J. Trynkowski, Dacia, N. S., 14, 1970 p. 99—104.

[5] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 84 urm.

[6] Vl. Iliescu, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 67—75.

[7] R. Vulpe, *Studia Thracologica*, Bucureşti, 1976, p. 15 urm. cu studii fundamentale despre succesiunea agnaţilor. Cîteva observaţii şi la V. Lica, StCl, 22, 1984, p. 57—67 ; idem, *apparatus criticus*, la N. Gostar, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 45—53.

[8] *Apud* D. Cantemir, *Opere*, IX, 1, ed. Dan Sluşanschi, Bucureşti, 1983, p. 159, 175 ; Gh. Şincai, *Opere*, I, ed. F. Fugariu, M. Neagoe, Bucureşti, 1967, p. 5.

[9] Vl. Iliescu, *Zu Aurelius Victor* 13.3, în *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike. Festgabe für Professor Johannes Straub*, ed. Ev. Chrysos, Atena, 1989, p. 106—121.

S C I V A , tomul 42, nr. 3—4, Bucureşti, iulie—decembrie 1991, p. 199—204

7 — c. 3223

un cunoscut text [10] din Aurelius Victor [11]. Acest autor al unor *Historiae abbreviatae ab Augusto Octaviano* [12], redactate în 360—361 p. Chr. consacră împăratului Traian al 13-lea capitol. Textul în discuție (Caes. 13,3) sună astfel : *Quippe primus aut solus etiam uires Romanas trans Istrum propagauit domitis in provinciam Dacorum pileatis + satisque nationibus, Decibalo rege ac + Sardonios.*

Din cîte cunoaștem noi, acest text nu a intrat în dezbaterea problemei succesiunii și cronologiei regilor daci. El a fost utilizat pentru datele oferite în încercările de a completa „catalogul aliaților" lui Decebal în al doilea război cu Traian [13], cu rezultate foarte controversate. Este cunoscut faptul că în locul lui *+satis* s-au propus un mare număr de lecțiuni : *aliis, Iazygis, Sarmatis, Sacis* dar și *capillatis* [14]. Aici este de notat că N. Iorga propunea *comatis* [15]. Pentru *+Sardonius* — punctul nostru de interes — controversa este la fel de acută : *Dardanis uel Sarmatis, Cardueni* și chiar *Sarmizegethusa* de către Th. Mommsen care întregea *ac Sar ⟨mizegethusa ...⟩ donios* [16]. S-a propus și *Sardonis*, etnonim [17], dar și menținerea lecțiunii *Sardonius* [18]. Ultimul editor al lui Aurelius Victor, P. Dufraigne, înlocuia pe + *satis* prin *hirsutis* dar în ceea ce îl privește pe *Sardonius*, el mărturisea : „„encore un texte douteux mais que nous renonçons à corriger" [19].

În studiul amintit, Vl. Iliescu — nemulțumit cu ceea ce acceptase în 1970, — revine asupra unei informații istorice importante dar controversate. Reluînd analiza textului și plecînd de la constatarea că la Aurelius Victor numele Dunării apare sub forma *ISTER*, Vl. Iliescu conchide că autorul a utilizat și izvoare grecești, respectiv Cassius Dio [20], ceea ce ar permite înlocuirea lui *+satis* prin *comatis*. Mergînd mai departe, Vl. Iliescu propune o soluție și pentru lecțiunea + Sardonios, în general corectată printr-un *Volksname*. Arătînd că argumente de ordin filologic impun corectarea printr-un *Königsname*, autorul citat caută soluția printre numele fruntașilor daci menționați de izvoarele literare în timpul războaielor cu Domitian și Traian : *Vezinas, Diegis, Duras, Diurpaneus* și *Bicilis* [21]. Vl. Iliescu se oprește la „triunghiul" *Duras-Diurpaneus-Decebal*, propunînd înlocuirea lui *+Sar-*

[10] Utilizat pînă acum de istoricii români mai ales pentru datele de interes social.

[11] Pentru un concis stadiu al istoriografiei privitoare la Aurelius Victor, cf. Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 106, n. 3. O prezentare amănunțită a autorului și a operei sale, în Aurelius Victor, *Livre des Césars*, ed. P. Dufraigne, Paris, 1975, VII—LXI.

[12] Așa cum apare în manuscrise Cf. P. Dufraigne, *loc. cit.*, VII, n. 1. Editorii moderni au propus *Caesares* sau *Liber de Caesaribus*.

[13] *E. g.*, V. Pârvan, *op. cit.*, p. 119.

[14] *Apud* Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 109—110, n. 31—36.

[15] N. Iorga, ARMSI, S. III, t. XVIII, p. 208, n. 6= *Histoire des Roumains*, I, 2, București, 1939, p. 163.

[16] *Apud* Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 110, n. 37—40.

[17] De către Vl. Iliescu, FHDR, II, București 1970, p. 23 : „... precum și pe regele Decebal, ca și pe *sardoni*" (subl. ns.).

[18] W. Tomaschek, *Die Alten Thraker*, II. 2, Viena, 1894, p. 41, urmat de V. Pârvan, *op. cit.*, p. 119 și de D. Detschew, *Die thrakische Sprachreste*, Viena, 1957 p. 424 :„+ *Sardonius rex Sacorum*, Verbündeter des Decebalus".

[19] P. Dufraigne, *loc. cit.*, p. 101—102, n. 5, propunînd (p. 18) și traducerea : „...les peuples Daces, coiffés du bonnet, et portant de long cheveux, sur qui régnaient Décébale et Sardonius".

[20] Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 115—119.

[21] *FHDR, I*, Indice, *s. vv.*

donios prin *Diurpanio*, ultimul fiind preferat lui *Duras* și din rațiuni paleografice. În final, ne propune următoarea lectură a textului în cauză:... *Dacorum pileatis comatisque* [*s. Dacisque*] *nationibus, Decibalo rege ac Diurpanio*[22]. Așadar, în noua înfățișare, textul lui Aurelius Victor, *Caes.* 13.3, arată că „De bună seamă, el (Traian), primul sau chiar singurul a extins stăpînirea romană peste Istru, transformînd în provincie neamurile pileate și comate ale dacilor, pe cînd domneau Decebal și Diurpaneus".

Deocamdată, nu vedem nici o obiecțiune împotriva noii lecturi propuse de Vl. Iliescu, ea aducînd textul lui Aurelius Victor mai aproape de realitățile dacice.

Noua lectură clarifică textul lui Aurelius Victor în privința acelor *satisque nationibus*, dar ridică o problemă deosebită în fața istoriografiei prin introducerea lecțiunii *Diurpanio* în locul celei marcate prin *crux philologica.* Dealtfel, este cea mai interesantă corectură, fiind prima dată, practic, cînd pentru +*Sardonio* se propune un nume de rege și nu un etnonim[23].

Dacă, pînă acum, istoricul putea, oarecum, să ignore acest text—cu toată încercarea amintită a lui W. Tomaschek și D. Detschew de a-l autentifica pe *Sardonius*, numindu-l *rex Sacorum*[24] — de aici încolo evitarea lui nu mai este posibilă.

Prin urmare, conform mărturiei lui Aurelius Victor, *Caes.* 13.3, în momentul transformării în provincie romană a țării lor, dacii — nobili și comați — aveau în frunte doi regi: Decebal și Diurpaneus. Privită sub unghiul rezultatelor istoriografiei ultimelor decenii, informația este cel puțin incitantă. Dar analiza ei trebuie să se desfășoare liber, fără ingerințe și presiuni istoriografice.

Sub acest unghi, trebuie reluat pe scurt stadiul istoriografiei privind pe *Decebal* și pe *Diurpaneus*, cu speranța de a soluționa veridicitatea textului în dezbatere.

Decebal. Este numele unui celebru rege al dacilor, învins de Traian în a. 106 p. Chr. Numele și faptele sale sînt menționate de către Cassius Dio 67, 6—7; 67, 10; Plinius cel Tînăr, *Epist.* 10, 74.1; Iordanes, *Rom.* 271; *HA*, 24, 10.8 etc. A domnit între anii 86/87-106 p. Chr., venind în fruntea Daciei în împrejurări relatate de către Cassius Dio 67, 6.1, într-un pasaj transmis din fericire prin *Excerpta Valesiana*: „cel mai important război de atunci al romanilor a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora, in vremea aceea, domnea *Decébalos*, căci *Doúras*, care domnise mai înainte, lăsase lui *Decébalos* de bună voie domnia, pentru că era foarte priceput la război"[25]. După mărturia lui Cassius Dio 67,6. 5; 67,7. 1, Decebal îl înfrînge în a. 87 p. Chr. pe C. Fuscus, *praefectus praetorio.*

Diurpaneus. Este un alt rege dac, despre numele și faptele căruia avem relații de la Tacitus prin Orosius 7,10.4 și apoi de la Iordanes, *Get.* 76, care a preluat informația de la Dio Chrysostomos sau de la Tacitus. Autorii citați susțin că *Diurpaneus* l-a înfrînt pe același C. Fuscus, despre care Cassius Dio — s-a văzut — arată că a fost învins de către *Decebal.*

22 *Ibidem*, p. 119—121.
23 Cu excepția semnalată la n. 18.
24 Cf. n. 18.
25 Cf. N. Gostar, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 51.

Istoricii — din latinitatea tîrzie și pînă astăzi — au observat acest fapt și au încercat cîteva soluții pentru rezolvarea problemei. Cei dintîi, între care S. Sarnicki și D. Cantemir [26], numesc înfruntarea dintre Domitian și daci drept *bellum diurpanicum*, altfel spus *Diurpaneus* și *Decebalus* sînt unul și același rege. Chestiunea a atras atenția și altora, între care J. Grimm și H. Leo care sînt de părerea că *Diurpaneus* era un nume propriu în timp ce *Decebalus* era un apelativ [27]. S-a răspuns acestei ipoteze printr-o altă încercare de a pune de acord textele de către A. von Gutschmid [28], C. Brandis [29], C. Patsch [30], C. Daicoviciu [31], ultimul urmat de aproape toți istoricii români [32]. Punctul lor de vedere, cu mici variații [33], este că *Duras* și *Diurpaneus* sînt una și aceeași persoană [34].

Regretatul nostru magistru, N. Gostar, a încercat în 1973 [35] să revigoreze mai vechea ipoteză, propunînd o nouă *Quellenforschung*. În primul rînd, a arătat că nu există nici un argument pertinent pentru identificarea lui *Duras* [36] cu *Diurpaneus* [37], întrucît există și alte izvoare antice — literare și epigrafice — care menționează aceste antroponime, așa încît autenticitatea lor este asigurată [38]. În aceste condiții, analiza textelor amintite mai sus despre dezastrul lui C. Fuscus îl conduce pe N. Gostar la concluzia că „nu avem de ales, deci, decît să admitem că *Diurpaneus* este unul și același cu *Decebalus*. Dealtfel, numele *Decebalus* devine popular numai începînd cu această dată și se pare că nu era uzual înainte la daci. ... Credem că *Decebalus* nu este decît un *supernomen*, un *Siegesname*, acordat lui *Diurpaneus*, în urma strălucitei victorii din anul 85/6 (sau 87) împotriva lui Cornelius Fuscus” [39].

[26] *Supra*, n. 8.

[27] *Apud* C. Brandis, RE, IV, 2247; St. Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris, 1893, p. 206, n. 11. A. Stein, PIR², III, p. 26—27, arată că *Duras* și *Diurpaneus* sînt două persoane diferite. *Contra*, C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 60.

[28] A. von Gutschmid, *Kleine Schriften*, V, Leipzig, 1894, p. 327, 374 *apud* C. Brandis, RE, IV, 2248.

[29] C. Brandis, RE, IV, 2247—2248.

[30] C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian u. Trajan*, Viena, 1937, p. 5, n.3.

[31] C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 60.

[32] Care nu au făcut altceva — cu excepția lui H. Daicoviciu și R. Vulpe — decît să reia afirmația lui C. Daicoviciu.

[33] *E. g.*, C. Patsch, *op. cit.*, p. 11, considera că Decebal era fie o rudă a lui Diurpaneus, fie un *regulus* al unei părți din Dacia.

[34] C. Brandis, RE, IV, 2248: „Duras u. Diurpaneus oder Dorpaneus ist offenbar ein u. dieselbe Person”.

[35] Ceea ce am publicat în SCIVA, 35, 1984, 1, p. 45—53, este o comunicare pe care N. Gostar a susținut-o, în octombrie 1973, la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

[36] *Duras* este menționat și la Criton (Suidas, II, 721), medicul grec al lui Traian și însoțitor al acestuia în Dacia, într-un pasaj descoperit de I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 126. După D. Detschew, *Sprachreste*, p. 154, *s.v. Duras* este „Kurzform von Δουραζερις”, ceea ce nu ar fi imposibil.

[37] D. Detschew, *Sprachreste*, p. 150, *s.v.* înregistrează formele: *Diurpaneus*, *Dorpaneus*, Δορπανας, Δυρπαναις EI (p. 126, 141) asociază însă pe *Diuppaneus* (CIL, VI, 16903) cu *Diopaneus* (JÖAI, 15, 1912, p. 238, nr. 42 (Beiblatt). Pe de altă parte, C. Patsch, *op. cit.*, p. 5, n. 3, și N. Gostar, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 51, consideră că *Diuppaneus* este de fapt *Diurpaneus* ceea ce ar fi mai probabil dat fiind că acest *D.* este *Sterissae f(ilius) Dacus*. Ar putea fi luată în discuție și forma *Diurpagissa* (CIL, III, 14574) înregistrată tot de către D. Detschew, *Sprachreste*, p. 142. Toate acestea arată, credem, că nu se mai poate pune, în mod serios, problema identificării lui *Duras* cu *Diurpaneus*!

[38] N. Gostar, *op. cit.*, p. 51.

[39] *Ibidem*, p. 52.

Cum se acordă textul lui din Aurelius Victor cu informațiile transmise de Tacitus, Dio Chrysostomos (?) și Cassius Dio și, implicit, cu interpretările lor în istoriografie?

După cît se pare, informația din *Caes.* 13.3 nu își află loc în cadrul reconstituirilor propuse de cele două ipoteze, prezentate mai sus. Pentru că acest *condominium* Decebal-Diurpaneus afirmat de către Aurelius Victor are puține șanse de credibilitate în fața unor informații transmise de contemporani ai evenimentelor. Dacă istoricii care susțin că *Duras = Diurpaneus* vor să ia în considerare informația lui Aurelius Victor, ei trebuie să admită — în mod necesar — faptul că, în a. 106 p. Chr., Dacia era condusă de *doi* regi. Ideea din urmă nu are nimic neobișnuit și ea a fost avansată demult, înainte de a se impune formula „stat dac centralizat și independent" [40]. Dar *condominium*-ul nu poate fi acceptat de acești istorici din rațiuni cronologice, pentru că — după opinia lor — *Diurpaneus*, în momentul renunțării la tron, se afla la o vîrstă înaintată [41].

Afirmația lui Aurelius Victor, *Caes.* 13.3, nu poate fi acceptată nici de cei care au formulat ipoteza identității lui *Diurpaneus* cu *Decebalus*. Fiind aici, trebuie arătat că, din parte-ne, ipoteza Gutschmid-Patsch-Daicoviciu, cu toată surprinzătorea reducție a lui *Duras* [42], nu poate rezolva satisfăcător problema pentru că nu răspunde la cele două întrebări esențiale: 1°. de la cine a preluat Decebal domnia? 2°. cine l-a învins pe C. Fuscus? Este motivul pentru care susținem ipoteza Sarnicki-Grimm-Gostar, pînă acum cea mai bine articulată și mai apropiată de textele antice.

Dacă — în actualul stadiu al cercetării — informația lui Aurelius Victor, *Caes.* 13.3, poate fi înregistrată doar sub titlu de inventar, este utilă, totuși, încercarea de a descoperi elementele care l-au determinat pe autor să-l alăture pe *Diurpaneus* lui Decebal.

Ar putea fi luate în considerare două elemente strîns legate între ele. Cel dintîi are în vedere faptul că întrucît cele două izvoare ale sale, Tacitus și Cassius Dio [43], îl numesc în mod diferit pe ultimul rege al dacilor, Aurelius Victor trage de aici concluzia că au fost doi regi: *Decebal* și *Diurpaneus*. Această încheiere consună perfect pentru istoricul latin cu informația — poate de la Cassius Dio, în primul rînd — că dacii erau împărțiți in *pilophoroi-pileati* și *kometai-capillati*. Foarte probabil că reprezentările lui Aurelius Victor despre aceste denominațiuni sociale au o conotație, dacă nu etnică, cel puțin una *spațial-teritorială*. Prin urmare, nu este în afara acestei logici ca Aurelius Victor să fi văzut normală prezența a *doi* regi în fruntea acestor două grupări: *pileati* și *comati*.

40 C. Brandis, RE, IV, 2250; C. Patsch, *op. cit.*, p. 11—12; A. Stein, PIR², III, p. 26—27, afirma că *Duras* era regele întregii Dacii iar *Diurpaneus* stăpînea doar o parte a ei; A. von Domaszewski, Rheinisches Museum, 48, 1893, p. 241, n. 3, îl considera pe *Diegis* un „Klientelfürst in der kleinen Walachei" etc.

41 C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 61; R. Vulpe, *Studia*, p. 19.

42 Pentru că nu pot fi considerate altfel afirmațiile lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 5, n. 3, despre *Diurpaneus*: „im Exzerpt aus Dio Cassius LXVIII 6,1 verderbt zu Duras" ori C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 60; „O oarecare încurcătură pricinuiește menționarea la Dio Cassius, Exc. 67,6 a unui alt rege dac care cedează de bună voie domnia lui Decebal în cursul primei campanii a lui Domitian (87 e.n.) cu numele de Duras".

43 P. Dufraigne, *loc. cit.*, p. 31; Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 110, 118—119.

Întrucît în izvoarele lui Aurelius Victor sînt menţionaţi, ca regi ai dacilor, *Diurpaneus* şi *Decebal*, vedem în toate acestea încă un argument pentru a susţine că *Sardonius = Diurpaneus*. Şi, în atari condiţii, dacă încă o emendaţie nu este prea mult, textul lui Aurelius Victor, *Caes.* 13.3, ar putea fi corectat prin ... *Decibalo rege* [*qui et*] *Diurpanio*.

Iunie 1990

SARDONIUS = DIURPANEUS? (AURELIUS VICTOR, *CAES.*, 13.3)

ZUSAMMENFASSUNG

Von der Vermutung von Vl. Iliescu (Anm. 9) ausgehend, derzufolge an der Stelle Aur. Vict., *Caes.*, 13,3, *Diurpanio* anstatt **Sardonio* zu lesen ist, kommt Vf. auf folgende Schlüsse : 1) Duras ≠ Diurpaneus (Anm. 36 — 38); 2) Diurpaneus war der letzte Dakerkönig, wobei *Decebal* bloß ein *supernomen* war (Anm. 26—27, 39); 3) das sich bei Aur. Vict. ergebende „Doppelkönigtum" (*Decebal* und *Diurpaneus*) ist womöglich auf die Anwesenheit in seinen Quellen (Tacitus und Cass. Dio) der zwei Königsnamen und der zwei *sozialen* Kategorien (*pileati* und *comati*) zurückzuführen; wahrscheinlich sah Aur. Vict. in den letzteren, wenn nicht eine ethnische, wenigstens eine räumliche, territoriale Dualität, daher das Bestehen zweier Könige an der Spitze der *pileati* bzw. *comati*; 4) unter diesen Umständen, schlägt Vf. mit erforderlichen Vorbehalt vor: ... *Decibalo rege* [qui et] Diurpanio.

NOI DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN ROMÂNIA

de ALEXANDRU PĂUNESCU şi CORNEL IVANCIUC

Intensele cercetări efectuate în ultimii şase ani (1985–1990), au dus la descoperirea unui important număr de obiecte litice, atribuite pe criterii tehnico-tipologice paleoliticului. Aceste piese au fost prelevate atît de la suprafaţa unor terase sau platouri, cît şi din aluviunile recente ale unor rîuri mai mari sau mai mici.

Dacă materialul litic găsit în solul răscolit de plugul care a atins stratul cu piesele aflate *in situ* poate să ne sugereze poziţia stratigrafică a nivelului de locuire, ca, de pildă, cel gravetian final, în schimb inventarul litic prelevat din aluviunile recente ale unor văi — deci, în poziţie secundară — nu ne permite decît o încadrare cronologică bazată pe criterii tehnico-tipologice, precum şi pe un grad mai mult sau mai puţin pronunţat al patinei, lustrului şi rulării piesei.

Vom prezenta în cele ce urmează rezultatele acestor cercetări pe provincii istorice, începînd întîi cu cele din Transilvania (I-nord-vestul Depresiunii Maramureş; II-Munţii Făgăraş-zona Şaua Şerbota-vîrful Mîzgavului de Creastă; III-Valea Arpaşului), urmate de cele din Oltenia (IV-Valea Argetoaia; V-Valea Desnăţuiului) şi, în sfîrşit, cele din Muntenia (VI-Valea Oltului-sat Ulmi; VII-Valea Oboga-sat Ipoteşti; VIII-Valea Dîrjovului; IX-Valea Tesluiului-sat Rădeşti; X-Valea Vedea-sat Vineţi; XI-Valea Cotmenei-sat Cotmeana; XII-Valea Teleormanului-oraş Costeşti; XIII-Valea Neajlovului-sat Gruiu; XIV-Valea Bascovului-zona Valea Ursului-Drăganu; XV-Valea Argeşului-zona Băiculeşti-Piteşti-Leordeni).

Este important de reţinut că în marea lor majoritate punctele prezentate aici reprezintă descoperiri noi. Numai cîteva aflate in zone unde, în ultimele patru decenii (mai precis, începînd din 1954), s-au efectuat cercetări intense, au fost investigate şi acum (cum este cazul Văii Dîrjovului), oferind noi şi interesante obiecte litice.

I. NORD-VESTUL DEPRESIUNII MARAMUREŞ
(jud. Maramureş)

În perioada 1987–1990 cercetările s-au concentrat îndeosebi asupra depozitelor teraselor joase şi medii, cit şi a depozitelor aluviale recente ale văilor Izei şi Tisei. S-au cercetat, astfel, culoarul depresionar Bîrsana — Vadul Izei al Văii Izei, sectorul Bocicoi — Cearda, al segmentului Văii Tisei din Depresiunea Sighet, aluviunile pîrîului secundar Tepliţa, cît şi sectorul inferior al Văii Ronişoara.

S C I V A, tomul 42, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1991, p. 205—220

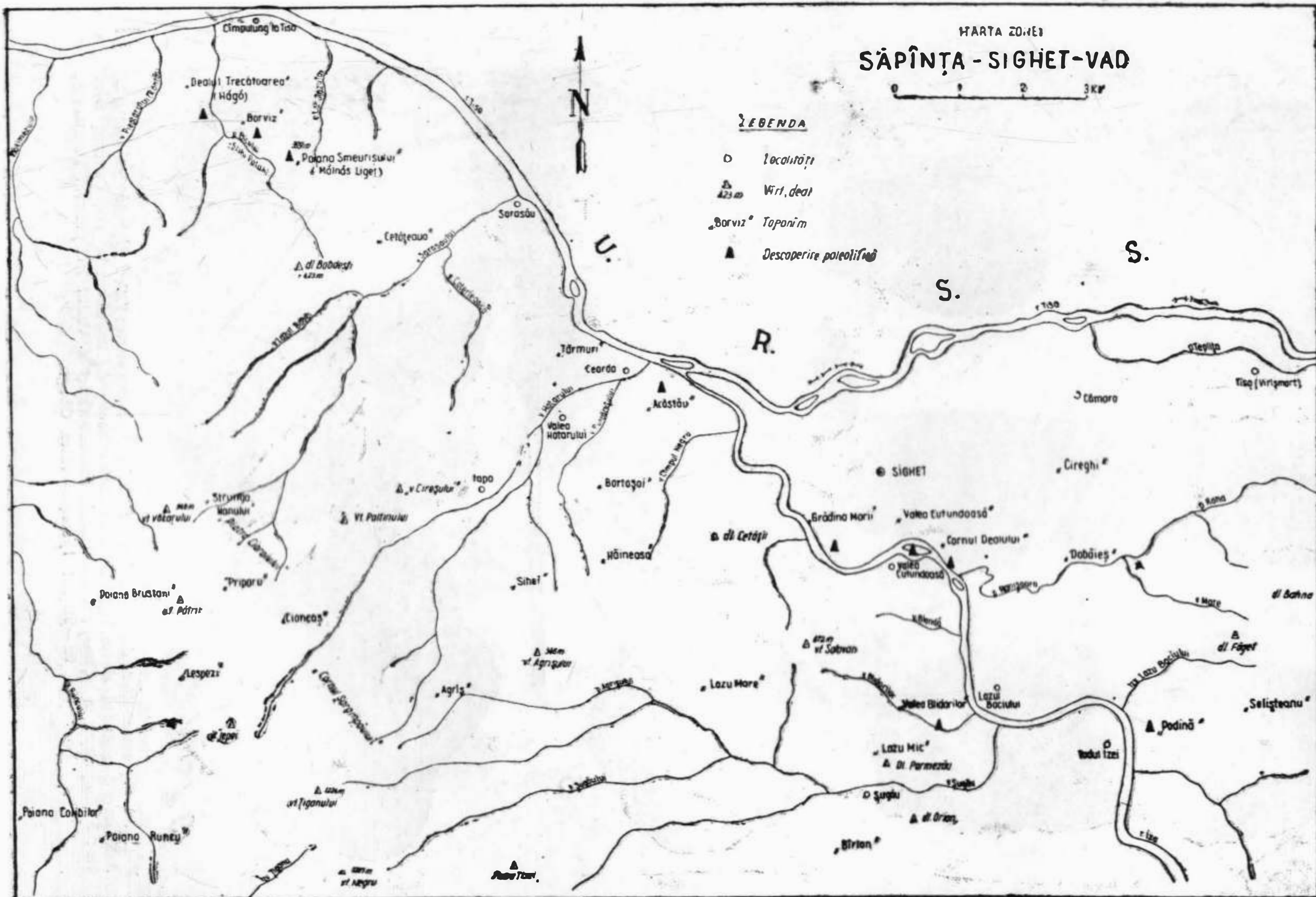

Fig. 1. Harta descoperirilor paleolitice din zona Săpînța – Sighet-Vad.

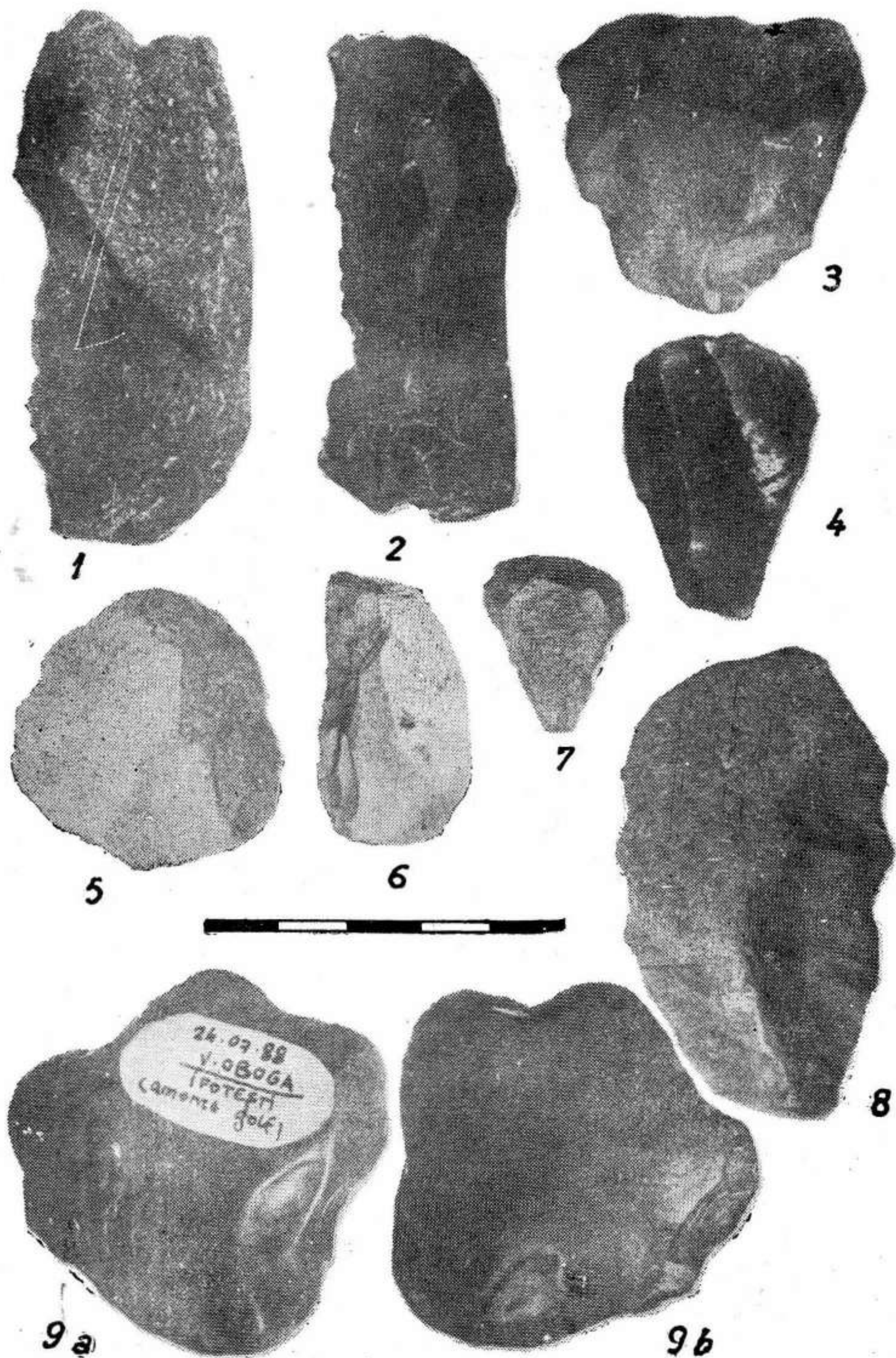

Fig. 2. 1—9 piese de silex, șist negru și gresie silicioasă cu glauconit ; 1, 2, 7 Sighetul Marmației—Acăstău ; 3 Sighetul Marmației-sat Valea Cufundoasă ; 4 Cîmpulung la Tisa-punctul Borviz ; 5 Cîmpulung la Tisa-punctul Locul Zmeurișului ; 6 Vadul Izei-punctul Podină ; 8, 9a—9b sat Ipotești—valea Oboga.

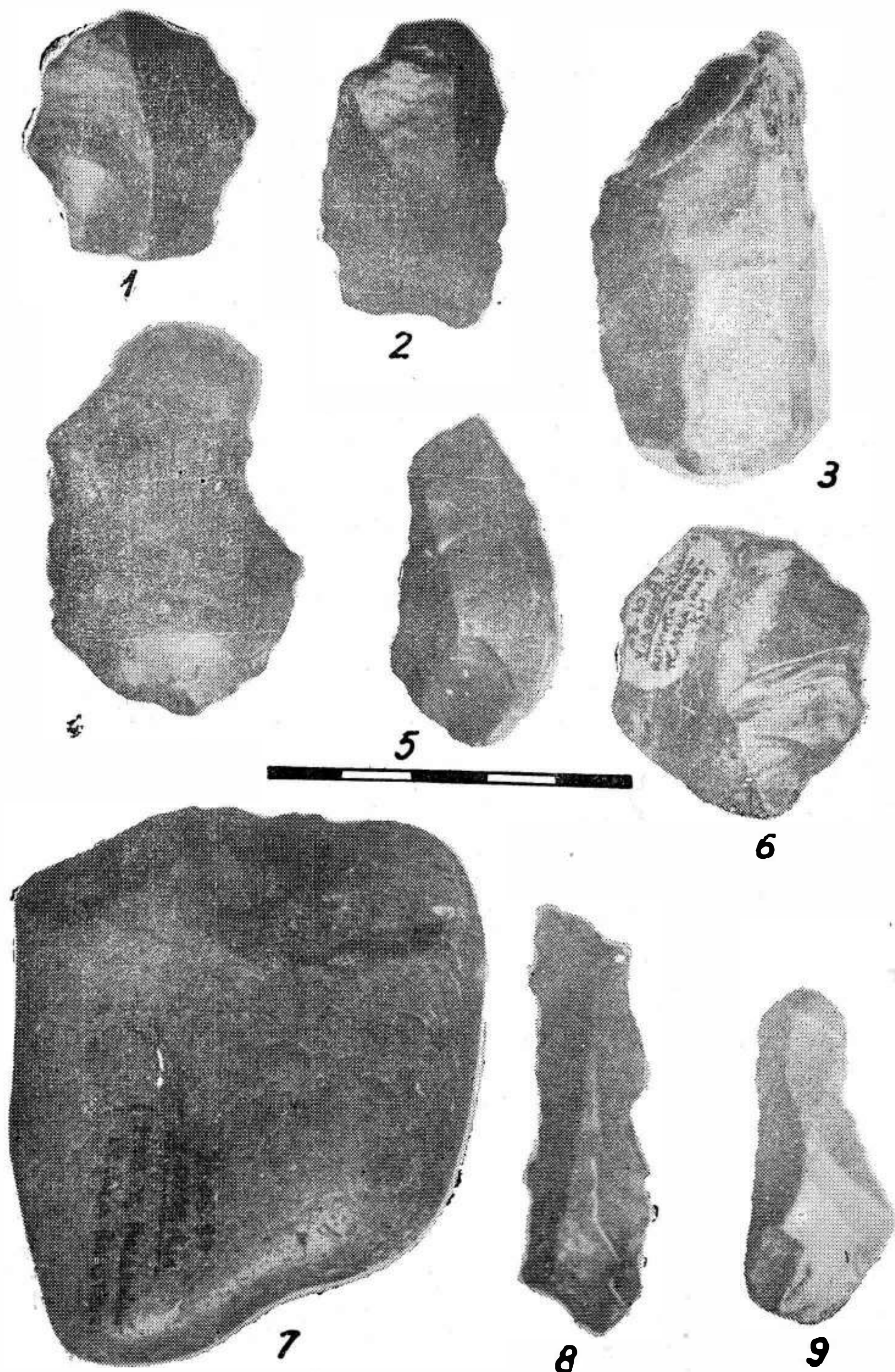

Fig. 3. 1—9 piese de silex; 1 satul Valea Mare-valea Dîrjovului; 2 satul Vineţi—Spineni — valea Vedea; 3 satul Cotmeana-valea Cotmeana; 4 satul Furdueşti—valea Neajlovului; 5 satul Valea Ursului-valea Bascov; 6, 8 satul Baloteasca—Leordeni — valea Argeşului; 7 satul Moara Mocanului—valea Argeşului; 9 Piteşti—pod C.F.R.-valea Argeşului.

1a

1b

Fig.4. 1a — 1b cioplitor bifacial din silex — satul Baloteasca-Leordeni, valea Argeșului.

De asemenea, s-au investigat depunerile şi conurile aluviale recente ale pîrîului Şugău, precum şi cele ale văilor: Blidarilor, Blondă, Cîmpu Negru, Hotarului, Sarasăului, Coholazului și Bîcului (fig. 1).

1. *Valea Izei*[1]. Geomorfologii consideră că această vale a fost împinsă pînă sub bordura dealului Solovan, curgînd inițial pe o veche albie pleistocenă a Tisei. După retragerea acesteia spre nord-vest, Iza a moştenit ca afluent de dreapta Valea Ronişoarei. Este de reţinut faptul că aluviunile Izei conțin o serie de roci ca: silicolite, cuarțite, andezite, (preluate din văile Mara, Cosău, Şugău), menilite, silex negru, diverse gresii silicioase sau cu glauconit, tufuri, tufite, marne etc.

Cercetarea atentă a aluviunilor recente ale Izei a dus la descoperirea, în poziție secundară, a unor piese litice atribuite din punct de vedere tehnico-tipologic paleoliticului, în punctele: Cornu Dealului, Grădina Morii — Ştrand şi Valea Cufundoasă.

Fără îndoială, aceste piese provin din depozitele unor terase medii care au fost fie distruse, fie intens spălate.

a. „*Cornu Dealului*" situat la 267 m altitudine, acest punct se găseşte la circa 2 km sud-vest de centrul oraşului Sighet, spre confluenţa Izei cu Valea Ronişoarei (aprox. 0,400 km amonte). Depozitul la care ne referim s-a dezvoltat mai ales pe malul drept al Izei, avînd o lungime de aprox. 250 m şi o înălţime maximă de 1m. Din aceste aluviuni au fost prelevate două piese: o aşchie mică de radiolarit, cu pete lăptoase (alburii-albastre), cu retuşe fine şi talon cvasipunctiform (3,1 × 2,2 × × 0,7 cm) şi un nucleu globular de silex negru lucios, de mărime mijlocie, pe care se observă negativele de desprindere a cîtorva aşchii mici şi destul de late (5,1 × 4,3 × 2,7 cm). Ambele obiecte ar putea aparţine mai degrabă paleoliticului superior decît celui mijlociu.

b. „*Grădina Morii*" — *Ştrand*. Se află la cca 1,2 km vest-sud-vest de centrul oraşului Sighet şi la aprox. 0,350 km în amonte de puntea de la „Grădina Morii". Este vorba de o depunere dezvoltată spre malul drept al Izei, avînd o lungime de 300 m şi o înălţime de aprox. 0,80 m.

De aici provin două piese: o aşchie (4,3 × 3,0 × 1,0) de tip Levallois, cu talon punctiform, din rocă grezoasă de culoare neagră mată, avînd retuşe subţiri mixte pe o latură (racloar simplu drept) şi un nucleu mic discoidal de silex negru lucios (3,8 × 3,4 × 1,7 cm). Tipologic, cele două piese pot fi atribuite musterianului.

c. „*Valea Cufundoasă*". Punctul se găseşte la cca 0,700 km de podul de peste Iza, în marginea satului Valea Cufundoasă (localitate componentă a oraşului Sighet).

Depunerea aluvionară are astăzi aspectul unei renii lungi de 400 m, lată de 20 — 30 m, avînd o inălţime de 1,00 — 1,30 m. Din aceste aluviuni provin două piese litice. Una, descoperită în centrul depunerii amintite, într-o excavaţie formată în urma extragerii nisipului şi a balastului, reprezintă o aşchie Levallois cu talon neted (4,6 × 4,6 × 1,5 cm), de silex

[1] Valeria Velcea și Al. Savu, în *Geografia României*, III (Carpații și Depresiunea Transilvaniei), București, 1987, p. 77; Al. Roşu, *Geografia fizică a României*, București, 1980, p. 234; Gr. Posea şi colab., *Judeţul Maramureş*, Bucureşti, 1980, p. 34, 53: V. Mutihac, L. Ionesi, în *Geologia României*, Bucureşti, 1973, p. 605—607.

cenuşiu închis mat, cu o foarte pronunţată patină de culoare cafeniu deschisă. Piesa prezintă un lustru şi o rulare accentuată, iar la extremitatea distală posedă peste retuşele iniţiale, groase, denticulate, neregulate, o altă serie de retuşe, realizate cu mult în urma cioplirii ei (fig. 2/3).

Cea de-a doua piesă, prelevată tot de pe marginea unei alte asemenea excavări, la o depărtare de cca 6 m de prima, este reprezentată de un nucleu globular (cu desprinderi aşchiale mici pe aproape toate feţele), de silex brun-mat patinat dar nerulat (6,2 × 3,5 × 3,6 cm).

Dacă din punct de vedere tehnico-tipologic, prima piesă ar putea fi atribuită *premusterianului* sau poate unui musterian timpuriu, în schimb cea de-a doua pare a se încadra într-o fază timpurie a paleoliticului mijlociu.

2. *Aşezarea din punctul „Podină”*. Aflată în marginea nordică a satului Vadul Izei (comună suburbană a oraşului Sighetu-Marmaţiei), pe versantul vest-sud-vestic al Daelului Făget. Terasa pe care se află aşezarea pare să fi evoluat în directă concordanţă cu terasa medie a Tisei [2]. Această terasă a fost compartimentată în două segmente de izvorul Lazul Baciului. Terasa „Podinei”, care ne preocupă, are o altitudine relativă de circa 60 m şi una absolută de 320 m (pe muchie), şi, este delimitată la nord de izvorul Lazul Baciului, iar la sud de o rîpă înaltă, în apropierea căreia curge Iza. S-au descoperit, pe o lungime de circa 300 m şi o lăţime de aprox. 150 m, în zona puternic erodată, fie pe fundul ravenelor, pînă la o adîncime de circa 1 m, fie în preajma lor, un număr de 22 piese litice. Ca tipuri se disting : racloar simplu drept cu retuşe semi-Quina pe aşchie parţial cu cortex, avînd talonul neted, de silex maroniu lucios (3,8 ×2,0 ×1,4 cm) (fig. 2/6), piesă cu *encoche* inversă pe aşchie masivă cu talon cortical din gresie silicioasă cu glauconit (9,6 × 6,6 × 1,7 cm), racloar transversal concav (cu retuşe subţiri directe), pe aşchie masivă, parţial cu cortex, cu talon cvasi-punctiform, din gresie silicioasă cu glauconit (6,6 × 6,5 × 2,6 cm), aşchie tip Levallois cu talon neted, parţial retuşată (retuşe subţiri) pe una din laturi, din menilit cenuşiu-maroniu (4,5 × × 4,4 × 1,3 cm), cuţit *à dos* natural (cu cortex), pe aşchie fragmentară din rocă grezoasă maroniu-brună (4,1 × 2,8 × 1,1 cm), lamă fragmentară neretuşată din gresie silicioasă, precum şi aşchii simple şi spărturi din silex, gresie silicioasă, menilit, silex cenuşiu-negricios, cenuşiu-maroniu uşor lucios şi chiar tufit.

Cu toată puţinătatea materialului, totuşi, avînd, în vedere atît tehnica de prelucrare cît şi tipologia obiectelor descrise, sîntem înclinaţi să credem că pe această terasă ar fi existat o locuire musteriană tîrzie, dacă nu chiar una din faza timpurie a aurignacianului.

3. *Aşezarea din punctul „Acăstău”*. Este situată la circa 3 km vest de oraşul Sighet, pe teritoriul satului Cearda. Punctul denumit de localnici „Acăstău”, se află la o altitudine absolută de 280 m, pe un rest dintr-o terasă de aprox. 20 m, puternic erodată a Tisei, în apropierea podului rutier, de pe partea stîngă a şoselei Sighet-Sarasău. Această terasă este înconjurată pe trei laturi de ape : la est de Iza, la nord de Tisa (unde la circa 0,200 km se situează şi confluenţa celor două rîuri), iar la vest de Valea Hotarului care în apropiere confluează în Tisa (sub 0,200 km).

[2] S. Năstăseanu, în *Dări de seamă*, XL (1952—1953), Bucureşti, 1956, p. 67.

Terasa în discuţie a suferit pe latura sudică prefaceri importante, fiind tăiată în două de debleul căii ferate Cîmpulung la Tisa-Ucraina Transcarpatică.

Cele 50 de obiecte litice au fost recoltate numai de pe latura dinspre şosea, mai precis de pe terenul din partea foişorului grăniceresc. Ele constau din: racloar transversal oblic (cu retuşe abrupte subţiri) pe aşchie din gresie silicioasă (5,9 × 4,5 × 1,4 cm), cioplitor bifacial pe galet de cuarţit vineţiu (8,0 × 4,4 × 2,5 cm), gratoar pe aşchie retuşată din gresie silicioasă cu glauconit (2.8 × 2,0 × 0,6 cm), piesă cu *encoche* directă spre extremitatea distală, pe aşchie mijlocie din gresie silicioasă, piesă microlitică cu retuşe parţial abrupte, parţial semi-abrupte, din silex negru lucios, aşchie tip „felie de citrică" parţial cu cortex şi parţial retuşată pe tăiş, din gresie silicioasă, aşchie fragmentară parţial retuşată din obsidiană cenuşiu-translucidă, aşchie microlitică tot din obsidiană, precum şi lame, lamele, aşchii mici şi mijlocii, simple, la care se adaugă spărturi şi două nuclee (unul inform microlitic din gresie silicioasă cu granulaţie fină, altul atipic, cu desprinderi aşchiale dispuse lateral pe o faţă a bulgărului, cu cortex din gresie silicioasă), toate cioplite din roci diverse (silex, gresie silicioasă, cuarţit) (fig. 2/1, 2, 7).

Atît din punct de vedere tehnico-tipologic cît şi dimensional, credem, că materialul litic descris, ţinînd seama şi de materia primă în care a fost prelucrat (ne referim în primul rînd la obsidiana de bună calitate), aparţine unei locuiri gravetiene tîrzii sau epigravetiene.

4. *Aşezarea din punctul „Dealul Trecătorii" (Hágó).* Se găseşte la circa 12 km vest de oraşul Sighet, pe teritoriul satului Cîmpulung la Tisa, mai precis la aprox. 1 km de podul de peste pîrîul Bîcu (Sziki Patok). Din punct de vedere geomorfologic, micul platou terasat artificial (pe care s-au plantat puieţi de nuci), ar fi putut constitui fie o terasă secundară a pîrîului Bîcu, fie un glacis-terasă discontinuu în profil longitudinal.

Punctul din care au fost prelevate piesele litice se află cantonat în stînga porţii (metalice) a livezii I.A.S., şi constituie partea central-superioară a platoului în discuţie. Materialele au fost recoltate de la baza primelor terasări artificiale din aglomeratele vulcanice, puternic alterate şi spălate complet de argile.

Inventarul litic este destul de sărac şi cuprinde: aşchie de tip Levallois, cu talon faţetat plan, neretuşată (6,6 × 3,5 × 1,2 cm), gratoar atipic pe aşchie masivă, parţial denticulată pe laturile lungi, cu talon neted foarte lat (4,8 × 3,1 × 1,9 cm), şi cîteva aşchii relativ mici, toate piesele fiind cioplite din gresie silicioasă cu glauconit. Cu toată sărăcia materialului, este foarte posibil ca acesta să aparţină unei etape, probabil timpurii a aurignacianului din zonă.

5. *Aşezarea din punctul „Borviz".* Situat la circa 0,600 — 0,700 km sud de „Dealul Trecătorii", acest punct se află tot pe teritoriul comunei Cîmpulung la Tisa.

Materialul litic a fost prelevat de pe o suprafaţă restrînsă, din punctul de minimă altitudine al drumului de căruţă aflat la circa 20 — 25 m de clădirea fostelor băi şi de izvorul mineral. Locul în cauză pare un mic tăpşan delimitat la nord de un torent care curge pe sub colină, debuşînd puţin mai jos în Pîrîul Borvizului, cunoscut şi sub denumirea de Valea

Doboşlazului. Din punct de vedere geomorfologic, nu este exclus ca această colină să constituie tot un rest de glacis-terasă, pe relief sarmaţian.

Inventarul litic constă din 25 piese în cea mai mare parte microlitice. Ca tipuri întîlnim: racloar simplu convex pe aşchie mică (3,5 × 2,1 × × 1,1 cm), piesă cu o mică *encoche* pe lamă fragmentară (3,0 × 1,8 × × 0,4 cm), piesă cu *encoche* pe aşchie mică (3,0 × 3,4 × 0,4 cm), nucleu piramidal (4,0 × 2,8 × 1,8 cm) (fig. 2/4), precum şi lamele, aşchii mici şi mijlocii simple, lucrate din silex de bună calitate, hornstein, gresie silicioasă şi tufit.

Tipologic, acest material ar putea fi atribuit gravetianului evoluat, dacă nu chiar final. Prin poziţia favorabilă a punctului, cît şi prin prezenţa izvorului mineral şi a apei dulci, credem că aici a existat o locuire intensă gravetiană, care impune cercetări sistematice.

6. *Aşezările din punctul „Locul Zmeurişului"* (*Málnás Liget*). Acest punct se află situat pe coasta unui deal a cărui altitudine atinge circa 399 m. De pe vîrf, el se prezintă sub forma unei culmi, foarte abrupte spre est, avînd şase proeminenţe uşor marcante. Se găseşte la aprox. 2 km sud de satul Cîmpulung la Tisa şi la circa 1 km sud-est de punctul precedent, „Borviz".

Cele 12 piese litice au fost descoperite în mai multe puncte din zona aflată spre Valea Borvizului. S-au putut distinge următoarele tipuri: gratoar atipic (apropiat tipului carenat atipic), pe aşchie masivă (4,1 × × 3,8 × 1,7 cm) (fig. 2/5), piesă cu *encoche* (5,1 × 3,2 × 1,9 cm), piesă denticulată (2,9 × 2,4 × 0,9 cm), lamă cu retuşe de folosire pe laturile lungi, parţial trunchiată şi retuşată abrupt (3,8 × 1,9 × 0,7 cm), lame şi aşchii simple, toate cioplite din gresie silicioasă cu glauconit, silex şi obsidiană cenuşie translucidă.

Puţinătatea materialului nu ne îngăduie o încadrare mai precisă. Totuşi este foarte posibil, ca atît tipologic, cît şi dimensional inventarul litic de aici să aparţină unei locuiri gravetiene.

7. *Valea Blidarilor — sub Dealul Solovan, la baza conurilor de dejecţie-oraşul Sighet.*

Din acest punct provine o aşchie denticulată (cu retuşe subţiri denticulate), avînd talonul neted, din gresie silicioasă cu glauconit (5,8 × 5,3 × 1,3). Tehnico-tipologic piesa ar putea fi atribuită musterianului.

II. MUNŢII FĂGĂRAŞULUI, ZONA ŞAUA ŞERBOTA — VÎRFUL MÎZGAVULUI (MOSCAVULUI) DIN CREASTĂ (nord—nord—vestul jud. Argeş)

La altitudinea de circa 2240 m, in preajma traseului turistic, s-a descoperit pe platoul dintre vîrfurile I şi II ale Mîzgavului (2212 m şi 2277 m), o aşchie microlitică cu talon punctiform, din silex cafeniu deschis, uşor lucios, care ar putea aparţine unui paleolitic superior (probabil gravetian). Piesa a fost prelevată de la nivelul platoului, de pe solul scheletic, format pe paragnaise şi micaşisturi, conţinînd aşchii de diverse dimensiuni, dislocate din roca de bază, şi cristale întregi: sau fragmentare de staurolit, disten şi granaţi de dimensiuni mici.[3]

[3] Dim. Cezar, AUB — Ştiinţele Naturii, Geologie—Geografie, 16, 1967, 1, p. 23.

Dacă viitoarele cercetări vor confirma prezenţa în acest punct situat la o altitudine atît de ridicată (cea mai mare din cîte cunoaştem pînă acum, şi care depăşeşte cu cîteva sute de metri pe cea din Peştera Mică din Valea Tătarului — Masivul Tătaru — Munţii Bucegi, cantonată la 1548 m[4]), a mai multor obiecte litice, prelucrate intenţionat, atunci, s-ar putea spune că vînătorii paleolitici ar fi putut să folosească Şaua Şerbotei, puternic individualizată în peisajul făgărăşan, drept un punct de popas sau bivuac în timpul campaniilor cinegetice, pe direcţia sud-nord sau invers, dacă nu cumva chiar şi în lungul crestei.

Accesul ipotetic al acestei pendulări pe verticală, inaugurate în tardiglaciar, s-ar fi putut desfăşura pe Valea Topologului, prin Căldarea Mieilor şi de acolo peste Şaua Şerbotei, iar în continuare prin Căldarea Mare, de-a lungul Pîrîului Şerbota pînă în Valea Porumbacului, şi invers.

III. VALEA ARPAŞULUI (jud. Sibiu)

La circa 2 km în amonte de satul Arpaşu de Sus (com. Arpaşu de Jos), într-un depozit de pietrişuri şi bolovănişuri, la contactul dintre glacisul piemontan şi glacisul terminal de versant, aflat spre malul drept al văii, (la aprox. 520 m altitudine), s-a găsit o aşchie nucleală masivă, neretuşată din silex mat vineţiu, cu nuanţe maronii (4,4 × 4,4 × 2,5 cm).

Fiind cu totul nesemnificativă din punct de vedere tehnico-tipologic, această piesă găsită într-o poziţie secundară, nu ne îngăduie s-o atribuim decît cu rezervă paleoliticului (probabil superior?).

IV. VALEA ARGETOAIA
(sat Dumbrava, com. Dumbrava de Sus, jud. Mehedinţi).

Sectorul de unde au fost recoltate piesele se găseşte la circa 1,5 km amonte de satul Dumbrava de Jos. Acest punct situat aproximativ perpendicular pe satul Dumbrava de Sus (circa 0,800 km), reprezintă o confluenţă minoră a doi torenţi. Torentul care vine din dreapta, (dinspre terasa superioară), denumit Matca Miesei, are o lungime de cîteva sute de metri. Din materialul conului de dejecţie al acestui torent (cu o lungime de circa 30 — 40 m şi o lăţime de aprox. 25 m), bine aluvionat, au fost prelevate cele două piese litice.

Este vorba de un racloar dublu convex-concav pe aşchie Levallois atipică cu talon faţetat, avînd retuşe subţiri şi o largă desprindere inversă, cioplit într-un silex vineţiu mat patinat (5,2 × 4,3 × 1,4 cm), precum şi de o aşchie fragmentară simplă de opal lucios (galben-maroniu), ambele putînd fi, cu probabilitate, atribuite musterianului.

V. VALEA DESNĂŢUIULUI
(sat Bechet, com. Orodel, jud. Dolj)

Punctul de unde a fost prelevată piesa se găseşte la circa 0,300 — — 0,400 km amonte de satul Bechet, într-un sector în care rîul Desnăţui

[4] P. Samson şi C. Rădulescu, Ocrotirea Naturii (Buletinul Comisiei pentru ocrotirea monumentelor naturii), 7, 1963, p. 73—83.

curge pe vechea albie naturală (după o porţiune amenajată), într-o mică depunere de pietrişuri, dezvoltată spre malul stîng. Este vorba de un fragment de nucleu (probabil piramidal, pe care se disiting negativele unor lame şi lamele) de silex maroniu-vineţiu cu o pronunţată patină şi lustru, prezentînd şi o rulare accentuată (4,3 × 4,2 × 2,2 cm). Tipologic, acest nucleu ar putea fi atribuit paleoliticului superior.

VI. VALEA OLTULUI
(sat Ulmi, com. Milcov, jud. Olt)

În anul 1986 s-a descoperit înainte de ridicarea lacului de acumulare şi a digului de protecţie, în aluviunile recente ale Oltului (spre malul stîng al acestuia), un cioplitor bifacial terminal pe galet globular cu tăişul larg sinuos. Piesa, lucrată într-un silex maroniu-gălbui, nu prezintă un grad atît de pronunţat de patină, lustru şi rulare (8,5 × 8,7 × 6,4cm), şi ar putea fi prin urmare atribuită unei etape, probabil evoluate, a paleoliticului inferior.

VII. VALEA OBOGA
(sat Ipoteşti, com. Milcov, jud, Olt)

Cele şapte piese litice au fost găsite pe o suprafaţă relativ restrînsă, cu aluviuni recente ale Văii Oboga care străbate teritoriul satului Ipoteşti. În acest sector valea are o pantă accentuată retezînd practic depunerile pleistocene din malul stîng al Oltului, situat în linie dreaptă la maximum 0,800 km spre vest. La circa 0,200 — 0,300 km mai jos, se disting în albia relativ lată, pe sub malurile tot mai înalte, mătcile secate pe care a curs valea, izolînd la mijloc o depunere mai proeminentă şi uşor bombată cu aluviuni ce conţin şi galete rulate de silex.

Ca tipuri de piese distingem : cuţit *à dos* natural (cu cortex), avînd talonul cortical şi retuşe subţiri abrupte directe, de silex maroniu cu patină, lustru şi rulare pronunţată (4,0 × 3,6 × 1,6 cm) aşchie *Levallois* atipică, cu talonul cortical şi cu retuşe groase denticulate abrupte alterne, de silex maroniu cu un grad foarte pronunţat de patină, lustru şi rulare (5,4 × 5,1 × 1,6 cm), vîrf pseudo-Levallois cu talon mic neted, şi retuşe subţiri directe denticulate, de silex maroniu patinat, cu lustru foarte slab, dar cu rulare pronunţată (3,3 × 5,0 × 1,0) cm, precum şi patru aşchii simple, din care numai una singură cu talon cortical, restul cu talon neted (fig. 2/8, 9a — 9b). Aceste aşchii, de dimensiuni mici şi mijlocii, prezintă retuşe fie subţiri abrupte directe, sau subţiri denticulate directe, fie abrupte groase denticulate directe, ori subţiri mixte denticulate. Ele sînt cioplite din aceeaşi varietate de silex maroniu, avînd un grad destul de pronunţat de patină, lustru şi rulare. Ţinînd seama atît de aspectul tehnico-tipologic cît şi de gradul pronunţat de patină, lustru şi rulare ne îngăduim să atribuim acest material litic unei etape, probabil evoluate, a paleoliticului inferior, cunoscută şi sub denumirea de premusterian.

Este necesar să amintim că, în aluviunile Văii Oboga (reactivată numai la ploi cu regim torenţial sau după topirea zăpezilor), s-au mai des-

coperit în anul 1974 alte două piese (un cioplitor unifacial terminal şi o piesă bifacială încadrată tipologic în acheuleanul superior).[5]

Sperăm ca viitoarele cercetări să aibă în vedere săpături ample în malurile înalte ale acestei văi. Scopul lor este de a descoperi în depunerile pleistocene, unele obiecte litice şi eventuale resturi faunistice (macro şi micromamifere) în poziţie *in situ*.

VIII. VALEA DÎRJOVULUI (jud. Olt)

Această vale — ne referim îndeosebi la segmentul cuprins între localităţile Priseaca—Brebeni—Ipoteşti—a constituit obiectul unor intense investigaţii de teren în perioada 1954—1980 [6]. Aceste cercetări, de o importanţă deosebită pentru cunoaşterea cuaternarului, au fost efectuate de către I. N. Moroşan, C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, P. I. Dicu şi alţii. În cei aproape 25 de ani, au fost descoperite în aluviunile recente ale Dîrjovului circa 200 de piese atribuite tehnico-tipologic paleoliticului inferior.

Cercetările care au continuat între 1985—1990 s-au concentrat în special în sectorul cuprins între Priseaca şi aval de Brebeni, sector care atinge o lungime de aprox. 18 km. Investigaţiile recente ne-au îngăduit unele observaţii demne de reţinut. S-a constatat că valea şi-a modificat considerabil aspectul. În ultima vreme, înălţarea mai multor stăvilare a dus la creşterea cotelor pe mai multe porţiuni, favorizînd băltirea apei pe suprafeţe destul de mari şi, implicit, înmlăştinarea. De asemenea, lucrările de hidroamelioraţii din zona Mierleşti-Bălteni au dus la ridicarea nivelului Văii Chiara (cel mai important afluent al Dîrjovului) şi la apariţia unei mai mari zone înmlăştinate la confluenţa lor din zona gării Recea. Toate acestea ne permit să credem că într-un viitor nu prea îndepărtat va exista riscul ca Valea Dîrjovului să se colmateze.

Cele opt piese litice găsite în ultimii cinci ani au fost descoperite în trei zone: cinci dintre ele pe teritoriul satului Valea Mare, două în zona satelor Recea şi Bîrca şi una pe teritoriul satului Brebeni.

a) *Zona satului Valea Mare.* Din aluviunile recente, dezvoltate mai mult spre malul drept al văii, s-au prelevat următoarele piese: cioplitor bifacial, parţial lateral, pe galet de formă cvasiparalelipipedică (avînd pe una din feţe numeroase desprinderi dispuse oarecum în trepte, iar pe cealaltă doar o singură desprindere largă şi altele mai mici spre tăiş) de silex vineţiu-gălbui mat nepatinat, fără lustru şi rulare (5,6 × 8,4 × 4,3 cm), cioplitor unifacial terminal pe galet de formă cvasitriunghiulară, cu tăişul larg, aproape rectiliniu şi retuşat (cu retuşe groase) de silex cafeniu mat, slab patinat dar fără lustru şi rulare (14,6 × 12,4 × 4,4 cm), aşchie corticală cu talon neted şi cu retuşe subţiri directe şi inverse neregulate de silex cafeniu deschis patinat cu lustru şi rulare (4,7 × 3,6 × 1,8 cm),

[5] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 524, fig. 3/1; idem, L'Anthropologie (Paris), 93 (1989), 1, p. 129, fig. 4/1.

[6] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi I. N. Moroşan, Dacia, N. S., 3, 1959, p. 17—24; C. S. Nicolăescu-Plopşor, Materiale, 7, 1961, p. 11—13; L. Roşu şi M. Butoi, Rev Muz, 6, 1973, p. 535—541; Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 523—526; idem, L'Anthropologie (Paris), 93 (1989), 1, p. 129—131.

aşchie simplă cu talon lat neted, avînd retuşe groase denticulate directe şi inverse, de silex cafeniu închis patinat, cu lustru şi rulare (3.4 × 3,2 × × 1,1 cm) (fig. 3/1).

Aceste piese aparţin tehnico-tipologic, probabil, premusterianului. Cele care nu prezintă urme de rulare par să fi fost antrenate de ape dintr-un sediment al terasei aflate în apropiere de locul descoperirii (din albia minoră), unde zăceau în poziţie *in situ*.

Cea de-a cincea piesă, găsită în cea mai mare depunere aluvionară situată spre malul stîng al văii, la o depărtare de circa 0,400 km de şcoala generală, constă dintr-un nucleu prismatic pe care se disting negativele a două desprinderi de lamele, de silex cafeniu mat slab patinat dar fără lustru şi rulare (4,6 × 3,2 × 3,1 cm).

Tipologic, această piesă se poate încadra în paleoliticul superior (probabil aurignacian).

b) *Zona satelor Recea şi Bîrca*. Dintre cele două piese, prima a fost descoperită la circa 1 km amonte de gara Recea într-o depunere de aluviuni recente dezvoltată pe malul stîng, iar cea de-a doua la o distanţă de aprox. 0,400 — 0,500 km faţă de podul şi gara Recea (sat Bîrca) într-o porţiune foarte îngustă şi cu maluri înalte, pe fundul văii puţin adînci. Prima piesă reprezintă o aşchie corticală cu talon neted avînd retuşe groase denticulate directe neregulate şi o *encoche* inversă în vîrf, de silex cafeniu deschis cu patină, lustru şi rulare (2,9 × 3,3 × 1,0 cm).

Cea de-a doua piesă este un cioplitor unifacial terminal pe galet masiv cvasiglobular spart pe jumătate, cu unele desprinderi largi şi altele mai mici spre tăiş, dispuse oarecum vertical în trepte, de silex cafeniu mat slab patinat, fără urme de lustru şi rulare (6,1 × 8,9 × 7,4 cm). Ambele piese ar putea aparţine tipologic premusterianului.

c) *Zona satului Brebeni*. Singura piesă, descoperită sub podul rutier din satul Brebeni (şoseaua Slatina-Drăgăneşti Olt) într-o mică depunere dezvoltată pe malul stîng al văii, este reprezentată printr-o bifacială atipică cvasidiscoidală avînd desprinderi largi pe ambele feţe şi marginile denticulate, menţinînd la bază o porţiune groasă cu cortex, de silex cafeniu deschis cu patină, lustru şi rulare (4,8 × 5,2 × 2,1 cm). Ca şi piesele precedente, această bifacială atipică ar putea fi atribuită premusterianului.

IX. VALEA TESLUIULUI
(sat Rădeşti, com. Oporelu, jud. Olt)

În aluviunile recente ale Tesluiului (afluent pe stînga al Oltului), în zona de confluenţă a celor două ape, s-a găsit o aşchie de tip Levallois cu talonul spart ulterior, avînd retuşe subţiri neregulate, de silex cafeniu deschis, puternic patinat cu lustru şi slabe urme de rulare (3,2 × 1,6 × × 0,7 cm). Ea ar putea aparţine premusterianului, dacă nu chiar musterianului.

Menţionăm că, tot din aluviunile acestei văi (din zona cuprinsă între satele Beria de Sus şi Teslui), s-au mai găsit, în anul 1974, alte treisprezece piese (cioplitoare, aşchii, un racloar etc.) care, tehnico-tipologic şi după gradul de patină, lustru şi rulare, ar putea aparţine unei etape tîrzii a paleoliticului inferior (premusterianului) sau poate chiar musterianului timpuriu.

X. VALEA VEDEA
(sat Vineţi, com. Spineni, jud. Olt)

Cele trei piese descoperite în aluviunile recente ale rîului au fost găsite la circa 1,5 — 2,5 km în amonte de balastiera sezonieră situată în marginea sudică a satului Vineţi.

Prima piesă este o aşchie simplă, parţial cu cortex, cu talonul faţetat plan şi bulb relativ proeminent ; ea prezintă o *encoche* directă şi retuşe subţiri alterne, obţinute datorită rulării. Lucrată într-un silex cafeniu puternic patinat şi avînd urme pronunţate de lustru şi rulare, această piesă, de dimensiunile 5,8 × 4,6 × 1,1 cm, ar putea fi încadrată în premusterian.

Cea de-a doua piesă, reprezintă o aşchie Levallois, cu talon mic neted, cu retuşe abrupte subţiri directe fin denticulate, de silex cafeniu cu patină, lustru şi rulare foarte pronunţată (4,2 × 2,6 × 1,0 cm) care ar aparţine, credem, unei etape mai evoluate a paleoliticului inferior (fig. 3/2).

Cea de-a treia piesă o constituie un nucleu prismatic cu un singur plan de lovire de silex maroniu, slab patinat fără urme de lustru şi rulare (3,6 × 3,3 × 2,6 cm) atribuit tipologic paleoliticului superior (probabil aurignacian). Acest nucleu provine dintr-un sector relativ îngustat al Văii Vedei, cu maluri mai înalte şi cu pietrişuri de dimensiuni ceva mai mari.

Este necesar să amintim că în aluviunile Văii Vedei, în zona satelor Morăreşti-Făgeţelu, ca şi în cea cuprinsă între satele Tătuleşti-Optaşi s-au mai găsit de către P. I. Dicu, între 1977—1982, alte zece piese, din care unele atribuite paleoliticului inferior, iar altele musterianului.[7]

XI. VALEA COTMEANA
— (zona satului Cotmeana, jud. Argeş)

Cercetată în 1988, pe o lungime de circa 8—9 km, între şoseaua Rîmnicu Vîlcea-Piteşti şi nordul comunei Răchiţele (Cocu), s-a observat că în sectorul genetic al Văii Cotmenei există cea mai mare pondere de silex din întreg cuprinsul Piemontului eponim.

Această rocă se găseşte sub formă de galete mari, colţuroase, unele sparte natural, putînd depăşi 0,35 — 0,40 m în diametru. După o cădere de pantă relativ mare, Valea Cotmenei îşi lărgeşte treptat lunca, iar spre sudul comunei Cotmeana, în patul aluvionar, încep să apară nisipurile şi pietrişurile mărunte, acestea din urmă dispuse sub formă de cordoane lungi, în lungul albiei minore.

Cele trei piese litice (una culeasă în mijlocul albiei, iar celelalte în pietrişurile mărunte), au fost descoperite în amonte de biserica Mănăstirii Cotmeana (mai puţin de 1 km de aceasta), pe o suprafaţă de maximum 0,300 km.

Ca tipuri de piese distingem : aşchie Levallois atipică cu talon cortical, şi cu retuşe subţiri directe, de silex maroniu deschis mat, cu patină, lustru şi rulare slabă (4,4 × 3,4 × 1,0 cm), aşchie Levallois tipică, cu talon mic neted, cu retuşe subţiri directe fin denticulate, de silex vineţiu-

7 P. I. Dicu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 582, 585 ; idem, Revista „Argeş" 18, 1982, 8(135), p. 15.

maroniu cu patină, lustru și rulare slabă (6,6 × 3,3 × 1,6 cm) și, în sfîrșit, o așchie simplă, parțial cu cortex, cu talon mic spre punctiform avînd două desprinderi largi inverse la extremitatea bazală, cu retușe subțiri denticulate, directe, de silex maroniu închis mat, cu lustru și patină slabă, dar cu o rulare relativ pronunțată (5,8 × 3,5 × 1,7 cm) (fig. 3/3).

Avînd în vedere atît tipologia cît și gradul de patină și rulare, sîntem înclinați să credem că aceste piese ar putea aparține unei etape tîrzii premusteriene, dacă nu chiar musterianului.

Menționăm faptul că din aceeași zonă a comunei Cotmeana (satele Pielești—Vîrloveni—Cotmeana) provin, din aluviunile recente ale văii amintite, 49 piese litice aparținînd premusterianului sau chiar musterianului [8], precum și un fragment molar atribuit, se pare, speciei ***Archidiskodon meridionalis*** Nesti [9].

XII. VALEA TELEORMANULUI
(zona orașului Costești, jud. Argeș)

Cercetările efectuate în 1988 s-au concentrat pe Valea Teleormanului, în sectorul aval de oraș, pe o distanță de circa 3 km, începînd de la podul C.F.R.

S-a descoperit, cu această ocazie, la aprox. 1,5 km aval de podul amintit, pe malul drept al rîului, într-un depozit aluvial din albia minoră, o lamă cu retușe fine de folosire, de silex maroniu-mat, slab patinat (5,0 × × 2,0 × 0,7 cm). Această piesă ar putea fi atribuită tipologic paleoliticului superior (probabil, aurignacianului).

Amintim că pe această vale, ceva mai la sud de Costești, în zona comunei Buzoești (satele Șerboeni și Cornățel), s-au mai găsit în anii 1966 și 1977 alte trei piese de silex, din care una ar putea aparține paleoliticului inferior (etapa mai timpurie), iar două premusterianului, dacă nu chiar musterianului [10].

XIII. VALEA NEAJLOVULUI
(zona satelor Gruiu, com. Căteasca și Furduești, com. Rătești, jud. Argeș)

În aluviunile recente, relativ compacte, constituite din pietrișuri și nisipuri aflate în albia Neajlovului, s-au găsit, în 1987—1988, trei piese de silex.

Prima, s-a descoperit la cca 0,500 km sud-est aval de satul Gruiu, cea de-a doua la aprox. 1 km aval de satul Gruiu, mai exact după confluența Neajlovului cu Neajlovelul, iar ultima la cca 1 km amonte de satul Furduești.

Prima piesă reprezintă un racloar simplu drept pe cuțit *à dos*, natural (cu cortex) cu talon cortical avînd retușe subțiri inverse, de silex cafeniu

[8] P. I. Dicu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 585—586.

[9] Al. Păunescu, cercetări 1977. Determinarea molarului o datorăm lui P. Samson și C. Rădulescu.

[10] I. Nania, SCIVA, 23, 1972, 2, p. 236; Paul I. Dicu, *op. cit.*, p. 585.

deschis cu lustru şi patină slabă, nerular (6,6 × 3,2 × 1,3 cm), cea de-a doua o constituie un cioplitor bifacial terminal, pe galet cvasiglobular cu tăişul larg sinuos, din radiolarit fără lustru, patină şi rulare (5,5 × 5,1 × × 3,3 cm), iar cea de-a treia piesă este o aşchie simplă cu talon neted lat şi oblic, cu retuşe mixte denticulate, de silex cafeniu avînd un grad pronunţat de patină, lustru şi rulare (4,5 × 3,5 × 1,6 cm) (fig. 3/4). Atît tipologic, cît şi ţinînd seama de gradul de patină, lustru şi rulare, primele două piese ar putea fi atribuite mai degrabă musterianului decît premusterianului, iar ultima, probabil, unei etape mai timpurii a paleoliticului inferior.

Este necesar să amintim că din aluviunile recente ale Neajlovului din aceeaşi zonă a comunei Răteşti (satul Ciupa-Mănciuleşti) provine un alt cuţit *à dos* natural (cu cortex) de silex aparţinînd, se pare, paleoliticului inferior [11].

XIV. VALEA BASCOVULUI

— (zona satului Valea Ursului, com. suburbană, Bascov, jud. Argeş)

Această vale a fost cercetată în anul 1988, între nordul comunei Bascov şi capătul vestic al comunei Drăganu, pe o lungime de cca 8—9 km.

În aluviunile recente ale Bascovului s-au descoperit trei piese litice în raza satului Valea Ursului. Cea dintîi a fost culeasă din apropierea primului pod rutier (situat în amonte, la aprox. 0,100 km) a doua, la o distanţă de cca 0,300 km vest de satul Drăganu-Olteni, iar cea de-a treia, spre capătul vestic al comunei Drăganu (la aprox. 0,600 km în preajma livezii I.A.S.) într-o depunere de pietrişuri mai mari, la confluenţa celor două pîrîuri ale Bascovului.

Prima piesă reprezintă o aşchie Levallois tipică cu talon cvasifaţetat plan, cu retuşe plate (iniţial fiind folosită ca racloar simplu convex), căpătînd ulterior prin rulare, retuşe subţiri fin denticulate, de silex maroniu închis, cu lustru, patină şi rulare slabă (5,0 × 2,6 × 0,6 cm) (fig. 3/5) cea de-a doua piesă este o aşchie mică de descojire, cu talon neted, avînd o dublă *encoche* directă şi o desprindere laterală inversă la extremitatea proximală, de silex cafeniu închis cu patină şi lustru slab, nerulată (3,2 × 2,1 × 1,0 cm), iar ultima piesă o constituie o aşchie Levallois atipică, cu talon cortical de silex cafeniu deschis, slab patinat, fără lustru şi nerulată (3,0 × 2,6 × 0,6 cm). Din punct de vedere tehnico-tipologic aceste piese ar putea fi atribuite musterianului.

Este interesant de relevat că din aluviunile recente ale acestei văi, atît în zona comunei Cotmeana (satele Linteşti, Ursoaia), cît şi cea a satelor Drăganu-Olteni şi Prislopu Mic (com. Bascov), mai provin alte 31 piese litice, din care 29 aparţin, se pare, premusterianului şi musterianului, iar două paleoliticului superior (probabil, aurignacianului) [12]. De asemenea, amintim că pe teritoriul satului Drăganu-Olteni s-a găsit în anul 1958, o ramură orizontală dreaptă a unei mandibule de *Archidiskodon meridionalis* Nesti [13].

[11] I. Nania, SCIVA, 15, 1964, 4, p. 520.
[12] P. I. Dicu, *op. cit.*, p. 582.
[13] L. Apostol, R. Stancu, St. Com Piteşti, 1, 1968, p. 168.

XV. VALEA ARGEŞULUI
(zona Băiculeşti—Piteşti—Leordeni, jud. Argeş)

În aluviunile recente ale Argeşului au fost descoperite în perioada 1987—1990, în zonele Băiculeşti-Piteşti-Leordeni, un număr de 15 piese litice.

a) *Zona comunei Băiculeşti—sat Valea Brazilor.* La cca. 1,5 km nord-vest de gara Băiculeşti şi la aprox. 0,400 km est de satul Valea Brazilor, a fost găsită în 1987, pe un mic prag de bolovănişuri din albia minoră a rîului, un cioplitor bifacial parţial, terminal, pe galet paralelipipedic, cu tăişul îngust rectiliniu, de silex vineţiu deschis cu lustru şi patină slabă şi uşor rulat (7,2 × 5,0 × 4,7 cm). Cea de-a doua piesă, a fost descoperită în apropiere (la cca. 10—15 m amonte). Ea reprezintă un cioplitor unifacial terminal pe galet masiv paralelipipedic, cu tăişul concav obţinut prin cîteva desprinderi (din care una largă) dispuse oarecum vertical, de silex maroniu deschis-vineţiu cu lustru şi patină slabă, nerulat (10,6 ×11,5 × 5,0 cm).

Ambele piese aparţin, probabil, premusterianului. Slabele urme de rulare la prima piesă şi lipsa rulării la cea de-a doua, ar fi o dovadă că aceste cioplitoare au fost antrenate de ape dintr-un sediment al terasei aflat în apropiere de locul găsirii lor în albia minoră, unde zăceau în poziţie *in situ.*

b) *Zona municipiului Piteşti.* La cca. 0,150 km sub barajul lacului de acumulare al oraşului (lacul Ştefăneşti), spre malul drept al rîului, într-o depunere de pietrişuri şi bolovănişuri, s-a descoperit în 1987 un cioplitor bifacial terminal, pe galet de formă cvasiprismatică, cu tăişul îngust, de silex cafeniu deschis patinat, cu lustru slab şi uşor rulat (5,5 × 6,3 × × 3,2 cm).

Alte două piese au fost găsite în anul 1989 în aluviunile recente ale rîului, în apropiere de podul C.F.R. (Goleşti-Piteşti). La aprox. 0,300 km aval de pod, Argeşul se desparte în două braţe, între ele dezvoltîndu-se un ostrov de cca 1,200 km lungime. Braţul din stînga al acestuia a depus spre interiorul ostrovului la cca 20 m de bifurcaţie, aluviuni fine constituite din nisipuri şi pietrişuri cu un diametru sub 3 cm. În cea mai mare parte a anului, zona în discuţie se află sub apele lacului de acumulare.

De aici s-a prelevat o lamă tip Levallois, cu talon faţetat drept, avînd retuşe subţiri fin denticulate directe şi o desprindere largă inversă la extremitatea proximală, de silex maroniu lucios cu patină, lustru şi rulare pronunţată (5,1 × 2,2 × 1,0 cm) (fig. 3/9).

O altă piesă a fost găsită în aluviunile albiei braţului principal al rîului, la mică distanţă de reunirea cu braţul secundar (la cca 1,200 km aval de pod). Această piesă reprezintă un nucleu pe galet ovalar masiv, cu un plan de lovire (cvasiorizontal lat) la o extremitate, de pe marginea căreia, pe una din feţe, se disting cel puţin trei desprinderi oarecum paralele (7,9 × 8,2 × 5,1 cm). Nucleul este cioplit dintr-un silex maroniu cu patină şi luciu relativ pronunţate avînd urme de rulare. Cele trei piese descrise ar putea fi atribuite premusterianului.

c) *Zona comunei Leordeni* (satele Moara Mocanului şi Baloteasca). În vechea balastieră din zona satului Moara Mocanului, care se înfăţişa

în anul 1987, ca un cordon de pietrișuri înalt de cca 4—5 m, s-a descoperit (pe la jumătatea acestuia, în partea sudică dinspre rîul ce curge la aprox. 0,400 km), un cioplitor unifacial terminal pe galet cvasiparalelipipedic cu tăiș sinuos dar destul de larg, de silex cafeniu, slab patinat cu urme de lustru și rulare mai puțin pronunțată (8,9 × 7,3 × 3,5 cm) (fig. 3/7). Piesa ar putea aparține unei etape probabil evoluate a paleoliticului inferior.

O a doua piesă a fost găsită în punctul „La Cișmea", aflat la cca 2 km nord-est de satul Moara Mocanului. Din cordonul de pietrișuri, în prezent distrus, provine un cioplitor unifacial terminal pe galet cvasio-valar, cu tăișul larg, ușor sinuos, de silex maroniu deschis cu lustru și patină slabă, nerulat (6.5 × 6,7 × 4,3 cm).

Cea de-a treia piesă a fost descoperită în 1987 în incinta balastierei (III) situate în fața unei mari deschideri a albiei, puternic sedimentată, continuată în aval cu marele cot al Argeșului în care se varsă, la cca 1—1,5 km valea Budișteanca. Este vorba de un cioplitor bifacial parțial, terminal pe galet cvasiparalelipipedic prelucrat la ambele capete cu un tăiș scurt la unul din capete, iar la celălalt mai larg, de silex gălbui-vinețiu cu lustru și patină slabă, nerulat (6,4 × 4,9 × 4 cm).

Ambele cioplitoare descrise ar putea aparține premusterianului. Lipsa rulării lor ar fi o dovadă, ca și în alte cazuri amintite, că ele au fost antrenate de ape dintr-un sediment al terasei aflat în apropiere de locul găsirii lor în albia rîului, unde zăceau în poziție *in situ*.

Un număr de alte 8 piese au fost găsite în aval de balastiera III, în zona unde albia Argeșului se lărgește considerabil, în apropiere de satul Baloteasca (între cca. 1,5 — 0,5 km aval de sat). Ca tipuri de unelte se disting: cioplitor bifacial terminal pe galet ovalar, cu tăișul retușat ușor sinuos de silex maroniu-roșcat, cu lustru și patină slabă, nerulat (5,6 × × 6,5 × 3,4 cm), cioplitor bifacial terminal pe galet ovalar masiv, cu tăișul larg sinuos, de silex maroniu cu patină, lustru și rulare foarte pronunțată (10,2 × 8,3 × 5,3 cm) (fig. 4/1a — 1b), cioplitor bifacial lateral pe galet ovalar, cu tăișul ușor sinuos larg, de silex brun-negricios mat, cu lustru, patină și rulare foarte slabă (9 × 6,8 × 5,3 cm), așchie simplă cu talon fațetat drept, cu retușe denticulate de silex maroniu cu lustru, patină și rulare slabă (5,2 × 3,1 × 1,1 cm), două așchii simple (3,9 × 3,5 × × 1,4 cm; 5,1 × 3,4 × 1,3 cm), parțial cu cortex, cu talonul mic neted și cu retușe denticulate groase directe, de silex cafeniu cu patină, lustru și rulare foarte pronunțată (cea mică) și mai puțin pronunțată (cea mare), racloar simplu drept pe cuțit *à dos* natural (cu cortex), cu talon cortical și retușe groase abrupte directe, de silex maroniu-brun cu patină, lustru și rulare slabă (4,1 × 2,9 × 1,4 cm) și, în sfîrșit, o lamă Levallois cu talonul spart, cu retușe denticulate subțiri directe, de silex maroniu închis cu patină, lustru și rulare pronunțată (6 × 1,8 × 0,6 cm) (fig. 3/6,8).

Atît tipologic cît și din punct de vedere al gradului de patină, lustru și rulare, cele opt piese la care ne-am referit ar putea fi atribuite atît unei etape mai vechi (ca în cazul unuia din cioplitoarele bifaciale sau a celor două așchii simple) cît și unei etape mai tîrzii (premusteriene) a paleoliticului inferior, precum și musterianului (cum ar fi racloarul simplu drept).

Este îndeobște cunoscut faptul că în aluviunile recente ale Argeșului din sectorul cuprins între localitățile Băiculești-Ionești-Petrești

au fost descoperite, în ultimele trei decenii un număr de cca 420 piese litice [14].

Cele mai multe dintre ele (cca 180) au fost găsite în zona Piteşti. Reţine atenţia faptul că cele mai multe dintre obiectele descoperite au fost datate pe baze tehnico-tipologice, precum şi pe baza gradului de patină, lustru şi rulare, în diferite etape ale paleoliticului inferior. Un număr mai mic de piese au fost atribuite paleoliticului mijlociu, iar foarte puţine dintre ele, paleoliticului superior.

De asemenea, trebuie să relevăm că, în aceleaşi aluviuni recente ale Argeşului, din punctele Vîlcelele-Merişani-Piteşti-Ştefăneşti, în care, în poziţie secundară, au apărut multe din obiectele litice amintite, s-au găsit şi unele resturi fosile de *Archidiskodon meridionalis* Nesti [15]. În acest sens, menţionăm că interesantă descoperirea din anul 1968, an în care, cu prilejul excavărilor efectuate în albia rîului Argeş pentru barajul de acumulare de la Bascov-Piteşti, au fost găsite într-un sediment la adîncimea de 13 m resturi importante din scheletul unui *Archidiskodon meridionalis*, precum şi două tibii ce ar putea aparţine, după toate probabilităţile, unui *Dicerorhinus etruscus* Falc [16].

Deşi resturile faunistice ale acestor specii nu s-au găsit în poziţie *in situ* asociate cu cele mai vechi unelte atribuite de noi culturii sau industriei arhaice a galetelor amenajate, totuşi contemporaneitatea lor nu trebuie exclusă.

Aceste unelte, ca şi altele culese din aluviunile recente ale văilor Bascov, Cotmeana, Vedea, Dîrjov etc., aflate în spaţiul dintre Olt şi Argeş, spaţiu ce corespunde Piemontului sau Platformei Cotmeana, aparţin, credem, pleistocenului inferior [17].

Din cele expuse mai sus reiese că în nord-estul Transilvaniei, cel mai vechi obiect litic, găsit în punctul Valea Cufundoasă, ar putea fi atribuit *premusterianului* sau poate chiar musterianului timpuriu, urmate de altele aparţinînd paleoliticului mijlociu şi superior. Cele mai recente piese au putut fi datate în gravetianul final (epigravetian).

În ceea ce priveşte materialul litic descoperit în Oltenia şi Muntenia, se poate afirma că el aparţine numeroaselor etape ale paleoliticului, începînd cu cele ale paleoliticului inferior timpuriu şi sfîrşind cu paleoliticul superior (foarte probabil, aurignacian).

[14] I. Nania, St Com Piteşti, 1, 1968, p. 17–20; idem, Studia Valachica, 2, 1970, p.73–77; P. I. Dicu, SCIVA, 23, 1972, 2, p. 223–233; idem, SCIVA, 24, 1973, 4, p. 653–657; idem, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 577–582.

[15] L. Apostol, R. Stancu, *op. cit.*, p. 167–168; L. Apostol, Travaux du Muséum d'Histoire Naturelle „Grigore Antipa", 5, 1965, p. 455–462; Etienne Patte, ARMS St, (3), 11, 4, 1936.

[16] R. Stancu, R. Gava şi I. Băcanu, StCom Piteşti, 2, 1969, p. 33–45.

[17] Al. Păunescu, L'Anthropologie (Paris), 93(1989), 1, p. 128–129.

NOUVELLES DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les résultats des recherches de terrain, faites au cours des dernières six années au nord-est de la Transylvanie (dep. de Maramureş), dans les Alpes de la Transylvanie (Les Montagnes de Făgăraş), ainsi que dans l'Olténie et la Valachie. On a pu conclure, selon les critères techno-tipologiques (comme le degré de patine, lustre et roulage) du matériel lithiques, découvert en général dans les alluvions récentes des vallées des rivières Olt, Argeş, Dîrjov, Cotmeana, Vedea etc, qu'il appartient à plusieurs étapes du Paléolithique, à partir du Paléolithique inférieur incipient, jusqu'au Paléolithique supérieur (très probable l'Aurignacien).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Carte des découvertes paléolithiques dans le zone Săpînţa — Sighet-Vad.

Fig. 2 1—9 pièces en silex, schiste noir et grès glauconieux silicifié ; 1, 2, 7 Sighetul Marmaţiei—point Acăstău ; 3 Sighetul Marmaţiei—village Valea Cufundoasă ; 4 Cîmpulung la Tisa-point Borviz ; 5 Cîmpulung la Tisa-point Locul Zmeurişului ; 6 Vadul Izei-point Podină ; 8, 9a—9b village Ipoteşti-la vallée de l'Oboga.

Fig. 3 1—9 pièces de silex ; 1 village Valea Mare — la vallée du Dîrjov ; 2 village Vineţi—Spineni — la vallée de Vedea ; 3 village Cotmeana-la vallée de Cotmeana ; 4 village Furduеşti-la vallée du Neajlov ; 5 village Valea Ursului-la vallée du Bascov ; 6, 8 village Baloteasca—Leordeni — la vallée de l'Argeş ; 7 village Moara Mocanului-la vallée de l'Argeş ; 9 Piteşti-pont C.F.R.-la vallée de l'Argeş.

Fig. 4 1a-1b-chopping-tool de silex —village Baloteasca—Leordeni— la vallée de l'Argeş.

CERCETĂRI PRIVIND HALLSTATTUL DIN SUD-ESTUL MOLDOVEI

de M. BRUDIU

În cadrul complexelor lucrări pentru irigaţii şi hidroamelioraţii din Cîmpia Covurlui[1] am avut prilejul să efectuez săpături sistematice în două aşezări aparţinînd epocii hallstattiene, situate, una în bazinul inferior al Siretului, cealaltă pe terasa Prutului inferior, ambele aflate la 30 km de Galaţi (fig. 1).

Din punct de vedere geografic cele două descoperiri se găsesc în zona nord-estică a Cîmpiei Române, iar din punct de vedere geomorfologic locuirile hallstattiene sînt situate pe terasele inferioare ale celor două rîuri importante ale Moldovei. La baza acestor terase se află pînze acvifere din care se formau sursele de apă folosite de comunităţile hallstattiene.

Este important să arăt că, atît cercetările perieghetice cît şi săpăturile dovedesc, în prezent, că interfluviul Prut-Siret a fost intens locuit, începînd din faza timpurie şi pînă în cea mijlocie a Hallstattului. Din faza tîrzie dovezile de locuire sînt mai puţine (fig. 1). Astfel, pentru etapa timpurie a Hallstattului, de aici, poate fi menţionată o descoperire recentă, la Galaţi, pe faleza Dunării, punctul „Precista"[2], iar pe latura estică a interfluviului, în bazinul Prutului, la: Vînători[3], Tuluceşti[4], Tătarca[5], Siviţa[6], Ijdileni-Frumuşiţa[7], Tămăoani[8], Suceveni[9] şi Rogojeni[10].

Cu privire la Hallstattul mijlociu se cunosc, pînă în prezent, descoperirile de la Stoicani[11], aparţinînd culturii Babadag faza III, precum şi trei aşezări aparţinînd culturii Basarabi, la: Lunca[12], Suceveni[13] şi Ijdileni—Frumuşiţa.

Hallstattul tîrziu este cunoscut prin descoperirile de la Frumuşiţa[14] şi Siviţa[15].

[1] Mulţumim inginerului Gh. Moraru, şef de proiect pentru sistemul de irigaţii din Cîmpia Covurlui, care a sprijinit campaniile acestor cercetări, ale căror rezultate le prezint acum.

[2] Descoperire inedită. Mulţumim autorilor cercetării dr. M.D. Matei şi muzeograf Aneta Anghel pentru informaţie.

[3] M. Brudiu, Materiale, 14, Tulcea, 1980, p. 398—405; Idem, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 529—536.

[4] M. Brudiu, Materiale, 9, 1970, p. 513, fig. 3/1—8.

[5] Idem, p. 516.

[6] *Ibidem.*

[7] Aşezarea a fost cercetată în 1988.

[8] M. Petrescu Dîmboviţa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 765—778; A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei,* (rezumatul tezei de doctorat), p. 11—12; Idem, Mem. Antiq., 12—14, 1986, p. 65—91.

[9] I. T. Dragomir, Istros, 2—3, 1981—1982, p. 65—91.

[10] Materiale, 9, 1970, p. 503, 510, fig. 5/2. Ceaşca descoperită la capătul interfluviului dintre valea Oarbei şi şoseaua judeţeană aparţine fazei timpurii a culturii Babadag.

[11] M. Petrescu Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 157—216; S. Morintz, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 101—108; A. László, Arh. Mold., 7, 1972, p. 207—224.

[12] I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1981—1983.

[13] *Ibidem.*

[14] M. Petrescu Dîmboviţa, Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi, 4, 1953, 1—4, p. 497—511.

[15] M. Brudiu, Rev. Muz., 5, 1968, p. 344—345.

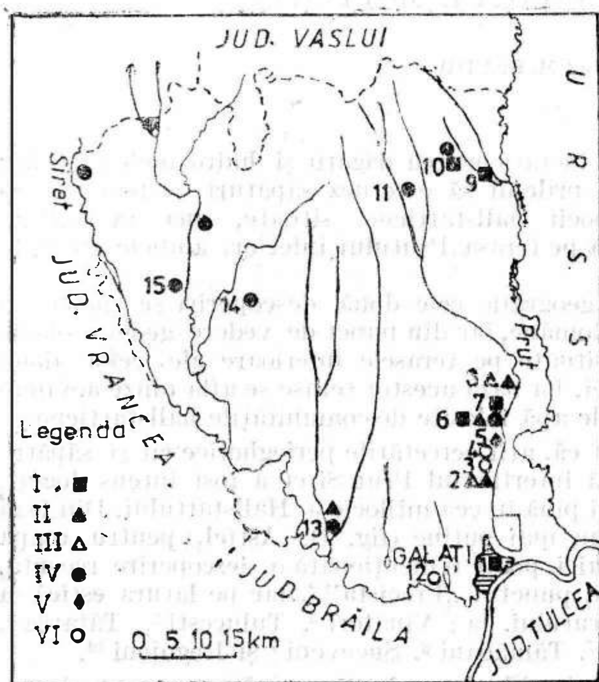

Fig. 1. I grupul Tămăoani; II Babadag; III Cozia—Brad; IV Basarabi; V Hallstatt tîrziu; VI neidentificat. 1 Galaţi—Precista; 2 Vînători; 3 Tulucești; 4 Tătarca; 5 Siviţa; 6 Ijdileni — Frumușiţa; 7 Tămăoani; 8 Stoicani 9, Rogojeni; 10 Suceveni—Stoborăni, 11 Lunca; 12 Șendreni; 13 Piscu; 14 Matca; 15 Drăgănești; 16 Ţigănești; 17 Poiana; 18 Brăhășești.

Pe latura vestică a interfluviului, în bazinul Siretului, cercetările perieghetice nu au putut identifica dovezi de locuire din etapa timpurie a Hallstattului. Chiar acolo unde au fost găsite fragmente ceramice hallstattiene, nu s-a putut preciza cultura, cum a fost cazul cu descoperirile de la Şendreni [16].

În schimb, locuirile din Hallstattul inferior sînt mai bine cunoscute. Dintre acestea pot fi menţionate descoperirile de la Poiana [17], Ţigănești [18], Drăgănești [19], Matca [20] și alta mai recentă la Piscu [21].

Alte observaţii privesc mediul natural, pentru care în afară de referinţele anterioare mai trebuie adăugate și altele. În primul rînd cele două rîuri — Siretul și Prutul — își lărgesc, aici, albiile majore, ajungînd pînă la 10 — 15 km, formînd acumulări de apă sub formă de lacuri și bălţi [22]. Un astfel de mediu oferea comunităţilor umane resurse de hrană ca vînatul și pescuitul sau pășunatul pentru crescătorii de vite, precum și stuful și papura pentru construcţii și drept combustibil.

[16] N. Gostar și colab., Materiale, 8, 1962, p. 509.

[17] R. Vulpe și colectiv, SCIV, 2, 1951, 1, p. 181 și urm. fig. 9/3; fig. 10; fig. 11; fig. 12; Idem, SCIV, 3, 1952, p. 198, fig. 9; fig. 10.

[18] M. Brudiu, Thraco-Dacica, 8, 1987, 1–2, p. 31.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

[21] Vezi supra nota 7.

[22] În prezent datorită procesului de subsidenţă din zonă, unele lacuri și bălţi au fost colmatate într-o perioadă mai nouă.

AŞEZAREA DE LA IJDILENI–FRUMUŞIŢA

Aşezarea se află pe terasa inferioară situată între valea Ijdilenilor şi valea Prutului; aici, terasa constituind totodată capătul interfluviului pe care se află şi cumpăna apelor dintre cele două văi. Locuirile umane au fost amplasate pe versantul estic al acestui interfluviu, pe o distanţă de 400 m, pînă în apropierea unei mici viroage din incinta C.A.P.[23].

Pe locul numit via lui Ion Ciurea, a fost efectuată o secţiune cu dimensiunea de 1,5 × 20 m, iar ulterior au fost realizate unele casete laterale pentru gropile care continuau în maluri. Secţiunea a fost trasată pe panta estică uşor înclinată a terasei, la o distanţă de 62 m nord de staţia de pompare SRP4, Ijdileni.

Stratigrafia :

Din punct de vedere stratigrafic situaţia se prezintă astfel (fig. 2/II): 0 — 0,30 m sol arabil; 0,30 m — 0,60 m, sol cenuşos cu fragmente ceramice din sec. IX — VI şi cu fragmente ceramice din sec. IV p. ch.; 0,60m —1,40 m, sol cenuşos compact cu oase, fragmente ceramice aparţinînd Hallstattului şi fragmente de lipitură, demontate. La baza acestui strat se află un sol cenuşos măzăros în care era multă arsură şi cărbuni.

Stratul cenuşos aparţine complexului Basarabi, iar sub acesta se află două niveluri aparţinînd culturii Babadag, faza II, şi grupului Tămăoani. A fost identificată groapa unui bordei care era adîncită de la orizontul de călcare al acestuia din urmă (B2).

Stratul de cenuşă se prezintă cu o structură lenticulară amplasată deasupra zonei bordeiului, cu o extindere mai largă spre sud de acesta.

Bordeiul nr. 1 a fost identificat în partea sudică a secţiunii, după ce am executat o casetă. Din săpătură au rezultat fragmente ceramice aparţinînd Hallstattului, culturii Sîntana de Mureş şi sec. IX — X (fig. 2/I), deci aparţine culturii Dridu.

Bordeiul nr. 2 a fost descoperit în partea nordică a secţiunii la adîncime de peste 2 m, sub lentila groasă de cenuşă. În plan, groapa bordeiului avea forma ovală, cu orientare NVV—SEE. Pămîntul de umplutură era de culoare galbenă în amestec cu pămînt negru şi foarte sărac din punct de vedere arheologic. În afară de cîteva fragmente ceramice cu aspect atipic a mai fost descoperită o piesă bifacială din silex de Prut, patinată în alb (fig. 7/7).

Gîrliciul a fost spre sud şi în această zonă se concentra o cantitate mai mare de cărbuni, care continuă în strat subţire spre sud, pe orizontul de călcare de la baza lentilei de cenuşă.

În caseta de est, deschisă în apropierea acestui bordei, în zona de la baza lentilei de cenuşă au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene, provenind de la ceşti şi torţi, avînd ornamente din linii incizate, dispuse grupat fie orizontal, cîte două sau trei, în zona dintre corpul şi gîtul ceştii, sau oblic pe corpul ceştii, precum şi pe toartă (fig. 3/1—5,7).

În afară de acest element decorativ s-a mai folosit şi punctul incizat sau mici liniuţe incizate dispuse oblic, orizontal în cadrul registrului care demarca zona dintre corp şi gît.De asemenea, gîtul a fost ornamentat

[23] Cu ocazia construirii terasamentului căii ferate Galaţi—Bîrlad o parte din aşezare a fost distrusă la începutul sec. XX.

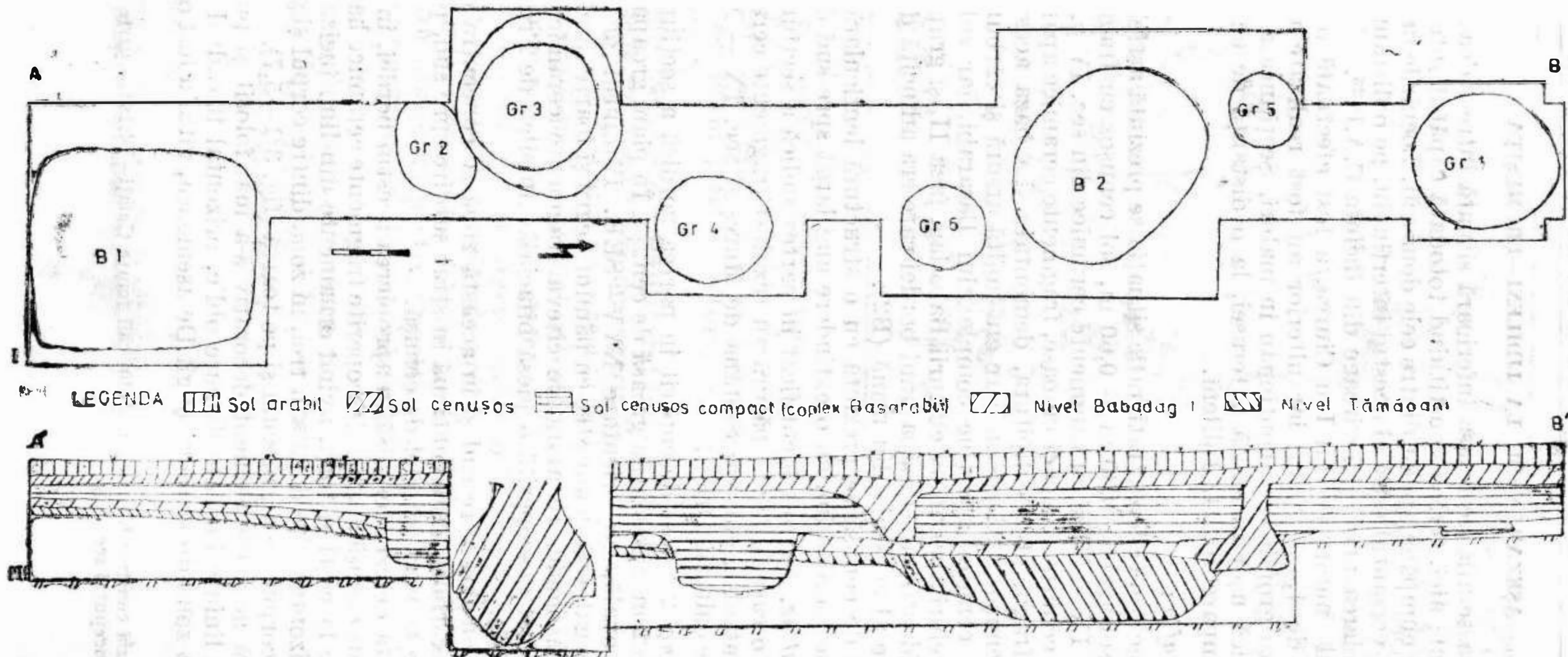

Fig. 2. Ijdileni—Frumușița — via lui Ion Ciurea; I planul secțiunii din 1989; II profilul secțiunii din 1989.

cu triunghiul haşurat din linii incizate (fig. 3/6). Materialul ceramic cu aceste caracteristici este puţin, dar interesant, fiind legat de începutul Hallstattului din zonă [24].

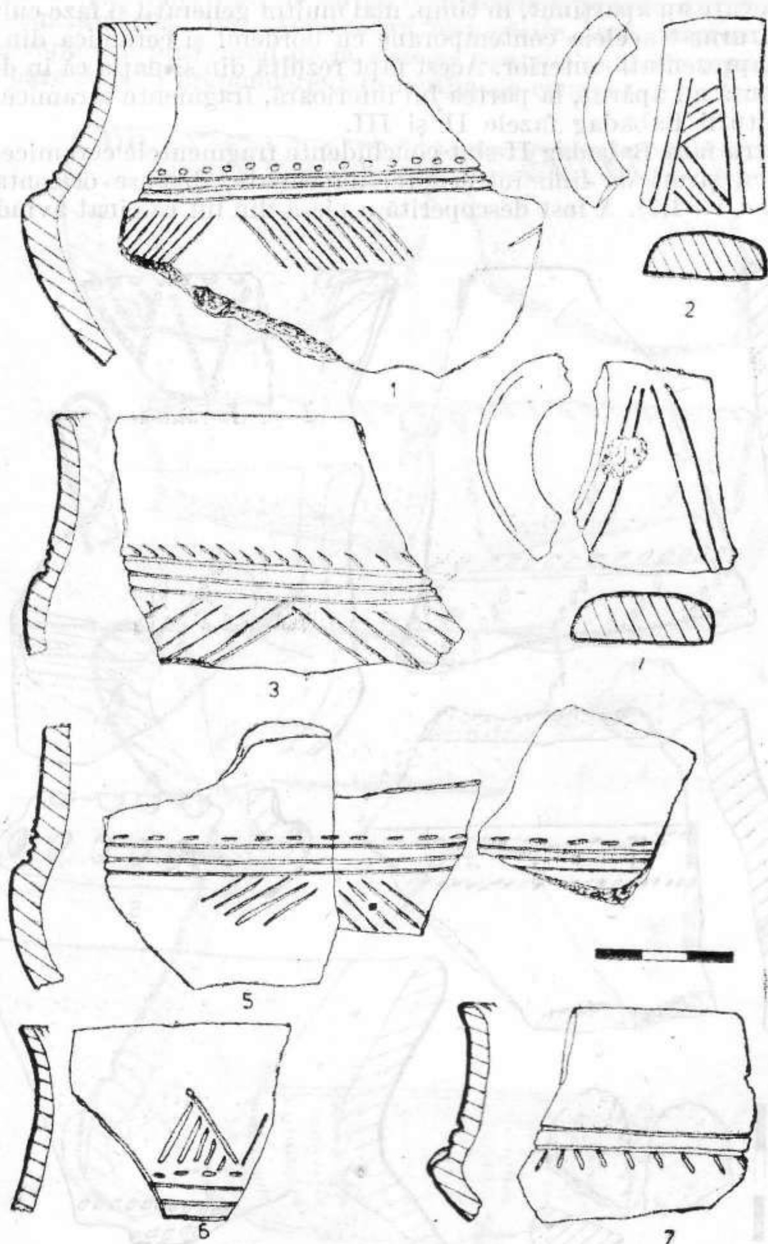

Fig. 3. Ijdileni—Frumuşiţa, 1—7 fragmente ceramice specifice grupului Tămăoani.

[24] Cercetările viitoare ar putea identifica şi elemente Babadag I, în alte complexe ale aşezării.

Lentila de cenușă, pe care am secționat-o pe o singură direcție, nu ne permite s-o raportăm la un anume complex de locuire, ci s-o considerăm ca rezultînd din depunerea resturilor de locuire din mai multe complexe, care au aparținut, în timp, mai multor generații și faze culturale și care au urmat aceleia contemporane cu bordeiul și ceramica din apropierea lui, prezentată anterior. Acest fapt rezultă din situația că în depozitul de cenușă au apărut, la partea lui inferioară, fragmente ceramice aparținînd culturii Babadag fazele II și III.

Pentru faza Babadag II sînt concludente fragmentele ceramice ornamentate cu șiruri de linii întrerupte, imprimate, dispuse orizontal sau oblic (fig. 4/1—4,7). A fost descoperită o piesă din lut calcinat avînd mar-

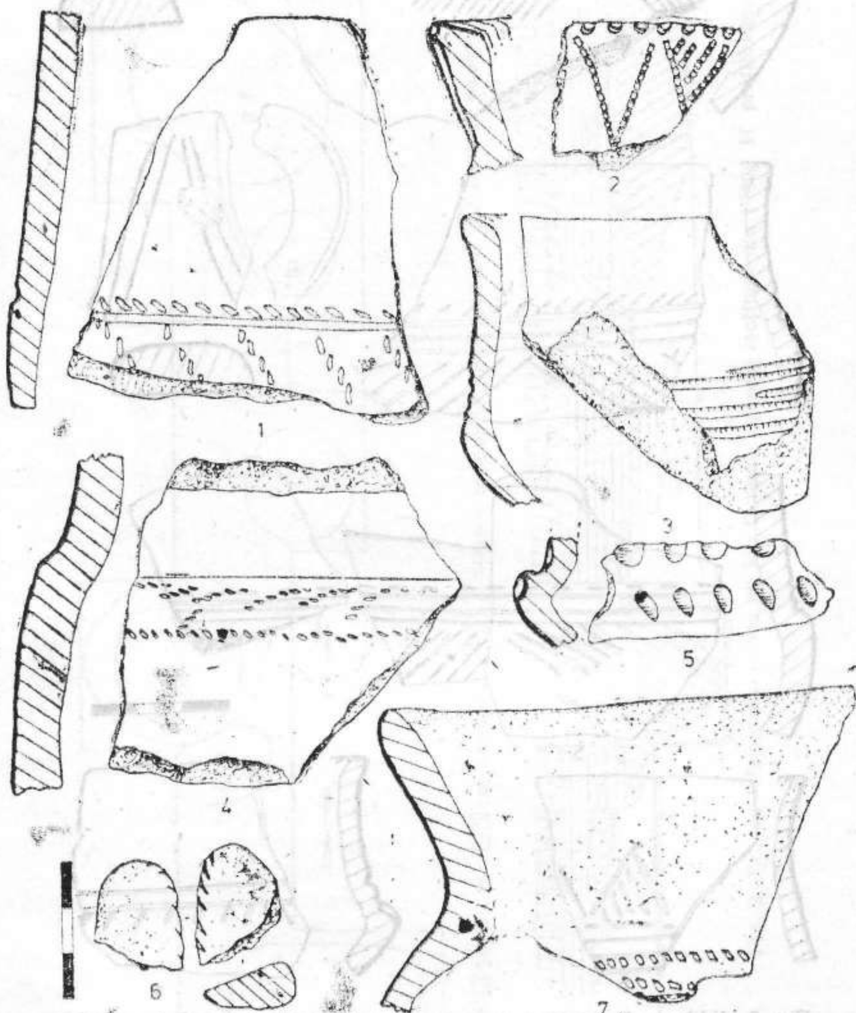

Fig. 4. Ijdileni—Frumușița, 1—5, 7 fragmente ceramice de tip Babadag 2, 6 piesă ceramică folosită pentru ornamentarea ceramicii.

ginea crestată, cu ajutorul căreia se imprimau ornamentele pe suprafața vaselor (fig. 4/6).

Faza Babadag III este atestată de cîteva fragmente ceramice provenind de la ceşti, specifice, de formă bitronconică, precum şi prin ornamentarea canelată (fig. 5/5). Acestea au fost găsite, însă, împreună cu fragmente ceramice provenind de la vase ce aparţin unui alt repertoriu tipologic, care devine preponderent în lentila de cenuşă.

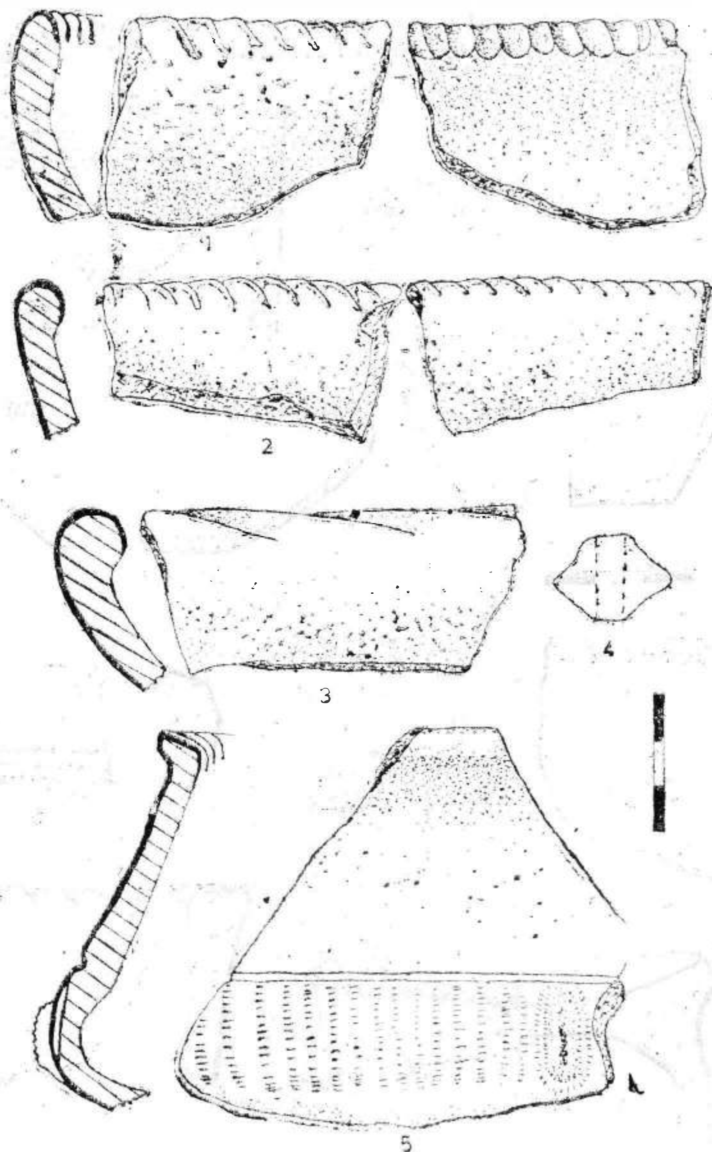

Fig. 5. Ijdileni—Frumuşiţa; 1—3,5 fragmente ceramice din nivelul de tranziţie Babadag III-Basarabi; 4 fusaiolă.

Materialele arheologice provenind din lentila de cenușă sînt formate din fragmente ceramice, oase și lipitură calcinată demontată. Oasele provin de la rumegătoare tinere (ovicaprine și bovine). Sînt prezente și suidele și cabalinele.

Materialul ceramic descoperit în lentila de cenușă aparține culturii Basarabi. Se observă că la baza lentilei au apărut cîteva fragmente de străchini cu buza canelată (fig. 5/1—3) sau cu incizii verticale (fig. 6/3; fig. 7/4).

Din punct de vedere al pastei se întîlnesc două categorii : 1) o pastă de bună calitate (fină) din care au fost realizate străchini și căni. Acestea

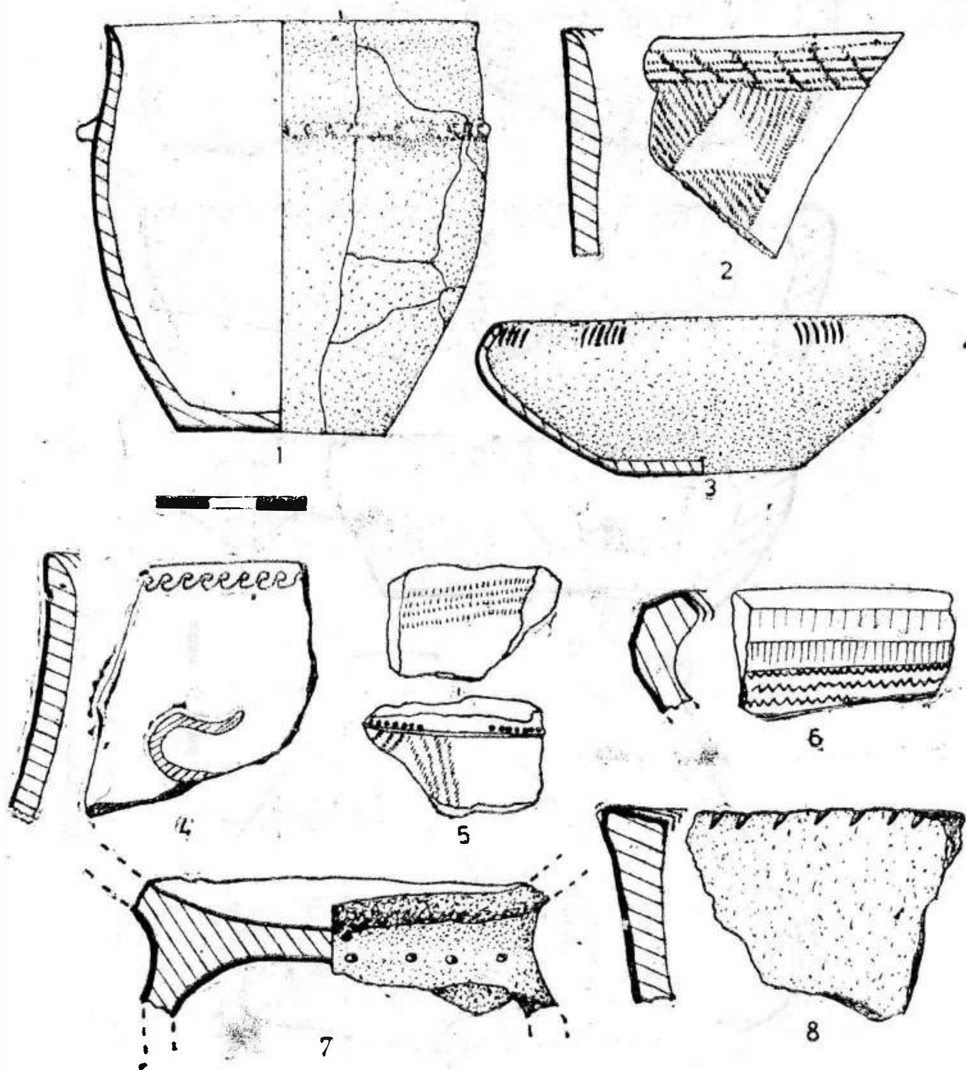

Fig. 6. Ijdileni—Frumușița —1, 2, 4—7 fragmente ceramice, aparținînd culturii Basarabi; 3,8 din nivelul de tranziție Babadag—Basarabi.

au fost ornamentate cu șiruri de puncte sau zig-zaguri realizate cu rotița și dispuse în benzi liniare (fig. 6/5, 6; fig. 7/9) și în triunghiuri (fig. 7/10), sau în rețea (fig. 6/2; fig. 7/9). Culoarea ceramicii este cenușie, cărămizie și uneori neagră. Tot din ceramică fină erau și vasele ornamentate cu caneluri

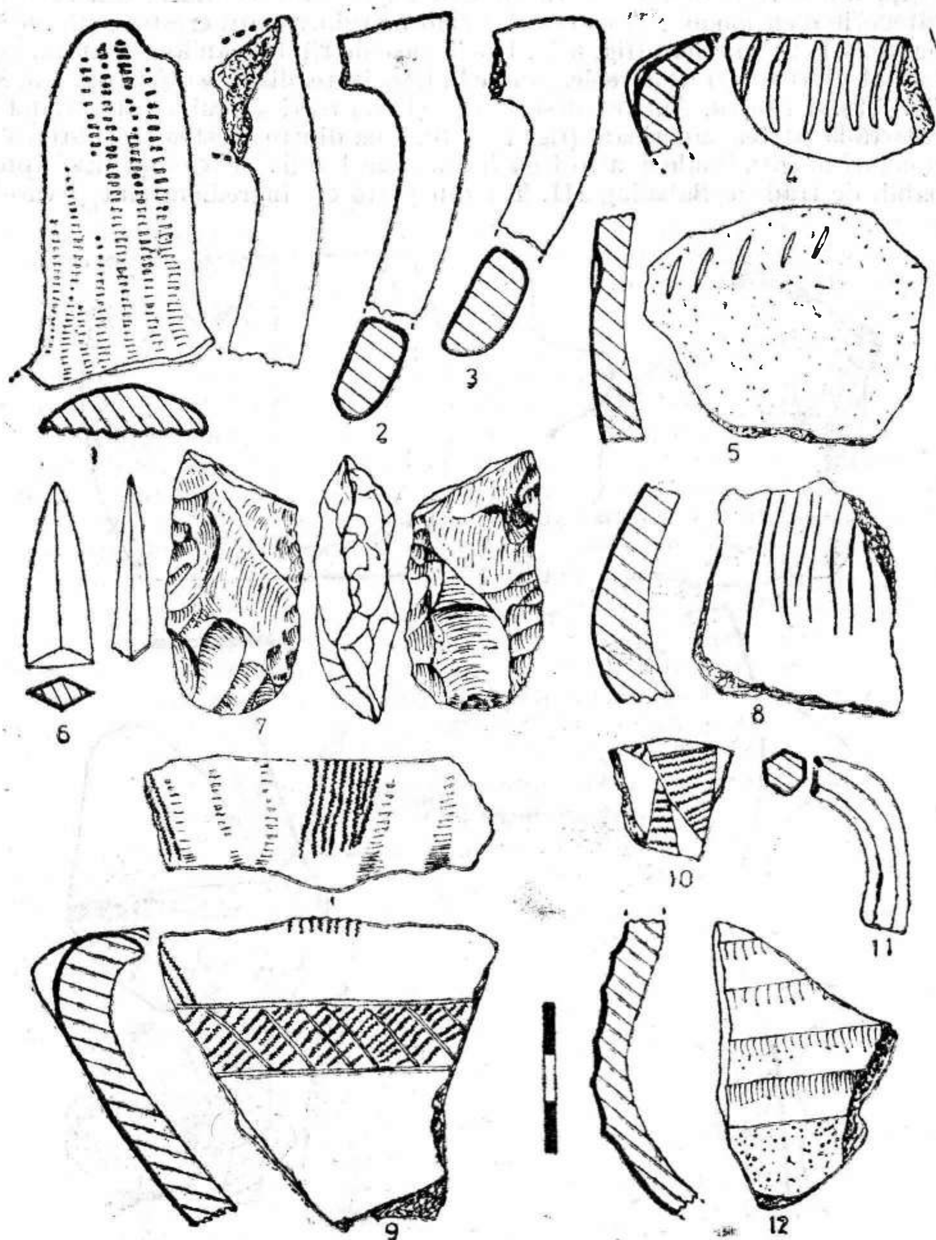

Fig. 7. Ijdileni—Frumușița; 4, 5, 8 din nivelul de tranziție Babadag—Basarabi; 1—3, 9—12 cultura Basarabi; 6 vîrf din corn de cerb; 7 piesă bifacială din silex-Bordei II.

(fig. 7/2), precum și ceștile cu toartă supraînălțată, fațetată, avînd secțiunea hexagonală (fig. 7/11). Pe vasele din pastă fină se mai întîlnește și ornamentul dintr-un șir de *S*-uri (fig. 6/4).

O altă categorie de pastă este cea cu ingredient de cioburi pisate și nisip, din care erau lucrate vasele uzuale. Ca vase ceramice din această categorie menționăm : 1) *borcanul*, avînd marginea gurii crestată (fig. 6/8 ; fig. 8/2,5) ; 2) fructiera (fig. 6/7). Unele vase de tip borcan aveau ornament format dintr-un șir de alveole, sau de linii incizate, dispuse oblic (fig. 7/5, 8 ; fig. 8/2). 3 *Ceașca*. Au fost descoperite și trei torți supraînălțate, avînd o creastă la partea superioară (fig. 7/1—3). Una dintre acestea (7/1) prezintă caneluri longitudinale și a fost găsită la baza lentilei de cenușă fiind, probabil, de tradiție Babadag III. Tot din pastă cu ingredient sînt și vasele

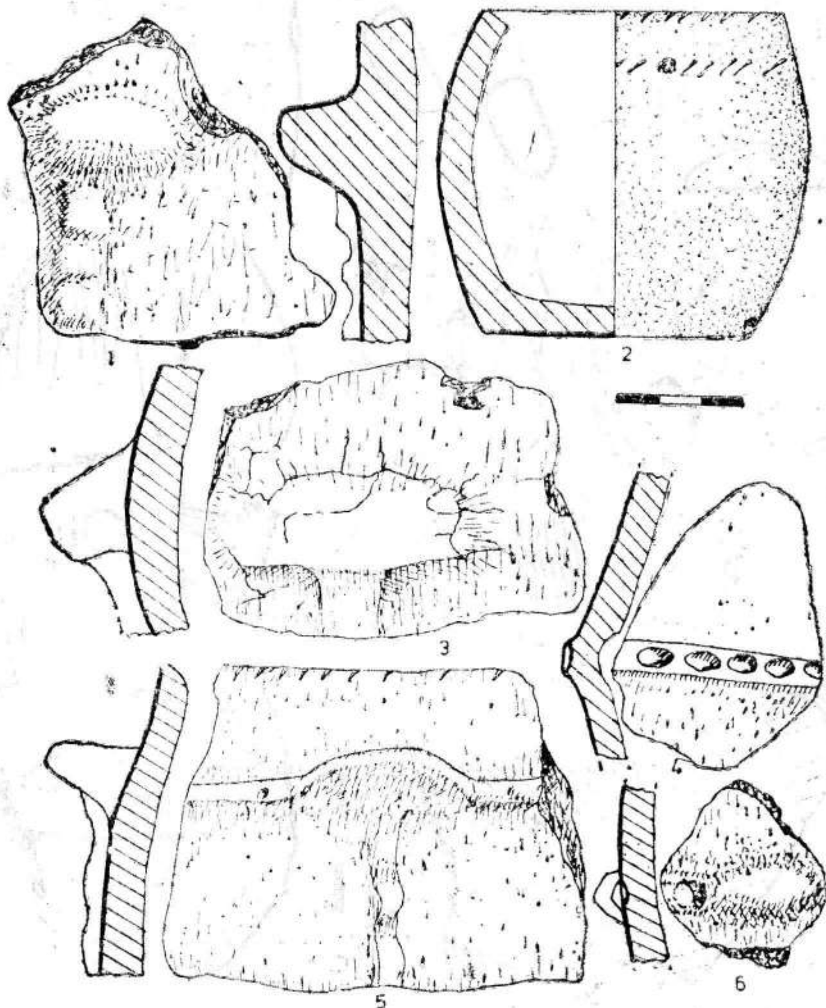

Fig. 8. Ijdileni—Frumușița, 1—6 fragmente ceramice din pastă grosieră.

borcan cu brîuri alveolate și proeminențe pe traseul brîului (fig. 6/1). Unele fragmente de borcane prezintă și brîie alveolare dispuse vertical (în consolă) sub proeminențele orizontale (fig. 8/1, 3, 5—6). O largă răspîndire o are strachina cu marginea simplă sau fațetată.

Între piesele interesante descoperite în lentila de cenușă la adîncimi variabile au fost unele așchii din silex de Prut, sau de origine sudică (de culoare galben cerat).

Au mai fost descoperite două coarne de cervidee semiprelucrate (fig. 12/2-3), precum și un vîrf de săgeată, cu secțiunea romboidală (fig. 7/6), realizat din corn de cervideu — toate acestea reprezentînd mărturii ale prelucrării cornului în cadrul culturii Basarabi.

Săpătura de la Ijdileni — Frumușița, deși redusă ca suprafață, a scos la lumină informații interesante pentru înțelegerea problemelor referitoare la începutul Hallstattului în sud-estul Moldovei. Cercetările din ultimii ani de la Vînători [25] și Tămăoani [26] au dat posibilitatea confirmării unor realități observate încă din 1976 de către B. Hänsel [27], care încercînd să stabilească evoluția tehnicilor de ornamentare — prin incizare și apoi imprimare [28] în zona Dunării de Jos, ajunge să deceleze un grup hallstattian numit Tămăoani, situat pe cursul inferior al Prutului.

Ulterior, asupra acestui grup a stărui cu atenție A. László, care, la observațiile lui B. Hänsel, adaugă altele fie din propriile cercetări sau ale altora [29]. Pentru definirea caracteristicilor acestui grup se ia în considerație ceramica din descoperirile de la Tămăoani, Vînători, ca și din alte localități, din SE Moldovei [30], datînd de la începutul epocii fierului.

În afară de observații referitoare la tectonica vaselor, principalele repere pentru decelarea grupului hallstattian, numit Tămăoani, sînt: 1) tehnica inciziei și ornamentarea vaselor care este comună atît la Tămăoani, cît și la Vînători, 2) prezența unui repertoriu de ornamente, care aparține numai grupului Tămăoani, constituit din linii simple sau grupate, dispuse orizontal, oblic sau vertical, sau în ghirlande, caneluri, brîie simple sau alveolate și crestături [31].

La Vînători, repertoriul ornamental este mai variat, dar diferă, mai ales datorită unui element deosebit, anume, cercul cu o linie tangentă [32].

Cele cîteva fragmente ceramice descoperite în apropierea bordeiului 2 de la Ijdileni-Frumușița au un decor specific ceramicii grupului numit Tămăoani. Nu putem ști ce vor mai aduce cercetările viitoare după amplificarea săpăturii de aici, dar prezența acestui stil ornamental (fig. 3/1—7) de pe fragmentele provenind de la mai multe cești pare să definească complexul de locuire de aici ca aparținînd unei etape aparte în raport cu ce s-a descoperit la Vînători.

[25] M. Brudiu, *op. cit.*, 1980 și 1981.
[26] A. László, *op. cit.*, 1985, 1986.
[27] B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gleiderung älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1, Bonn, 1976, p. 114.
[28] Vezi și punctul de vedere la S. Morintz, Traco-Dacica 8, 1987, 1—2, p. 64 și urm.
[29] A. László, *op. cit.*, 1985, 1986.
[30] A. László, *op. cit.*, 1986, p. 66.
[31] *Ibidem*, fig. 12.
[32] M. Brudiu, *op. cit.*, 1980, 1981.

Dar, pentru a înţelege mai bine situaţia de la Vînători referitoare la cele mai vechi stadii de locuire hallstattiană de acolo, trebuie să mai adaug că în 1975, în decursul unei săpături pentru o conductă de irigaţii, restauratorul muzeului, Ioan Limbidis, a recuperat un mare vas de provizii de tip Belozerka. Şanţul traversa sectorul B al aşezării Babadag I de la Vînători [33]. Un vas asemănător a fost descoperit la Banca (Vaslui) [34], lîngă Bîrlad. Tot la Vînători, încă din 1986, cînd a fost identificat complexul aşezărilor, au fost găsite dovezi ale acestei penetraţii [35], care au fost hotărîtoare în stabilirea anteriorităţii grupului Tămăoani, faţă de faza Babadag I, de la Vînători [36].

Dar, consider că în urma cercetărilor de la Ijdileni-Frumuşiţa care au dat un material mai concludent, se impune acum o decelare, la Vînători, a unei ,,etape Tămăoani", pe care s-a grefat, la un moment dat, etapa Babadag I. Este de fapt rezolvarea unei întrebări recente a cercetătorului Sebastian Morintz, care îşi arăta nedumerirea : „dacă nu cumva materialele descoperite de M. Brudiu în 1979, la Vînători (Galaţi) nu corespund unui orizont cronologic mai timpuriu decît materialele hallstattiene cunoscute pînă acum în NE Munteniei şi în nordul Dobrogei, inclusiv cele din nivelul I de la Babadag" [37]. Etapei Tămăoani îi corespunde ornamentele realizate prin incizie, sub formă de linii orizontale, oblice şi verticale, precum şi din puncte sau şiruri de linii scurte. Etapei Babadag I îi corespund aceleaşi ornamente care au intrat, ulterior, în compoziţia cu cercul şi liniile tangente.

Deci, contactul dintre cele două etape s-a făcut la Vînători. Pînă în prezent penetraţia Babadag I nu se cunoaşte mai la nord de comuna Vînători, în bazinul Prutului inferior.

Faza Babadag II este prezentă în zona Prutului inferior la Stoicani [38], iar acum este atestată şi la Ijdileni—Frumuşiţa. Avînd în vedere contemporaneitatea fazei Babadag II cu grupul Cozia [39] şi prezenţa unor descoperiri mai vechi (inedite) de tip Cozia în zona marelui complex hallstattian de la Vînători la a doua cetăţuie (situată la 400 m nord de aşezarea A, fortificată, unde a fost descoperită faza Babadag 1, în 1979), putem afirma că a existat o locuire hallstattiană aici şi în faza post Babadag I.

În ce priveşte faza a treia a culturii Babadag, materialele arheologice o atestă stratigrafic prin bitronconismul vaselor ceramice şi larga utilizare a canelurii [40], şi mai ales a canelurilor oblice dispuse pe marginea străchinilor. La unele exemplare de străchini aspectul de ,,turban" este realizat prin caneluri adînci care pornesc din interiorul vaselor şi se desfăşoară în exterior. O situaţie asemănătoare a fost întîlnită într-un alt

[33] *Ibidem*, Pentru cunoaşterea acestei descoperiri vezi Danubius, 13—14, sub tipar; A. László, *op. cit.*, 1985, p. 13.

[34] Inedit. Mulţumim colegului V. Palade pentru informaţie.

[35] M. Brudiu, *op. cit.*, 1970, fig. 1/1, fig. 2/2.

[36] A. László, 1985, p. 13.

[37] S. Morintz, *op. cit.*, Thraco-Dacica, 8, 1987, 1—2, nota 89.

[38] A. Laszló, *op. cit.*, 1986, p. 5.

[39] *Ibidem.*

[40] S. Morintz, *op. cit.*, p. 66.

mediu cultural, tot pre Basarabi, la Gornea[41], în Banat, punctul ,,Țărmuri'', unde peste nivelul de locuire Bosut III a se află nivelul de locuire Basarabi.

AŞEZAREA DE LA PISCU

Pe capătul interfluviului V. Suhurlui — V. Gerului reprezentat de terasa inferioară, folosit de la începutul secolului trecut ca cimitir al satului, se află o stațiune arheologică cu locuiri din perioada Hallstattului, apoi din epoca romană, din sec. X — XI și perioada feudală. Stratigrafia arheologică a fost distrusă de cimitir și de tranșeele din primul război mondial. În prezent are loc un proces de eroziune a terasei, datorită unui greșit proiect de hidroameliorații, care determină acumularea apelor pluviale abundente în anumite perioade. Determinat de asemenea condiții în 1988 am efectuat cercetări de salvare prin secțiuni deschise în zone unde terenul nu a fost deranjat. Am cercetat și unele gropi care se profilau în maluri.

Stratigrafia. Din punct de vedere stratigrafic situația cea mai completă a fost găsită în zona bordeiului III, aparținînd culturii Basarabi. La partea superioară este : 1) solul actual, gros de 0,20 cm ; 2) urmează un alt nivel cu materiale arheologice din sec. XV — XIX, avînd o grosime de 0,20 m ; 3) Sub acesta se întîlnește un nivel de locuire de 0,10 cm cu materiale arheologice aparținînd dacilor liberi, sec. III—IV e.n. 4). În sfîrșit, la bază se află nivelul de locuire aparținînd Hallstattului, care are o grosime de 0,20 m.

Complexele arheologice hallstattiene descoperite sînt reprezentate de gropi pentru provizii și locuințe bordeie. În secțiunea I a fost descoperit un fragment ceramic cu ornament specific culturii Babadag, faza II (fig. 11/5).

În secțiunea II, situată la 50 m nord-vest de secțiunea I, am găsit fragmente ceramice romane tîrzii, provenind de la amfore și un fragment de la vase de tip Krausengefäss.

În cadrul acestei secțiuni a fost cercetată o locuință de tip bordei (B III), aparținînd culturii Basarabi (fig. 9).

În decursul cercetării am putut constata că bordeiul a fost distrus puțin pe latura sudică, unde se află și intrarea. În plan, bordeiul avea o formă rotundă. În profilul secțiunii s-a putut constata faptul că bordeiul a avut două etape de locuire. În prima etapă, avînd aceeași formă în plan, dar cu dimensiuni mai mici de numai 2,50 m diametrul, și adîncimea de 0,70 m. La baza gropii era suprafața de călcare pe care se depusese un strat de pămînt compact, care la suprafață a suferit o calcinare de la un incendiu. S-au găsit cîteva fragmente ceramice neîntregibile. Spațiul din interiorul bordeiului era umplut cu cenușă și lipitură calcinată, iar la partea superioară se găsea un strat de lut bătut, gros de 10 — 12 cm, provenind de la reamenajare.

A doua fază a început cu refacerea terenului la care ne-am referit anterior, precum și cu lărgirea suprafeței bordeiului care a păstrat forma

[41] M. Gumă, Banatica, 1979, p. 118, 119, fig. fig. 10/1—4 și p. 132 și 133; pl. XXIII, 1—7, idem, SCIV, 32, 1981, 1, p. 58—62 ; idem, Banatica, 7, 1983, p. 73.

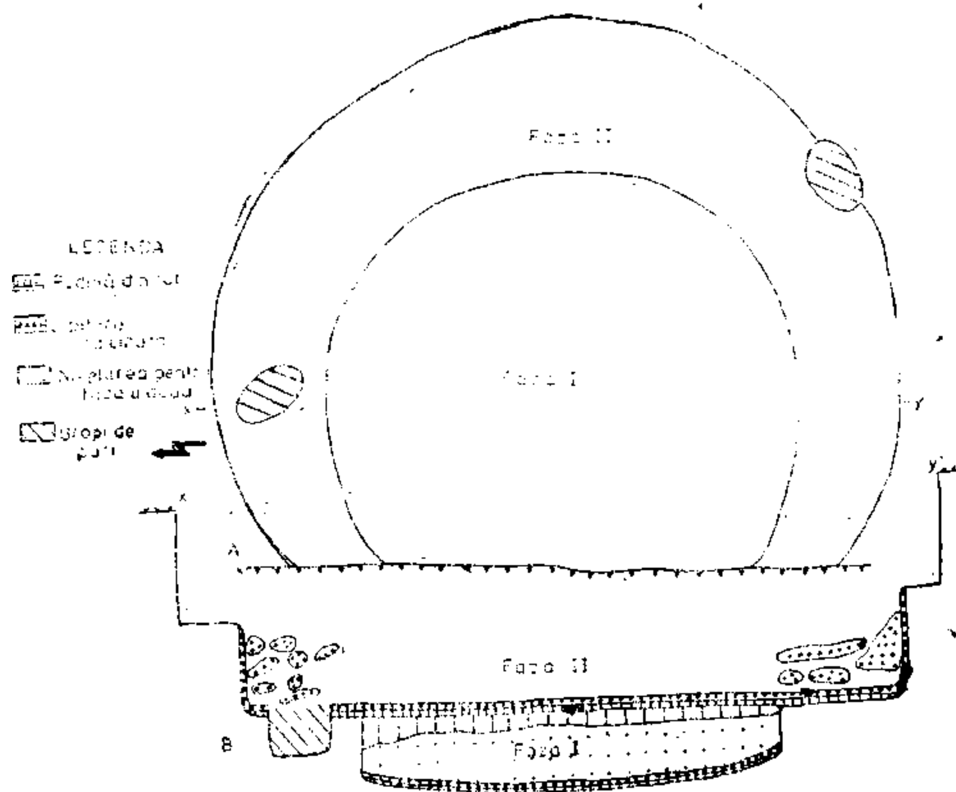

Fig. 9. Piscu — Cimitirul vechi; A planul și B profilul bordeiului III.

rotundă, dar fără ca cele două suprafețe să fie și dispuse concentric, astfel încît suprafața bordeiului din faza a doua a fost deplasată mai mult spre est (fig. 9).

La baza noii gropi s-a observat iarăși un strat de pămînt compact, bine tasat prin călcare, situat peste stratul de lut de la refacere. Pe laturile de est și vest s-au observat două gropi, probabil, de la stîlpii de susținere a acoperișului.

Cea de-a doua etapă a acestui bordei s-a sfîrșit tot printr-un incendiu care a calcinat atît pereții cît și podeaua lui. Astfel, în interiorul gropii s-a găsit o mare cantitate de lipitură calcinată, cenușă, cărbuni, precum și fragmente ceramice neîntregibile, provenind de la vase mari sau mici. A fost descoperită și o brățară din bronz cu secțiunea în formă de „D" avînd un capăt lipsă, iar celălalt terminat printr-o proeminență mai lată (fig. 10/5). Cîteva fragmente ceramice provin de la o strachină cu fațetare și ornamente imprimate, tipică culturii Basarabi (fig. 10/6; fig. 11/1—8, 10, 11).

Un fragment ceramic provine de la o ceașcă, de formă bitronconică, cu o toartă mai înaltă, ovală în secțiune, avînd o proeminență la partea superioară (fig. 10/3). A mai apărut o piesă din silex, reprezentînd un gratoar străpungător (fig. 10/2).

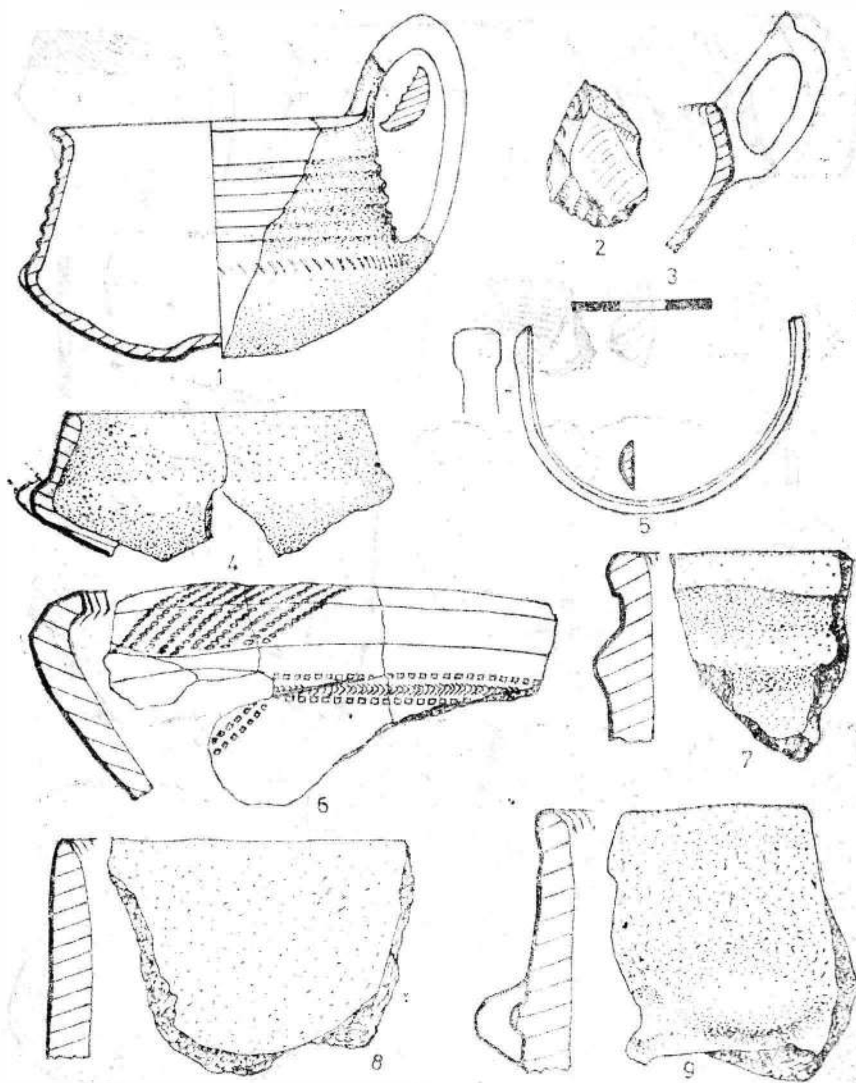

Fig. 10. Piscu — Cimitirul vechi. 1, 3, 4 ceramică de tip Babadag III; 2,5 — 9 ceramică de tip Basarabi.

Gropile 1, 2, 4 au fost identificate în malurile deschise ale terasei, fiind distruse în proporţie de 50%. Din gropile 3 şi 4 s-a recuperat material ceramic mai mult. Toate aceste gropi aparţin culturii Basarabi. Din groapa 3 se poate reconstitui o ceaşcă, din pastă de bună calitate, cu lustru la exterior, avînd culoare gălbuie. Are formă bitronconică, pe gît avînd caneluri orizontale, iar pe corp caneluri oblice. Toarta este supraînălţată cu secţiunea triunghiulară, avînd spre exterior caneluri dispuse longitudinal. După tectonică şi ornamentică se pot observa elemente specifice culturii Babadag faza III, în special la categoria ceştilor (fig. 10/1,4).

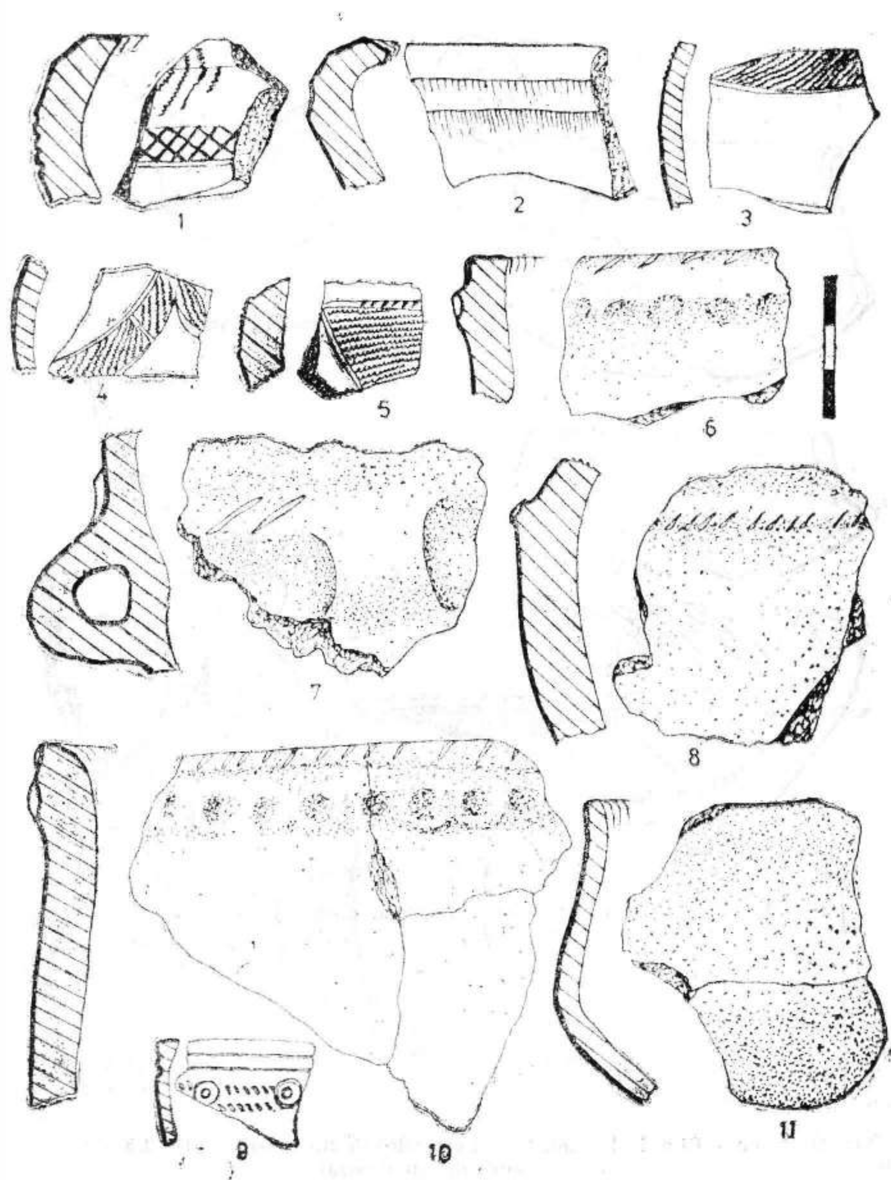

Fig. 11. Piscu — Cimitirul vechi — 9 ceramica de tip Babadag II; 1—8, 10 ceramică de tip Basarabi.

Prin urmare, la Piscu, punctul Cimitirului Vechi au putut fi identificate locuiri aparținind culturii Babadag, mai sporadic în faza II și mai evidente în faza III, cind a avut loc și contactul cu o locuire de tip Basarabi. Situația este comparabilă cu cea de la Gornea, acolo existind un alt mediu cultural [42].

[42] *Ibidem.*

În afară de materialul ceramic mai poate fi adăugată și prezența unei piese din corn de cerb, lucrată prin tăiere și spargere, avînd o perforare de formă patrată (fig. 12/1).

Descoperirile de la Ijdileni-Frumușița și Piscu Cimitirul Vechi, situate în zonele de cîmpie, împreună cu o alta situată pe dreapta Siretului, la Muchea (jud. Brăila) [43] și la Orlovka, la nord de Dunăre [44], pot constitui jaloane pentru viitoare cercetări care să ateste o locuire intensă din timpul culturii Basarabi, în zona nord dunăreană.

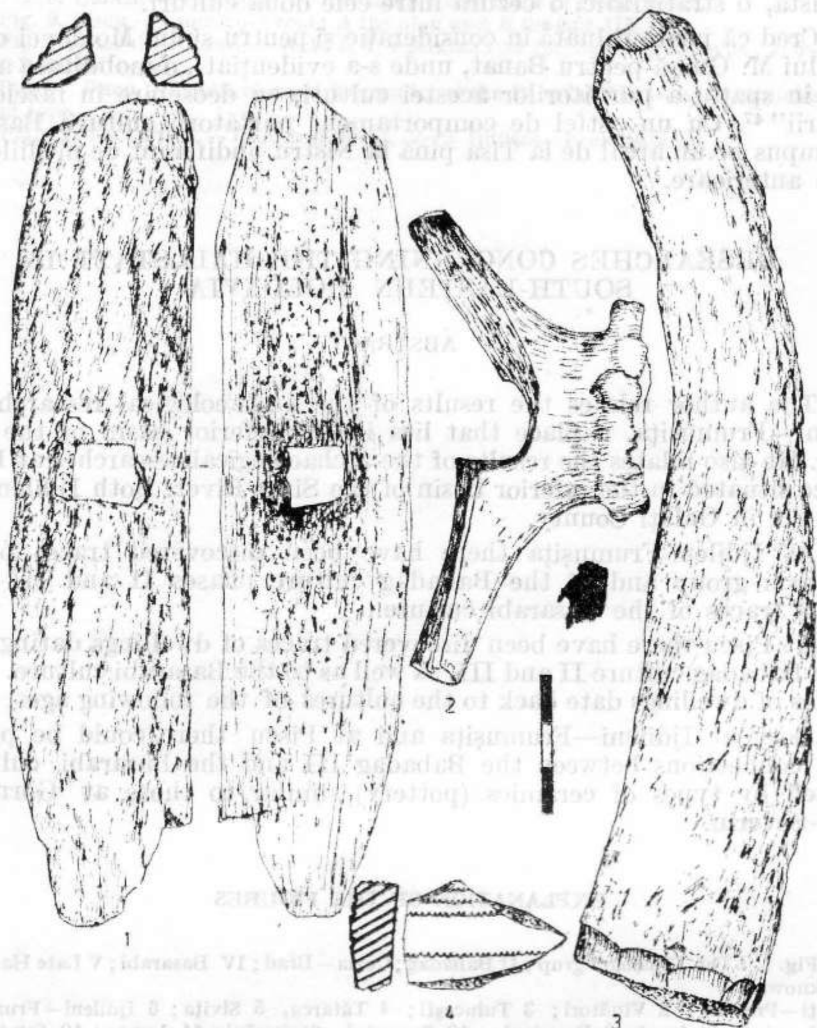

Fig. 12. 1, 4 Piscu — Cimitirul vechi ; 2—3, Ijdileni—Frumușița.

[43] N. Harțuche, Istros, 1, 1980, p. 327.

[44] V. P. Vančingov, I. T. Cernecacov, in *Zeleznyi vek severozapodnago pricarnomorija*, Kiev, 1984, fig. 3/36.

Un element nou de datare pentru cultura Basarabi de aici este vîrful din corn de cerb (fig. 7/6) care se încadrează în sec. VII p. Ch. Un vîrf din os, cu secţiunea tot romboidală, dar avînd o strangulare spre capătul proximal a fost descoperit la Grigoriopaliski [45].

Dacă descoperirea de la Matca [46] ne determină să considerăm prezenţa culturii Basarabi în zona sud-estică a Moldovei ca rezultat al unei extinderi tîrzii, recentele cercetări arată că această sosire a purtătorilor culturii Basarabi aici a avut loc într-o etapă cînd zona locuită încă de purtătorii unor tradiţii de tip Babadag III, întrucît la Ijdileni—Frumuşiţa nu există, o stratigrafic, o cezură între cele două culturi.

Cred că poate fi luată în consideraţie şi pentru sudul Moldovei observaţia lui M. Gumă pentru Banat, unde s-a evidenţiat „o mobilitate accentuată în spaţiu a purtătorilor acestei culturi, cu deosebire în fazele sale timpurii" [47]. Cu un astfel de comportament purtătorii culturii Basarabi s-au impus pe un areal de la Tisa pînă la Nistru, indiferent de mediile culturale anterioare.

RESEARCHES CONCERNING THE HALLSTATT IN SOUTH-EASTERN MOLDAVIA

ABSTRACT

The author relates the results of the archaeological researches at Ijdileni—Frumuşiţa, a place that lies in the inferior basin of the Prut River. He also relates the results of the archaeological researches at Piscu, a place situated in the inferior basin of the Siret River. Both Ijdileni and Piscu are in Galaţi County.

At Ijdileni-Frumuşiţa there have been discovered traces of the Tămăoani group and of the Babadag culture phases II and III—, as well as traces of the Basarabi culture.

At Piscu there have been discovered traces of dwellings dating back to the Babadag culture II and III, as well as to the Basarabi culture. Some remains of dwellings date back to the cultures of the following ages.

Both at Ijdileni—Frumuşiţa and at Piscu there could be proved direct connections between the Babadag III and the Basarabi cultures, attested by types of ceramics (pottery) similar to those at Gornea — Caraş-Severin.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. I The Tămăoani grup ; II Babadag ; Cozia — Brad ; IV Basarabi ; V Late Hallstatt ; VI Unknowon.
1 Galaţi—Precista ; 2 Vînători ; 3 Tuluceşti ; 4 Tătarca, 5 Siviţa ; 6 Ijdileni—Frumuşiţa ; 7 Tămăoani ; 8 Stoicani ; 9 Rogojeni ; 10 Suceveni—Stoborăni ; 11 Lunca ; 12 Sendreni ; 13 Piscu ; 14 Matca ; 15 Drăgăneşti ; 16 Tigăneşti ; 17 Poiana ; 18 Brăhăşeşti.

[45] Serava Natalici. *Grigoriopoliski Kurgany*, Chişinău, 1987, p. 9, fig. 14/4.
[46] M. Brudiu, Traco-Dacica, 6, 1985, 1—2, p. 36.
[47] M. Gumă, Banatica, 7, 198, 3, p. 75.

Fig. 2. Ijdileni—Frumușița „Via lui Ion Ciurea" : I the plan of the section in 1989 ; II the profile of the section in 1989.

Fig. 3. Ijdileni—Frumușița, 1—7 ceramic pieces specific to the Tămăoani group.

Fig. 4. Ijdileni—Frumușița, 1—5, 7 ceramic pieces of the Babadag 2 Type ; 6 ceramic pieces used in ornamenting ceramics.

Fig. 5. Ijdileni—Frumușița, 1—3, 5 ceramic pieces on the transition level Babadag III-Basarabi ; 4 spindle.

Fig. 6. Ijdileni—Frumușița 1, 2, 4—7 ceramic pieces belonging to the Basarabi Culture ; 3, 8 on the transition level Babadag—Basarabi.

Fig. 7. Ijdileni—Frumușița ; 4, 5, 8 on the transition level Babadag—Basarabi ; 1—3, 9—12 the Basarabi culture ; 6 posint of a stag horn antler ; 7 silex bifacial piece hut II.

Fig. 8. Ijdileni—Frumușița, 1—6 ceramic pieces made of coarse paste.

Fig. 9. Piscu — Cimitirul vechi ; *A* the plan and *B* the hut III.

Fig. 10. Piscul — Cimitirul vechi 1, 3, 4 ceramics of the Babadag III type ; 2, 5—9 ceramics of Basarabi type.

Fig. 11. Piscu — Cimitirul vechi 9 ceramics of the Babadag II ; 1—8, 10 ceramics of the Basarabi type.

Fig. 12. 1—4 Piscu — Cimitirul vechi, 2—3 Ijdileni—Frumușița.

O CAMEE ANTICĂ CU REPREZENTAREA LUI EROS DE LA CAPIDAVA

de CRISTIAN MATEI

În timpul sezonului ploios din toamna anului 1987, martorul lăsat după săparea celor două casete din zona instalaţiei portuare antice de la Capidava [1] a suferit eroziuni, Din profilul aflat în secţiunea a II-a, de la bază, s-a desprins o bucată de mîl negru-cenuşiu care conţinea o camee antică. Obiectul a fost descoperit de paznicul cetăţii Capidava, Vasile Iordan, fiindu-ne înmînat pe data de 25 mai 1988.

Lucrată din calcedonie alb-lăptoasă cu puncte maronii şi o vînă subţire de aceeaşi culoare, cameea este de formă ovală avînd următoarele dimensiuni : d1 = 3,8 cm ; d2= 3,3 cm ; g = 1,6 cm.[2] Pe avers, în relief înalt, este sculptat — cu grijă excesivă pentru detalii şi cu o perfecţiune a execuţiei greu de egalat [3] — un cap cu faţa rotundă, bucălată, bărbia proeminentă, cu gropiţă, ochii migdalaţi, în arcade proeminente, fruntea înaltă, bombată, nasul scurt şi drept cu aripile nărilor uşor reliefate. Gura este mică, cu buze subţiri, buza de sus fiind uşor arcuită, uşor avansată faţă de cea de jos şi avînd deasupra, pe centru, o şănţuire. Părul scurt, pînă la nivelul nasului, acoperind urechile, este pieptănat cu cărare la mijloc, în onduleuri largi, continue. Din creştetul capului, pe fruntea personajului atîrnă o buclă lungă de păr.

Fig. 1. Camee reprezentînd pe Eros, descoperită la Capidava.

[1] Vezi C. Matei, în *Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos*, III—IV, Călăraşi, 1987, p. 95—101 şi LXI—LXVIII ; idem, în *First Romanian Conference on the application of physics methods in archaeometry*, Bucureşti, 1988, p. 51—58 ; idem, în *Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos*, V—VI, Călăraşi, (sub tipar).

[2] Piesa a fost înregistrată la MINAC sub nr. inv. 35601 ; d_1 = diametrul mare ; d_2 = diametrul mic ; g = grosimea piesei.

[3] Studiul la microscop al *cameei* de la Capidava a relevat o execuţie de maestru, fără nici o zgîrietură a materialului.

Toată suprafaţa cameei este perfect şlefuită, atît aversul sculptat cît şi reversul plat. Marginile sînt tăiate în unghi, permiţînd fixarea într-o ramă sau în montura discului unei *phalere* [4].

Cel ce a montat cameea pare să nu fi fost acelaşi cu cel care a lucrat-o, avînd în vedere că în partea din stînga sus a marginii exterioare s-a efectuat o ajustare uşoară asupra căreia nu s-a mai intervenit pentru a o şlefui.

Trăsăturile portretului sînt cele ale unui copil pe figura căruia stă întipărită o expresie de seriozitate.

Pieptănătura acestuia, răspîndită la copii în epoca romană, de certă influenţă egipteană, ne-a determinat la începutul cercetării să atribuim portretul în discuţie lui Harpocrate [5].Lipsa elementelor specifice iconografiei lui Harpocrate a impus însă părăsirea acestei prime identificări [6] şi atribuirea portretului în discuţie micului zeu Eros [7].

Fiu al Afroditei [8], zeiţa dragostei şi a frumuseţii, Eros nu a fost niciodată altceva decît o divinitate secundară, existînd posibilitatea să fi avut un rol în misterele de la Eleusis, ceea ce a făcut ca în unele reprezentări să fie înfăţişat cu degetul la buze, în ipostaza de personaj discret, pentru a atrage atenţia asupra caracterului misteric al cultului [9]. Eros este unul dintre zeii reprezentaţi cel mai des în arta antică, micul zeu apărînd în scene dintre cele mai diverse, mitologice, alegorice şi funerare. Artiştii greci l-au înzestrat cu aripi pentru a exprima rapiditatea acţiunilor sale, în unele culte căpătînd atribute de geniu al luptelor, ceea ce îl face foarte greu de deosebit—în cele mai vechi reprezentări ale sale—de Agon. În gliptică apar în postura de Eros bahic, cu delfini, lei, cai, porumbei, luptînd cu Pan, însoţind-o pe Afrodita.[10]

Cameea de la Capidava îşi găseşte o bună analogie într-o camee aflată la Viena (vezi fig. 2), camee lucrată tot din calcedonie alb lăptoasă, cu irizări maronii de culoare foarte deschisă [11]. Spre deosebire de cameea de la Capidava, cameea vieneză provine dintr-o veche colecţie particulară, fiind ruptă de un context stratigrafic clar, ceea ce a permis datarea ei — numai ipotetică — în sec. II — III e.n. Printre analogiile mai apropiate se mai poate adăuga şi o gemă reprezentînd un Eros aşezat pe un capitel.[12]

În descoperirile de pe teritoriul României, reprezentări ale lui Eros sînt cunoscute în două reliefuri din epoca elenistică — la Histria — şi în numeroase reliefuri de epocă romană

[4] *Phalerae*-le romane joacă un rol de ordine militare, fiind făcute din bronz, argint, sticlă sau pietre semipreţioase. Ele erau montate pe armură — vezi W. Oberleitner, *Geschnittene Steine. Die Prunkkameen der Wiener Antikensammlung*, Wien — Köln — Graz, 1985, p. 64, fig. 48 — sub curelele ce susţineau armele individuale, spada şi pumnalul (vezi şi aici, fig. 3).

[5] 'Αρποκράτης, 'Αρποχράτης, 'Αρφοκράτης este numele sub care zeul egiptean Horus a fost adorat în toată lumea greco-romană, acest nume nefiind altceva decît forma elenizată a egipteanului Har-pakhrat care semnifică „Horus copil". Pentru elenizarea numelui lui Horus în epoca elenistică vezi CIG, nr. 1800, 2230, 2293, 2297, 2302, precum şi BCH, 6, p. 137. După Herodot, II, 144, Harpocrate este identificat de greci cu Apollon.

[6] Mulţumim şi pe această cale doamnei dr. Maria Alexandrescu-Vianu care ne-a atras atenţia asupra acestei probleme.

[7] Numele grec al divinităţii este Ἔρως (Ἔρος în dialect eolian). Romanii l-au tradus prin cuvîntul Amor şi i-au spus *Cupidon*. În mai multe scrieri antice (Hesiod, *Theog*, V, 116 — — 119; Platon, *Sympos*, p. 178 B, Pausanias, IX, 27) zeul apare ca un element primordial al lumii, născîndu-se imediat după Chaos, ca element de realizare a unei armonii universale. După altă tradiţie Eros este cel mai tînăr dintre zei (Platon, *Sympos*., p. 194 E, 197 E).

[8] În unele legende se naşte din spuma mării (ἀφρός) de unde şi numele de Afrodita. Romanii o numesc Venus, cultul zeiţei căpătînd în această epocă o mare extindere. În acest sens v. şi R. Schilling, *La Religion romaine de Venus*, Paris, 1954

[9] Catull, 74, 4; Ovidiu, Metamorphose, IX, 691.

[10] Vezi D. A., II, art. *Cupido*.

[11] W. Oberleitner, *op. cit.*, p. 64, fig. 49. Phalera de la Capidava îşi găseşte alte 58 de analogii, aflate în muzeele din Europa. Un inventar complet al acestora a fost publicat de către Michel Feugere, *Phalères romaines en calcédoine*, în *Miscellanea di studi archeologici e di antichita*, III, 1989, Aedes Muratoriana, Modena 1990, pp. 31—53. Printre ele figurează şi *phalera* de la Viena pe care o prezentăm în această notă, cea mai bună analogie fiind însă o *phalera* aflată în colecţiile lui British Museum. M. Feugere *op. cit.*, p. 40 optează pentru datarea acestor *dona militaria* în sec. I—II e.n., după această dată ele pierzîndu-şi semnificaţia onorifică, din sec. III fiind în uz mai ales recompensele pecuniare.

[12] Peter Zazoff, *Die Antiken Gemen*, München, 1983, p. 291, pl. 82, 9.

din zona Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, Histria, Callatis şi Tomis[13]. La Capidava, reprezentări ale lui Eros-Cupidon apar pe un tipar de *terra sigillata*[14]. În ceea ce priveşte reprezentările lui Eros in glipticã, pe teritoriul României cunoaştem treizeci şi două astfel de piese, dar, nici una din ele nu redă un portret al zeului cum este cazul cameei în discuţie[15]. Semnalăm totodată şi faptul că portretele văzute din faţă constituie ele însele rarităţi, în gliptică fiind preferată redarea portretelor din profil sau semiprofil.

Fig. 2. Camea de la Viena.

Fig. 3. Stelă funerară cu reprezentări ale lui Eros descoperită la Histria.

[13] R. Florescu, in *Dicţionarul Enciclopedic de Artă Veche a României*, Bucureşti, 1980 art. *amoraşi*.

[14] *Ibidem*.

[15] Cf. M. Gramatopol, *Dacia Antiqua*, Bucureşti, 1982, p. 208.

Execuţia remarcabilă a cameei de la Capidava o indică a fi fost lucrată într-un atelier cu o bună tradiţie în gliptică în Italia sau în Alexandria. Avînd în vedere dimensiunile cameei, operă a unui anonim, precum şi tehnica de execuţie — cu forme nealterate de schematismul pe care îl introduce în imperiul tîrziu arta provincială — se poate aprecia că aceasta a fos. lucrată într-o manieră ce o apropie de tradiţia greacă[16], putînd fi datată în sec. II — III e.n., datare pentru care pledează atît maniera de execuţie şi subiectul ales spre reprezentare[17], cît şi faptul că în această perioadă autorii pieselor de gliptică, *cavatores gemmarum*, nu-şi mai semnează operele. Pentru aceeaşi datare pledează şi celelalte descoperiri mobile aflate în stratul de depuneri unde a fost găsit preţiosul obiect[18].

Valoarea ridicată a cameei, nu numai acum, dar şi în antichitate, ne determină să emitem ipoteza că ea va fi fost probabil purtată de un înalt demnitar, un ofiţer al armatei de uscat sau al flotei[19].

Dimensiunile cameei de la Capidava fac din aceasta cea mai mare piatră sculptată de montură descoperită pe teritoriul României pînă în prezent[20].

AN ANCIENT CAMEO, WITH THE REPRESENTATION OF EROS, FROM CAPIDAVA

ABSTRACT

The author presents a cameo which was discovered in the area of the ancient port installation from Capidava. The sizes on the cameo are : d = 38 mm ; d = 33 mm ; w = 16 mm

In a tall relief was represented a portrait of a chubby child with an unusual hair-do, with a long curl on the forehead. This personage was identified with the little god Eros.

According to the manner in which it was worked and to the archeological context, the ancient cameo from Capidava may be date in the 2nd — 3rd century A.D.

The cameo — the biggest one of this kind discovered since new in Romania — was set, probably, on a phalera. Its high value — not only in our times, but un antiquity too — lead us to presume that it was probably weared by a high officer of the fleet.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. The cameo with the image of Eros, discovered Capidava.
Fig. 2. The Viena cameo.
Fig. 3. Funeral relief with the images of Eros, discovered at Histria.

[16] Vezi O. Neverov, *Antique Intaglios*, Leningrad, 1976, p. 18.

[17] În haosul provocat de criza sec. III, cultele de salvare orientale pătrund tot mai mult în lumea romană, ecoul transformărilor ideologice din imperiu fiind resimţit şi în gliptică. În acest sens, W. Oberleitner, *op. cit.*, p. 15.

[18] *Supra*, nota 1.

[19] Mai probabil judecînd după locul unde a fost găsită cameea, instalaţia portuară.

[20] Cameea de la Poiana — reprezentînd Victoria pe *bigă* — aflată la Muzeul de istorie al României şi considerată pînă în prezent cea mai mare piatră semipreţioasă sculptată, de montură, descoperită pe teritoriul României, este de dimensiuni mai reduse.

UN VÎRF DE LANCE DIN COLECŢIA INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE (BUCUREŞTI)*

de RADU R. HEITEL

Vîrful de lance (fig. 1, a, b, 2, 1) din fier, din punct de vedere tehnic foarte bine executat, avînd lama, în secţiune, romboidală, are azi o lungime totală de 42,4 cm, din care lama 34,4, iar tubul de înmănuşare cca 8 cm. După calculele noastre din tub lipsesc cca 4 cm. Diametrul probabil al tubului, hexagonal în secţiune, la limita sa inferioară (cel maxim) poate fi considerat la cca 2,8 cm. Lăţimea maximă, actuală (tăişurile lamei manifestă începuturile unui proces de corodare care pare să fi determinat pierderea a cca 2 mm), este de 3 cm, iar grosimea în acelaşi punct (deci grosimea maximă) de 1,3 cm. Spre bază, în stînga şi dreapta nervurii mediane, lama a fost decorată (asupra „decorului" vom reveni mai jos).

Piesa, perfect echilibrată, are centrul de greutate în prima treime a lamei şi iniţial a avut vîrful foarte ascuţit. Aceste detalii de execuţie relevă clar calitatea ei, în primul rînd, de armă ofensivă. Se pare că, zvîrlită cu putere şi precizie, pînă la 10 m, străpungea cu destulă uşurinţă o cămaşă de zale.

Lama evocă forma unei lanţete, de unde definirea acestui tip de lance drept: „Speere mit lanzettenförmigen Blatt"[1].

Pentru vîrful de lance de la Bucureşti ne rezumăm aici la analogiile cele mai apropiate şi mai semnificative a căror — este de precizat concluzia de la bun început — origine nordică şi datare spre sfîrşitul sec. X şi începutul celui de al XI-lea au fost de mai mult timp demonstrate[2], după opinia noastră, în mod convingător.

Prima analogie care poate fi invocată (fig. 2,2) este cunoscuta piesă din Muzeul Naţional Maghiar (colecţia de arme, inv. 25/1910), un vîrf de lance descoperit în albia Dunării (malul stîng) în 6 iunie 1910. Lungimea lui totală este de 59,7 cm (respectiv 43,7 cm şi 16 cm), lăţimea maximă 2,9 cm, grosimea maximă de 0,8 cm, iar diametrul maxim al tubului de înmănuşare de 3,2 cm. Tubul, hexagonal în secţiune, este acoperit cu o placă de aur decorată pe cîmpurile mai înguste cu un decor vegetal, iar pe celelalte cu un decor geometric, decoruri realizate în tehnica *niello*. Lama, cu secţiune romboidală, a fost lucrată în tehnica damaschinării[3].

A doua analogie (fig. 2, 3) este cea descoperită la Törtel-Demeter Tanya (comitatul Pesta) şi se pare că provine din inventarul unui mormînt care, după relatări, s-ar putea să nu fi aparţinut unui războinic maghiar, ci unuia nordic[4]. Piesa se află astăzi la Muzeul Naţional Maghiar (secţia feudală, nr. inv. 69). Lungimea ei totală este de 34,1 cm (24, 1; 10), lăţimea maximă a lamei 2,9 cm, diametrul maxim al tubului hexagonal, în secţiune, de 2,1 cm. La acest exemplar se mai remarcă şi faptul că tubul este „decorat" prin marcarea conturului hexagonal prin cîte un „striu"[5].

Ultima piesă pe care o cităm (fig. 2, 4) este cea descoperită mai de mult în Transilvania, la Eresteghin (jud. Braşov), piesă care nu beneficiază însă de măsurători exacte, ci

* Piesa, făcînd parte, probabil, din vechea colecţie a Muzeului Naţional de Antichităţi (MNA) a fost găsită fără număr de inventar; atenţia asupra ei ne-a fost atrasă de colegul Vlad V. Zirra (jr.) căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[1] Cf. L. Kovács, Mitteilungen des archäologischen Institut der ungarischen Akademie der Wissenschaften, 7, 1977 —1978 (extras), p. 66, 2 Typus.

[2] *Ibidem*; în acest sens, idem, Alba Regia, 11, 1971, p. 85—86 şi în general; P. Paulsen, Archaeologia Hungaricae, 12, 1933, p. 25—29 şi în general.

[3] L. Kovács, Alba Regia, 11, 1971, loc. cit.; idem, Acta Archaeologica Hungaricae, 22, 1970, p. 323—326 şi passim; idem, Mitteilungen der archäologischen Instituts der ungarischen Akademie der Wissenschaften. 7, 1977—1978 (extras), p. 62, pl. 58, 1, p. 66 sq.

[4] L. Kovács, Mitteilungen ... p. 67 şi pl. 59, 13; idem, Alba Regia, 11, 1971, p. 86, unde se precizează condiţiile de descoperire; lancea, se pare, fiind de asociat cu „un cuţit mare din fier" (armă derivînd din cunoscutele *scramasax*?).

[5] *Ibidem*.

SCIVA, tomul 42, nr. 3—4, Bucureşti, iulie—decembrie 1991 p. 245—248

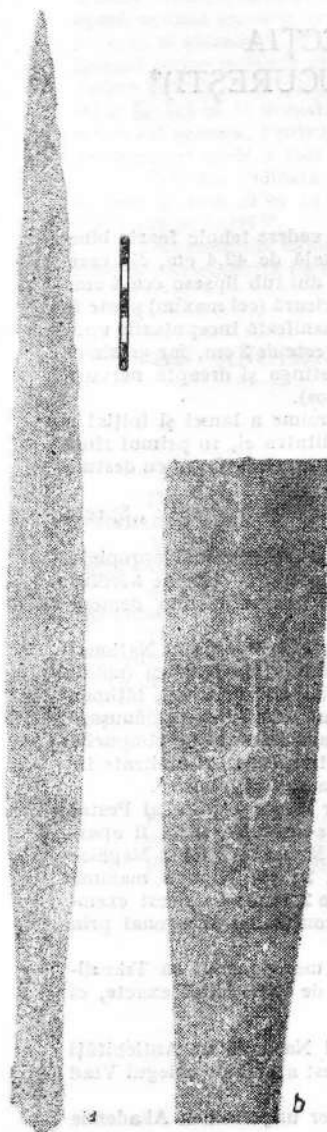

Fig. 1. a—b vîrful de lance de la București.

Fig. 2. 1 București, 2 Budapesta, 3 Törtel, 4 Eresteghin; 2, 3, 4 după L. Kovács.

doar de o reconstituire, pe care avem suficiente motive să o credem ca foarte apropiată de realitate [6].

În ceea ce privește datarea acestor piese la sfîrșitul sec. X și începuturile celui de al XI-lea și în legătură cu originea lor nordică, Kovács Laszlo a preluat hotărît și convingător opiniile lui Peter Paulsen, fiind urmat la rîndul său — dar după părerea noastră în mod discutabil — de Alexander Ruttkay [7].

În acest context, vîrful de lance de la București, pe lîngă faptul că demonstrează calitățile unei foarte bune execuții de ordin tehnic, mai are și meritul de a corobora nu atît datarea acestui tip, cît argumentele pledînd în favoarea originilor sale nordice. Și aceasta o face, în special, prin decorul lui.

Acest ,,decor'' a apărut la baza lamei (fig. 1, a—b, fig. 2, 1) în dreapta și stînga nervurii mediane și a fost realizat în tehnica încrustării metalului în metal (Tauschierung), tehnică caracteristică în această epocă, cu precădere, lumii nordice. Încadrînd simetric axul median, apar patru fragmente de sîrmă de alamă, cu lungimi (cu oarecare aproximație) între 1,3 — — 1 8 cm, la capetele lor fiind dispuse, respectiv, în semicerc, opt mici fragmente de sîrmă din același material. Foarte probabil că toate cele douăsprezece fragmente au fost tăiate din aceeași bucată de sîrmă, fără însă a se căuta absoluta lor egalitate în lungime. Evident, ele au fost încorporate ,,la cald'' și apoi ciocănite pentru a fi aplatisate. Consolidarea pe locurile lor se datorește și procesului de călire la care a fost supusă lama la sfîrșitul lucrării [8]. Nu este lipsit de interes faptul că ,,decorul'' (poate însă însemne cu valori simbolice?) apare și pe cealaltă față a lamei, așa după cum, de pildă, în această epocă, elemente de acest gen, apar de multe ori pe ambele fețe ale lamelor de spadă, spade revendicînd o aceeași origine nordică [9].

Din seria căreia îi aparține lancea de la București un loc aparte îl ocupă cea de la Budapesta. Lungimea totală de 59,7 cm a acestei piese, tehnica în care a fost executată, grosimea maximă de numai 0,8 cm (în raport cu cea de la București mai lungă deci cu cca 17 cm și mai subțire cu cel puțin 5 mm), decorul plăcii de aur care învelește tubul de înmănușare, toate vin să confirme încă o dată faptul că, spre deosebire de vîrful de lance de la București, evident armă de luptă, perfect echilibrată, piesa de la Budapesta constituia nu atît o armă de lux (de paradă) ci, foarte probabil, un ,,*Insignium*'', un simbol al demnității și puterii

[6] Faptul că vîrful de lance a provenit dintr-un mormînt de călăreț și că din inventar a mai rămas și o scăriță de șa asimetrică a fost stabilit de Gy. Laszlo care, avînd elementele necesare la dispoziție, a reușit și reconstituirea; cf. Kovács L., Alba Regia, 11, 1971, p. 86, cu bibliografia; idem, Mitteilungen ..., p. 62 și pl. 58, 4.

[7] A. Ruttkay, SlovaArch, 24, 1976, 2 p. 297—300; ne îndoim de descendența, de pildă, a vîrfului de lance de la București (Budapesta sau Törtel), din acelea databile în aria moravă — în sec. IX—X, ca, de pildă, acelea de la Liptova—Ondrachov și Michal nod Žitavou (Mormintele 24 și 39) piese prezentînd doar analogii de ordin principial dar care însă și în ceea ce privește evoluția — previzibilă — a structurilor și centrelor lor de greutate nu conduc spre tipul de lance de la București. Cu mult mai probabil ni se pare procesul apariției lăncii de tip București—Budapesta—Törtel drept un rezultat al unei evoluții consumate — cel puțin în parte — în paralel cu lăncile ,,cu aripioare'' *(Flügellanzen)*, evoluții pornite de pe o bază congruentă (lăncile france din sec. V—VI); în acest sens, cf. L. Kovács, Mitteilungen ..., p. 66 sq., tipurile 1 și 2 cu planșele respective și bibliografia; idem, Alba Regia, 11, 1971, de pildă, p. 83, fig. 3, 3—5, ș.a.; vezi și, p. 95, fig. 9, răspîndirea lăncilor în discuție.

[8] După o radiografie a vîrfului de lance făcută la Muzeul de istorie al României (București) s-ar părea că tehnica în care a fost lucrată se apropie mult de cea precizată de L. Kovács drept categoria 3: vezi, Alba Regia, 11, 1971, p. 83.

[9] În actualul context — desigur, fără a avea posibilitatea de a intra în amănunte — ne referim numai la două exemple din Transilvania intracarpatică:

a) spada de la Morești (cf. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 49 sq., 55) aflată azi la Muzeul de istorie al României (București) nr. inv. 54484 care pe o parte a lamei este decorată cu două lamele în *S*, iar pe cealaltă (perfect vizibil pe o radiografie executată la cererea noastră) un model compus din fragmente de sîrmă și cerculețe, materialul întrebuințat fiind *alama* (fapt ieșit din comun).

b) spadă din Muzeul Unirii (Alba-Iulia), inedită, trecută în vechile inventare ca proveniență din colecția Bathyaneum (A. Cserni, inv. 5229), prezentînd pe o parte a lamei în decor cruciform, iar pe cealaltă o spirală strînsă, materialul întrebuințat fiind bronzul. Acest tip de spadă nu a fost, totuși, obișnuit războinicilor maghiari, în această epocă aceștia întrebuințînd spade — se pare, de serie — nedecorate, aparținînd tipurilor x—y, Petersen; în acest sens, cf. K. Bakay, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 19, 1967, p. 169 —172.

celui căruia i-a fost atribuită[10]. Este însă acum și aici de remarcat și faptul că, în raport cu celelalte piese din seria constituind arme de luptă, vîrful de lance de la București este cel mai bine proporționat și totodată și cel mai lung. Nu ne propunem aici o argumentare de natură discursivă privind locul de origine a piesei, fiind convinși că specialiștii în domeniu ne vor înțelege fără a întîmpina dificultăți notabile, dar ținem ca încă de pe acum să avansăm o ipoteză, dar numai sub forma — cu rezervele care le implică — unei ipoteze de lucru și anume: ținînd cont de structura sa și de detaliile menționate, credem că piesa de la București a fost fabricată, în arealul baltic, fiind „exportată" în Europa est-centrală sau ajungînd acolo cu un războinic vareg, filieră pe care, la începutul sec. XI, putea să ajungă și în spațiul intracarpatic al Transilvaniei. Descoperită poate, mai de mult undeva în Transilvania — foarte probabil făcînd parte din inventarul unui mormînt — ea a ajuns, pe o cale sau alta, la București. Dar în încheiere ne grăbim să adăugăm că nu poate fi respinsă *de plano* nici posibilitatea ca ea să fi ajuns la noi pe filieră sudică, în această epocă elemente varege pătrunzînd și în spațiul de pe malul drept al Dunării inferioare[11].

EINE SPEERSPITZE AUS DER SAMMLUNG DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUT AUS BUKAREST

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser betrachtet eine Speerspitze aus der Sammlung des Bukarester Archäologischen Instituts (ohne Inventarnummer; Fundplatz unbekannt) als zu den „Speeren mit lanzettenförmigem Blatt" gehörend, welche Ende des 10. und Anfang des 11. Jhs. datierbar sind. Der Verfasser hält die Speere von Budapest, Törtel und Eresteghin für direkte und aussagekräftige Analogien und plädiert für eine nordische (baltische) Herkunft des Bukarester Speeres.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. a—b die Speerspitze von Bukarest.

Abb. 2, 1 die Speerspitze von Bukarest; 2 Budapest; 3 Törtel; 4 Eresteghin (2, 3, 4 nach L. Kovács).

[10] P. Paulsen, *op. cit.*, L. Kovács, Acta Archaeologica Hungaricae, 22, 1970, 326.

[11] În acest sens, cf. R. Popa, Germania, 62, 1984, 2, p. 431; butonului de spadă (tip. *S*, Petersen) îi lipsește partea inferioară, care, desigur, trebuie să fi fost și ea decorată în aceeași manieră. Acum și aici, lăsînd la o parte încercarea autorului de a stabili perioada de timp cînd o astfel de spadă ar fi putut ajunge în arealul Dunării de Jos în funcție de două ipoteze de natură istorică (vezi, p. 430 sq), date fiind — între altele — subtila realizare a decorului zoomorf, întrebuințarea în realizarea decorului a lamelor de argint (și a sîrmei de argint), precum și a aurului aplicat direct pe masa de bronz a piesei (cf. p. 427) înclinăm spre o datare spre sfîrșitul sec. X cel mai tîrziu la începuturile sec. XI și spre o proveniență a ei de dincolo de limitele ariei baltice, de undeva din spațiul vest-scandinav. Asupra problemei vom reveni mai pe larg în alt context. Aci ținem numai să adăugăm că, după opinia noastră, aceste spade erau departe de a fi numai „de paradă" ci, cu mult mai probabil, dincolo de valorile lor de însemne ale puterii, ale autorității celor ce le purtau, constituiau și redutabile arme de luptă, și asupra acestei probleme vom reveni în contextul la care am făcut aluzie mai sus.

CHARTA PENTRU PROTECŢIA ŞI CONSERVAREA PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC

Redactată de un comitet internaţional condus de Margareta Biörnstaed, instituit de ICOMOS conform procedurii de adoptare de către Comitetul Executiv a textelor doctrinale şi adoptată de către acest comitet în noiembrie 1989, charta a cărei traducere o punem la dispoziţia specialiştilor români a fost adoptată la Adunarea Generală trienală ICOMOS de la Lausanne în octombrie 1990. Spiritul şi prevederile ei reflectă actuala atitudine a şcolilor arheologice naţionale cu tradiţie şi prestigiu faţă de patrimoniul care face obiectul preocupărilor acestora. Dată fiind revenirea în ICOMOS a organismelor specializate din România, aplicarea chartei la stările din ţara noastră reprezintă mai mult decît o datorie morală. Dealtfel, deşi specialiştii români nu au participat la elaborarea acestui text şi nici nu au fost consultaţi în prealabil asupra lui — dată fiind absenţa ţării noastre în ultimul deceniu din structurile specializate ale UNESCO — articolele chartei sînt foarte apropiate sau chiar coincid cu punctele de vedere exprimate cu prilejul redactării proiectului Legii Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice care a fost depusă spre adoptare Parlamentului României, precum şi cu principiile din Regulamentul săpăturilor arheologice al cărui proiect a fost redactat de Comisia Naţională Arheologică de pe lîngă Academia Română.

Avem convingerea că publicarea în revistele noastre de specialitate a acestei charte va constitui subiect de reflecţie pentru toţi cei implicaţi în această activitate şi mai ales că va provoca un schimb rodnic de opinii, cu rezultate pozitive în ceea ce priveşte alinierea arheologiei româneşti la punctele de vedere exprimate şi adoptate de orientările avansate din arheologia europeană şi mondială.

RADU POPA, Vicepreşedinte CNMASI

Introducere

Este unanim recunoscut că atît cunoaşterea originii societăţilor umane cît şi aceea a evoluţiei lor sînt de importanţă fundamentală pentru întreaga omenire, permiţîndu-i să-şi cunoască rădăcinile culturale şi sociale.

Patrimoniul arheologic reprezintă principala mărturie asupra activităţilor umane din trecut. Protecţia şi atenta lui administrare reprezintă deci activităţi indispensabile ce permit arheologilor şi altor oameni de ştiinţă să-l studieze şi interpreteze în numele generaţiei actuale şi a celor viitoare, în folosul acestora.

Protecţia acestui patrimoniu nu se poate întemeia doar pe acţiunile tehnice ale arheologiei. Ea pretinde o bază mai largă de cunoştinţe şi competenţe, profesionale şi ştiinţifice. Anumite elemente ale patrimoniului arheologic fac parte din structuri de arhitectură, iar în aceste cazuri ele trebuie protejate cu respectarea criteriilor privind patrimoniul arhitectural enunţate în 1966 prin Charta de la Veneţia privind restaurarea şi conservarea monumentelor şi a siturilor. Altele fac parte din tradiţiile vii ale populaţiilor băştinaşe, a căror participare la protecţia şi conservarea acestora devine în asemenea cazuri esenţială.

Din aceste motive ca şi din altele, protejarea patrimoniului arheologic trebuie să se întemeieze pe colaborarea efectivă a specialiştilor din numeroase discipline. Ea pretinde de asemenea cooperarea serviciilor publice, a unor cercetători, a întreprinderilor private sau de stat, precum şi a publicului larg. Drept consecinţă, prezenta chartă enunţă principii valabile în diferitele sectoare ale administrării patrimoniului arheologic. Ea include îndatoririle autorităţilor publice şi ale legiuitorilor, regulile profesionale aplicabile la întocmirea inventarelor, recunoaşterea în suprafaţă, săpătura, documentaţia, cercetarea, protejarea, conservarea, reconstituirea, informarea, prezentarea, punerea la dispoziţia publicului şi utilizarea patrimoniului arheologic, precum şi precizarea calificării personalului însărcinat cu protejarea lui.

Prezenta chartă se justifică prin succesul înregistrat de Charta de la Veneţia ca document normativ şi sursă de inspiraţie în domeniul strategiilor şi practicilor guvernamentale, ştiinţifice şi profesionale. Ea îşi propune să enunţe principii fundamentale şi recomandări cu caracter general. De aceea ea nu se poate ocupa de dificultăţile şi situaţiile specifice din diferite zone sau ţări. Pentru satisfacerea acestora din urmă, charta urmează a fi completată pe plan regional şi naţional cu principii şi reguli suplimentare.

Art. 1 — *Definire şi introducere*

Sub termenul de „patrimoniu arheologic" se înţelege acea parte a patrimoniului nostru material pentru care cunoaşterea de bază se întemeiază pe metodele arheologice. El inglobează toate urmele de vieţuire omenească şi are în vedere toate locurile unde s-au exercitat activităţi umane, oricare au fost acestea, structurile şi vestigiile de orice fel abandonate, aflate pe teren, în subsol sau sub apă, precum şi inventarul asociat.

Art. 2. — *Politica „conservării integrate"*

Patrimoniul arheologic este o bogăţie culturală fragilă care nu se regenerează. Agricultura şi planurile de folosire a solului rezultînd din programele amenajărilor teritoriale trebuie ca urmare astfel reglementate încît să reducă la minimum distrugerea acestui patrimoniu. Strategiile protecţiei patrimoniului arheologic trebuie permanent integrate planurilor privind agricultura, folosirea terenurilor, dezvoltarea şi perspectivele, dar şi celor privind cultura, mediul înconjurător şi educaţia. Strategiile protejării patrimoniului arheologic trebuie mereu actualizate şi adaptate noilor împrejurări. Crearea rezervelor arheologice trebuie să facă parte din aceste măsuri.

Strategiile protecţiei patrimoniului arheologic trebuie luate în considerare de cei răspunzători cu planificarea la scară internaţională, naţională, regională şi locală.

Participarea activă a populaţiei trebuie integrată strategiilor conservării patrimoniului arheologic. Ea este esenţială în toate cazurile în care este vorba de patrimoniul unei populaţii băştinaşe. Participarea trebuie să se producă în cunoştinţă de cauză şi prin acces la cunoştinţe, condiţii obligatorii pentru orice decizie. Informarea publicului larg reprezintă deci un element important al „conservării integrate".

Art. 3 — *Legislaţie şi economie*

Protecţia patrimoniului arheologic este obligaţie morală a tuturor fiinţelor umane. Dar ea este totodată responsabilitate publică colectivă. Această responsabilitate se cere materializată prin adoptarea unei legislaţii adecvate şi prin asigurarea fondurilor suficiente finanţării eficace a programelor de conservare a patrimoniului arheologic.

Patrimoniul arheologic este un bun comun al întregii societăţi omeneşti şi ca urmare fiecare ţară are datoria de a asigura fondurile necesare pentru conservarea sa.

Legislaţia trebuie să garanteze conservarea patrimoniului arheologic în funcţie de necesităţile istoriei şi tradiţiilor fiecărei ţări şi regiuni, asigurînd atît conservările „in situ" cît şi imperativele cercetării.

Legislaţia trebuie să pornească de la principiul că patrimoniul arheologic reprezintă moştenirea întregii omeniri şi a tuturor colectivităţilor umane, nu a unor persoane individuale sau a unor anumite naţiuni.

În absenţa acordului serviciilor arheologice competente, legislaţia trebuie să interzică orice distrugere, degradare sau alterare prin modificări a tuturor monumentelor, siturilor arheologice, precum şi a mediului natural în care acestea se află.

Legislaţia trebuie din principiu să pretindă cercetarea prealabilă şi întocmirea unei documentaţii arheologice complete în toate cazurile în care a putut fi autorizată o distrugere a patrimoniului arheologic.

Legislaţia trebuie să pretindă o păstrare corectă precum şi administrarea şi conservarea satisfăcătoare a patrimoniului arheologic, in condiţiile garantării mijloacelor necesare.

Legislaţia trebuie să prevadă sancţiuni adecvate, proporţionale cu gravitatea infracţiunilor împotriva textelor privind patrimoniul arheologic.

În cazul în care legislaţia îşi extinde protecţia doar asupra patrimoniului înregistrat sau înscris în listele oficiale, trebuie prevăzute dispoziţii în scopul protejării temporare a monumentelor şi siturilor lipsite de protecţie sau nou descoperite, pînă la momentul efectuării unei evaluări arheologice.

Unul din pericolele fizice majore care ameninţă patrimoniul arheologic decurge din programele de amenajare teritorială. O legislaţie adecvată trebuie deci să prevadă obligaţia celor care fac amenajările de a proceda la un studiu de impact arheologic înainte de a-şi definitiva programul, iar costul studiului trebuie inclus în bugetul proiectului. Principiul conform căruia orice program de amenajare teritorială trebuie astfel conceput incît să reducă la minimum repercusiunile asupra patrimoniului arheologic, urmează a fi de asemenea prevăzut într-o lege.

Art. 4 — *Inventare*

Protecția patrimoniului arheologic trebuie să se întemeieze pe cunoașterea cît mai complet posibilă a prezenței, extinderii și naturii sale. Ca urmare, inventarele generale de potențial arheologic sînt instrumente de lucru esențiale pentru elaborarea strategiilor protecției patrimoniului arheologic. Rezultă totodată că inventarierea este o obligație fundamentală în protecția și administrarea patrimoniului arheologic.

În același timp, inventarele constituie o bancă de date ce oferă informațiile primare pentru studiu și cercetarea științifică. Întocmirea inventarelor trebuie deci privită ca un proces dinamic și continuu. Rezultă de asemenea că inventarele trebuie să cuprindă informația la nivele de precizie și detaliere diferite, deoarece chiar și cunoștințe superficiale pot oferi o bază de pornire pentru măsuri de protecție.

Art. 5 — *Inventarul siturilor*

În arheologie cunoașterea este în mare măsură tributară intervenției științifice asupra sitului. Intervenția asupra sitului îmbrățișează întreaga gamă a metodelor, de la explorarea nedistructivă și pînă la săpătura integrală, trecînd prin varianta sondajelor limitate sau a recoltărilor de eșantioane.

Trebuie admis ca principiu fundamental că orice încercare de informare despre patrimoniul arheologic urmează a se limita la distrugerea doar a minimumului de mărturii arheologice necesare pentru realizarea scopurilor științifice sau de conservare ale campaniei. Metodele intervenției nedistructive — observații aeriene, observații în suprafață pe teren, observații submarine, recoltarea de eșantioane sau de mărturii materiale fără săpătură, sondajele limitate — trebuie încurajate în toate cazurile, fiind preferabile săpăturii integrale.

Săpătura implică totdeauna o selecție de date ce vor fi înregistrate și conservate cu prețul pierderii tuturor celorlalte informații și eventual chiar cu prețul distrugerii totale a monumentului sau a sitului. Decizia de a întreprinde o săpătură nu trebuie deci luată decît după o judecată responsabilă.

Săpăturile trebuie efectuate preferențial asupra monumentelor și a siturilor condamnate la dispariție datorită programelor de amenajare ce vizează schimbări în regimul sau utilizarea terenurilor, de asemenea în cazul jafurilor sau a distrugerilor prin agenți naturali.

În cazuri de excepție, situri neamenințate vor putea fi săpate fie în funcție de prioritățile cercetării, fie în scopul prezentării lor pentru public. În asemenea cazuri, săpătura trebuie precedată de o evaluare științifică temeinică a potențialului respectivului sit. Săpătura trebuie să fie parțială și să rezerve un sector cu valoare de martor pentru investigațiile ulterioare.

Atunci cînd se efectuează o săpătură, comunitatea științifică are dreptul de a primi un raport întocmit conform unor norme bine definite, anexat inventarelor de descoperiri utile, cu respectarea unui termen rezonabil după încheierea lucrărilor.

Săpăturile trebuie efectuate conform recomandărilor UNESCO (recomandări din 1956 definind principiile internaţionale care se aplică în domeniul săpăturii arheologice), precum şi cu respectarea normelor profesionale, internaţionale şi naţionale.

Art. 6 — *Păstrarea şi conservarea*

Conservarea „in situ" a monumentelor şi a siturilor trebuie să fie obiectivul fundamental al conservării patrimoniului arheologic, inclusiv conservarea adecvată pe termen lung şi cu grijă a dosarelor de documentare şi a colecţiilor etc. referitoare la ele. Orice schimbare a locului violează principiul conform căruia patrimoniul trebuie conservat în contextul său original. Acest principiu subliniază necesitatea păstrării, conservării şi administrării convenabile. Decurge din aceasta că în cazul în care nu este asigurată o finanţare care să permită şi să garanteze în prealabil păstrarea şi conservarea patrimoniului arheologic, acesta din urmă nu trebuie expus nici riscurilor şi consecinţelor săpăturii, nici abandonat după săpătură.

Angajarea şi participarea populaţiei locale trebuie încurajate deoarece ele reprezintă mijloace de acţiune în vederea păstrării patrimoniului arheologic. În anumite cazuri, se poate recomanda încredinţarea responsabilităţii de protecţie şi administrare a monumentelor şi siturilor către populaţiile băştinaşe.

Resursele financiare fiind inevitabil limitate, păstrarea activă a siturilor arheologice nu poate fi decît selectivă. Selecţia trebuie să se exercite asupra unui eşantion extins de situri şi monumente şi să ţină seama de criterii ştiinţifice, calitative şi reprezentative, evitîndu-se selecţia după criterii de atracţie şi prestigiu. Recomandarea UNESCO din 1956 trebuie aplicată şi la păstrarea şi conservarea patrimoniului arheologic.

Art. 7 — *Prezentare, informare, reconstituire*

Prezentarea pentru publicul larg a patrimoniului arheologic reprezintă un mijloc esenţial pentru a-i permite acestuia cunoaşterea originilor şi dezvoltării societăţii moderne. În acelaşi timp, este calea cea mai importantă pentru a face publicul să înţeleagă necesitatea protejării acestui patrimoniu.

Prezentarea pentru publicul larg constituie o vulgarizare a stadiului cunoaşterii ştiinţifice şi ca urmare trebuie să fie supusă la revizuiri frecvente. Ea trebuie să ţină seama de numeroasele căi care permit înţelegerea trecutului.

Reconstituirile satisfac două funcţii importante, fiind concepute în scopul unor cercetări experimentale şi pedagogice. Ele trebuie totuşi intreprinse cu multă precauţie pentru a nu pune în pericol nici una dintre mărturiile arheologice existente. De asemenea este necesar de a se ţine seama de toate datele, de orice natură ar fi ele, pentru a se realiza autenticitatea. Reconstituirile nu trebuie făcute pe locul vestigiilor arheologice, deasupra acestora şi trebuie să fie evident caracterul lor de reconstituiri.

Art. 8 — *Calificările profesionale*

Pentru a asigura administrarea patrimoniului arheologic este necesară competenţa în numeroase discipline la un nivel ştiinţific ridicat. Ca urmare,

în fiecare țară formarea unui număr suficient de profesioniști în sectoarele de competență implicate trebuie să fie un obiectiv important al politicii de învățămînt. Cît despre necesitatea formării de experți în domeniile de strictă specialitate, aceasta reclamă cooperarea internațională. Este necesară elaborarea și menținerea în acțiune a unor norme privind formarea profesională ca și etica profesională.

Pregătirea arheologică universitară trebuie să țină seama în programele ei de schimbările intervenite în strategiile conservării, de faptul că cercetarea prin săpătură a devenit mai puțin importantă decît conservarea „in situ". Ea trebuie totodată să-și însușească punctul de vedere după care studiul istoriei popoarelor băștinașe este la fel de important ca și studiul monumentelor și a siturilor de renume în încercarea înțelegerii și conservării patrimoniului arheologic.

Protecția patrimoniului arheologic este un proces dinamic permanent. În consecință, profesioniștilor ce lucrează în acest domeniu trebuie să li se asigure toate facilitățile necesare reciclării lor. Este necesar să fie organizate programe specializate de formare la un nivel înalt care să prevadă accentele necesare în sfera protejării și administrării patrimoniului arheologic.

Art. 9 — *Cooperația internațională*

Patrimoniul arheologic fiind o moștenire comună a întregii omeniri, cooperarea internațională este esențială în ceea ce privește enunțarea criteriilor administrării acestui patrimoniu, precum și respectarea acestor criterii.

Există o necesitate stringentă pentru circuite internaționale care să permită schimbul de informații și împărtășirea de experiențe între profesioniștii însărcinați cu administrarea patrimoniului arheologic. Aceasta implică organizarea de conferințe, seminarii, ateliere etc. la nivel mondial ca și la nivel regional, precum și crearea de centre regionale de formație la nivel înalt. Prin intermediul grupurilor sale specializate, ICOMOS va trebui să țină seama de aceste realități în cadrul programelor sale pe termen lung și mediu.

De asemenea, programele internaționale de schimburi privind personalul administrativ și științific trebuie continuate deoarece ele oferă mijloacele creșterii competenței în acest domeniu.

Programe de asistență tehnică trebuie dezvoltate sub auspiciile ICOMOS.

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1990 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREȘTI

1. Adamclisi, *Tropaeum Traiani*, jud. Constanța. Colectiv : Ion Barnea, IAB, coordonator științific; Mihai Sâmpetru, IT; Alexandru Barnea, arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, IAB; Gheorghe Papuc, MINAC; Mihai Ionescu, prof. Mangalia; Nelu Zugravu, UI; Adrian Popescu, student FIB. Fonduri IAB și IT.

Sectorul central (C—D), AB, MMC, MI, NZ. Cercetările au continuat doar în *basilica D* (cu transept) prin casetele c.11, 12 și 13. Plasate la V de fundația pentru cancelli, c. 11 în nava de N și c.12 în accea centrală, s-au întîlnit situațiile care urmează. În c.11, la pilele de hipocaust observate anterior la E, s-au adăugat încă patru, după care o placă de mortar aflată deasupra și tăiată în dreptul fundației menționate (în scopul zidirii acesteia) continuă spre V. Zidul de N al încăperii cu hipocaust nu a putut fi clar delimitat ca la E, podeaua acoperindu-l. În schimb, la limita de V a transeptului, s-a observat că podeaua a fost de asemenea demontată anterior zidirii fundațiilor zidului N—S (traversînd navele) care suprapun un rest de fundație cu aproximativ aceeași orientare. În c.12, corespunzătoare limitei de E a navei centrale, placa de mortar a fost sistematic demontată de o groapă care însă n-a distrus decît parțial un fragment de canal de scurgere cu direcția NE—SV, venind probabil dinspre instalația cu hipocaust. C.13, plasată în compartimentul următor către V al navei de N, a adus, din partea superioară de sub pavajul azi dispărut al ultimei etape de funcționare a navei și basilicii, un strat cu numeroase fragmente de olane și țigle, precum și restul unui zid demontat cu orientarea N—S, aflat lîngă extremitatea de N—V a casetei și încăperii (AB).

Anexa fortificată a cetății; MS, AB, MI. S-au efectuat două sondaje de control spre a se certifica rostul construcției. Primul, orientat E—V, perpendicular pe turnul dreptunghiular dinspre E al anexei, de 26× 1,5 m. Trei formații de zidărie masivă mult distruse par să marcheze ruina unui turn dreptunghiular cu pilon central, în care caz însă spațiile rămase par a fi excesiv de înguste, sau mai curînd pe aceea a unui bastion. Către V și în profunzime, o pantă cu pietre și dărîmături lasă să se observe preexistența unui val cu șanț către incintă. Pe creasta valului se va fi construit zidul N—S al anexei. S-au înregistrat puține fragmente ceramice, mai ales din sec. V—VI. De notat diferența de nivel de cca. 4 m de la limita inferioară a paramentului interior al zidului incintei anexei la fundul șanțului. Cel de al doilea sondaj a fost efectuat la S de aceeași incintă, în exterior, sub forma unei casete de cca. 4 × 4 m, pe locul celei deja efectuate în 1975 de Al. S. Ștefan. O arcă de sarcofag cu perforații laterale și un fragment dintr-o a doua arată existența aici a unei instalații de trecere (decantare) a unui apeduct către incintă, fără însă a dovedi că aceasta va fi avut rolul unui bazin (AB).

Basilica extra muros, Gh. P. Reluarea cercetărilor la acest edificiu identificat de curînd la V. de cetate (v. cronicile precedente), a fost întreruptă din cauza lipsei mîinii de lucru (AB).

Șipote; la izvoare; AB, MI, NZ, AP în apropierea imediată (aval, spre N) a captării moderne, pe versantul din dreapta văii și pîrîului, am înregistrat un fragment de apeduct roman tubular, observat de militarii de la o unitate apropiată și semnalat nouă de mr. C. Enea. Am efectuat, parțial cu sprijin militar, cîteva sondaje, ulterior acoperite, pentru urmărirea traseului conductei către punctul de captare, încă nestabilit. Traseul a fost marcat pe o lungime de cca. 6 m, în situația rarisimă în care prin conductă continuă să curgă apa izvorului captat în antichitate. Olanele conductei au dimensiunile : lungime 29 cm din care 5 cm profilul de îmbinare, diametrul la mijloc 14 cm și maxim 16 cm și la extremitatea de îmbinare 9,5 cm. Alte fragmente de conductă asemănătoare, refolosită în epoca modernă și abandonată în urmă cu cca 15 ani prin înlocuirea cu țeavă metalică, au fost identificate pe versantul stîng al văii. La cca. 60 m V de stația de pompare actuală a apei, s-au identificat în drumul de pămînt urmele unui cuptor circular în plan cu diametrul de cca. 5 m și cu grosimea pereților de cca. 0,30 m ; avea gura către E, largă de cca. 1,50 m. Platoul de deasupra izvoarelor este deosebit de bogat în urme arheologice, în special din epocile La Tène, romană ș.a. (AB).

2. Alba-Iulia, jud. Alba ; zona palatului Apor. Radu R. Heitel, IAB. Fonduri IAB. S-au încheiat cercetările în secțiunile S.I.N și S.II.N, fiind stabilită următoarea succesiune stratigrafică : — nivel arheologic anterior construirii castrului legiunii a XIII-a Gemina, marcat

și prin descoperirea unui bordei databil nu mult după a. 106; — o porțiune din *via sagularis* care acoperea o parte din bordei și ținea de zidul de incintă nordic al castrului; — niveluri de telescopare din care s-au recoltat materiale ceramice databile în sec. IV, VI, VIII și IX—X; — groapă de mari dimensiuni umplută cu pietre și moloz, material litic provenit aproape sigur din demantelarea zidului de incintă al castrului, foarte probabil în cursul celei de a doua jumătăți a sec. XI (perioada domniei regelui Ladislau I (1074—1095); — groapa a fost nivelată la începuturile sec. XII și, cu timpul, a fost suprapusă de patru straturi dintre care ultimul datat de o monedă descoperită *in situ* (argint, Bela al III-lea, 1176—1195); — al doilea strat din sec. XI stă în legătură cu un cuptor a cărui bază a fost construită din cărămizi romane, iar calota din pietre, pereții fiind lutuiți; — straturile din sec. XII au fost căpăcuite de un strat de nivelare din prima jumătate a sec. XIII (monedă *in situ*, Andrei al II-lea, 1205—1235); — ultimele straturi sînt, la fel, de nivelare, din sec. XVI și XVIII; — profilul se încheie cu stratul vegetal actual (RRH).

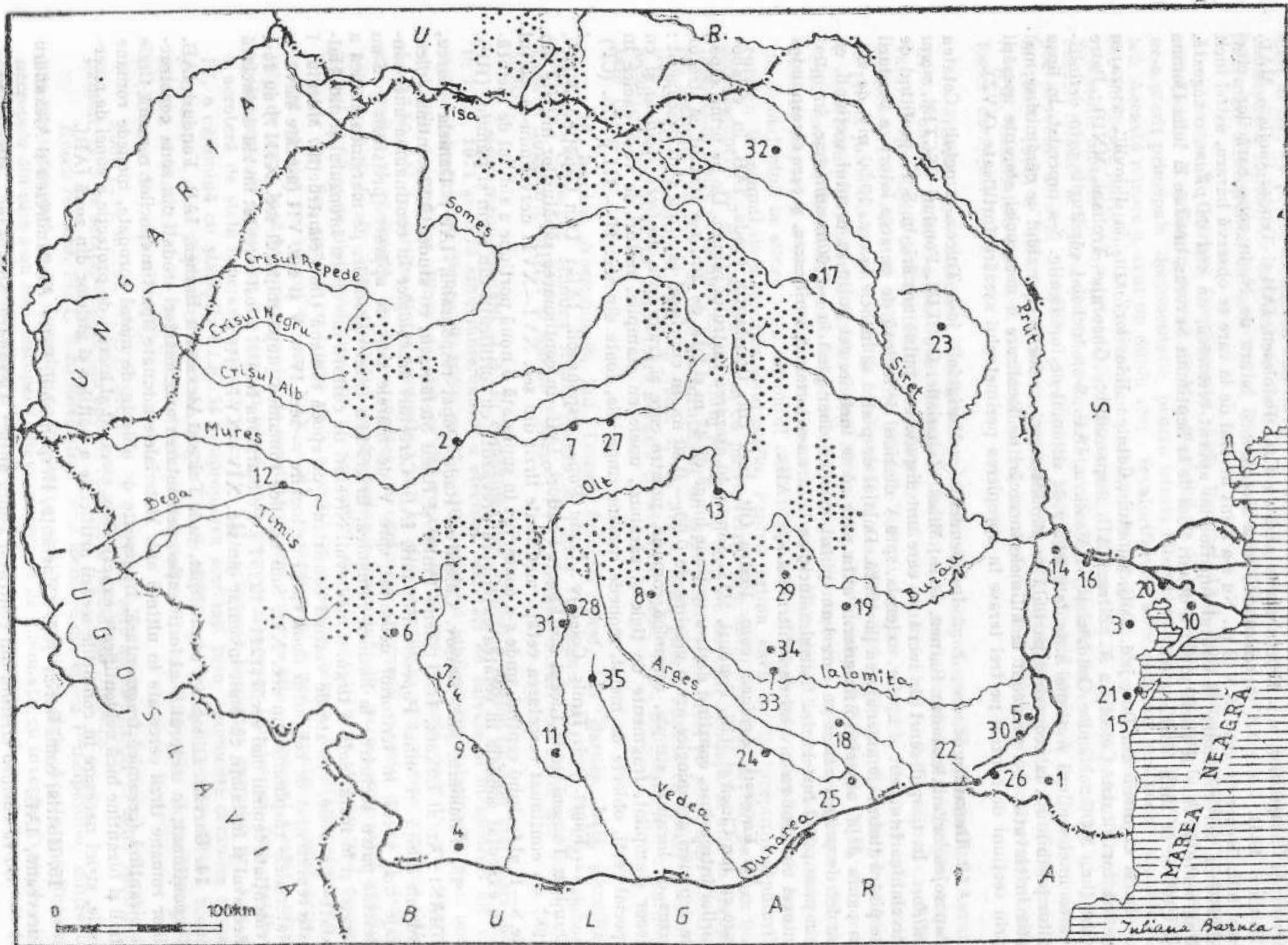
3. **Babadag,** jud. Tulcea. Colectiv: Sebastian Morintz, IAB, responsabil; Ernest și Irina Oberländer Tîrnoveanu, MNIR. Fonduri IAB, MNIR și MDDT. A fost începută S.XV, care a secționat spațiul dintre S—V și S IX (vezi Thraco—Dacica, 8, 1987, p. 43, fig. 4). A continuat cercetarea suprafeței dintre S. C și S.II, amenințată de eroziuni, și a continuat cercetarea zonei din vecinătatea S.X unde anual dispar prin prăbușire zeci de metri pătrați. În acest spațiu a fost descoperit un complex ritual, de un tip pînă acum neîntîlnit la Babadag, cuprinzînd trei schelete în poziția chircită, așezate succesiv, cu orientări diferite, suprapuse parțial, într-o groapă rotundă, tronconică, cu diametrul la fund de 1,50 m și adîncimea de 2,20 m. Pe fundul gropii, în partea de N era depusă ca ofrandă o cană de factură fină, de formă specifică fazei Babadag III. În partea de SV a așezării a fost făcută secțiunea XVI pentru urmărirea zidului de incintă din perioada romană tîrzie (SM).

4. **Bistreț,** com. Bistreț, jud. Dolj. Colectiv: Ion Chicideanu IAB (responsabil) și Monica Chicideanu, MBT. Fonduri, IAB. Au fost continuate săpăturile de salvare în necropola de incinerație de pe insula Ostrovogania situată în mijlocul lacului Bistreț (bazinul 2). Au mai fost descoperite încă alte 6 morminte de incinerație în urnă aparținînd culturii Gîrla Mare, faza Cîrna și două morminte de incinerație de la începutul primei epoci a fierului, în total fiind cercetate pînă acum pe Ostrovogania 48 de morminte. În urma unor sezisări au mai fost salvate un mormînt de incinerație de la începutul epocii fierului aflat pe locul cunoscutei necropole de la Cîrna și un alt mormînt de incinerație din cultura Gîrla Mare în punctul „Cabana de metal" (IC).

5. **Bordușani,** jud. Ialomița, Popină. Colectiv: Silvia Marinescu — Bîlcu, IAB; Gheorghe Trohani, Dragomir Popovici, MNIR. Fonduri, MI și MNIR. S-a continuat lucrul în suprafața α a tellu-lui în carourile D3—D5; E3—E7; F3—F8; G3—G8; H3—H7; I3—I8; J3—J8, pînă la adîncimea de 1,80 m și în carourile A 1—A4; B1 și C1 pînă la adîncimea de 2m. Au fost descoperite și golite numeroase gropi La Tène, care distruseseră nivelurile superioare gumelnițene. Au fost descoperite și două resturi scheletice (M10 și M11) păstrate parțial, fiind la rîndul lor răvășite de aceleași gropi getice (SMB).

6. **Boroșteni,** com. Peștișani, jud. Gorj, Peștera Cioarei. Colectiv: Maria Bitiri-Ciortescu, Marin Cârciumaru, IAB; Emilian Alexandrescu, MNIR; Carol Căpiță, FIB. Fonduri, IAB. S-a săpat secțiunea XIV în vederea completării profilului longitudinal al peșterii și ultimele verificări cronostratigrafice. Dimensiunile secțiunii: 180/100 cm, orientare SV—NE. S-a relevat același depozit masiv care include musterianul, cu material litic bogat și variat petrografic, precum și o efemeră locuire din paleoliticul superior cu material litic predominant din silex. A fost descoperit încă un complex legat de cultul craniului ursului de peșteră (MC).

7. **Brateiu,** jud. Sibiu. Colectiv: Eugenia Zaharia, IAB; Ligia Bîrzu, FIB. Fonduri, AR, IAB și de la nisipăria locală „Prestarea" — Mediaș. Cercetări de salvare în așezarea nr. 2 (A2). S-a lucrat pe latura de N a terenului-rezervație arheologică (secțiunile nr. 55—56—57) și pe latura de E trei secțiuni (nr. 58—59—60) și o casetă deschisă în ruptura nisipăriei. S-au lucrat un bordei daco-roman din sec. V (b. 98) și două gropi din sec. XII—XIII aparținînd Cimitirului nr. 4. În b. 98 s-a găsit ceramică cenușie, lucrată la roata rapidă, decorată cu caneluri, striuri continui și distanțate, linii în val simple sau în benzi înguste. S-a recuperat, pe cît a fost posibil, ceramica din bordeiele notate în 1989 cu nr. 95, 96, 97, distruse de nisipărie. Toate aparțin sec. XII—XIII. Cercetările sînt terminate. Așezarea nr. 2 a fost ultimul obiectiv arheologic cercetat la Bratei (în anii 1963—1965; 1974—1990), cuprinzînd locuințe-bordeie semiîngropate din sec. IV — IX, XII — XIII, în total fiind salvate și cercetate 143 de astfel de locuințe și 219 gropi din cimitirul nr. 4. Totalul locuințelor cercetate la Bratei (în așezările nr. 1 și nr.2) este de 230 de bordeie semiîngropate. Cimitirul nr. 4, situat în aria celor două

Harta cercetărilor din 1990 ale Institutului de Arheologie din București.

așezări, se ridică la 349 de morminte. Numărul real al complexelor menționate a fost foarte mult redus datorită distrugerilor făcute de nisipăria locală (EZ).

8. **Câmpulung**, jud. Argeș, punctul Jidova. C. C. Petolescu, IAB și Teodor Cioflan, MAP. Fonduri IAB. Cercetări în *raetentura*, între *horreum* și latura de N, în zona barăcilor, cinci secțiuni, fiecare de cca. 25 × 2 m. Nu s-a atins nivelul de la care se observă baraca, astfel încît săpăturile vor continua. În stratul superior au apărut ceramică, un vîrf de *pilum*, o săgeată, fragmente de vase de sticlă și patru denari : doi de la Septimius Severus, unul de la Iulia Domna și unul de la Iulia Mamaea (CCP).

9. **Coțofenii din Dos**, jud. Dolj, punctul „Cetatea Jidovilor" sau „la Jidovii", așezarea getică fortificată. Colectiv : V. Zirra, IAB, responsabil ; Gheorghe Trohani, MNIR ; Petre Gherghe, MOC ; Niculae Conovici și V. V. Zirra, IAB. S-au încheiat săpăturile prin definitivarea unei secțiuni și a unei suprafețe legate de sistemul de fortificație. S-a procedat, în lipsa altor posibilități, la acoperirea parțială cu pămînt a sectoarelor în care zidul de cărămizi se mai afla în elevație. S-a procedat la ultimele încercări de localizare a necropolei aferente așezării prin secțiuni de control pe trei terase în apropierea perimetrului așezării fortificate (VVZ).

10. **Dunavățu de Jos**, com. Independența(= Murighiol), jud. Tulcea, punctul „Cetatea Zaporojenilor". Alexandru Barnea, IAB ; Mihail Zahariade, CSCTIM. Fonduri CSCTIM, *manu militari*. În timpul scurt de lucru de care am dispus, am putut urmări, în S 1, profitînd de nivelul foarte scăzut al apelor, extensia, spre V de zidul de incintă de pe acea latură, a bordurii de piatră ținînd de amenajarea portuară. Dalajul de piatră se încheie la cca. 10,50 mV de zid, în panta deja observată anterior. Panta pare să se încheie, cel puțin în dreptul secțiunii, cu un fel de prag vertical pe care l-am putut verifica doar pînă la —0,60m adîncime, în mîlul din presupusul fost bazin. Este și adîncimea la care s-a terminat verificarea, și care corespundea în acel moment cu nivelul de infiltrare a apei (AB).

11. **Enoșești**, *Acidava*, com. Piatra Olt, jud. Olt, Constantin Preda, IAB, în colaborare cu Ion Ciucă și MIS. Fonduri, MIS. Sondaj în așezarea castrului roman. De pe urma săpăturilor întreprinse, constînd dintr-o secțiune lungă de 47 m și lată de 2m, s-a stabilit că stratul de depuneri arheologice are o grosime de 0,60 — 0,80 m. În cuprinsul acestuia s-au descoperit : urme de locuințe simple, ceramică romană, printre care și fragmente de *terra sigillata* și cu decor ștampilat, fragmente de țigle și cărămizi, unele cu ștampile, resturi de vase dacice în special cești, obiecte de metal, monede romane imperiale, toate din sec. II — III p. Ch. (CP)

12. **Făget**, jud. Timiș. Colectiv : Radu Popa, responsabil, IAB ; Dan Căpățînă, MMN, Dumitru Tomoni de la Liceul din Făget. Fonduri, IAB. În continuarea săpăturilor inițiate din 1987 s-a continuat cercetarea cetății medievale tîrzii din sec. XVI—XVII dezvelindu-se colțul de S—E al fortului central, unde s-a conservat în suprafață o nouă porțiune a zidului de incintă. S-au executat sondaje în cetatea exterioară prevăzută cu fortificații din lemn și pămînt (RP).

13. **Feldioara**, jud. Brașov. Colectiv : Radu Popa, responsabil, IAB ; Daniela Marcu, DMASI ; Antal Lukács, IINI ; Zeno Pinter și Radu Ștefănescu, cu studenții Florentina Voicu, Adrian Ioniță și Mihai Popescu. Fonduri, IAB. Cercetări arheologice în continuarea unor sondaje mai vechi, în teritoriul delimitat spre V de marele șanț de apărare (preistoric?). S-au deschis patru sectoare : la basilica romanică, în grădina casei parohiale, pe marginea sudică a terasei și în fosta piață a tîrgului medieval. Niveluri de cultură din epoca bronzului și din Hallstatt—La Tène, urmate de vestigii consistente de epocă romană (fără construcții). Mileniul I este reprezentat de cel puțin două epoci de locuire — sec. IV — V și sec. VII (așezare slavă?). Materialele răspîndite din sec. XII. Sub basilica romanică (după mijlocul sec. XIII?) au fost evidențiate temelii mai vechi (1211—1225 ?). Pe marginea terasei a fost cercetat un zid de incintă medieval și instalații cu mult inventar din sec. XIV—XVII (RP).

14. **Garvăn**, *Dinogetia*, com. Jijila, jud. Tulcea. Alexandru Barnea, IAB. Fonduri IAB. S-a continuat, în sectorul D al fortificației, demontarea unor martori erodați din zona construcțiilor romane tîrzii cercetate în ultimii ani. Materialele adunate aparțin epocilor romană tîrzie și bizantină (ceramică fragmentară, fragmente de obiecte de metal corodate, monede romane tîrzii și bizantine încă neidentificate exact). S-au efectuat și lucrări de protecție a zonei de rezervație, strict necesare în condițiile secării artificiale a bălților și gîrlelor din zonă (AB).

15. **Histria**, com. Istria, jud. Constanța, Responsabili, Petre Alexandrescu și Alexandru Suceveanu, IAB.

Marea basilică creștină din centrul orașului antic : Alexandru Suceveanu, Mircea Angelescu, IAB ; Crișan Mușețeanu, MNIR ; Octavian Bounegru, MINAC. Fonduri IAB. S-a înche-

iat dezvelirea laturii de N (inclusiv a unei spațioase anexe : *diaconicum*?) a acesteia. În dreptul absidei s-a constatat existența unui amplu podium (cor?). S-a precizat datarea în al treilea sfert al sec. IV p. Ch. a bazilicii mai mici, suprapusă de cea mare construită în sec. VI. Pentru cunoașterea fundațiilor bazilicii s-a efectuat un sondaj pînă la stîncă, obținîndu-se o prețioasă informare stratigrafică din sec. VII a. Ch. pînă în sec. VII p. Ch. (AS).

Sector X. Catrinei Domăneanțu, IAB. Fonduri, IAB. S-au reluat cercetările în așa-numitul sector X (aflat în partea de N a platoului de V al cetății), cel care în deceniile trecute ne-a oferit principala documentație pentru istoria Histriei în epoca greacă, în special cea arhaică. Această reluare a avut un dublu scop : revalorificarea unor săpături mai vechi (nepublicate sau publicate parțial) și lămurirea unor probleme de urbanism ale cetății elenistice în relație cu „temeliile olbiene" (fundații construite din straturi alternative de argilă și pămînt amestecat cu cenușe, folosite la Histria și Olbia). Suprafața cercetată (plasată între două sondaje, unul început probabil de soții Lambrino și reluat în 1949—1950 și altul efectuat de Suzana Dimitriu în 1966—1968) a fost împărțită în opt casete (A—H), lucrîndu-se, pentru început, doar în A și B. Rezultatele sînt încă nesemnificative, deoarece au fost înlăturate doar straturile arheologice deranjate (CD).

Histria Pod. Konrad Zimmermann, Univ. Rostock, Germania; Alexandru Avram, IAB. Fonduri IAB. S-a continuat degajarea locuinței de mari dimensiuni (incomplet conservată) dinspre limita de E a sitului. Locuința prezintă cele două niveluri (—0,45, respectiv —0,70m adîncime) surprinse și în anii trecuți la celelalte edificii degajate complet. Nivelul I este databil în prima jumătate a sec. IV a. Ch., iar nivelul II cca. 350—340 a. Ch. (anul acesta s-a adăugat o nouă ștampilă amforică thasiană cca. 350 — 340 a.Ch. descoperită chiar pe N.II, care confirmă datările obținute pentru acest nivel în campaniile trecute — mai ales pe baza ceramicii atice de import și a ștampilelor amforice de Thasos și Herakleia). S-a executat, de asemenea, un sondaj pînă la stîncă (sub orizontul clasic tîrziu căruia îi aparține complexul de locuințe rurale), în scopul de a verifica stratigrafia. Pentru prima oară de la începutul săpăturilor am descoperit un nivel arhaic tîrziu, cu patru vetre, bine datat cca. 500 a. Ch. pe baza unor fragmente tipice de amfore chiote. Cum punctul în care s-a efectuat sondajul se afla în apropierea secțiunii din 1981, în care s-a identificat un strat arhaic (fără nivel cu amenajări constructive — vezi Cronica, SCIVA, 40, 1989, 4, nr. 37, p. 302), putem admite existența unei mici locuiri arhaice tîrzii în zonă. Între aceasta și orizontul clasic tîrziu nu există nici o continuitate (AA).

16. **Isaccea**, *Noviodunum*, jud. Tulcea. Colectiv : prof. Ion Barnea, IAB, consultant științific; Gheorghe Mănucu Adameșteanu și Florin Topoleanu, MDDT; au mai colaborat Gabriel Jugănaru, MDDT și Adrian Popescu, FIB. Fonduri salvări (conductă gaz metan) prin MDDT.

Cetate, malul Dunării, I.B. În condițiile unei scăderi a apelor fluviale mai mari decît în 1956, 1971 și 1973 cînd subsemnatul a efectuat cercetări de salvare și înregistrări ale vestigiilor cercetate (v. Peuce, 9, 1984, p. 97 — 105, unde și bibliografia anterioară), s-au notat situațiile de mai jos. Pînza de apă se află cu cca 10 m mai departe decît în anii amintiți. La 17,50 mN de curtina dintre turnurile 1 și 2 se află prăvălit in apă un bloc mare de zidărie din piatră și cărămidă, legate cu mortar cu cărămidă sfărîmată : acesta se va fi prăvălit acolo încă de la sfîrșitul antichității sau in perioada bizantină, din partea superioară a zidului. La cca. 6,50 m de platforma turnului 1 (din colțul de NE al cetății) se află un rînd de pietre lung de cca. 8m, paralel cu latura de N a cetății și arcuit la capete. Cercetările efectuate au arătat că aici s-a ridicat în sec. XIX — XX, la adăpostul ruinei turnului, o construcție cu tălpi de lemn, încă bine conservate. Se constată că aici, unde se afla „Pontonul Vechi", nivelul apelor era mai scăzut cu un secol în urmă. În afara incintei, spre Dunăre, au fost recoltate : o acroteră de stelă funerară romană (sec. II—III), refolosită la zidirea turnului nr. 1 în sec. IV, o cărămidă cu ștampila *CLFLM* în apropierea aceluiași turn, fragmente ceramice romane și bizantine, cuie și piroane romane, fragmente de brățări de sticlă bizantine, cîteva monede romane și bizantine. De menționat stricăciunile produse de localnici prin extragerea pietrei și căutarea de „comori" (IB).

Zona extra muros, MDDT. Secțiuni de verificare care au identificat în zona valurilor de pămînt, la S de cetate, vestigii din epocile romană și medievală timpurie.

Epoca romană, Fl. T. S-au înregistrat două locuințe din epoca Principatului, dintre care una era suprapusă de un mormînt de înhumație creștin acoperit cu țigle. Acesta aparținea unei necropole din care s-au mai descoperit cîteva morminte de inhumație cu inventar (vase de sticlă, opaițe, ceramică). S-au identificat și urmele unui cuptor roman tîrziu de mari dimensiuni (rectangular în plan), pentru materiale de construcție (GhMA, AB). *Epoca medievală timpurie*,

GhMA. S-a identificat o locuire din sec. X—XI marcată de incendii succesive (maximum trei) şi cîteva cuptoare de ars ceramică din sec. XI. Locuirea se încheie la sfîrşitul sec. XI, peste ea instalîndu-se în sec. XII o necropolă de înhumaţie. S-au dezvelit 106 morminte din sec. XII, avînd ca inventar monede (la un mormînt, de la Ioan şi Manuel Comnenul) şi podoabe (inele de bronz, brăţări, de sticlă, aplice, mărgele de sticlă etc.). Au fost descoperite şi cîteva morminte cu scheletele chircile, orecum şi cîteva cu părţi anatomice îndepărtate. Următorul nivel de înmormîntare se diferenţiază stratigrafic (ca adîncime şi prin suprapunere); cele peste 40 de morminte din aceast serie nu au inventar şi sînt de datat în sec. XIII—XIV. Din zona apropiată şi din cea a cetăţii au fost recuperate diverse obiecte mărunte, între care cîteva zeci de sigilii din plumb şi cca 8 000 monede, de la epoca romană pînă în sec. XIV (GhMA).

17. **Izvoare**, jud. Neamţ. Colectiv: Silvia Marinescu-Bîlcu, IAB; Marius Alexianu Elena Ciubotaru, MPN. Fonduri IAB şi MPN. S-a continuat adîncirea şanţului II (trasat în anul precedent) şi s-a săpat spaţiul intermediar dintre cele două şanţuri (I şi II), în vederea dezvelirii resturilor locuinţei nr. 7 (precucuteniene, descoperită în 1988). A putut fi degajată parţial această locuinţă şi totodată s-au descoperit două morminte din sec. IV e.n. Din M IV s-a conservat cutia craniană, un fragment de tibie şi unul de claviculă, inventarul constînd dintr-o oală şi un fragment de strachină. M XV, şi el distrus, păstra numai cutia craniană şi mici fragmente din membrele inferioare; avusese însă un inventar foarte bogat: 14 vase şi un pieptene (SMB).

18. **Mărluţa**, com. Belciugatele, jud. Călăraşi. Mihai Simon, IAB. Fonduri, IAB şi MC. Săpăturile s-au concentrat în suprafeţele S III şi S VI pentru a ajunge la baza celui mai vechi nivel. S-au dezvelit resturile a două locuinţe cu podină de lut bătut şi vetre pătrate. Au apărut şi importuri Stoicani-Aldeni ca şi un mormînt cu datare incertă, probabil sarmatic (MS).

19. **Năeni**, jud. Buzău. Colectiv: Ion Chicideanu, responsabil, IAB; Monica Chicideanu, MBT; Emil Lupu, MB; Dana Costan, UI. Fonduri, MB. S-au continuat cercetările în punctul „Cetatea 2" din cadrul complexului monteorean Zănoaga. Observaţiile stratigrafice au pus în evidenţă 2 etape de locuire, Zănoaga I şi Zănoaga II, fiecare cu cîte 2 niveluri, şi Zănoaga III. Ultimul strat, Zănoaga III, cuprinde materiale amestecate, din fazele Monteoru IC3 — — II B, stratul Zănoaga II are un conţinut identic cu nivelul IC4-1 de la Sărata Monteoru şi nivelul superior de la Odaia Turcului, în vreme ce stratul Zănoaga I, cu ambele sale niveluri, reprezintă cea mai veche fază cunoscută pînă acum a culturii Monteoru, fază care, pe baza unor fragmente ceramice descoperite în depunerile inferioare, poate fi socotită contemporană cu cultura Glina şi, parţial, cu cultura Zăbala (IC).

20. **Nufăru**, jud. Tulcea. Colectiv: |Silvia Baraschi|, IAB; Oana Damian, Paul Damian, MNIR; Corneliu Andonie, Bucureşti. Fonduri, IAB. Puncte : 1. curtea Dispensarului (1989), 2. curtea locuitorului Ştefan Ene (1990). În ambele puncte au fost descoperite două turnuri aparţinînd incintei din sec. X — XI. În punctul 1 — elemente de stratigrafie a aşezării medievale. Materiale: ceramică medievală (comună şi smălţuită, sec. X—XIII), podoabe, sigiliu plumb, monede bizantine (OD).

21. **Nuntaşi**, com. Istria, jud. Constanţa. Catrinel Domăneanţu, IAB. Fonduri, IAB. În aşezarea greco-indigenă din *chora* Histriei numită *Nuntaşi II)*, s-a procedat la recurăţirea întregii suprafeţe a edificiului de la sfîrşitul sec. V — începutul sec. IV î.Chr., cercetată pînă în acel moment, coborîndu-se apoi sub nivelul său, pentru stabilirea relaţiilor cu construcţiile anterioare. În acest scop s-au efectuat două sondaje şi s-a demontat martorul stratigrafic dintre casetele A şi B. Rezultatele au fost următoarele :

— Planul edificiului s-a mai întregit cu un fragment de zid pe latura sa vestică, conturîndu-se o nouă compartimentare în această zonă;

— În sondajele efectuate s-au identificat două locuinţe prevăzute cu vatră, una de la mijlocul sec. V a. Ch. (aşa cum o demonstrează amfora thasiană fragmentară şi moneda bistriană cu roata, descoperită pe nivelul ei) şi a doua de la începutul sec. V a. Ch. (pe nivelul ei s-a găsit un crater attic cu colonete şi decor în benzi, datînd din această perioadă). Datorită acestor descoperiri se poate afirma că în aşezarea Nuntaşi II, sec. V a.Ch. este reprezentat de trei niveluri de locuire (CD).

22. **Păcului lui Soare**, com. Ostrov, jud. Constanţa. Colectiv: Petre Diaconu, IAB; Valeriu Sîrbu, MBr.; Theodor Papasima, MINAC şi studenţii Florin Popescu, Ovidiu Cristea, Giorelly Herghelegiu, FIB. Fonduri, IAC şi MINAC. Au fost definite raporturile stratigrafice privind nivelurile arheologice din sectorul I T. Paralel cu aceasta au fost explorate resturile arheologice din sec. X existente în sectorul I O. Au fost racoltate diferite unelte de metal,

os şi cărămidă (lame de cuţit, otice, potricale, greutăţi pentru plasa de pescuit), podoabe (cercei, inele, mărgele de sticlă etc.), ceramică uzuală şi smălţuită. Printre monede se numără o piesă de argint din vremea lui Ioan Tzimiskes (969—976), a doua de acest fel descoperită în săpături. S-a descoperit şi un sigiliu de plumb din sec. XI, într-o foarte proastă stare de conservare (PD).

23. **Poieneşti**, jud. Vaslui. Mircea Babeş, IAB, responsabil; Nicolae Miriţoiu, CAB; Margareta Dumitru, studentă UB. Fonduri, IAB. În zona nordică a staţiunii de pe „Măgura" au fost săpate secţiunile 67—69 (carourile 10 — 18), formînd o suprafaţă compactă de 27 × × 9 m (243 mp). Aici au fost dezvelite 20 complexe, între care două morminte getice timpurii, de incineraţie (sec. V — VI a. Ch.), patru morminte de incineraţie în urnă de tip Poieneşti—Lukaşevka, trei morminte carpice de incineraţie (prima jumătate a sec. III p. Ch.), un bordei carpic (a doua jumătate a sec. III) şi două locuinţe adîncite de tip Cerneahov. Pe panta de est a „Măgurii", în marginea drumului comunal Poieneşti Şes-Frasinu, s-a încheiat cercetarea cuptorului carpic de olărit şi a gropii respective de exploatare. Cuptorul fusese descoperit accidental în 1987, iar cercetarea sa sistematică a început în campania 1989 (MB).

24. **Popeşti**, com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. Alexandru Vulpe, responsabil; Nona Palincaş, Adriana Stoia, Vlad Vintilă Zirra, IAB; George Trohani, MNIR. Fonduri, IAB. S-au continuat săpăturile începute în 1988 şi 1989 în trei sectoare ale aşezării. În secţiunea Y s-au excavat 38 de gropi, majoritatea La Tène, pe o suprafaţă de 100 mp. S-a prelungit secţiunea trasată în 1988 (sector Σ) pentru a se cerceta raportul stratigrafiei aşezării cu structura malului, considerat acum ca aparţinînd sfîrşitului epocii bronzului. S-au explorat depunerea de tip Glina din partea de V a aşezării şi care constituie primul nivel arheologic de la Popeşti — „Nucet" (AV).

25. **Radovanu**, jud. Călăraşi. 1. *Epoca neolitică*. Eugen Comşa, IAB; fonduri, IAB. S-a lucrat în continuare la dezvelirea resturilor locuinţei nr. 1 de la baza nivelului 4 (cel mai vechi) din aşezarea fortificată, datînd din faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa. Locuinţa a fost cercetată în întregime. S-au descoperit fragmente ceramice, cîteva unelte de silex, de os, precum şi oase de animale (de bovine, porc, cîine, un dinte de mistreţ şi oase de peşti). Menţionăm că s-au adunat şi o serie de boabe de grîne, carbonizate. Cu această campanie s-a terminat cercetarea, în întregime, a celor patru aşezări suprapuse, datînd din aceeaşi fază, din punctul „La Muscalu" (EC). 2. *Epoca medievală*. Maria Comşa, IAB; fonduri IAB. S-au continuat cercetările în sectorul numit convenţional „Valea lui Petcu 1". Au fost cercetate în întregime trei bordeie şi două construcţii — anexe din sec. IX—X, precum şi o groapă de bucate din sec. XVI. Alte complexe din sec. IX—X au fost cercetate doar parţial (MC).

26. **Satu Nou**, com. Oltina, jud. Constanţa. Colectiv: Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC. Fonduri, IAB şi MINAC. Au fost continuate cercetările în aşezarea getică fortificată din punctul „Valea lui Voicu". Datorită unor condiţii improprii de lucru, săpăturile au avut un caracter restrîns. Au fost investigate cîteva complexe din nivelurile 5—8 şi a fost interceptat nivelul 9 (cel mai vechi) al aşezării getice. Complexele cercetate constau din trei locuinţe (nivelurile 6, 7 şi 9), o groapă menajeră şi două cuptoare dezafectate. Materialul arheologic descoperit cuprinde ceramică getică şi elenistică, diferite obiecte mărunte, un fragment ceramic Poieneşti—Lukaşevka (bastarn) şi cîteva fragmente ceramice hallstatiene. Şi de această dată au apărut cantităţi impresionante de fragmente de amfore, dintre care le menţionăm pe cele purtînd ştampile de Sinope, Heraclea Pontica, Rhodos şi Cnidos (NC).

27. **Sighişoara**, jud. Mureş. Punctul „Dealul Viilor". Radu Harhoiu, IAB; Gheorghe Baltag, M. Sig.; Antal Lucács, IINI; Florin Curta, IAB. Fonduri, IAB şi AR. Au continuat cercetările în aşezare şi, în special, in necropolă (Gh. AlN, AB).

28. **Sîmbotin**, com. Dăeşti, jud. Vîlcea. Colectiv: Cristian M. Vlădescu, MMN; Eugen Nicolae, IAB. Fonduri MMN. În interiorul castrului roman, la N şi mai ales la S de *via praetoria*, cercetarea s-a concentrat asupra urmelor de construcţii, pentru precizarea planului şi a succesiunii lor cronologice. Material arheologic bogat, confirmînd observaţiile generale anterioare, cum ar fi prezenţa pregnantă a ceramicii de tip *terra sigillata* şi de factură dacică în nivelul inferior. La S de pîrîul Trant (în aval de confluenţa cu Oltul), pe terenul fermei, au fost identificate urme ale locuirii din epoca romană, prin cercetări de suprafaţă şi un sondaj (EN)

29. **Sion**, com. Ceraşu, jud. Prahova. Maria Comşa, IAB; fonduri, IAB. S-au continuat cercetările pe dealul „La Ciugă". Pe vîrful dealului s-au descoperit resturi arheologice din sec. VIII — X, care aparţin celor trei cetăţi: IA (de cărămidă), IB (de piatră) şi IC (de

lemn). Pe panta de E au putut fi delimitate încă două case de lemn, iar spre V (în apropiere de drumul actual) a putut fi cercetată în parte o casă din sec. XI — XII) care este contemporană cu complexele cneziale de pe platou (MC).

30. **Stelnica**, jud Ialomiţa. Colectiv: Niculae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MI. Fonduri salvări. În punctul „Grădiştea mare" din Balta Ialomiţei, pe teritoriul IAS Stelnica, a continuat cercetarea necropolei birituale getice din sec. IV a.Ch. Au fost descoperite 17 morminte, dintre care 9 de înhumaţie (unul dublu), 4 de incineraţie cu groapă rotundă şi 4 de incineraţie cu groapă alungită: de asemenea, au mai fost cercetate trei gropi de ofrande getice, două gropi aparţinînd culturii Coslogeni şi resturile unor amenajări moderne. Orientarea mormintelor de înhumaţie şi a celor de incineraţie cu groapa alungită era predominant SSE—NNV; un mormînt de înhumaţie (M. 85) avea ca inventar o unealtă de silex semiprelucrată, neolitică. Inventarul mormintelor consta din obiecte de port şi podoabă (trecute prin foc la mormintele de incineraţie), ceramică getică (în morminte de incineraţie).

Cinci înhumaţi nu aveau nici un inventar. Pînă în prezent au fst cercetate 92 morminte în această necropolă, dintre care o treime erau de înhumaţie. Datorită îndepărtării mecanice a stratului arheologic şi a altor intervenţii moderne, cea mai mare parte a mormintelor erau deranjate şi unele incomplete (NC).

31. **Stolniceni** — Rîmnicu Vîlcea, jud. Vîlcea. Colectiv: Gheorghe Bichir, responsabil, IAB; arh. Anişoara Sion, DMASI. Fonduri, IAB şi MRV. S-a lucrat în cadrul aşezării, identificată cu *Buridava* romană, la termele mari (nr. 1), în sectoarele T şi C, dezvelindu-se noi încăperi cu hypocaust şi recoltîndu-se un interesant material arheologic. Observaţiile făcute în teren şi materialele descoperite contribuie la o mai bună cunoaştere a sistemului de construcţie şi a perioadei de funcţionare a termelor. Pentru rezultatele obţinute anterior vezi: Buridava, 4, 1982, p. 43 — 54; Materiale, 1983, p. 336—343; Studii Vîlcene, 6, 1983, p. 8—14; Studii Vîlcene, 7, 1985, p. 9—16; Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 93—104; Thraco—Dacica, 9, 1988, p. 101—117; SCIVA, 40, 1990, 1, p. 45—56 (GhB).

32. **Suceava**, biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". Colectiv: Mircea D. Matei, IAB, responsabil; Emil I. Emandi, IIAI şi Costică Asăvoaie, student. Fonduri: IAB, IIAI. Cercetările s-au efectuat în interiorul şi în jurul bisericii, cu scopul stabilirii etapelor constructive ale edificiului. Menţionată documentar, pentru prima dată, în anul 1395, biserica a avut funcţia de mănăstire (de maici), fiind cunoscută, în izvoarele scrise, şi sub numele „mănăstirea lui Iaţcu". În interiorul bisericii, săpăturile s-au practicat în naos şi în prenaos, nefiind cercetate altarul şi pridvorul. În naos, au fost sezisate două niveluri de călcare, corespunzînd, foarte probabil, sec. XVI şi XVII, iar în pronaos, trei niveluri, dintre care cel mai vechi datînd din sec. XIV. Biserica din sec. XIV a fost construită din lemn (pe o temelie de piatră) şi a avut o podea de lemn. Cele din sec. XVI şi XVII erau construcţii de piatră şi cărămidă legate cu mortar de var, fiind înzestrate cu pavimente de cărămidă. Foarte probabil, biserica din sec. XIV a avut un plan simplu (biserică-sală), cele ulterioare avînd un plan treflat. În interiorul bisericii, s-au descoperit şapte morminte: M 1 se afla în absida laterală nordică, celelalte (M 2 — M7) aflîndu-se în pronaos. Foarte slab conservate şi lipsite de inventar, mormintele nu au putut fi datate decît în funcţie de poziţia lor faţă de pavajele din interiorul bisericii; ele se situează între sec. XV — XVII. Ca o curiozitate, semnalăm descoperirea, în fundaţia zidului care desparte altarul de naosul bisericii din sec. XVI, a unei ascunzători de plan dreptunghiular şi prevăzută cu boltă. Cercetarea necropolei din jurul bisericii nu a oferit date utilizabile în încadrarea mai strînsă a edificiului (MDM).

33. **Şirna**, jud. Prahova. Ştefan Olteanu, IAB; Nina Neagu, MPP. Fonduri, IAB. Cercetările arheologice au scos la iveală următoarele complexe: o locuinţă din sec. II—III suprapusă de una din sec. IV: de asemenea, o altă locuinţă din aceeaşi vreme cu un cuptor-pietrar realizat într-un calup de lut cu o enormă cantitate de pietre legate cu lut. Într-o secţiune alăturată celei în care s-au descoperit complexele amintite, a fost scoasă la iveală o altă locuinţă cu cuptor realizat prin scobire în peretele de N al locuinţei care datează din sec. IV şi poate de la începutul secolului următor. Un obiect descoperit în campania anului 1989, care a fost identificat de curînd, prezintă o importanţă deosebită: este vorba despre o cruce de 6 cm înăţine realizată din tablă de fier prin prelucrare la cald. Piciorul crucii este tubular şi nu putea indica o cruce relicvar. Obiectul a fost găsit în stratul de cultură aparţinînd mediului cultural cunoscut sub denumirea de „Dridu" (ŞO).

34. **Tîrgşor**. jud. Prahova. Colectiv: Gheorghe Diaconu, Gheorghe Al. Niculescu, IAB; Dan Lichiardopol, MPP. Fonduri IAB şi MPP. Au continuat cercetările în secţiunea IV C, care traversează zona centrală a necropolei, şi caseta 15 C, aflată la extremitatea nord-vestică

a acesteia, cercetări care au dus la descoperirea a 14 morminte dintre care două (433 şi 435) pot fi, datorită inventarului ceramic, atribuite populaţiei sarmatice, iar restul aparţin necropolei Sîntana de Mureş — Cerneahov. Dintre acestea 8 sînt morminte de înhumaţie — două, nr. 194 şi 379, deja cunoscute parţial din cercetările anterioare — şi 4 sînt morminte de incineraţie. Mormintele de înhumaţie, cu excepţia nr.427, care este fără inventar, se remarcă prin relativa bogăţie şi varietate a obiectelor descoperite : fibule cu picior întors pe dedesubt, fibule cu piedică laterală, piepteni, catarame, numeroase mărgele şi recipiente ceramice (GhAIN).

35. **Vîneţi**, com. Spineni, jud. Olt. Mariana Marcu, IAB. Fonduri IAB. În punctul „Moara lui Iovescu", au fost descoperite şi dezvelite o serie de locuinţe datînd din două niveluri de locuire : din sec. IV şi din sec. VI — VII p. Ch. Săpăturile au fost extinse prin deschiderea unei noi secţiuni perpendiculare pe secţiunea XI ; pe traseul acesteia a fost identificată locuinţa 1/1990 datînd din sec. IV, de formă rectangulară (3,78 × 4,25 m), cu colţurile rotunjite, adîncită cu 0,38 m de la nivelul antic de călcare. Nu s-au observat urme de la vreo instalaţie de foc. În umplutura sa şi la nivelul duşumelei neamenajate s-au găsit fragmente ceramice lucrate cu mîna şi mai ales la roată de culoare cenuşie şi brun-cenuşie, două fusaiole şi o gresie fragmentară. Pe traseul secţiunii I/1990 au mai fost observate urmele unei locuinţe datînd tot din sec. IV, dar cercetările n-au putut fi extinse, terenul fiind ocupat de culturile agricole. Datorită faptului că terenul înconjurător celui afectat pînă în prezent cercetărilor arheologice din acest punct a fost parcelat şi dat în folosinţă agricolă, cercetările nu vor mai putea fi continuate (MM).

INDICE CRONOLOGIC

I **Paleolitic şi mezolitic** : 6.
II **Neolitic, eneolitic, tranziţie** : 5, 17, 18, 25, 30.
III **Epoca bronzului** : 4, 13, 19, 24, 30.
IV **Hallstatt** : 3, 4, 13, 26.
V **La Tène** : 1, 2, 5, 9, 13, 18, 23, 24, 26, 28, 30.
VI **Epocă greacă şi elenistică** : 15, 21.
VII **Epocă romană timpurie (sec. I—III)** : 1, 2, 8, 11, 13, 15, 16, 28, 31, 33.
VIII **Epocă romană tîrzie (sec. IV—VII)** : 1, 3, 10, 14, 15, 16.
IX **Epoca migraţiilor (sec. III—VI)** : 2, 7, 13, 17, 18(?), 23, 27, 33, 34, 35.
X **Epoca migraţiilor (sec. VII—X)** : 2, 7, 13, 25, 27, 29, 33, 35.
XI **Epoca medievală timpurie (sec. X—XII)** : 2, 7, 13, 14, 16, 20, 22, 27, 29.
XI **Epoca medievală (sec. XIII, XVIII)** : 2, 7, 12, 13, 16, 20, 25, 32.
XII **Epoca medievală** (sec. **XIII, XVIII**) : 2, 7, 12, 13, 16, 20, 25, 32.

ABREVIERI

AR	= Academia Română.
CAB	= Centrul de Antropologie al Academiei Române, Bucureşti.
CSCTIM	= Centrul de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară. Bucureşti.
DMASI	= Direcţia Monumentelor de Arhitectură şi Siturilor Istorice.
FIB	= Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti.
IAB	= Institutul de Arheologie, Bucureşti.
IIAI	= Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
IINI	= Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti.
IT	= Institutul de Tracologie, Bucureşti.
MAP	= Muzeul judeţean Argeş, Piteşti.
MB	= Muzeul judeţean Buzău.
MBr.	= Muzeul judeţean Brăila.
MBT	= Muzeul Banatului, Timişoara.
MC	= Muzeul judeţean Călăraşi.
MDDT	= Muzeul Deltei Dunării, Tulcea.
MI	= Muzeul judeţean Ialomiţa, Slobozia.
MINAC	= Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
MIS	= Muzeul de Istorie, Slatina.

MMN	=	Muzeul Militar Național, București.
MNIR	=	Muzeul Național de Istorie al României, București.
MOC	=	Muzeul Olteniei, Craiova.
MNP	=	Muzeul județean Neamț, Piatra Neamț.
MPP	=	Muzeul județean Prahova, Ploiești.
MRV	=	Muzeul județean Vîlcea, Rîmnicu Vîlcea.
MSig.	=	Muzeul Municipal Sighișoara.
UB	=	Universitatea din București.
UI	=	Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.

Alexandru Barnea

EXPLICATION DE LA FIGURE:

Carte des recherches de 1990 de l'Institut d'Archéologie de Bucarest.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (X, 1990)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Primele opt serii ale acestei cronici au fost publicate anual, începînd din anul 1981, în nr. 4 al acestei reviste; seria a IX-a apare în fasciculul precedent (1—2) din acest an.

GENERALITĂŢI

528. Emilia Doruţiu—Boilă, *Despre cărămizile cu ştampilă ale legiunii V Macedonica şi XI Claudia la Dunărea de Jos şi pe litoralul nordic al Mării Negre*, SCIVA, 41, 1990, 3—4, p. 251—271; a se vedea şi studiul lui T. Sarnowski, *Das römische Heer im Norden des Schwarzen Meeres*, Archeologia (Varşovia), 38, 1988, p. 61—98.

529. A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Nicolae Cheluţă-Georgescu, *Importuri amforice la Albeşti (jud. Constanţa): Sinope*, Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 23—90.

530. Em. Popescu, *Griechische Inschriften*, în *Quellen zur Geschichte des frühen Byzanz (4.—9. Jahrhundert)* (edd. F. Winkelmann şi W. Brandes) (Berliner Byzantinische Arbeiten 55), Berlin, 1990, p. 81—105; H. Mihăiescu, *Lateinische Inschriften*, ibidem, p. 106 sqq.

531. Adela Paki, *Populaţia de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (II)*, SCIVA, 41, 1990, 2, p. 149—163 (prima parte publicată în SCIVA, 39, 1988, 4, p. 355—368).

532. Cl. L. Băluţă, *Lămpile antice de la Muzeul de istorie Sibiu*, Apulum, 26, 1989 (1990), 237—262 (unele poartă ştampile).

Inscripţii recent descoperite sau revizuite

533—537. Monumente epigrafice inedite din Apulum: H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, Apulum, 26, 1990, p. 207—212. Se păstrează la Muzeul Unirii, Alba Iulia.

533. *Apulum.* Bază de statuie descoperită întîmplător (anul 1983), pe „Platoul Romanilor"; calcar (cariera de la Ighiu); pe latura dreaptă sculptată o patera, pe cea stîngă oenochoe. Dimensiuni: 0,94 × 0,55 × 0,43 m. Cîmpul inscripţiei: 0,78 × 0,40 m; litere înalte între 5 — 5,5 cm; ligaturi (r. 2 *P+H+R*, 8 *V+E+R*, *N+T*; *E* redat *II*).

H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, p. 207—208, nr. 1, fig. 1 (desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
M. Arrani-
us Epaphr-
oditus
et Arra-
nius Ni-
ger, filiu-
s, posuerunt

534. *Apulum.* Bază de statuie descoperită în aceleaşi împrejurări cu precedenta; calcar de Ighiu; pe faţa dreaptă este reprezentată o patera, pe cea stîngă o oenochoe, sub inscripţie un trident şi doi delfini. Dimensiuni: 1,17 × 0,57 × 0,45 m. Cîmpul inscripţiei: 1,00 × 0,39 m; litere înalte de 6—7,5 cm.

H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, p. 208—209, nr. 2, fig. 2 (desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C. Vibi-
us Nic-
ostra-
tus
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

535. *Apulum.* Bază de statuie din calcar de Ighiu; descoperită în 1984 la lucrările de ameliorare din zona Partoş. Dimensiuni: 0,72 × 0,54 × 0,44 m. Câmpul inscripţiei: 0,33 × × 0,34 m; litere înalte de 5,5 cm; ligaturi (r. 3 *E + D*, 4 *T + H* şi *N + E*).

H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, p. 209, nr. 3, fig. 3 (desen).

C(h)restus Zo-
ili ex voto
pro filio De-
mosthene
TE.L.M.S.

Editorii propun a întregi literele păstrate din ultimul rînd *te(stamento)*, ceea ce nu ni se pare potrivit.

536. *Apulum.* Fragment de monument funerar din piatră calcaroasă, descoperit în 1987 în cimitirul ortodox de pe Dealul Furcilor; rămas în acelaşi loc. Dimensiuni: 1,86 × 0,86 × × 0,80 m. Litere înalte de 6 — 6,5 cm.

H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, p. 209—211, nr. 4, fig. 4 (desen).

[D(is)] M(anibus)
. . . . on(ius)
. . . . b(ene)f(iciarius)
[. . . v]ix(it)
[annis) LIII
. . . . . ia
. . . . . m
. . . . . ar

537. *Apulum.* Colonetă descoperită în 1984 în Partoş. Î = 0, 15, diam. = 0,13 m. Litere înalte de 1,5 — 2 cm.

H. Ciugudean — Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, p. 211—212, nr. 5, fig. 5—6 (foto, desen).

Flavinus
Castor a(ram) v(ovit)(?) (ab ?)
iuso Erculis

538. *Apulum.* Ştampile de produse ceramice de serie: torţi de amfore cu ştampilele *Δ ΙΟΝΥϹΟΓΕ/ΝΟΥϹ* şi *ΗΡΑΚΛΑ*; 2 exemplare de opaiţe cu ştampila *C.P.V.* (cf. SCIVA, 40, 1989, 4, p. 395, nr. 487); fragment de vas cu grafit (nesemnificativ).

V. Moga, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 201—206, nr. 1—5.

539. *Apulum.* Două fragmente de inscripţii şi ţigle ştampilate ale legiunii XIII Gemina în Muzeul din Oradea:

S. Dumitraşcu — V. Moga, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 176 — 177.

540—543. *Ampelum.* Un nou lot de monumente epigrafice, descoperite în 1988, cu ocazia unor lucrări edilitare; acum în Muzeul din Zlatna:

I. T. Lipovan, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 67—82 (seria precedentă s-a publicat în SCIVA, 39, 1988, 1, p. 59—71).

540. *Ampelum.* Altar votiv din calcar. Dimensiuni: 1,07 × 0,57 × 0,40 m. Litere înalte de 4 — 7 cm; în 4. r, ligatura *B* + *F*.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 67 — 69, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
T. Aurelius
Diocles,
b(ene)f(iciarius) proc(uratoris)

Dedicantul este cunoscut dintr-o altă inscripţie de la Ampelum (IDR, III/3, 310).

541. *Ampelum.* Fragment de altar de calcar. Dimensiuni: 0,29 × 0,45 × 0,26 m. Litere înalte de 5 cm.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 69, nr. 2, fig. 2 (foto, desen).

. . . .
. . . .proc(uratoris)
v(otum) s(olvit) l(ibens)

Editorul crede că dedicantul (?) este cel din inscripţia precedentă.

542. *Ampelum.* Altar de calcar; capitelul deteriorat. Dimensiuni: 1,10 × 0,55 × 0,43 m. Litere înalte de 3—8 cm; ligaturi (r. 2 *V* + *T*, 3 *A* + *E*).

I. I. Lipovan, *loc. cit.*, p. 69—72, nr. 3, fig. 3 (foto, desen).

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)
[p]ro salut(e)

Statia (e) Festae,
[C.] Restitu-
tius Iustus
et C. Iulius
Priscinus
v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)

543. *Ampelum.* Fragment de altar de calcar. Dimensiuni : 0,40 × 0,30 × 0,28 m. Clar este numai numele dedicantului (?), *Domesticus.*

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 72—73, nr. 4, fig. 2/2 (foto, desen).

544. Războieni-Cetate (jud. Alba). Fragment de basorelief votiv cu reprezentarea zeiței Epona (descoperit în 1986). Dimensiuni : 0,20 × 0,25 × 0,04 m. Jos, pe chenar, o inscripție (litere înalte de 1,3—1,8 cm). Muzeul Unirii, Alba Iulia (inv. R 8258).

Cl. L. Băluță, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 83—85, fig. 1—2 (foto, desen).

Aurel(ius) Occon Quetia[nus]
v(otum) l(ibens)...

Editorul înclină a crede că dedicantul era un militar de origine celtică din *ala I Batavorum*, care staționa la Războieni—Cetate (vezi IDR, III/4, p. 64—69).

545. Sînmiclăuş (com. Şona, jud. Alba). Altar descoperit în 1979. Dimensiunile nu sînt menționate.

M. Blăjan, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 309, nr. 23 b.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

546 (= IDR, III/4, 205). „Altarul votiv" de la Secuieni (jud. Harghita) este în realitate un capitel medieval (cu inscripție din anul 1640), acum în Muzeul din Cristur ; vezi C. Beldiman, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 263.

547 (= IDR, III/4, 249). Sînpaul (jud. Harghita). Fragment de lespede de calcar ; 0,21 × 0,165 × 0,11 m. Litere înalte de 4,8 — 6 cm ; în r. 3, ligatura *M* + *P*. Rectificare de lectură :

C. Beldiman, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 265—266, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)
[et Iunon]i Reg(inae)
[pro salut]e Imp(eratoris) C(aesaris)
. . . .

R. 1 *AVG* (ligatura *A* + *V*) I. I. Russu.

548. Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita). Stelă funerară de calcar, descoperită cu ocazia unor lucrări edilitare ; probabil reutilizată, în epoca modernă, ca material de construcție (nu s-au descoperit alte materiale arheologice). Partea superioară a piesei ruptă. Dimensiuni : 1,15 × × 0,86 × 0,18 m. Cîmpul inscripției : 0,95 × 0,65 m ; litere înalte de 4,5 cm. Muzeul din Odorheiu Secuiesc (inv. 7617).

R. Ardevan, C. Beldiman, J. Zepeczaner, SCIVA, 41, 1990, 2, p. 195—201 ; C. Beldiman, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 263—264 (textul inscripției, fără ilustrație).

Ael(ius) Equester, vet(eranus) ex (centurione),
Aureliae Iuiuni, coniugi
virginiae benemerenti,
conquen vixit annis LX,
posuit titulum et sibi

Autorii cred că Aelius Equester era un veteran al cohortei *I Ubiorum*, staționată în castrul de la Odorheiu (IDR, III/4, 262). Cognomenul defunctei este considerat celtic. În r. 4, *conquen*, formă populară pentru *cum quem* (prepoziția *cum* utilizată cu acuzativul : H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti-Paris, 1978, p. 245—246, nr. 235).

549. Aiton (jud. Cluj). Fragment de toartă de amforă cu ştampila *VIRGIN* ; mențiune : M. Blăjan, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 284.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

550. *Tomis.* Completări şi rectificări privind unele inscripții din ISM, II (I. Stoian) : D. Sluşanschi, Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 305—311 ; S. Olteanu, *ibidem*, p. 313 317.

551. Topraisar (jud. Constanța). Fragment de lespede de calcar, descoperit întîmplător (1978). În registrul superior sînt reprezentate trei personaje într-un car; un altul conduce boii. Dimensiuni: 0,50 × 0,52 × 0,13 m. Inscripția este despărțită de registrul superior printr-un chenar în relief; înălțimea literelor: 3,8 — 4,1 cm. Muzeul național de istorie și arheologie, Constanța (inv. 29 706).

Maria Bărbulescu, Thraco-Dacica, 11, 1990, p. 5—9, fig. 1 (foto, desen).

Ναιέτων Δεκεβά —
λου τῇ ἰδία συν —
[βίω] . . . , AKA (?)

Pentru atestările numelui *Decebalus* în epigrafia greco-latină, vezi C. C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, București, 1991, p. 14—15, nota 30.

552. Două fragmente de țigle ștampilate atestînd o nouă unitate militară romană în sud-vestul Dobrogei:

M. Irimia, Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 113 — 121, fig. 1—2 (foto, desen).

Primul fragment a apărut în 1976 la Gura Canliei (com. Lipnița, jud. Constanța) (7 km în amonte de cetatea de la Izvoarele); dimensiunile actuale ale ștampilei: 3,2 × 1,8 cm. Probabil desenul publicat de editor nu este în întregime corect, căci *sicilicus* de deasupra hastei din dreapta a literei *H* și a numărului de ordine este de fapt chenarul ștampilei (cum pare să rezulte din fotografia publicată la fig. 2). Celălalt fragment a fost descoperit în 1987 la Izvoare (com. Lipnița, jud. Constanța; antica *Sacidava*), pe plaja Dunării; dimensiuni: 5,8 × 2,5 cm; imprimare inversă (la fig. 1—2, poziția ștampilelor este răsturnată). Muzeul din Constanța (inv. 35 185).

[C]oh(ors) II C(halcidenorum)

Această unitate este atestată în Moesia Inferior de mai multe diplome militare (CIL, XVI, 45, 78 și 138 din anii 99, 134 și 138; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978, nr. 50 din anul 157) (cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 85).